

V. Bērziņa-Baltiņa

^v
LATVIEŠU
VALODAS
GRAMATIKA

ZVAIGZNE ABC

1871

94-4
L 179

L
410

V.Bērziņa-Baltiņa

LATVIEŠU VALODAS GRAMATIKA

Skolai un pašmācībai

ZVAIGZNE ABC

808.83-5 (075.3)
Be 777

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

94 17 469
0305077512

Izgatavots R/A «Latvijas karte» tipogrāfijā

ISBN-5-405-01322-6

VĒRTĪGS ATGUVUMS.

V. Bērziņas-Baltiņas (pirmizdevumā V. Bērziņas) "Latviešu valodas gramatika" joprojām atzīstama par Latvijas vidusskolām vislabāk uzrakstīto dzimtās valodas mācībgrāmatu. Tās autore, baltu filoloģe, pamatīgi pazīst latviešu valodas specifiku un labi ir apsvērusi, ko un kā mācīt. Stingri balstīdamās zinātnē, prātā turēdama valodas vēsturi un Endzelīna atzinumus, viņa ar skolotājas pieredzi un talantu izraudzīto mācāmo vielu izklāsta vienkārši un skaidri, skolēniem viegli uztveramā un vingrinājumos nostiprināmā veidā.

Grāmatas ievadā īsi aprādīta latviešu valodas cilme, dialekti, radnieciskie sakari, raksturīgās atšķirības no pārējām baltu valodām, kā arī pirmie raksti un latviešu valodas pētniecības vēsture. Pēc tam lietiskīgi mācīts tieši tas, kas vajadzīgs literāri latviskas valodas labai prasmei. Grāmatas pirmo izdevumu rediģējis profesors J. Endzelīns.

Vispirms V. Bērziņas gramatiku publicē 1942. gadā Rīgā ar norādi "vidusskolas kurss", bet labotu un papildinātu izdevumu – 1943. gadā. Tepat viņas grāmatai izdodas divreiz iznākt arī padomju laikā: 1945. gadā (neuzrādot trimdā devušos autori) un 1948. gadā (par autoriem uzdodoties M. Alksnim un O. Vilānam). Abos šajos izdevumos ir tikai grozīti daži nosaukumi (piem., *Dundangas* un *Latvijas* vietā *Dundaga* un *Latvijas PSR*) un sašķepā ar padomju ideoloģiju revidēti uzdevumu teksti; 1948. gada izdevumā turklāt ieviesta dekvālificēta rakstība: bez *r* mīkstinājuma un bez garumzīmēm svešvārdos.

Nesagrozītā veidā gramatiku ārzemēs ir publicējuši trimdas latvieši vairākos autores papildinātos izdevumos. Sesto, kas pamatā šim Latvijas izdevumam, laidis klajā Amerikas Latviešu apvienības kultūras birojs 1987. gadā ar norādi "skolai un pašmācībai". Tas papildināts ar uzdevumu atbildēm, kas jo labi noder pašmācībniekiem. Valodas piemēri grāmatā ir visnotaļ raksturīgi, dažādi un saturīgi.

Vērtīgs atguvums ir šī grāmata tagad atkal Latvijā. Jo tā, cerams, gan vedinās raisīties vaļā no nevēlamā, kas gremdējis mūsu literārās valodas kvalitāti un latviskumu, gan palīdzēs atjaunot vērtīgo un vajadzīgo, kas mācībgrāmatās un programmās vairākus gadu desmitus diemžēl bija atmests vai novārtā likts tematikā, terminoloģijā, stilā un pareizrakstībā.

Šai gramatikā atkal būs atrodamī, piemēram, norādījumi uz ģermānismiem un rusismiem un jo svarīgā mācība par locījumu, divdabju un citu gramatisku formu dažādo nozīmi un niansētu literāru lietošanu. Jo, lai valodu kultūras dzīvei īsteni prastu, ir jāpazīst valodas bagātības, proti, izteiksmes dažādās iespējas, arī mazāk parastās un seniskās, kas nebūt nav neliterāras. Citādi vairs pienācīgi neizprotam pat savas tautasdziesmas un nonākam kāda dialekta vai cittautiešu izteiksmes atkarībā.

Daži piemēri. – Metaforiskajā "Skriešu *liepas* apraudzīt" BW 33628 tautumeitas simbols *liepas* ir vienskaitļa ģenitīvs aiz virzības verba (līdzīgi kā kad teiktu "skriešu *tevis* apraudzīt", par ko gramatikas 360. §), taču daudzi te ģenitīvu nepazīst un turpina dziesmu aplam pārtaisītā veidā: "Vai ir lielas izaugušas" (pareizi: "Vai ir liela izaugusi" – iecerētā). Vajadzēs teikumos (ar *vajadzēt* vai *jā*, par ko gramatikas 358., 222. §) daudzi sāk lietot te vēsturiski maztiesīgo un pārprotamo objekta akuzatīvu, piem.: "vajag *mācekli*" (mācekļa vai mācekles?), "jāsoda *viņu*" (viņš vai viņa?). Un sāk izplatīties no svešvalodu modeļiem pat verdziski atkarīga izteiksme: "Valensa bija jāparaksta šos dokumentus", "tas tā jābūt", "stāvoklis jāuzlabojas" (pareizi: "Valensam bija jāparaksta šie dokumenti", "tam tā jābūt", "stāvoklim jāuzlabojas"). Jo latviska un literāra locījumu lietošana nav savulaik iemācīta. Ņemsim vērā, ka mācāmais ir jāiemāca audzēkņiem skolā; pieaugušo pārmācīšana reti kad sekmējas.

Savdabīgi bagātā un literāri izkoptā valodā izpaužas tautas gara kultūra un nacionāla patstāvība. To zaudējot, valoda nemanot ievirzās bojā ejas ceļā un tai līdzī – tauta.

"Kopsim, sargāsim, saglabāsim latviešu valodu, latviešu tautas dzīvību!" aicina autore savas gramatikas ievadvārdos – grāmatā, kas mūsu valodas vērtības palīdzēs uzturēt spēkā.

Īsi par autori. Valerija Bērziņa-Baltiņa dzimusi 1906. gada 21. martā Rīgā, gājusi tur skolā un 1933. gadā beigusi Latvijas universitātes baltu filoloģijas nodaļu, kur par sacensības darbu (Pumpura "Lāčplēša" un Raiņa "Uguns un nakts" salīdzinājumu) viņai piešķirta zelta medaļa. Vēlāk trimdā studējusi vācu valodu un literātūru (1954–1963) ASV Minesotas universitātē. Strādājusi par latviešu valodas un literatūras skolotāju Latvijā: Franču licejā, Vācu klasiskajā ģimnazijā, Žīdu vakarģimnazijā; Vācijā: Eslingenes, arī Mīnsteres Latviešu ģimnazijā; Amerikā: latviešu papildskolās, kā arī mācījusi vācu un krievu valodu amerikāņu skolās.

Publicējusi bez "Latviešu valodas gramatikas" arī dzejoļu grāmatu "Gaismas šūpoles" (1980) un virkni apcerējumu par latviešu valodu un literātūru dažādos Latvijas un ārzemju žurnālos.

Sīkākas ziņas autobiogrāfiskā rakstā "Šis un tas par manu dzīvi" izdevumā "Latviešu literatūras darbinieki Rietumu pasaulē" (Itaka, ASV, "Mežābele", 1991, 96.–101. lpp.).

1994. g. 1. janv.

Rasma Grīsele.

Priekšvārds.

Šis latviešu valodas gramatikas sējums izdots ar prof. J. Endzelīna valodnieciskajam pētījumam un autoritātei, un tā dēļ šis sējums ir tikpat liels kā prof. J. Endzelīna latviešu valodas gramatikas sējums, kas izdots ar prof. J. Endzelīna latviešu valodas sējuma formā.

Šo gramatikas rokasgrāmatu prof. J. Endzelīns, par ko viņam ir liels paldies.

IEVADAM.

Latviešu valodas gramatikas sestais iespaidums iziet pasaulē ar novēlējumu: kopsim, sargāsim, saglabāsim latviešu valodu, latviešu tautas dzīvību!

Mācoties latviešu valodu, atcerēsimies, ka valoda ir vārdi un gramatika, kas ielēpj sevī izjūtu un domas; latviešu tautas dzīves izjūtu, latviešu tautas domāšanas garu.

Lai nostiprinātu kā vārdu, tā formu iekļaušanos dzīvā teikumā, grāmatas beigu nodaļā pievienoti katram attiecīgam gramatikas paragrafam uzdevumi un šo uzdevumu attiecīgās atbildes.

Novēlu ikvienam atbildes meklētājam prieku un gandarījumu par iegūto.

Autore.

Priekšvārdi.

Savā latviešu valodas gramatikā esmu balstījusies uz prof. J. Endzelīna valodnieciskajiem pētījumiem un atzinumiem, un šā darba pamatā likta prof. J. Endzelīna *Latviešu valodas mācība, Lettische Grammatik* un *Latviešu valodas skaņas un formas*.

Šo gramatiku rediģējis prof. J. Endzelīns, par ko viņam jo sirsnīgs paldies.

Vielas izkārtojumā ir daži grozījumi. Vārdu mācībā apskatīta ne vien vārdu šķiru forma, bet arī to lietošana un nozīme, kas parasti iztīrāta teikumu mācībā.

Pareizrakstības un interpunkcijas nostiprināšanai izvēlēti gramatiski vingrinājumi, kas iespiesti grāmatas beigās.

Ievērojot to, ka daži latviešu valodā darinātie termini rada dažkārt pārpratumus un pilnīgi neatbilst attiecīgajam jēdzienam, lietoti daži latīņu termini, piemēram: *adjektīvs, verbs*; jo terminu "*īpašības vārds*" var attiecināt arī uz lietvārdu, piem., *baltumu, sīkstumu, gudrību*, kas arī apzīmē īpašību, un terminu "*darbības vārds*" – uz lietvārdu *strādāšana*, kas apzīmē darbību, turpretim verbs *slinkot* un *gulēt* īsteni darbību nenorāda. Kur latviskie termini atzīti par pareiziem, tur tie arī paturēti, piemēram: *lietvārds, skaitlenis*.

Lietoti arī šādi jauni termini, kas radīti latviešu valodas pareizrakstības komisijā:

Izsaukmes vārds (senāk: *sajutuma skaņas, izsaucamie vārdi*).

Nenoteiksme (senāk: *nenoteiktā izteiksme*).

Vienkārsie un saliktie laiki (senāk: *nepabeigtie un pabeigtie laiki*).

Vīriešu resp. sievietes dzimte (senāk: *vīriešu resp. sievietes kārta*).

Izskaņa (= piedēklis ar galotni).

Skaneņi (= sonārie līdzskaņi).

Saitiņa (lai būtu starpība starp sienamo saitīti un gramatisku terminu; *saitiņa* no "*saitas*").

Papildinātājs (senāk: *papildītājs*).

Vēlējuma, jautājuma, stāstījuma teikumi. Atstāstījuma izteiksme.

Apstāklenis (senāk: *apstākļu vārds*).

Nepareizā "*darbības vārda*" vietā varbūt labāk derētu "*norisenis*", "*īpašības vārda*" vietā – "*kādenis*" līdzīgi *skaitlenim* un *apstāklenim*, *satiksmes vārda* vietā – "*prievārds*". Tā kā šie termini nav latviešu valodas pareizrakstības komisijā pārspriesti, tad tekstā tie nav lietoti.

V. Bērziņa.

Piebilde pirmā izdevuma priekšvārdiem.

Pirmajā izdevumā ieteiktie termini: *norisenis, kādenis, prievārds* tagad latviešu valodas pareizrakstības komisijā pārspriesti un atzīti par derīgiem un lietojamiem.

V. B.

Ceturtajam izdevumam iznākot.

Latviešu valodas gramatikas trešajam izdevumam, kas saziņā ar mūsu izcilo valodnieku prof. Dr. phil. J. Endzelīnu tika labots, papildināts un pārkārtots, vajadzēja parādīties Rīgā, kad 1944. gada rudenī sākās grāmatas iespiešanas darbi. Bet šai laikā mūsu tauta uzsāka savas bēgļu gaitas, un kā katrs darbs, arī šis palika pusdarīts.

Iznākot svešumā, gramatikas ceturtais izdevums tehnisku grūtumu dēļ var parādīties tikai ar dažiem, bet ne visiem iecerētajiem labojumiem un papildinājumiem.

Tagad dzīvojam svešumā, svešos ļaudīs, svešu valodu ietekmē; esam zaudējuši visu: savu valsti, savus tuviniekus, savu mantu, – vienīgais, kas mums palicis, ir mūsu valoda. Lai esam izkaisīti kuŗu malu kuŗš, mūsu valoda vieno mūs par vienu tautu, tā liecina arī par mums kā par tautu citu tautu priekšā. Un lielo tautu priekšā mūsu mazajai nav jānolaiž acis, jo latviešu valoda ir lielu radu – viena no senās indoeiropiešu valodas tuvākajām atvasēm.

Bet, kam ir atņemts viss, tam liktenis nereti cenšas atņemt pēdējo. Trimdiniekam, klausoties un arī pašam runājot svešās mēlēs, auss kļūst nejutīga pret svešām skaņām, kas sāk skanēt paša valodā. Sveši vārdi, svešas teikumu konstrukcijas jau tagad kā neglīti tetovējumi izraibinājuši mūsu valodas daiļo seju. Mums jāsarga sava valoda no kropļojumiem tāpat, kā mēs sargām savu dzīvību, jo mums jāapzinās, ka kāda tauta dzīvo tikai tik ilgi, cik ilgi dzīvo tās valoda.

Šī gramatika svešumā gribētu būt mūsu latviskās valodas sargs un vairogs pret visu svešo kā mūsu jaunatnei, tā ikvienam latvietim, kas tic savai valstij un tautai.

Svešumā, 1946. gada februārī.

V. Bērziņa-Baltiņa.

Saīsinājumi.

g. = gads

g. s. = gadsimtenis

kr. = krievu

la. = latviešu

lat. = latīņu

lei. = leišu

piem. = piemēram

pr. = (sen)prūšu

resp. = respektīvi

sal. = salīdzinī!

sk. = skaties!

t. dz. = tautas dziesma

u. c. = un citi

utt. = un tā tālāk

val. = valoda

< = cēlies (vai ceļas) no

> = pārvērties (vai pārvēršas) par

Ar * apzīmē senāk bijušas valodas formas.

Ievads.

Latviešu valodas izplatījums.

1. §. Latviešu valodu runā Latvijas iedzīvotāju lielum lielais vairums. Ārpus Latvijas latviski runā: gar Latvijas robežu Lietuvā un Igaunijā, kolonisti un emigranti Krievijā un Amerikā. Kopskaitā latviešu valodu runā apmēram 1 ½ miljona cilvēku.

Latvijas senākie iedzīvotāji.

2. §. Ap 1200. gadu mūsu dzimtenes robežās dzīvojušas šādas baltu ciltis: letgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši, bez tam arī somiskā lībiešu cilts.

a) **Letgaļi** tolaik dzīvojuši, domājams, tagadējā Latgalē un Vidzemē (austrumos un vidienā). Senā "letgaļu" vārda vietā mūsu valodā atrodam vairs tikai latviešu vārdu. Tagadējais letgaļu vārds ir nesen dots nosaukums Latgales latviešiem.

b) **Sēļi** dzīvojuši apmēram tagadējā Jēkabpils un Ilūkstes apriņķī.

c) **Zemgaļi** dzīvojuši Lielupes baseinā, austrumos no kuršiem.

Kā zemgaļi, tā sēļi bijuši tuvu rada latviešiem, bet savas zemes dienviddaļā pārgājuši leišu tautībā. Par viņu valodu ziņu ļoti maz.

d) **Kurši** jeb kursi apdzīvojuši Kursu, kas aptvēra ne vien tagadējo Kurzemi, bet tolaik sniedzās dienvidos līdz pat Kuršu kāpām. Kurši vēl līdz pat 16. g. s. ar savu valodu atšķīrušies no latviešiem. Kuršu valodas pēdas atrodamas vēl tagad Kursas izloksnēs.

Visas minētās baltu ciltis vēlāk saplūdušas kopā par tagadējo latviešu tautu.

e) **Somiskie lībieši** jeb lībji dzīvojuši Vidzemes rietumos un Kurzemes ziemeļrietumos. Vidzemē lībiešu valoda iznīkusi ap 19. g. s. vidu, bet Kurzemē vēl tagad kāds tūkstotis runā lībiski.

Latviešu valodas izloksnes un dialekti.

3. §. Latviešu valodu nerunā visur vienādi. Katrā apvidū ir savas valodas īpatnības: ir izloksnes. Izlokšņu ir ļoti daudz: izšķir vairāk simtu izlokšņu. Atšķirība kaimiņu izlokšņu starpā bieži ir ļoti niecīga; nevērīgs klausītājs to nemaz neizmana.

Dažas izlokšņu īpatnības izplatījušās pa daudziem novadiem. Ievērojot to, izloksnes var apvienot izlokšņu grupās jeb dialektos.

Dialekts ir pēc valodas īpatnībām apvienota izlokšņu grupa.

Dialektu robežas grūti novelkamas, jo dialektus saista un vieno pārejas izloksnes, kas cita no citas atšķiras maz. Var gan nospraust robežas atsevišķām dialektu īpatnībām, bet ne dialektam. Pēc spilgtākām un atšķirīgākām īpatnībām izšķir trīs dialektus: vidus, tāmnieku un augšzemnieku.

Vidus dialekts.

4. §. **Izplatījums.** Rakstu valodas pamatā ir vidus dialekts. Šai dialektā iespīestas arī pirmās grāmatas latviešu valodā. Kā no ģeografijas, tā no valodas viedokļa vidus dialekts atrodas starp tāmnieku un augšzemnieku dialektu. Runā vidus dialektu pa Latvijas vidienu, sākot no Mazsalacas un Ērgemes uz dienvidiem pār Valmieru, Cēsīm, Dobeli, Jelgavu līdz Lietuvas robežai.

Raksturīgās īpatnības. Vidus dialekts uzglabājis latviešu valodas skaņu īpatnības vistīrāk. Šai dialektā ap Valmieru un Cēsīm patvērušās arī visas trīs intonācijas: stieptā, lauztā un krītošā.

Zudis ir vidus dialektā atgriezeniskais vietniekvārds starp priedēkli un verbu; sastopams tas ir vēl Kursas izloksnēs un augšzemnieku dialektā, kur runā: *apsavilku* – *apvilkos* vietā.

Vidus dialektā šās formas atliekas saskatāmas verbos *izsalkt* (pamatforma *alkt*), *apskaisties*, *noskaisties* (*kaist*), *sastapt* (*tapt*), *pieskarties* (bet *aizkart* bez s).

Zudušas vidus dialektā arī verbu senās ē-celmu pagātnes formas, pārvērzdamās ā-celmos, piem., formas: *nešu*, *nesēm*, *nesēt*, *sviede*, *sviedēm*, *sviedēt* sastopamas vēl Kurzemes dienvidrietumu stūrī un augšzemnieku izloksnēs; rakstu valodā to vietā ir formas: *nesu*, *nesām*, *nesāt*, *sviedu*, *sviedām*, *sviedāt*.

Vidus dialektā pirmatnējiem vārdiem, kam sakne beidzas ar *t, d, s, z*, nākotni darina ar *-īšu*,

piem.: *mest – metīšu, vest – vedīšu, nest – nesīšu, lauzt – lauzīšu*.
Vistīrāk vidus dialektu runā ap Jelgavu.

Vidus un tāmnieku dialektu, salīdzinot ar augšzemnieku dialektu, sauc par lejzemnieku dialektu.

Tāmnieku dialekts.

5. §. Izplatījums. Tāmnieku dialektā runā latvieši, kas dzīvo starp Kuldīgu, Talsiem, Dundangu, Ventspili. Ļoti līdzīgi tāmniekiem runā arī starp Limbažiem, Lielsalacu un Skulti.

Šo izlokšņu runātāji pa daļai cēlušies no pārlatvinātiem lībiešiem.

Dialekta raksturīgākās īpatnības.

1. Zudusi starpība starp krītošo un lauzto intonāciju.

2. Īsie patskaņi vārdu gala zilbēs zūd, garie – kā gala zilbēs, tā piedēkļos – saīsinās (lībiešu valodas ietekme),

piem.: *diens ir gāŗ (= dienas ir gaŗas); mās māc brāl (= māsa māca brālī); priecīgs (= priecīgs); egle (= eglē)*.

3. Vīriešu dzimte izskauž sieviešu dzimti,

piem.: *tas up ir dziļš (= tā upe ir dziļa); zēm ir slapš (= zeme ir slapja)*.

Sieviešu dzimtes izskaušana izskaidrojama ar lībiešu valodas ietekmi.

4. Verbos visām personām vienskaitlī un daudzskaitlī ir trešās personas forma,

piem.: *es ir, tu ir, jūs ir; es gā (gāju), tu gā, mēs gā, jūs gā*.

5. Īss patskanis pagarināts tāda *r* priekšā, kam seko vēl kāds līdzskanis, pie kam izlokšņu lielākajā daļā pagarinātais *ī* pārvērties par *ie*, tāpat pagarinātais *ū* – par *uo*,

piem.: *dārbs, ķērt, vērgs, mīert, duort*.

6. *u* paglābies *v* un *b* priekšā,

piem.: *duī no duvi vai duvu = divi; zuv = zivs; dubans = dibens*.

Piektajā un sestajā punktā minētās parādības, domājams, ir mantojums no kuršu valodas un sastopamas arī pārējā Kursā.

Tāmnieku dialektu raksturo vārdu saīsinājumi, līdz ar ko sabrukusi gramatisko formu sistēma. Skaņu pārveidojumu (saknes zilbē) šai dialektā maz.

Augšzemnieku dialekts.

6. §. Izplatījums un Īpatnības. Augšzemnieku dialektu runā: Latgalē, Vidzemes austrumos un tagadējās Zemgales austrumos.

Augšzemnieku dialektā gramatisko formu sistēma ir veca, bet lielā mērā pārveidotas skaņas.

Raksturīgākie skaņu pārveidojumi ir šādi:

1. Isais a zināmos gadījumos pārvēršas par tīru **o**, kāds sastopams krievu un vācu valodā,
piem.: *malka* – *molka*, *labs* – *lobs*, *gans* – *gons*;

2. gaŗais ā pārvēršas par tīru **ō**, **oa**, **uo**,
piem.: *brālis* – *brōls* – *broals* – *bruols*;

3. platais e pārvēršas par **a** un **platais ē** par **ā**,
piem.: *velns* – *valns*, *vecs* – *vacs*, *dēls* – *dāls*, *tēvs* – *tāvs*;

šaurais ē vienā augšzemnieku daļā pārvēršas par **platu ē**, citā –
par **ie**,

piem.: *ēdu* (pagātne) – *iežu*;

4. gaŗais ī pārvēršas par **ei**,
piem.: *tīrs* – *teirs*, *vīrs* – *veirs*;

5. ie pārvēršas par **gaŗu ī**,
piem.: *miers* – *mīrs*, *tiesa* – *tīsa*, *skriet* – *skrīt*;

ei dažās izloksnēs pārvēršas par **ai**,
piem.: *meita* – *maita*;

6. o pārvēršas par **gaŗu ū**,
piem.: *zobs* – *zūbs*, *logs* – *lūgs*, *ods* – *ūds*;

7. ū pārvēršas par **ou**, **eu**, **yu**, kā nu kuŗā izloksnē,
piem.: *pūrs* – *pours*, *peurs*, *pyurs*;

8. šķ, žģ izrunā kā **šk, žg**,
piem.: *šķūnis* – *škouns*, *režģis* – *režgis*;

9. ķ pārvēršas par **č, ģ** – par **dž**,
piem.: *zaķis* – *začš*, *ģūmis* – *džeims*.

10. Starpība starp stiepto un krītošo intonāciju ir zudusi: šo divu intonāciju vietā gandrīz visi augšzemnieki runā krītošo intonāciju.

Latviešu valodas piederība pie indoeiropiešu valodu cilts.

7. §. Latviešu valoda pieder pie indoeiropiešu valodu cilts. Indoeiropiešu valodu ciltī izšķir šādas vēl dzīvas 8 valodu saimes:

1. āriešu jeb indoirāniešu valodu grupa (indiešu jeb sanskrita, persu, čigānu val.),

2. armeņu valoda,

nā:
bet

āds

ā -

šo
šo

ts.
ca,

3. albāņu valoda,
4. grieķu valoda,
5. itaļu valodu grupa (seno samnītu, umbru un latīņu val., no kurās cēlušās romāņu valodas: italiešu, rumāņu, franču, spāniešu un portugāliešu valoda),
6. ķeltu valodu grupa (īru, bretoņu, seno galliešu, velsiešu),
7. ģermāņu valodu grupa (gotu, zviedru, dāņu, norveģu, holandiešu, angļu, vācu),
8. slavu un baltu valodu grupa.
 - a) Pie slavu valodu grupas pieder: krievu, poļu, sorbu, čehu, slovaku, slovēņu, serbu, bulgāru valoda u. c.
 - b) Pie baltu valodu grupas pieder:
 - latviešu valoda,
 - leišu valoda,
 - senprūšu valoda, kas izmirusi 17. g. s. (pie senprūšiem pieskaitāma arī izmirusi jātvingu cilts),
 - kuršu valoda, kas izmirusi 16. g. s.

Visas šās valodas cēlušās no vienas indoeiropiešu pirmvalodas, ko runājusi indoeiropiešu pirmtauta. Šai tautai izklīstot un saplūstot ar citām tautām, radušās iepriekš minētās valodu grupas.

No visām indoeiropiešu valodām baltu valodām vistuvāk rada ir slavu valodas.

Pie indoeiropiešu valodu cilts nepieder: **somugru** (somu, igauņu, lībiešu, ungāru) un **semītu** valodas.

Latviešu valodai tuvākās radu valodas.

8. §. No baltu valodām ir uzglabājušās tikai leišu un latviešu valoda; pārējās izmirušas. No prūšu valodas ir patvērušies daži teksti; jātvingi un kurši atstājuši tikai niecīgas valodas drumslas, tomēr pēc tām var spriest par viņu piederību pie baltu tautām.

Baltu tautām liels kopēju vārdu krājums un daudz kopēju raksturīgu valodas īpatnību; šām valodām bijusi savā starpā tuvāka vai tālāka radniecība. Tā: jātvingi vairāk pieslējušies prūšu valodai, kurši runājuši pārejas dialektu starp leišu un latviešu valodu un bijuši it kā starpnieki starp latviešiem un leišiem.

Latviešu valoda vistuvāk rada leišu valodai. Leišu valoda ir uzglabājusi vecākas valodas formas. Salīdzinot latviešu valodu ar archaiskāko leišu valodu, varam saskatīt latviešu valodas senāko veidu. Tā kā latviešu valodā tās attīstības gaitā notikušas lielākas pārmaiņas nekā leišu valodā, tad to atšķir no leišu valodas vairākas raksturīgas īpatnības.

Latviešu valodas galvenās atšķirības no leišu valodas.

9. §. 1. Latviešu valodā palaikam uzsvars saistīts ar vārda pirmo zilbi, bet leišu valodā ir brīvs akcents (akcents var būt uz pirmās, otras, trešās vai kādas citas zilbes),

piem.: la. *roka*, lei. *rankā*; la. *augstā kalnā*, lei. *aukštamē kalnē*.

2. Skaņu savienojumi **an**, **en**, **in**, **un** latviešu valodā pārvērtušies: **an** par **o** (=uo), **en** – **ie**, **un** – **ū**, **in** – **ī**. Leišu un citās baltu valodās šie savienojumi patvērušies,

piem.: la. *dzītars*, lei. *giņtaras*, kuršu *dzintars*; la. *krītu*, lei. *krintū*; la. *roka*, lei. *rankā*; la. *pieci*, lei. *penki*; la. *jūtu*, lei. *juntū*.

3. **k**, **g** latviešu valodā (arī kuršu) **i**, **e**, **ie** priekšā pārvērtušies par **c**, **dz**, bet leišu un prūšu valodā **k**, **g** patvērušies,

piem.: la. *ciets*, lei. *kietas*; la. *dzenis*, lei. *genys*; la. *dziedāt*, lei. *giedoti*.

4. Leišu skaņām **š** un **ž** atbilst latviešu (arī prūšu un kuršu) **s** un **z**,

piem.: la. *ass* (ratu), pr. *assis*, lei. *ašis*; la. *zināt*, pr. *-sinnat* (lasi: *zināt*), lei. *žinoti*.

5. Skaņu savienojumi **dj**, **tj** latviešu valodā pārvērtušies par **ž**, **š**, leišu valodā par mīkstinātu **dž**, **č**,

piem.: la. *brieža*, lei. *brīedžio*; la. *vācieša*, lei. *vokiečio*.

6. Senie garie patskaņi latviešu valodā vairākzīlbu vārda gala zilbē viscaur saīsinājušies, divskaņi pārvērtušies par vienkāršiem patskaņiem, īsie patskaņi zuduši (atskaitot **u**); leišu valodā tie zināmos gadījumos patvērušies,

piem.: la. viensk. ģenīt. *tās galvas*, lei. *tōs galvōs* (ar garu **ō**); la. *saku*, lei. *sakaū*; *saki* – *sakaī*; *tēvs* – *tēvas*; *kalns* – *kálnas*.

7. Dažas atšķirības ir latviešu un leišu vārdu atvasināšanā, deklinācijā, konjugācijā un sintaksē, piemēram, vārdu atvasināšanā: *arājs*, lei. *artójas*, pr. *artoys* (lasi: *artōjs*); deklinācijā: la. *tam*, *augstam*, *kalnam*, lei. *tām*, *aukštām*, *kálnui*; *augstā kalnā* – *aukštamē kalnē*; konjugācijā: la. *viņš sacīja*, lei. *jis sāķē*; *viņš meloja* – *jis melāvo*.

Leišu valodas rakstības īpatnības.

10. §. **a**, **i**, **u**, **e** jārunā kā **ā**, **ī**, **ū**, (plats) **ē**, **tā**, piem., vārdos *ka* (= la. *ko*), *žirni* (= la. *zirni*), *vidu* (= la. *vidu*), *bite* (= la. *biti*);

ē – kā garš, šaurs **ē**, piem., *pusē* (= la. *puse*);

o – kā garš (vācu) **ō**, piem., *boba* (= la. *bāba*);

e – kā plats **e**, piem., *pelnas* (= la. *pelņa*);

y – kā garš **ī**, piem., *rytas* (= la. *rīts*);

uo – apmēram kā latviešu parastās rakstības **o**, t. i., kā divskanis *ua* jeb *uo*, piem., *duoti* (= la. *doti*);

i starp līdzskani un patskani a, o vai u (ū) palaikam apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., *liaus* – *laus* (nozīmē to pašu, ko la. *laus*).

Uzsvaru un intonāciju apzīmē tikai valodnieciskos rakstos. Virs īsa uzsvērtā patskaņa burtā liek gravi (˘), piem., *rankā*, la. *roka*; virs uzsvērtā divskaņa vai gaŗa patskaņa ar kā pjošo intonāciju – cirkumfleksu (˘), piem., viensk. akuzātīvā *rānka*, la. *roku*, *gālas*, la. *gals*, *galaĩ*, la. *gali*; virs uzsvērtā divskaņa vai gaŗa patskaņa ar krītošo intonāciju – akūtu (˙), piem., *sārgas*, la. *sargs*, *dūmai*, la. *dūmi*, *akūotas*, la. *akots*.

Īpatnības, kas latviešu valodu šķir no prūšu valodas.

11. §. 1. Divskanis ei latviešu un leišu valodā zināmos gadījumos pārvērties par ie, prūšu valodā tas visur uzglabājies, piem.: la. *diena*, lei. *dienā*, pr. *deinan* (viensk. ak.).

2. Atšķirība dažādās formās,

piem.: la. *mans*, lei. *mānas*, pr. *mais* (kr. *мой*);

la. dat. *kam*, lei. *kām* (kr. *кому*), pr. *kasmu* (sanskrita *kasmaĩ*);

la. ģen. *mūsu*, lei. *mūsu*, pr. *noūson* (kr. *нас*);

la. akuz. *jūs*, lei. *jūs*, pr. *wans* (senslavu *вы*);

la. dat. (izloksnēs) *tau* "teu", lei. *tāu*, pr. *tebbeĩ* (kr. *тебе*) "teu";

la. *trešs*, lei. *trēčias* (kr. *третьи*), pr. *tīrts*;

la. *sests*, lei. *šēštas*, pr. *usts* "sestais";

la. *devīts*, lei. *deviřtas* (kr. *девятый*), pr. *newĩnts* (vācu *neunte*) u. c.

Patapinājumi no citām valodām.

12. §. Visās baltu valodās sastop patapinājumus no citām valodām, sevišķi no ģermāņu un slavu; patapinājumus no šām valodām izšķirams vecāks un jaunāks slānis.

1. Patapinājumi no ģermāņiem. Senākie patapinājumi no ģermāņu valodām aizgūti it sevišķi no vidus lejsvācu valodas, ko Baltijā runāja vācieši apmēram līdz reformācijas laikmetam,

piem.: *skāde*, *ziepes*, *bomis*, *kīvēt*, *īrēt*, *smēķēt*, *pīpe*, *spēlēt*, *dvielis*, *bise*, *dīķis*, *vīle* (rīks).

Jaunākos laikos daudz patapinājumu devusi augšvācu valoda, piem.: *kartupelis*, *plinte* jeb *flinte*, *vanna*.

Augšvācu valoda ietekmējusi arī sintaksi un frazeoloģiju.

2. Patapinājumi no slaviem. No slavu valodām latviešu valodu visvairāk ietekmējusi krievu valoda; Latgalē izjūtama arī poļu valodas ietekme.

Krievi jau priekš 12. gadsimta ir stājušies sakaros ar latviešiem; tai laikā latvieši no krievu valodas jau aizguvuši daudz vārdu, piem.: *grēks, svēts, soģis, baznīca, gavēt, zvans, zvanīt, grāmata, bļoda, žēl, pīrāgs, dukurs, pūkas*.

19. un 20. g. s. pārkrievošanas laikā krievu valodas ietekme, skolu un administrācijas pabalstīta, atstāj pēdas arī sintaksē un frazeoloģijā.

3. Patapinājumi no lībiešu resp. igauņu valodas.

Piemēri: *vaba, loms, kāls, ķidas, ķīla, suga, maksa, sēne, puika, laulāt, jauda*.

4. Kuršu valoda ietekmējusi latviešu valodu Rietumkurzemē.

5. **Leišu** valoda ietekmējusi latviešu valodu samērā maz; lielāka ietekme izmanāma tikai Lietuvas robežas tuvumā.

Pirmie raksti latviešu valodā; latviešu valodas pētniecības vēsture un pētītāji.

13. §. Pirmie raksti latviešu valodā uzglabājušies no 16. g. s.; tās ir tēvreizes, kas uzrakstītas kļūdainā un neskaidrā valodā.

Pirmā grāmata latviešu valodā ir 1585. g. izdots katoļu katechisms. 1586. g. parādās luterāņu katechisms, 1587. g. – garīgas dziesmas un evaņģeliju gabali. Šās pirmās grāmatas sarakstītas vidus dialektā, un to valoda daudz neatšķiras no mūsdienu rakstu valodas.

Galvenās atšķirības: 1) senā daudzskaitļa datīva forma ar galotni *-ms*, piem.: *jouniems bērniems = jauniem bērniem*; 2) senais illātīvs tagadējā lokātīva vietā, piem.: *iekšan = iekšā, āran = ārā*.

Šo grāmatu galvenie trūkumi: 1) nekonsekvence rakstībā un nepareizi gramatisko formu – dzimšu un locījumu – darinājumi (vārdi bieži beidzas ar burtu *e* nevietā); 2) verdzisks tulkojums vārdu pa vārdam no vācu valodas.

Latviešu valodas pētniecības vēsture sākas ar 17. g. s. Mūsu valodas pirmie pētnieki ir vācu tautības mācītāji; paši latvieši šim darbam varēja nodoties, tikai sākot ar tautas atmodas laiku.

Pirmā gramatika latviešu valodā ir 1644. g. publicētā J. G. Rehehūzena (Rehehusen) valodas mācība. Šī grāmata trūcīga un kļūdaina, un tai maz nozīmes mūsu valodas pētīšanā.

Pirmā ievērojamākā persona latviešu valodas pētīšanas vēsturē ir **Juris Mancelis** (Georg Mancelius). 1638. gadā viņš izdeva pirmo vārdnīcu "*Lettus*" un sarunas latviešu valodā "*Phraseologia lettica*". Mancelis pirmais arī novērojis izlokšņu īpatnības.

Valodas pētīšanu turpina **Kristofors Fūrekērs** (Fürecker), ko Vecais Stenders nosaucis par pirmo stipro latvieti. Vairāki Fūrekera gramatiskie darbi gan zuduši, bet rokrakstā atstātos materiālus ar saviem papildinājumiem izdevis Kurzemes superintendents **Heinrichs Adolfs** (Adolphi), tā sniegams pirmo vērtīgo latviešu gramatiku.

Ievērojams latviešu valodas pētnieks ir **Vecais Stenders** (G. F. Stender). 1761. gadā viņš izdod gramatiku. 1783. gadā iznāk gramatikas 2. paplašināts izdevums. 1789. gadā viņš izdod paplašinātu vārdnīcu (vāciski-latvisku un latviski-vācisku). Vecā Stendera vārdnīcā daudz senu un apvidus vārdu.

Vārdnīcas izdod (1772. g. vāciski-latvisku, 1773. g. latviski-vācisku) arī Stendera laika biedrs **Jēkabs Lange** (Jakob Lange).

Tālāk latviešu valodas pētīšanas darbu turpina "Latviešu draugu biedrība". No šās biedrības biedru vidus valodas pētīšanas darbā izceļas **Kārlis Frīdrihs Hūgenbergers** (Hugenberger) (rakstījis par saikšiem, apstākļiem un prepozīcijām), **Juris Bārs** (Georg Bahr) (domājams, bijis latvietis; rakstījis par patskaņu izrunu un ortogrāfiju) un sevišķi **Augusts Bīlenšteins** (Bielenstein), kuŗa plašākais darbs ir gramatika "Die lettische Sprache" (1863. g.).

1872. gadā iznāk **Juŗa Neikēna** iesāktā un bīskapa K. K. Ulmaņa pabeigtā vārdnīca (latviski-vāciska).

Tautas atmodas laikmetā ar **Juri Alunānu** iesākas nacionālais virziens latviešu valodas pētīšanā. Alunāns mēģinājis attīrīt mūsu valodu no ģermānismiem, latviskojis tautu nosaukumus, radījis daudz jaunu vārdu ar latviskiem piedēkļiem.

Kronvaldu Atis arī pieminams kā mūsu valodas kopējs un jaunvārdu radītājs.

Ar zinātniskām metodēm un rūpīgu iedziļināšanos valodas pētniecības darbam piegājis **Kārlis Mūlenbachs** (1853.–1916.). Viņš veicis plašus izlokšņu pētījumus, sarakstījis mūsu valodas sintaksi, bet viņa lielākais darbs ir zinātniska latviešu valodas vārdnīca. Šās vārdnīcas manuskriptu viņš sagatavojis līdz vārdam "patumšs".

Prof. **Jānis Endzelīns** latviešu valodniecību dibinājis uz stingri zinātniskiem pamatiem un ir lielākā autoritāte mūsu valodas pētniecībā. Viņš turpina un nobeidz K. Mūlenbacha iesākto Latviešu valodas vārdnīcu. Tā iznāk 4 sējumos (1923.–1932. g.); papildinājumus un labojumus izdod J. Endzelīns un E. Hauzenberga. J. Endzelīna ievērojamākie darbi, neminot daudz citu pētījumu, ir "Lettische Grammatik" (1922. g.), "Latviešu valodas skaņas un formas" (1938. g.) un "Senprūšu valoda" (1943. g.)

Skaņu mācība.

Latviešu valodas skaņas.

14. §. Valodu veido teikumi, teikumus – vārdi, vārdus – skaņas. Skaņa ir valodas vismazākā sastāvdaļa. Skaņas nav redzamas, bet dzirdamas. Dzirdamai valodas skaņai ir sava redzama rakstu zīme, ko sauc par burtu.

Noteiktā kārtībā sakārtotu burtu kopu sauc par *alfabētu*.

Latviešu alfabētā ir šādi burti: a, b, c, č, ch, d, dz, dž, e, f, g, ģ, h, i, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, o, p, r, ņ, s, š, t, u, v, z, ž. Burtu j sauc par jōtu. Burti *f, h, ch* sastopami tikai svešvārdos, piem.: *forma, firma; himna, horizons; chronika, chaoss*. Svešos īpašvārdos sastopams arī *ö* un *ü*, *õ* un *ü*, piem.: *Hölderlins, Glüks, Gõte, Mûlenbachs*.

Patskaņi un divskaņi.

15. §. Valodas skaņas iedala patskaņos jeb vokāļos un līdzskaņos jeb konsonantos.

Patskaņi.

16. §.

Patskanis ir tāda valodas skaņa, ko izrunā, elpojamaļ divāai samērā brīvi plūstot cauri mutes dobūmam.

Rakstu valodā sastop šādus patskaņus: a, e, i, u, svešvārdos arī tīro o. Šo o, kādu runā vācu un krievu valodā, sastop arī mūsu augšzemnieku dialektā (piem.: *golva = galva*.)

Visi šie patskaņi var būt gan īsi, gan garī. Patskaņu garumu apzīmē ar svītru virs burta,

piem.: *rada, rāda; stīga, stīga; pludiņš, plūdi; drebēt, drēbe; politika, prōza, sōlō.*

Divskaņi.

17. §.

Divu nevienādu patskaņu savienojumus, kas saplūst vienā zīlī, sauc par divskaņiem jeb diftongiem.

Izšķir šādus divskaņus: ai, au, ei, ie, ui, iu, o, oi.

Divskaņi ui pa lielākai daļai sastop patapinātos vārdos, piem.: *puika, muita*.

Divskaņi iu sastop tikai retumis, piem.: *plūkšķēt*.

Divskaņi oi sastop tikai svešvārdos, piem.: *boikots*.

Pie divskaņiem pieder arī latviešu o, jo to izrunā kā ua vai uo, piem.: *loks, logs, skola*.

Patskaņa e, ē izruna.

18. §. Atkarā no nākamajām skaņām patskaņi e (gaŗo un īso) izrunā gan ŗauri, gan plati.

Īstos, nesaliktos latvieŗu vārdos e, ē skaņa ir plata, ja nākamajā zīlī seko vai senāk sekojis a, ā, platais e, ē, u, ū, o, ai, au un starpā nav mīkstīnāta līdzskaņa (l, ŗ, ŗ, k, g, ŗ, ŗ, arī ģ, dz) vai j. Pārējos gadījumos e, ē skaņa ir ŗaura.

Piemēri ar plato e: *tēvs* (senāk nākamajā zīlī sekojis a: *tēvas), *sens* (*senas), *viņŗ redz* (*redza), *viņŗ vēl* (*vēla); *tēva, sena* (nākamajā zīlī seko a); *tēvu, senu, dēlu* (nākamajā zīlī seko u), tāpat arī vārdos: *vēsture, vēstule, Zemgale* (īsti "zemais gals"); *Cēsu, telpa, dzelzu, redzu, ceru, vēlu*; *seko, melot; ledains; tērauds; debesu, redzētu, meklētu, velētava* (beīdzamajos četros vārdos platais e vai ē abās pirmajās zīlīēs).

Piemēri ar ŗauro e: *vecis, vecene, vējŗ, sveŗŗ, ceŗŗ, klēts* (senāk *klētis), *Cēsis, debesis, leju, ceļu, elŗu, dzeŗu, berŗu, berŗīŗu; dzert, ēst, vest, pelēt, mācēt, vēlēt* (atkritis i); *es, mēs, ŗe, te, bet* (īznēmumi: *se! bē, mē*, kas ar platu e).

ŗķīetamīe īznēmumi.

19. §. Patskaņī e, ē īr plats:

1. a-celmu daudzskaitļa nōminātīvā un datīvā, piem., *veci, vecīem, tēvi, tēvīem*, i un ie priekŗā e īzrunājams plati gaidāmā ŗaurā e vietā. Platā e skaņa ŗais formās īr jaunīnājums pēc pārējo locījumu

parauga, kur e plats tīri likumīgi. Ar šauro e šās formas vēl izrunā dažās izloksnēs, piem., Piebalgā;

2. apstākļenos, piem.: *reti, lepni, lēti* (i no *ai).

Patskanis e, ē ir šaurs:

1. salikteņu pirmajā daļā, ja tā ir negācija *ne-* vai priedēklis *bez-, pēc-, pret-*,

piem.: *negods, negaiss, bezprāts, bezgodis, pēcnācējs, pretruna, pretstats*;

2. pirmatnējo verbu pagātnes formās,

piem.: *metu, metām, metāt*. Senāk un izloksnēs vēl tagad: *mešu, metēm, metēt*, kur sens šaurs e;

3. svešvārdos,

piem.: *senāts, sektors, lektors*.

Gala zilbju patskaņu un divskaņu pārveidošanās un zušana vairākzilbju vārdos.

20. §. Valodai tāpat kā cilvēcei un atsevišķam cilvēkam ir sava pagātne un tagadne. Latviešu valoda nav agrāk tā skanējusi, kā mēs to tagad runājam; tai ir bijušas savas īpatnības, kas laika plūdumā zudušas, bet vārdu izrunā atstājušas zināmas pēdas. Lai tās saskatītu un izprastu, jāzina divi likumi, kas izriet no mūsu valodas pārmaiņām.

21. §.

**Pirmatnējie ģisie patskaņi (atskaitot u) zuduši seno
vairākzilbju vārdu gala zilbēs.**

Vienzilbes vārdos tie patvērušies.

Tā, piemēram: a-celmu lietvārdos zudusi a skaņa, piem.: *sargs*, senāk **sargas* (leišu valodā a skaņa vēl tagad patvērusies: *sárgas*), *tēvs*, senāk **tēvas* (lei. *tēvas*); a patvēries vienzilbes vārdos: *kas, tas*;

i-celmu lietvārdos zudusi i skaņa, piem.: *klēts*, senāk **klētis*, bet: *šis*;

verbu a-celmos tagadnes trešajā personā atkritusi a skaņa, jo bijusi vairākzilbju vārda galotnē, piem.: *viņš jūt* (**junta*), *ceļ* (**ceļa*), *nes* (**nesa*), *cep* (**cepa*), bet a skaņa patvērusies vidējā kārtā, jo aiz tās sekojusi vēl viena zilbe.

Skaņa u nav zudusi,

piem.: *medus* (lei. *medūs*), *tirgus, ledus*.

Īso patskaņu zudums seno vairākzilbju vārdu gala zilbēs tagad vārdu izrunā izpaužas šādi: e skaņu vārda saknes zilbē izrunā gan

plati, gan šauri, atkarā no zudušā patskaņa, piem.: *tēvs, dēls, viņš nes* ar platu *e* saknē, jo senāk sekojis *a* (**tēvas*); *klēts* – ar šauru *e*, jo senāk sekojis *i* (**klētis*); *akmens* (viensk. ģenitīvs) ar šauru *e*, jo senāk sekojis *e* (sal. senu leišu formu *akmenes*).

22. §.

Pirmatnējie garie patskaņi un divskaņi saīsināti tādu vārdu gala zilbēs, kam senāk bijušas vismaz divas zilbes, pie kam:

ai, ei un ie pārvērties par *i*,
au un o pārvērties par *u*.

Garums patvēries vienzilbes vārdos.

Piem.: ā-celmu viensk. nōminātīvā *liepa* no **liepā*, *aka* no **akā*, a-celmu viensk. ģenitīvā *tēva* no **tēvā*; bet *tā* (jo vienzilbes vārds); daudzsk. nōminātīvā un akuzātīvā *liepas* no **liepās*, *akas* no **akās*; bet *tās*; tāpat verbu ā-celmos *māca* no **mācā*, bet *mācās* no **mācāsi*; a-celmu daudzsk. nōminātīvā *stipri vīri* no **stiprie vīrie*; bet *tie, šie*;

verbu viensk. I persona *jūtu* no **junto* (o=uo),

II " *jūti* no **juntie*,

I " *ceļu* no **ceļo* (o=uo).

Visur tur, kur tagad gala zilbē garš patskanis vai divskanis, atkritusi kāda zilbe,

piem.: verbu formās: *viņš mazgā* no **mazgāja*, vid.k. *mazgājas(i)*; *viņš meklē* no **meklēja*, vid. k. *meklējas(i)*;

ē-celmu lokātīvā *upē* aiz garā beigu ē atkritusi kāda zilbe, sal. lei. *ūpēje*.

Piezīme. Dažos gadījumos senais garums ir ne tikai saīsinājies, bet pat pilnīgi zudis, piem.: *ceļam* (no **ceļami*, kas no **ceļamie*, sal. vidējās kārtas formu *ceļamies*).

Patskaņu mijas vienas saknes vārdos.

23. §. No vārda saknes ar dažādiem piedēkļiem var darināt jaunus vārdus. Piemēram, no saknes *sē-* var darināt: *sē-t, sē-ja, sē-jums, sē-jējs, sē-šana, sē-tuve*.

Šajos un daudzos citos vārdos saknes patskanis nav mainījies, bet ir vārdi, kuŗos saknes patskanis mainās. Šī maiņa nav patvaļīga, bet pakļauta noteiktai likumībai; tikai noteikti patskaņi un divskaņi mainās savā starpā.

Izšķir šādus patskaņu mijas likumus.

1. Patskanis *e* saknē mijas ar *a*, *ē*, *o*, *ā*, bet priekš *l*, *m*, *n*, *r* arī ar *i*.

e	ē	a	o	ā	i
<i>mest</i>	<i>mētāt</i>	<i>pamats</i>	—	—	—
<i>šķelt</i>	<i>šķēlu</i>	<i>skaldīt</i>	—	—	<i>šķila</i>
<i>zeļu</i>	<i>zēlu</i>	<i>zaļš</i>	—	<i>zāle</i>	—
<i>remdēt</i>	—	—	—	<i>rāms</i>	<i>rimt</i>
<i>veļu</i>	<i>vēlu</i>	—	—	<i>vārstīt</i>	<i>virināt</i>
<i>sveļu</i>	<i>svēlu</i>	<i>svars</i>	—	<i>svārstīt</i>	<i>svira</i>
—	<i>plēst</i>	—	<i>plosīt</i>	—	—
—	<i>sēsties</i>	—	<i>sodrēji</i>	—	—
<i>veļu</i>	<i>vēlu</i>	<i>valstīt</i>	—	<i>vāļāt</i>	<i>vilnis</i>

2. Ar divskani *ei* vai *ie* (no **ei*) saknē mijas *ai*, *i*, *ī*.

ei, ie	ai	i	ī
<i>biedēt</i>	<i>baidīt</i>	—	<i>būties</i>
<i>leju, liet</i>	<i>laistīt</i>	<i>lija</i>	<i>lūt</i>
<i>lieku</i>	<i>laicīt (= taupīt)</i>	<i>likt</i>	—
<i>steigt</i>	<i>staigāt</i>	<i>stiga</i>	—
<i>smiet</i>	<i>smaidīt</i>	—	<i>smīdināt</i>

Piezīme: *ei*, *ai* patskaņu priekšā pārvēršas par *ej*, *aj*.

3. Ar divskani *au* saknē mijas *u*, *ū*.

au	u	ū
<i>kausēt</i>	<i>kust</i>	—
<i>jaukt</i>	<i>jukt</i>	—
<i>lauzt</i>	—	<i>lūzt</i>
<i>žaut</i>	—	<i>žūt</i>

Līdzskaņi.

24. §.

Līdzskanis ir tāda valodas skaņa, ko izrunājot izelpojamā dvasa mutes dobumā sastop stipru sašaurinājumu vai pilnīgu aizsprostojumu.

Izšķir:

1. vienkāršus līdzskaņus: b, d, f, g, h, ch, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž;
2. saliktus līdzskaņus: c (no ts), dz, č (no tš), dž;
3. mīkstinātus līdzskaņus: ģ, ķ, ļ, ņ, ņ.

Līdzskaņu iedalījums.

25. §. 1. Līdzskaņus izrunā gan ar lūpām, gan mēlei pieskaroties pie zobiem vai pie aukslējām. Sakarā ar to katram līdzskanītim ir sava noteikta izrunas vieta.

Pēc izrunas vietas izšķir:

- a) lūpu līdzskaņus jeb lūpeņus: b, p, m, v, f;
- b) zobu līdzskaņus jeb zobeņus: d, t, n, ņ, s, (š), z, (ž), r, ņ, l, ļ;
- c) aukslēju līdzskaņus jeb aukslējeņus: ģ, ķ, j, ch, g, k.

Izrunājot līdzskaņus ģ, ķ, j, mēles vidus piekļaujas cietajām aukslējām, g, k izrunājot, mēles pakalējā daļa piekļaujas mīkstajām aukslējām, bet, izrunājot ch, mēle piekļaujas reizēm mīkstajām aukslējām (piem.: *chaoss, Mūlenbachs*), reizēm cietajām aukslējām (piem.: *architekts, Fichte*).

n, atrazdamies g, k priekšā, arī pieder pie aukslējeņiem, piem.: *kungs, kunkstēt, tenka, banga, līnga, krunka*.

2. Bez tam līdzskaņus iedala:

- a) skaneņos jeb sonēros līdzskaņos, kuŗos pārsvarā skaņu elementi, un
- b) troksneņos, kuŗos pārsvarā trokšņu elementi.

Skaneņus savukārt iedala:

- a) nāseņos: m, n, ņ;
- b) plūdeņos: l, ļ, r, ņ.

Troksneņus iedala:

a) berzeņos: j, v, s, z, š, ž, ch, f, kuŗus izrunājot mutes dobums kādā vietā sašaurinās un, izelpojamai dvasai cauri plūstot, rodas zināma berze; berzeņus s un z sauc par svelpējiem, š un ž – par šņāceņiem;

b) slēdzeņos: b, d, g, k, p, t, ģ, ķ, kuŗus izrunājot mutes telpa kādā vietā pilnīgi noslēdzas.

3. Pēc balsekļu piedalīšanās troksneņu izrunā izšķir:

a) balsīgos troksneņus: j, v, z, ž, b, d, g, ģ, kuŗu izrunā balsekļi darbojas līdz (balsīgi ir arī skaneņi);

b) nebalsīgos troksneņus: ch, f, s, š, p, t, k, ķ, kuŗu izrunā balsekļi nedarbojas līdz.

Ar burtu h apzīmē nebalsīgu izdvēsumu.

Līdzskaņu iedalījuma tabula.

			Pēc izrunas vietas		
			lūpeņi	zobeņi	aukslējeņi
Troksneņi	Slēdzeņi	balsīgie	b	d	g, ģ
		nebalsīgie	p	t	k, ķ
	Berzeņi	balsīgie	v	z (ž)	j
		nebalsīgie	f	s (š)	ch
Skaneņi	plūdeņi		–	l, ļ, r, ņ	–
	nāseņi		m	n, ņ	n (k, g priekšā)

Skaņu pārmaiņas.

Līdzskaņu pārmaiņas novērojamas kā izrunā, tā rakstos. Tās līdzskaņu pārmaiņas, kas sastopamas tikai izrunā, nerada nekādu pārmaiņu rakstos.

(Sk. 1.–4. uzdevumu.)

Tikai izrunā sastopamās līdzskaņu pārmaiņas.

Balsīgo troksneņu pārmaiņa.

26. §.

Balsīgais troksnenis (*b, d, g, ģ, z, ž*) izrunā pārvēršas par nebalsīgo (*p, t, k, ķ, s, š*), ja aiz šā balsīgā troksneņa tūlīt seko nebalsīgais (*p, t, k, ķ, s, š, c, č*).

Schēma: $b > p$
 $d > t$
 $g > k$ ja seko *p, t, k, ķ, s, š, c, č*.
 $ģ > ķ$
 $z > s$
 $ž > š$

Piemēri: *lābsirdīgs* izrunā *lāpsirdīks*, *gads* – *gats* (*gac*), *atspīrgšana* – *atspīrkšana*, *sargs* – *sarks*, *lūzt* – *lūst*, *lauzts* – *lausts*, *izkopts* – *iskopts*, *izcelt* – *iscelt*, *uzčubināt* – *usčubināt*, *mežsargs* – *mešsarks*, *spožs* – *spoš*.

Rakstos un izrunā saknes beigās verbu sta-celmos (sk. 232. §) pilnīgi zūd balsīgais *z* nebalsīgā *s* priekšā, piem., senajā formā **lūzstu* *z* zudis *s* priekšā: *lūstu*. Sastopams *z* pagātnes celmā, arī vēlējuma izteiksmē un nenoteiksmē, piem.: tag. *lūstu*, pag. *lūzu*, vēl. izt. *lūztu*, nenot. *lūzt*, *birstu* – *birzu* – *birztu* – *birzt*, *milstu* – *milzu* – *milztu* – *milzt*.

Piezīme. Lai vieglāk izšķirtu, kur šādos verbos rakstāms *z*, kur *s*, der tos salīdzināt ar līdzīga celma vārdiem, kam saknē *z* nav, piem.: *mirkstu* – *mirku* – *mirkt*, *grimstu* – *grimu* – *grimt*.

Tais formās, kur šiem vārdiem *s* ir (piem., *grimstu*), *s* būs arī tādiem vārdiem kā *lūzt* (piem., *lūstu*), bet formās, kur *s* nav (piem., *grimt*), jāraksta *z* (piem., *lūzt*).

Nebalsīgo troksneņu pārmaiņa.

27. §.

Nebalsīgais troksnenis (*p, t, k, ķ, s, š*) izrunā pārvēršas par balsīgo (*b, d, g, ģ, z, ž*), ja aiz nebalsīgā troksneņa tūlīt seko balsīgais (*b, d, g, ģ, z, ž*).

$p > b$
 $t > d$
 $k > g$
 $ķ > ģ$
 $s > z$
 $š > ž$

Schēma: ja seko *b, d, g, ģ, z, ž*.

Piemēri: *apgabals* izrunā *abgabals*, *apgērbs* – *abgērps*, *atbilde* – *adbilde*, *atbalss* – *adbalss*, *braukdams* – *braugdams*, *pusdiena* – *puzdiena*.

Piezīme. Balsīgo un nebalsīgo troksneņu pārmaiņas izrunā sagādā grūtumus rakstībā. Lai pārliecinātos, kāds līdzskanis rakstāms, gadījumu vairumā var izlīdzēties, vārdu lokot, t. i., neskaidro līdzskani nostatot patskaņa priekšā. Ja vārds ir saliktenis, tas jādala sastāvdaļās.

Piem.: *lauzt* – *lauza*, *smags vāks* – *smaga vāka*, *pusdiena* – *puse + diena*, *apgabals* – *ap + gabals*.

Līdzskaņa v pārmaiņa.

28. §.

Ja aiz *a, e, i* tai pašā zilbē seko *v*, tad šo patskaņu savienojumu ar *v* izrunā kā krītošu divskani *au, eu, iu*; rakstos skaņa *v* paliek.

Piem.: *taus* izrunā *taus*, *savs* – *saus*; *sev* – *seu*; *divdesmit* – *diudesmit*, *zius* – *zius*.

Jāielāgo, ka rakstu valodā vārdos *Dievs, tēvs, gōvs* arī izrunā *v* skaņai nav jāzūd; daudzās izloksnēs skaņu *v* šais vārdos izmet.

Līdzskaņa v zudums aiz *r*.

29. §.

Rakstu valodā sastopamais *v* aiz *r* zudis daudzās izloksnēs.

Piem.: *ciris, buris, purs*. Literārā valodā jālieto formas: *cirvis, burvis, purvs*.

Bez *v* skaņas var lietot vārdu *duris* (lei. *dūrys*) blakus formai *durvis*.

Līdzskaņa j pārmaiņa.

30. §.

Ja aiz *a, e, u* tai pašā zilbē seko *j*, tad šo patskaņu savienojumu ar *j* izrunā kā krītošu divskani *ai, ei, ui*; rakstos *j* paliek.

Piem.: *klajš* izrunā *klaiš*, *smej* – *smei*, *šuj* – *šui*, *skuj* – *skui*, *dej* – *dei*.

Jāielāgo, ka rakstu valodā kā izrunā, tā rakstos līdzskanis *j* paliek, ja tas ir starp gaŗu patskani vai divskani un līdzskani *š*,

piem.: *spējš, vējš, vājš, straujš, kraujš*.

Līdzskaņu savienojuma *ln* pārvēršanās.

31. §.

Rakstu valodā sastopamais *ln* daudzās izloksnēs pārvēršas par *ll*.

Piem.: *pills, mells, vells, villa*.

Šādas formas literārā valodā nav ciešamas; jāsaķa: *pīlns, melns, velns, vilna*. Rakstu valodā gan ar *ll* sastopami vārdi: *mellene* no *melnene*, *villaine* no *vilnaine*; atzīstamas abas formas.

Līdzskaņu *r, j, d* atkrišana vārda beigās.

32. §. Nevērigā tautas valodā bieži *r, j, d* atkrīt vārdos: *i(r), a(r), pa(r), ku(r), šu(r), ļau(j), do(d)*. Rakstu valodā visnotaļ jāpatur pilnās formas.

Rakstos sastopamās līdzskaņu pārmaiņas.

Līdzskaņu *d, t* pārvēršanās.

33. §.

Līdzskaņi *d, t* pārvēršas: 1) *d* priekšā par *z*,
2) *t, s, š* priekšā par *s*.

Piem.: *vezdams* no **veddamas*, *klīdzams* no **klīddamas*, *sizdams* no **sitdamas*, *vīdzams* no **vītdamas* (ka šais vārdos saknē *d* un *t*, to rāda pagātnes forma: *vedu, klīdu, situ, vītu*); *vest* no **vedti*, *klīst* no **klīditi*, *sist* no **sitti*, *vīst* no **vītti*; *vests* no **vedtas*, *vešana* no **vedsjanā*, *sišana* no **sitsjanā* kā *glābsšana* no **glābsjanā*.

Līdzskaņu *t, d* pārvēršanās par *s, z* sevišķi jāievēro divdabjos ar *-dams, -ts* un nenoteiksmē. Lai zinātu, kad rakstāms *z*, kad *s*, jāievēro šādi noteikumi:

1. Ja verba sakne pagātnē beidzas ar *-t-* vai *-d-*, tad divdabī ar *-dams* rakstāms *z*, bet divdabī ar *-ts*, vēlējuma izteiksmē un nenoteiksmē rakstāms *s*,

piem.: *vedu* – *vezdams* – *vests* – *vest*; *situ* – *sizdams* – *sists* – *sist*.

2. Ja verba sakne pagātnē beidzas ar *-s-*, tad *s* paliek visās formās,

piem.: *nesu* – *nesdams* – *nests* – *nest*.

3. Ja verba sakne pagātnē beidzas ar *-z-*, tad *z* paliek visās formās,

piem.: *lauzu* – *lauzdams* – *lauzts* – *lauzt*,

atskaitot verbu, kam tagadnes celms atvasināts ar piedēkli *-sta-*; tiem tagadnē un no tagadnes atvasinātās formās *z* skaņa *s* priekšā ir zudusi (sk. 26. §).

Sk. 3. uzdevumu.

Līdzskaņu *k, g* pārvēršanās.

34. §.

Latviešu valodā līdzskaņi *k, g* patskaņu *i, e, ie* priekšā pārvērtušies par *c, dz*.

Piem.: *draugs* – *draudzība* – *draudze*, *kungs* – *kundziņš* – *virskundzība*, *loks* – *lociņš* – *loceklis*, *likt* – *liec!* (senāk: *lieci*) – *lieciet!*

Leišu valodā skaņa **k, g** patskaņu **i, e, ie** priekšā patvērusies, piem.: *dzīvs, lei. gývas; ciets, lei. kietas.*

Šī **k, g** skaņas pārvēršanās sevišķi jāievēro verbu formās, kur šie līdzskaņi nostājas **ie** priekšā.

Pavēles izteiksmes formā jāsaka: *pērciet! nevis pērkiet! nāciet! nevis nākiet! audziet! nevis augiet! rociēt! nevis rokiet! sāciet! nevis sākiet! velciet! nevis velkiet! nezodiet! nevis nezogiet!*

Šķietamie izņēmumi.

35. §. Līdzskaņi **k, g** nepārvēršas par **c, dz** tāda **i** priekšā, kas saīsināts no **ai**, un tāda **ie** priekšā, kas aizstāj senāku **ai**, t. i., šādos gadījumos:

1. pagātnes vienskaitļa otrā personā, ja pirmā persona beidzas ar **-ku, -gu**,

piem.: *liku – liki – likies, plaku – plaki, augu – augi, degu – degi;*

2. tagadnes vienskaitļa otrā personā verbos, kas nenoteiksmē beidzas ar **-āt, -īt**, un verbā *mācēt*,

piem.: *sargāt – sargi, sacīt – saki* (i no **ai**) – *sakiet* (aizstāj senāku *sakait*), *mocīt – moki, raudzīt – raugi, locīt – loki, mācēt – māki* (senāk **māci*; jauninājums *māki* darināts tādēļ, lai nesaskanētu ar attiecīgo formu no verba *mācīt*);

3. apstākļenos, kas atvasināti no adjektīviem, piem.: *jauki* no *jauks*, *bargi* no *bargs*, *smagi* no *smags*;

4. ā-celma senajos vienskaitļa datīvos, piem.: *pa labi roki*, lei. viensk. dat. *raņkai* (i saīsināts no **ai**).

Bez tam **k, g** atrodas **i** un **ie** priekšā ā-celmu daudzskaitļa nōminātīvā un datīvā kā jauninājumi pēc citu locījumu parauga,

piem.: *draugi – draugiem* kā: *drauga – draugam* utt.; *koki – kokiem* kā: *koka – kokam*.

Līdzskaņu savienojumu **sk, zg** pārvēršanās.

36. §.

Līdzskaņu savienojumi **sk, zg** patskaņu **i, e, ie** priekšā pārvēršas par **šķ, žg** (sk. 34. §).

Piem.: *šķelt* no **skelti*, lei. *skēlti*; *režģis* no **rezģis*, lei. *rēzģis*.

Pamazināmos vārdos ar **-inš, -iņa** savienojumi **sk, zg** pārvēršas pēc citu formu parauga par **sc, zdz**,

piem.: *druska – drusciņa, sesks – sesciņš, samazgas – samazdziņas* (kā: *roka – rociņa, vāga – vadziņa*).

Savienojumi **šķ, žg** ceļas arī no **stj, zdj**,

piem.: *rīkšķu* no **rīkstjō*, *īkšķa* no **īkstjā*, *valšķu* no **valstjō*.

Piezīme. *kšķ* vietā sastop arī *kš*, piem., *rīkšu*, *īkša*; formai *valšķu* tagadējā rakstu valodā ir paralēla forma *valstu*.

Līdzskaņu *s, z, l, n* pārvēršanās.

37. §.

Līdzskaņi *s, z, l, n* mīkstināto līdzskaņu *ķ, ģ, ļ, ņ* priekšā pārvēršas par *š, ž, ļ, ņ*; līdzskaņu *ķ* un *ģ* priekšā var būt tikai *ņ*, ne *n*.

Piem.: *šķelt*, lei. *skēlti*; daudzsk. ģen. *rīkšķu* no **rīkstjō* (sal. 33. §); *režģis*, lei. *rēzģis*; *zvaigžņu*, daudzsk. ģen. no *zvaigznes*; *sakašņa*, viensk. ģen. no *sakasnis*; *šķēršļa*, viensk. ģen. no *šķērslis*.

č nav uzskatāms par mīkstinātu līdzskani, tādēļ plūdeņi un nāseņi tā priekšā paliek nemīkstināti, piem.: *franči*, *senči*, *brunči*, *velču* (*aukla*).

Līdzskaņa *s* pārvēršanās.

38. §.

Līdzskanis *s* aiz *j, l, ņ, r* pārvēršas par *š*.

Piem.: *vējš* no *vējs*, **vējas*; *straujš* no *straujs*, **straujas*; *ceļš* no *ceļs*, **celjas*; *viņš* no *viņs*, **viņas*, senāka **vinjas*; *vaŗš* no *vaŗs*, **vaŗas*, senāka **varjas*.

Div- un vairākzīlbu vārdos, kas beidzas ar *-ājs*, *-ējs*, *-ļjs*, *-ojs*, rakstu valodā *s* aiz *j* paliek. Tas izskaidrojams ar tām izloksnēm, ko runā ap Jelgavu un Dobeli un kas ir rakstu valodas pamatā: tur *j* skaņu šais izskaņās izrunā kā *i*, aiz kuŗa *s* paliek nepārvērties, piem.: *arais*, rakstu valodā *arājs*, *maleis* – *malējs*, *sāliis* – *sālijs*.

Dažās izloksnēs *s* aiz *j* pārvērties par *š*, pēc kam *j* zudusi, piem.: *mācītājs* – *mācītāš*, *skolotājs* – *skolotāš*, *arājs* – *arāš*, *kalējs* – *kalēš*.

Skaņu savienojumu *-an-*, *-en-*, *-in-*, *-un-* pārvēršanās.

39. §. Skaņu savienojumi *-an-*, *-en-*, *-in-*, *-un-*, kas citās baltu valodās patvērušies, latviešu valodā ir pārvērtušies, ja tieši aiz *n* nav sekojis kāds patskanis, piem.:

an > *o*, piem.: *roka*, lei. *rankā*, pr. *rānkan* (viensk. akuz.); bet *gans* no **ganas*;

en > *ie*, piem.: *pieci*, lei. *penķi*; *liekt*, lei. *leñkti*;

in > *ī*, piem.: *līkt*, lei. *liñkti*; *krītu*, lei. *krintū*;

un > *ū*, piem.: *jūtu*, lei. *juntū*; *jūgt*, lei. *jūngti*.

Piezīme. Skaņu savienojumi **-an-, -en-, -in-, -un-** sastopami jauninājumos, piem.: *skandināt, skangals*, un patapinājumos, piem.: *klints* (no leļsvācu valodas), *dzintars, menca* (no kuršu valodas).

Līdzskaņu savienojumi ar *j*.

40. §. Vienkāršie līdzskaņi (atskaitot lūpeņus **p, b, m, v**), savienojoties ar *j*, saplūst ar to vienā, jaunā skaņā.

tj, dj > **š, ž**, piem.: *zutis* – *zuša* (no **zutjā*), *briedis* – *brieža* (no **briedjā*).

sj, zj > **š, ž**, piem.: *lasis* – *laša* (no **lasjā*), *vēzis* – *vēža* (no **vēzjā*).

lj, rj, nj > **ļ, ņ, ņ**, piem.: *brāļa* (no **brālĵā*), *dzeķu* (no **dzerĵu* – senāka **gerjo*), *vilņa* (no **vilnĵā*).

kj, gj > **c, dz**, piem.: *caurs*, lei. *kiāuras*; *liecu*, lei. *lenkiū*; *jūdzu*, lei. *jūngiu*.

Piezīme. Lietvārdos, kas beidzas ar **-cis** un **-dzis**, vienskaitļa ģenitīvā un visā daudzskaitlī aiz **c** un **dz** no jauna iesprausta *j* pēc tādu vārdu parauga kā *kurmīš* – *kurmja* – *kurmji*, piem.: *lācis* – **lācja* – **lācĵi*, *vadzis* – **vadzja* – **vadzĵi*, pēc kam *cj* pārvērties par *č* un *dzj* – par *dž*. Vārdā *rudzi* *dz* paglābies tādēļ, ka šo vārdu palaikam lieto daudzskaitlī, kur celma beigās nav mīkstinātu un nemīkstinātu līdzskaņu maiņas. No uzvārda *Rudzis* ģenitīvs ir *Rudža*.

41. §.

Lūpeņu savienojumi ar *j* saknes beigās paliek nepārveidoti.

Piem.: *gulbis* – *gulbja*, *ūpis* – *ūpja*, *burvis* – *burvja*, *kurmīš* – *kurmja*.

Vārda sākumā *bj, pj* pārvērties par *bl, pl*,

piem.: *blāurs* (= nikns, dusmīgs) no **bjāurs*, lei. *bjaurs*; *plaut* no **pjauti*, lei. *pjauti*.

ŗ un *bj, pj, mj, vj*.

42. §. *ŗ* un *bj, pj, mj, vj*, kas daudzās izloksnēs pārvērtušies par **r, b, p, m, v**, rakstu valodā paturami; tāpēc derēs pārskats, kādos gadījumos rakstu valodā jārunā un jāraksta *ŗ, bj, pj, mj, vj*.

1. Vārdos, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-š**, sastopams *ŗ, bj, pj, mj, vj* visos locījumos un visos atvasinājumos, atskaitot tos atvasinājumus, kur aiz **r, b, p, m, v** tieši seko *i, e, ie, ei*.

Piem.: *kaŗš – kaŗa – kaŗu – kaŗiem*; tāpat: *vaŗš, gaŗš, kuŗš, slapjš; slapjums, gaŗums, gaŗāks, kaŗot, kaŗotājs*; bet: *kariņš, kareivis, garens, pagarināt, uz kurieni, slapināt, slapēt*.

2. Lietvārdos, kas nōminātīvā beidzas ar *-is*, galotnes priekšā *ŗ, bj, pj, mj, vj* sastopams vienskaitļa ģenitīvā un visā daudzskaitlī.

Piem.: *mūris – mūŗa – mūŗi* utt.; *gulbis – gulbja – gulbji* utt.; *skapis – skapja – skapji* utt.; *kurmis – kurmja – kurmji* utt.; *burvis – burvja – burvji* utt.

Piezīme. Jāielāgo, ka vārdi: *bebrs, biedrs, ūdrs, zviēds* nebeidzas ar *-is*, tādēļ *r* nav mīkstināms.

3. *ē-* un *i-*celmu vārdos *ŗ, bj, pj, mj, vj* sastopams daudzskaitļa ģenitīvā.

Piem.: *dūre – dūŗu, piere – pieŗu, drēbe – drēbju, rūpes – rūpju, zeme – zemju, govs – govju*.

4. I lok. šķiras 4. pašķiras verbos, kas nenoteiksmē beidzas ar *-ŗt, -bt, pt, -mt*, sastopams *ŗ, bj, pj, mj* visā tagadnē, atskaitot vienskaitļa otru personu, un visās no tagadnes atvasinātās formās, atskaitot pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personu ar *-iet*.

Piemēri.

Tagadne.

es	<i>dzeŗu</i>	<i>ģērbju</i>	<i>stiepjju</i>	<i>lemju</i>
	<i>padzeŗos</i>	<i>sagērbjos</i>	<i>pārstiepjjos</i>	<i>izlemjos</i>
tu	<i>dzeŗ</i>	<i>ģērb</i>	<i>stiep</i>	<i>lem</i>
	<i>padzeŗies</i>	<i>sagērbies</i>	<i>pārstiepies</i>	<i>izlemies</i>
viņš, -a	<i>dzeŗ</i>	<i>ģērbj</i>	<i>stiepj</i>	<i>lemj</i>
	<i>padzeŗas</i>	<i>sagērbjas</i>	<i>pārstiepjjas</i>	<i>izlemjas</i>
mēs	<i>dzeŗam</i>	<i>ģērbjam</i>	<i>stiepjam</i>	<i>lemjam</i>
	<i>padzeŗamies</i>	<i>sagērbjamies</i>	<i>pārstiepjamies</i>	<i>izlemjamies</i>
jūs	<i>dzeŗat</i>	<i>ģērbjat</i>	<i>stiepjat</i>	<i>lemjat</i>
	<i>padzeŗaties</i>	<i>sagērbjaties</i>	<i>pārstiepjaties</i>	<i>izlemjaties</i>
viņi, -as	<i>dzeŗ</i>	<i>ģērbj</i>	<i>stiepj</i>	<i>lemj</i>
	<i>padzeŗas</i>	<i>sagērbjas</i>	<i>pārstiepjjas</i>	<i>izlemjas</i>

No tagadnes atvasinātās formas:

a) pavēles izteiksme:	dzer!	gērb!	stiep!	lem!
lai viņš, -a	dzeļ!	gērbj!	stiepj!	lemj!
	dzeļam!	gērbjam!	stiepjam!	lemjam!
	dzeriet!	gērbiet!	stiepiet!	lemiet!
lai viņi, -as	dzeļ!	gērbj!	stiepj!	lemj!
b) vajadzības izteiksme:	jādzeļ	jāgērbj	jāstiepj	jālemj
c) darāmās k. tag. nelok.				
divdabis ar -ot:	dzeļot	gērbjot	stiepjot	lemjot
d) ciešamās k. tag.				
lokāmais divdabis:	dzeļams	gērbjams	stiepjams	lemjams
nelokāmais "	dzeļam	gērbjam	stiepjam	lemjam.

Verbi, kuŗos sastop *ŗ, bj, pj, mj*:

art, bārt, bērt, burt, dur, dzert, dzirties, irt (=airēt), kārt, aizkart, kurt, ķert, pērt, sērt, spert, svērt, šķirt, tvert, vērt;

ciebt jeb ciept, glābt, grābt, grebt, gērbt, knābt jeb knāpt, kniebt, riebt, strēbt, šķiebt, urbt;

kampt, kāpt, kopt, krāpt, rāpties, slēpt, stiept, svelpt, tērt, tiepties, triept, tupt, vērt;

jumt, lemt, stumt, vemt.

Verbi *ņemt (jemt), cept, cirpt, tapt, drupt, kļupt, lipt* visās formās rakstāmi un izrunājami bez *j*.

Nemīkstina *r* šādos vārdos: *Karaļauči, karalis, karogs* (nav sakara ar vārdu *kaŗš*), *gar* (bet: *gaŗām*), *kur*. Vispār *r* nav jāmīkstina vārdos, kas nav pakļauti kādam gramatiskās sistēmas spaidam.

Piezīme. *ŗ, bj, pj, mj, vj* mēdz būt līdzīgos gadījumos kā *ļ* vai *ņ*, tādēļ šaubu gadījumos der salīdzinājumi ar *l, n* skaņu līdzīgā vārdā un līdzīgā formā, piemēram, kur sastopams *l* mīkstinājums lietvārdā *brālis*, tur būs arī mīkstinājums vārdā *stūris*; tāpat: kur mīkstina *l* skaņu, piem., verbā *celt*, tur arī būs sastopams *ŗ, bj, pj, mj*, piem., vārdos: *ķert, glābt, kopt, stumt*.

Sk. 5. uzdevumu.

j zušana.

43. §.

Līdzskanis *j* zūd, ja tas seko tieši aiz *ķ, ģ*.

Piem.: *zaķis* – *zaķa* no **zaķja*, *brēķis* – *brēķa* no **brēķja*, *degis* – *deģa* no **degja*.

Līdzskanis *j* zūd starp līdzskani un patskani *i, e, ie, ei*, bet nezūd, atrazdamies starp patskaņiem.

Piem.: *kumelš*, bet *kumeliņš*; *vienmuļš* – *vienmulība*; *vientuļš* – *vientulība*; *smēļu* – *smeliet!* *slapjums*, *slapjš* – *slapēt*, *slapināt*; *skumjš* – *skumība*; *lemju* – *lemiet!* *dzeļu* – *dzeriet!* *kaŗš* – *kareivis*; bet *vājība*, *vējiņš* u. c.

Dažos gadījumos mīkstinājums *i, ie* priekšā ieviesies atvasinājumā no pamatvārda,

piem.: *ceļš* – *ceļinieks*, *daļa* – *daļiņa*, arī *rupjība* blakus *rupībai*.

Līdzskaņu dubultošana.

44. §. Latviešu valodā dubultojami tikai plūdeņi *l, ļ, r, ņ* un nāseņi *m, n, ņ*. Šo līdzskaņu dubultojums apzīmē garī izrunājamu plūdeņi vai nāseni,

piem.: *lelle, eļļa, nulle, korrekts, summa, Anna* (sal. izrunu: *nule* = nupat, *vara*, ar īsu plūdeņi un nāseni).

Salikteņos divi plūdeņi vai nāseņi paliek līdzskaņa priekšā, bet triju vienādu līdzskaņu vietā rakstāmi divi,

piem.: *metallrūpniecība*, bet: *metallietuve*, ne: *metalllietuve*.

Citu līdzskaņu dubultojums sastopams tikai salikteņos, kuŗos pirmais vārds beidzas ar to pašu līdzskani, ar ko otrs sākas,

piem.: *attīt, attaisnot, pusstunda, bezzemnieks, appūsts, izziņa*.

Skaņu pielīdzināšana jeb asimilācija.

45. §. Latviešu valodā ir arī tādas skaņu pārvērtības, kas radušās vieglākas izrunas labad. Viena no tām ir asimilācija jeb skaņu pielīdzināšanās iepriekšējai vai nākošajai skaņai. Šāda skaņu pielīdzināšanās izrunā jau sastopama ar balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu pielāgošanos sekojošai skaņai, tā, piemēram: *pusdiēna*, izrunā *puzdiēna*.

Skaņu pielāgošanās sastopama ne vien izrunā, bet arī rakstos, pie kam kāda skaņa (patskanis vai līdzskanis) var pielīdzināties citai skaņai pilnīgi vai pa daļai, tāpēc izšķir:

1. pilnīgu asimilāciju,
piem.: *villaine* no *vilnaine*,

2. daļēju asimilāciju,
piem.: *sumpurnis* no *sunpurnis*.

Skaņa var pielīdzināties tieši līdzās esošajai skaņai vai ar citu skaņu (pat veselu skaņu kopu) atdalītai skaņai,

piem.: *mellene* no *melnene*, *upuris* no *uperis*.

Pēc asimilēšanās virziena, skaitot no nepārmainītās skaņas, izšķir:

1. progresīvo asimilāciju (skaņa pielīdzinās iepriekšējai skaņai),

piem.: *upuris* no *uperis* (e pielīdzinājies iepriekšējam u),
villaine no *vilnaine* (n pielīdzinājies iepriekšējam l);

2. regresīvo asimilāciju (skaņa pielīdzinās nākošajai skaņai),

piem.: *sumpurnis* no *sunpurnis*.

Disimilācija.

46. §. Par disimilāciju sauc līdzīgu skaņu atkārtojuma novēršanu, ko panāk, vienu no līdzīgajām skaņām izmetot vai arī to pārvēršot par citu kādu skaņu.

Latvietis nevienā nesaliktā vārdā necieš divus r; ja tomēr kādā vārdā sarastos divi r, tad vienu no tiem izmet vai pārvērš (disimilē) par l, piem., **kreiris* pārvērties par *kreili* vai par *ķeiri*.

Dažkārt vienā vārdā tā ir zudis vai arī pārvērties par kādu citu līdzskani viens no diviem l,

piem.: **skalgalis* > *skangals* vai *skalgangs*, **pļauls* (lei. *pļāulas*) > *prauls*, **blezdelīga* (kuršu *blezdelinga*) > *bezdelīga*.

Retumis disimilē arī citus līdzskaņus,

piem.: **drignenes* (lei. *drignè*) > *drigenes*.

Skaņu pārstatījums jeb metateze.

47. §. Par metatezi sauc skaņu pārstatījumu. To sastop tādos vārdos kā, piem.: *desmit*, kas cēlies no senākā *desimt* (vēl tagad tā runā Kuršu kāpās), lei. *dēšimt*; *sudrabs*, izloksnēs vēl ir sastopams *sudabrs*, lei. *sidābras*; *sēnālas* no **sēlanas*, lei. *sēlenos*; *Ārlava* no **Ārvala* (vāciskais nosaukums Erwalen); *skabarga* no **skabraga*.

Zilbe

48. §.

Vārda daļu, reizēm pat veselu vārdu, ko izrunā ar vienu elpas izdvēsumu, sauc par zilbi.

Vārdos var būt dažāds zilbju skaits: viena, divas, trīs un vairāk zilbju, piemēram: *es*, *te*, *bet*, *sirds*, *ciems*, *zvirgzds*;

a-la, *ū-dens*, *jū-ra*, *ne-sam*, *rakst-nieks*;

grā-ma-ta, *svei-ci-nāt*, *aiz-dur-ve*, *Vid-ze-me*;

*at-va-sa-ra, mā-mu-li-ņa, feb-ru-ā-ris, pie-skrē-ju-si;
iz-gud-ro-tā-ji;
sa-mie-ri-nā-ša-nās.*

Latviešu valodā katrā zilbē ir tikai viens patskanis vai divskanis.

Vārdu dalīšana zilbēs (rakstos).

49. §. Ja visu vārdu nevar sarakstīt iesāktajā rindā, tad atlikušo vārda daļu pārnes nākošajā rindā, sadalot vārdu zilbēs. Jaunajā rindā var pārnest tikai veselās zilbes.

Vārdu dalīšanas vispārīgais likums:

Ja starp diviem patskaņiem (divskaņiem) ir viens līdzskanis, tad tas pieder nākamajai zilbei,

piem.: *lā-pa, tau-ta, va-na-gi;*

ja divi līdzskaņi – pirmais iepriekšējai, otrs nākamajai,

piem.: *vār-pa, Lat-gale, aug-lis, ap-se, vis-ta;*

ja trīs – pirmais iepriekšējai, pārējie divi nākamajai,

piem.: *rak-sti, aus-trumi, kur-mji, bur-vji, sprak-šķēt, kar-stums;*
plūdeņa vai nāseņa savienojums ar sekojošu slēdzeni paturams kopā ar iepriekšējo patskāni, piem.: *celt-ne, gulb-ji, veld-re, šķirt-ne, sting-ri;*

ja četri – katrai zilbei divi līdzskaņi,

piem.: *kurk-stēt, dzirk-stele, dzelk-snis.*

Bez tam jāievēro:

1. Līdzskaņi *dz, dž, ch* nav šķīrāmi,

piem.: *ra-dze, da-dzis, vana-dziņš, da-dži, vasarau-dži, tro-chajs, če-chi.*

Vienkāršie līdzskaņi *đ* un *z* saliktenos šķīrāmi,

piem.: *Vid-zeme, arod-zīme, god-zīme.*

2. Izskaņas *-nieks, -šana* un *-dams* vienmēr atšķīrāmas no pārējiem līdzskaņiem,

piem.: *strād-nieks, dārz-nieks, rakst-nieks; mirk-šana, pirk-šana; cīrz-dams, gērb-dams.*

3. Salikteni dalāmi to sastāvdaļās,

piem.: *jāņ-uguns, lič-upe, Skaist-kalne, purv-mala, zvīrgzd-akmens, at-auga, sa-slaukas, div-pa-dsmīt.*

4. Nav šķīrāmi vienzilbes vārdi,

piem.: *draugs, acs, snaust, auksts, zvīrgzds, krēsls.*

5. Nav šķīrāma no nākamās zilbes vārda pirmā zilbe, ja tā ir patskanis vai divskanis o,

piem.: *ala, Aba-va, ēka, uguns, osis, ogot, apī-nis.*

Pārējos divskaņus no nākamās zilbes šķīr,

piem.: *ie-la, au-zas, ai-le.*

Akcenti.

50. §.

Akcenti ir balss uzsvars, ar ko izceļ kādu zilbi izrunājamā vārdā.

Latviešu valodā akcenti saistās ar vārda pirmo zilbi, kamēr citas baltu valodas uzglabājušas brīvo akcentu. Arī latviešu valodā akcenti agrāk ir bijis brīvs; to liecina lauztās intonācijas izveidošanās. Tagadējo pirmās zilbes akcentējuma izveidošanos varbūt pa daļai ietekmējusi lībiešu valoda.

Akcenti pirmajā zilbē sastopams kā vienkāršos, tā saliktos vārdos,

piem.: *sapnis, ēka, dadzis, vientulība, aizkavēt, labi, nelabi.*

Izņēmumi. Bez pirmās zilbes akcentējuma latviešu valodā ir sastopami arī otras un trešās zilbes akcentējumi.

Otru zilbi akcentē*:

1. Neīstos saliktenos,

piem.: *ne·viens, ne·kur, ne·kad, ne·kāds, ne·nieka, vien·alga, ar·vienu, aiz·vien, pa·visam, pa·tiesi, gan·drīz, nu·pat, pat·laban, lab·vakar! lab·rīt!*

2. Superlātīvos,

piem.: *vis·labākais, vis·uzticamākais*, arī formā: *vis·visādi*.

3. Skaitļenos ar pus-,

piem.: *pus·divi, pus·treša, pus·otra*, bet: *pusdzīvs, pusvīru*.

4. Atsevišķos izteicienos un vārdos,

piem.: *strādā no·svēdis, uz augšu pa·lēkdamies; vie·nādi (= vienmēr), bet vienādi (= līdzīgi).*

Parastajā izrunā un nozīmē vārds *apžēlojies* izrunājams ar akcentu uz pirmās zilbes: *apžēlojies*, bet izsauciena veidā – uz otras zilbes: *ap·žēlojies!*

Trešajā zilbē akcenti ir vārdā pama·zītiņām.

Palīgakcenti.

51. §. Vairākjilbju vārdos bez galvenā akcenta vēl sastop palīgakcentu,

piem.: *mēitenīte, skūjiņām.*

* Ja akcenta nav pirmajā zilbē, tad, lai apzīmētu akcentējamo zilbi, tās priekšā valodnieciskos rakstos liek punktu.

Intonācija.

52. §. Kas vairākzīlbu vārdā ir akcents, tas garā zīlē* ir intonācija. Kā vairākzīlbu vārdā izceļ vienu kādu zīli, tā garā zīlē ar lielāku skaļumu vai augstumu izceļ vienu kādu zīles daļu; sakarā ar to rodas dažādas intonācijas – balss modulējumi vienas zīles robežās.

Zīles Ipato izrunu jeb balss modulējumu zināmās skaļuma un augstuma pakāpēs vienas zīles robežās sauc par intonāciju.

Latviešu valodā ir trīs intonācijas: stieptā, lauztā un krītošā.

Valodnieciskos rakstos intonācijas apzīmē šādām zīmēm: stiepto: ~, laužo: ^, krītošo: `.

Stieptā intonācija. Zīles ar stiepto intonāciju izrunā garī un līdzeni, vienādā skaļumā un augstumā,

piem.: *māte, bārt, klēts, brālis, šūt, laīva, laīks, kaīps.*

Lauztā intonācija. Izrunājot zīli ar laužo intonāciju, zīli vidū it kā lauž un beidzamo daļu izrunā čukstoši,

piem.: *dēls, rīts, laūzt, liēt, aīt, celīt, ziīgs.*

Krītošā intonācija. Zīles ar krītošo intonāciju izrunā ar sākumā stiprāku, tad krītošu jeb dīlstošu balsi,

piem.: *drāugs, kāzas, mēle, brīdis, lūgt, ālksnis, zālš, pēlni.*

Intonācijas izloksnēs. Lielākajā izloksņu daļā vairs neizšķir visas trīs intonācijas. Kursā, gandrīz visā Zemgales rietumu un vidusdaļā un Rietumvidzemē ir zudusi atšķirība starp krītošo un laužo intonāciju. Augšzemnieku dialektā krītošo un stiepto intonāciju izrunā vienādi – krītoši, bet laužo lielā augšzemnieku daļā izrunā ar pamazām kāpjošu balsi. Visas trīs intonācijas izšķir tikai dažās vidus dialekta izloksnēs, piem., ap Cēsīm un Valmieru.

53. §. Savienojumu *ar, er* izruna un rakstība. Senajos savienojumos *ar, er*, kas izrunājami ar stiepto un krītošo intonāciju, patskanis vienmēr garš (atskaitot jaunlaiku patapinājumus),

piem.: *kārts, bērzs, tārps, mērt, mārks, bārt, kārt*, bet: *tarba, marka* (patapinājumi).

Savienojumos *ar, er*, kas izrunājami ar laužo intonāciju, patskanis literārā valodā vienmēr īss,

piem.: *bargs, gards, garža, aizkart, tvert, varde, paparde, vergs, karsts, darbs.*

* Par garām sauc zīles ar garu patskani, divskani vai īsa patskaņa savienojumu ar tai pašā zīlē sekojošu l, m, n, r.

Vārdu jeb formu mācība.

54. §. Vārdu mācība iztirzā vārdu atvasināšanu, locīšanu un pa daļai nozīmi.

Vārdu šķiras.

55. §. Pēc nozīmes izšķir deviņas dažādas vārdu šķiras.

1. **Substantīvs** jeb lietvārds apzīmē vērojamus un domu priekšmetus, dzīvas būtes, priekšmetu pazīmes (ja tās iedomājamies kā savu domu priekšmetus) un dažādas norises,

piem.: *ābols, grāmata, prieks, kārtība; zirgs, zēns; mīkstums, vieglums; skriešana, mazgāšanās.*

2. **Adjektīvs** jeb kādenis apzīmē kādu īpašību kā zināma priekšmeta pazīmi,

piem.: *gards, zils, skaists, labs, jauks, priecīgs.*

3. **Numerālis** jeb skaitlenis apzīmē priekšmetu skaitu un kārtu,

piem.: *divi, trīs, pieci, simts; pirmais, desmitais.*

4. **Pronōmeni** jeb vietniekvārdi savu nosaukumu ieguvuši sakarā ar to, ka daži no tiem nostājas lietvārda vai adjektīva vietā,

piem.: *viņš, tas, šis, tāds.*

5. **Verbs** jeb norīsenis vispār nosauc vai apzīmē kāda priekšmeta darbību vai stāvokli, ko neiedomājamies priekšmeta veidā,

piem.: *braukt, gaidīt, mācīties; viņš lasa, domā.*

6. **Adverbs** jeb apstāklenis tuvāk noteic kādu citu (ar adjektīvu, verbu vai apstākleni izteiktu) jēdzienu, zīmējoties uz vietu, laiku, veidu,

piem.: *še, te, tur, ilgi, sen, vienmēr, drīz, stipri, ātri, labi.*

7. **Prepozīcija** jeb prievārds, pievienodamies locījumiem, tuvāk noteic kāda priekšmeta vai darbības attieksmi pret citu priekšmetu vai darbību, zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku,

piem.: *aiz, no, priekš, pirms, uz, zem.*

8. Konjunkcija jeb saiklis ir vārdu šķira, kas savieno, šķir, ievada vai izceļ teikuma locekļus vai atsevišķus teikumus, piem.: *un, bet, lai, arī, ka, jo*.

9. Interjekcijas jeb izsauksmes vārdi izsaka sajutumu vai dabas skaņu atdarinājumu, piem.: *ai! vai! brīkš! brākš!*

Vārdu sastāvs.

56. §. Vārdā izšķir sakni, piedēkli, lokāmo galotni un (saliktenos) priedēkli; no šām sastāvdaļām savukārt veidojas vārda celms un izskaņa.

Sakne ir tā vārda daļa, kas ir kopēja veselai vārdu saimei.

Piem.: *ar-t, ar-ājs, ar-klis, ar-šana, ar-umi, ap-ar-t*.

Dažos gadījumos saknes patskanis mainās,

piem.: *liek-u, lik-u; žau-t, žū-t*.

Piedēklis ir vārda daļa, kas atrodas starp sakni un lokāmo galotni.

Piem.: *ar-āj-s, ar-um-i, ar-kl-s*.

Lokāmā galotne (no tagadnes viedokļa) ir tā vārda daļa, kas, vārdu lokot, mainās.

Piem.: *arāj-s, arāj-a, arāj-am, arāj-i, arāj-iem*.

Priedēklis ir vārda daļa, kas atrodas saknes priekšā.

Piem.: *ap-art, no-lik-t*.

Celms ir saknes apvienojums ar vienu vai vairākiem piedēkļiem.

Piem.: *arāj-s* (piedēklis -āj-), *meklētāj-s* (piedēkli -ē- un -tāj-).

Ir arī gadījumi, kur starp sakni un galotni nav neviena piedēkļa, kur celma forma identiska ar saknes formu, piem.: ģen. *sirds*.

Izskana ir vārda piedēklis (vai piedēkli) kopā ar lokāmo galotni.

Piem.: *ar-ājs, ar-ājam*.

Vārdu sastāva tabula.

Priedēklis	Sakne	Piedēkļi (no tagadnes viedokļa)	Galotne (no tagadnes viedokļa)
-	der-	-ē-	-t
-	der-	-ē- jā-	-m
sa-	-der-	-ē- t-	-s
-	der-	-ē- -dam-	-s
no-	-der-	-īg-	-s
-	der-	-īg- -um-	-s
		celms	
		izskaņa	

Jaunu vārdu darināšana.

57. §. Vārdus darina:

- pievienojot saknei vienu piedēkli vai vairāk piedēkļu,
piem.: *rak-st-s, rak-st-ī-t, rak-st-niec-īb-a*;
- radot salikteņus:
 - savienojot divu lokāmu vārdu formas, pie kam pirmā daļa var būt savu izskaņu zaudējusi,
piem.: *jaun-gads, mugur-kauls, meln-raibs*;
 - pievienojot saknei prepozīciju (priedēkli),
piem.: *pa-male, aiz-durve, ap-kakle, uz-lik, sa-siet, pār-gudrs*.

Vārdu atvasināšana ar piedēkļiem.

Lietvārdu atvasināšana.

58. §. Lietvārdus var atvasināt no šādām vārdu šķirām:

- no lietvārdiem,
piem.: *egle – eglājs, ceļš – ceļinieks, skaida – skaidiena*;
- no adjektīviem,
piem.: *vecs – vecis, bargs – bardzība, jauns – jaunatne*;
- no verbiem,
piem.: *varēt – varonis, dot – devējs, malt – maltuve, vest – vedums*;
- no divdabjiem,
piem.: *dalāms – dalāmība*;

5. no apstākļiem,
piem.: pretī – pretinieks;
6. no skaitļiem,
piem.: viens – vienatne.

Svarīgākie piedēkļi.

Piedēkļi ar -j-.

59. §. 1. Ar izskaņu e atvasina:

a) sieviešu dzimtes formas no vīriešu dzimtes lietvārdiem (sevišķi no tiem, kas beidzas ar -is un -nieks),

piem.: sērdienis – sērdiene, burvis – burve, melis – mele, slinķis – slinķe; saimnieks – saimniece, skolnieks – skolniece; nabags – nabadze;

b) no adjektīviem – lietvārdus,

piem.: raibs – raibe (= lakats), smalks – smalcē, liksms – liksme, skābs – skābe, dzīvs – dzīve;

c) salikteņus,

piem.: roka – aprobe, logs – palodze, durvis – aizdurve.

2. Ar izskaņu -is (gen. -ja) atvasina:

a) no vārdiem – darītāju vārdus (sevišķi salikteņus),

piem.: brēķis, melis, zemkopis, labdaris, visgribis, zeltkalis;

b) no adjektīviem – lietvārdus, kas apzīmē attiecīgās īpašības nesēju,

piem.: vecs – vecis, bērns – bērnis, melns – melnis, pelēks – pelēcis;

c) salikteņus (bieži formai ar -is blakus ir forma ar -e),

piem.: galva – pagalvis, roka – ierocis; egle – paeģlis jeb paeģle.

3. Ar izskaņu -ja atvasina no vārdiem darītāju vārdus ar nievīgu nozīmi. Tā pati nokrāsa arī salikteņos ar ne-; jāievēro, ka j ar iepriekšējo līdzskani saplūst,

piem.: tiepties – tiepša, snaust – snauža; kaunēties – nekauna, prast – nepraša.

4. Ar izskaņu -ija atvasina zemju nosaukumus no tautību nosaukumiem,

piem.: latvis – Latvija, vācietis – Vācija, anglis – Anglija.

5. Ar izskaņu -ējs atvasina darītāju vārdus no vienzilbes verbu pagātnes celma,

piem.: vedu – vedējs, devu – devējs, sāku – sācējs, nācu – nācējs, aru – arējs, dzēru – dzērējs.

6. Ar izskaņu -ājs atvasina:

a) no vārdiem darītāju vārdus,

piem.: aru – arājs, dzēru – dzērājs.

Abām šām formām ar -ājs blakus ir formas ar -ējs ar zināmu nozīmes starpību: formas arējs, dzērējs rāda, ka darītājs tikai gadījuma veidā nodarbojas ar vārdā izteikto darbību, turpretim formas arājs, dzērājs rāda, ka darītājs parasti šai darbībai nododas – tā ir pat viņa nodarbošanās;

b) lietvārdus, kas apzīmē vietu, kur kas vairumā atrodas vai senāk atradies,

piem.: *eglājs, krūmājs, priedājs, smiltājs, dūksnājs, purvājs, niedrājs*;
formas: *linājs, kivesājs, miezājs, rugājs, auzājs* apzīmē tīrumu, kur labība novākta;

c) stādu vārdus,

piem.: *brūklenājs, kazenājs*.

7. Ar izskaņu -tājs atvasina darītāju vārdus no vairākzilbju verbu nenoteiksmes celma,

piem.: *skolat – skolotājs, domāt – domātājs, ceļot – ceļotājs*, bet *priekšsēdētājs* ir nelatvisks vārds, jo nav verba *priekšsēdēt*, pareizi: *priekšsēdis*.

Darītāju vārdi ar -ājs, -ējs, -tājs reizēm lietojami par teikuma priekšmeta gribas, spējas vai paražas izteicējiem,

piem.: *Viņš bija ņēmējs, viņa – gājēja. Viņš tūlīt pretī atsacītājs. Šī mums tā lielā izdarītāja. Jānis labs plāvējs*.

Piedēkļi ar -n-

60. §. 1. Ar izskaņu -ēns atvasina: jaunu dzīvu radījumu nosaukumus,
piem.: *pīlēns, zoslēns, telēns, puisēns, meitēns, dēlēns*.

2. Ar izskaņu -ene atvasina:

a) stādu, sēņu, ogu nosaukumus,

piem.: *skābene, melle, pienene, gailene, sviestene, celmene, zemene, brūklene*;

b) dzīvnieku vārdus,

piem.: *kamene, glodene*;

c) priekšmetu un vietu nosaukumus,

piem.: *slaucene, Dzērbene, Smiltene*;

d) pamazināmos vārdus,

piem.: *meitene, gultene, klētene*;

e) no vīriešu dzimtes vārdiem atbilstošos sieviešu dzimtes vārdus, no māju vārdiem šo māju saimnieču nosaukumus,

piem.: *draugs – draudzene, bāris – bārene, vecis – vecene*; *Kurmīš – Kurmene* (Kurmja sieva vai Kurmju māju saimniece); *kalējs – kalējene* (pēc vīra aroda).

Dažām formām ar -ene blakus sastopamas formas ar -lene, pēdējās rakstu valodā vairāk ieteicamas,

piem.: *kalējs – kalējene, kalējiene*.

3. Ar izskaņu -iene atvasina:

a) vietas nosaukumus,

piem.: *šejiene, turiene, tāliene, āriene, iekšiene, klātiene*;

b) no vīriešu dzimtes vārdiem nosaukumus viņu sievietēm,

piem.: *kaimiņš – kaimiņiene, karalis – karaliene*.

4. Ar izskaņu -enis atvasina lietvārdus, kas pa daļai rada formām ar -ene,

piem.: *plācenis, rācenis, rubenis, ritenis, rītenis*.

5. Ar izskaņu **-ainis (-aine)** atvasina lietvārdus no adjektīviem, kas beidzas ar **-ains**,

piem.: *spalvains – spalvainis (-e), skrandains – skrandainis (-e), vilnains – vilnaine*.

Sieviešu dzimtes formas apzīmē arī vietu, kur kas vairumā atrodas, piem.: *smiltaine, priedaine, eglaine*.

Blakus arī formas ar **-iena** un **-ājs**, piem., *eglaine, egliena, eglājs*.

6. Ar izskaņu **-iens** atvasina no pirmatnīgu verbu pagātnes celma lietvārdus, kas apzīmē:

a) vienreizēju, laika ziņā ierobežotu darbību,

piem.: *šaviens, metiens, trieciens, grūdiens, klieziens, slauciens, saliens, stundas gājiens*;

b) priekšmetu vai citu kādu jēgumu,

piem.: *piliens, dzēriens, ēdiens, klājiens (rijā), nesieni (nēši), cēliens (dienas un drāmatiska darba daļa)*.

Tā kā formas ar **-iens** atvasina no vienzilbes vārdiem, tad jāsaka *jautājums* (no *jautāt*), nevis *jautājiens*, tāpat: *gadījums*, nevis *gadījiens*.

7. Ar izskaņu **-iena (-iens)** atvasina:

a) no lietvārdiem (sevišķi stādu nosaukumiem) formas, kas apzīmē vietu, kur šie priekšmeti vairumā atrodas,

piem.: *egliena (egliens), apsiena, nātriens, skaidiena*.

Ievērojot a) punktā sacīto, aplama ir no lietvārda *balss* darinātā forma *balsiens*.

Rakstu valodā blakus lietojamas formas ar **-iena** un **-ājs** tai pašā nozīmē (*egliena*, arī *eglājs*).

b) Ar **-iena** atvasina vietu vārdus arī ar citādu nozīmi,

piem.: *vidiena, maliena, tuviens* (blakus formas ar **-iene**), kā arī lietvārdus, piem.: *Druviens, Vestiens, Sāviens*.

8. Ar izskaņu **-iņš, -iņa** atvasina:

a) no lietvārdu **a**, **ā**, **i**, **u**-celmiem un adjektīviem pamazināmos vārdus, kas apzīmē mazumu vai mīlumu,

piem.: *galds – galdiņš, koks – kociņš; sala – salīņa, roka – rociņa; klēts – klētiņa; tirgus – tirdziņš, krogus – krodziņš; mazs – maziņš*.

Dažiem lietvārdiem, sevišķi **i**- un **u**-celmiem, pamazināmās formas darina ar **-tiņš, -tiņa**,

piem.: *lietus – lietutiņš, medus – medutiņš, ragus – ragutiņas, duris – durtiņas, zivs – zivtiņa, ļaudis – ļautiņi* (no **ļauditiņi*), arī *brīdis – brītiņš* (no **brīditiņš*).

Dažiem **i**-celmu lietvārdiem pamazināmā forma beidzas ar **-sniņa**,

piem.: *sirds – sirsniņa, gous – gosniņa*.

ja- un **ē**-celmiem rakstu valodā pamazināmā forma beidzas ar **-ītis, -īte**,

piem.: *vecis – vecītis, brālis – brālītis, egle – eglīte, puķe – puķīte*.

Pamazināmo nozīmi ir zaudējuši vārdi: *tauriņš, ratīņš, mātīte, tēviņš*;

b) vārdus, kas ir piederības vai cilmes (=izcelšanās) apzīmējumi,
piem.: *ventiņš, ciemiņš, kaimiņš*.

9. Ar izskaņu **-onis, -one** atvasina:

- a) personu un darītāju vārdus no verbiem (retumis no adjektīviem un lietvārdiem) un vispār nosaukumus dzīvām būtēm,
piem.: *varēt – varonis, vadīt – vadonis, vadone; greizs – greizonis; mežs – mežonis;*
- b) no verbiem dažādu sērgu un kaišu nosaukumus,
piem.: *gībt – gībonis, reibt – reibonis, augt – augonis;*
- c) dažādu priekšmetu nosaukumus,
piem.: *mākonis, šķīdonis;*
- d) vietvārdus (arī ar izskaņu **-ona**),
piem.: *Baldone, Lazdona.*

10. Ar izskaņu **-ona** darina lietvārdus, kas apzīmē:

- a) skaņu kompleksus,
piem.: *rīboņa, dārdoņa* (sal. teikumus: *Bija dzirdami pareti pērkona dārdieni un Pērkona dārdoņa beidzot mītējās*);
- b) redzamu parādību kompleksus,
piem.: *spulgoņa, ņirboņa, zīboņa;*
- c) darītājus, kam piemīt nevēlama īpašība vai tieksme,
piem.: *muldoņa* (cilvēks, kas bieži muld), *plēšoņa* (cilvēks, kas plēšas);
- d) dažādus citus jēgumus,
piem.: *kustoņa, slapoņa* (slapja vieta).

11. Ar izskaņu **-atne** atvasina dažādus lietvārdus no adjektīviem un skaitļiem,

piem.: *jaunatne, vienatne, pirmatne, senatne, mazatne (mazotne);*
tie rakstāmi un izrunājami ar *Īsu a*.

Ar izskaņu **-tne** atvasināti no verbiem lietvārdi: *piestātne, atklātne, zinātne, pagātne*; tie rakstāmi un izrunājami ar *garu ā*.

Blakus vārdam *pagātne* ir *tagadne* ar izskaņu **-ne** un *Īsu a* abās zilbēs.

Sk. 6. uzdevumu.

12. Ar izskaņu **-šana** no verbu nenoteiksmes celma atvasina vārdus, kas apzīmē laika ziņā neierobežotu, ilgstošu, pašreizēju vai iespējamu darbību,

piem.: *vērt – vērpšana, ganīt – ganišana, gulēt – gulēšana.*

Sastopamas arī atgriezeniskas formas,

piem.: *celšanās, mācīšanās, smiešanās.*

Piedēklis ar **-m-**.

61. §. 1. Ar izskaņu **-ums** atvasina no adjektīviem lietvārdus, piemēram, ar šādu nozīmi: *preces labums* (=ka prece ir laba), *akmens cietums* (=ka akmens ir ciets), *taisnums* (stigas), *vecums, domas pareizums* (=ka doma ir pareiza), *pārākums, veselī-*

gums, bargums (īpašība, kas izpaužas kādā atsevišķā gadījumā, *bardzība* – pastāvīga īpašība, piem.: *viņa bargums drīz mitējās; viņa bardzības dēļ viņam nav draugu*, sk. 65. §, a).

Formas ar **-ums** var darināt no visiem adjektīviem.

Vārdiem ar **-ums** var būt arī konkrēta nozīme,

piem.: *tīrums* (uzarts lauks), bet: *tīrība; baltums, dzeltānums; cietums* (cietumniekiem), *klajums, līdzenums*.

2. Ar izskaņu **-ums** atvasina no verbu pagātnes celma lietvārdus, kas apzīmē:

a) pabeigtu darbību, piem.: *plāvums, gājums, nākums;*

b) darbības sekas vai panākumus (kas var būt gluži konkrēti) un kādai darbībai vai norisei sekojošu stāvokli,

piem.: *ieguvums, ievainojums, lūzums, reibums, apmulsums, trūkums, spriedums, tikums, likums, krējums, līdums, plēsums, virums, augums*.

No šām formām var darināt arī dažus atgriezeniskos locījumus (viensk. ģen., akuz. un instr.),

piem.: *Strādājam ar šā rīta cēlumos. Uzklauti manu vēlējumus!*

Piedēkļi ar **-l-**.

62. §. 1. Ar izskaņu **-elis** atvasina:

a) pamazināmos vārdus ar nievīgu nozīmi, pie kam dažās formās **k**, **g**, **s**, **z**, **c**, **dz** pārvēršas par **ķ**, **ģ**, **š**, **ž**, **č**, **dž**,

piem.: *roka – roķele, zirgs – zirģelis, suns – šunelis, muca – muķele*.

b) Nievīga nozīme ir arī dažiem šāda tipa atvasinājumiem no vārdiem un adjektīviem,

piem.: *tiepelis, senele* (vecmeita), *perele* (vista).

2. Ar izskaņu **-ala** vai **-aļa** darina:

a) sieviešu nosaukumus,

piem.: *droztaļa, sīkaļa, zemaļa* (zema auguma), *snaudaļa;*

b) govju vārdus,

piem.: *Raibaļa (-ala), Brūnaļa (-ala), Zīmaļa (-ala), Dūmaļa (-ala)*.

3. Ar izskaņu **-ulis** darina:

a) personu nosaukumus, pa lielākai daļai ar nievīgu nozīmi,

piem.: *raudāt – raudulis, gaudot – gaudulis, nemācēt – nemākulis, sīkst – sīkstulis, skops – skopulis, traks – trakulis, dusmas – dusmulis, miegs – miegulis;*

b) dzīvnieku un rīku nosaukumus (pēdējie sākumā bijuši darītāju vārdi),

piem.: *zvirbulis, sermulis, cīrulis; šūpulis, urbulis, ritulis*.

Piedēkļi ar **-kl-**.

63. §. Savienojums **-kl-** sastopams vārdos, kas beidzas ar **-kls** (**-kla**), **-klis** (**-kle**), **-ekls** (**-ekla**), **-eklis** (**-ekle**), **-ēklis** (**-ēkle**), **-īklis** (**-īkla**), **-oklis**. Šādi vārdi pa lielākai daļai atvasināti no vārdiem, un tie apzīmē:

- a) rīkus,
piem.: *arklis* (lei. *árklas*), *tīkls* (lei. *tiñklas*), *aukla* (pr. *auclo* = *apauši*, lei. *aūklē*), *grābeklis*, *pineklis*, *biedēklis*, *mīstīklis*, *paiseklis* (linu, kaņepāju stiebru apstrādājamais rīks);
- b) darbības vietu, priekšmetu vai rezultātu,
piem.: *ganīkla*, *sēdeklis*, *dzīvoklis*, *miteklis*; *audeklis*, *šuveklis*, *adīklis*, *bedakli* (kurmju);
- c) darītāju vai to, ar ko kaut ko dara,
piem.: *luteklis*, *moceklis*, *māceklis*, *zavēkle* (burve), *baroklis*, *dzerklis* (uzbarots teļš).

Piezīme. Ar izskaņu *-ēklis* (*-ēkle*), *-eklis* (*-ekle*) atvasināto vārdu izrunā jāievēro:

- a) *pie*dēkļa patskanis ē garš vārdos, kas atvasināti no vārdiem, kuru trešās personas galotnē garš ē,
piem.: *viņš* *biedē* – *biedēklis*, *viņš* *kavē* – *kavēklis*, *viņš* *nāvē* – *nāvēklis*;
- b) pārējos atvasinājumos, kas darināti no vārdiem un arī no adjektīviem, *pie*dēkļa patskanis e ir īss,
piem.: *viņš* *grābj* – *grābeklis*, *viņš* *sēž* – *sēdeklis*, *viņš* *līdz* – *līdzeklis*, *jauns* – *jauneklis*; tāpat *skābeklis*, kam blakus arī *slāpeklis*, ar īsu e. Ar īsu e arī: *luteklis*, *sūneklis*, *zirneklis*.

Sk. 7. uzdevumu.

Piedēkļi ar *-k-*.

64. §. 1. Ar izskaņu *-lķis* darina no vārdiem un adjektīviem darītāja vārdus un vārdus dzīvu radījumu apzīmēšanai,

piem.: *jumiķis*, *zvaniķis*, *glūniķis*, *klibiķis*, *strupiķis*, *melniķis* (sinonims: *melnis*).

2. Ar izskaņu *-uks* darina pamazināmos vārdus bez mīlināmās nozīmes (ar mīlināmo nozīmi lietojamas formas ar *-ukiņš*),

piem.: *bērņuks*, *večuks*, *suņuks*, *Aņņuks*, *Līžuks*, bet: *večukiņa*.

3. Ar izskaņu *-(i)nieks*, *-(i)niece* atvasina:

a) personu vārdus no skaitļiem un retumis no apstākļiem,

piem.: *viens* – *vieninieks*, *desmit* – *desmitnieks*; *priekšā* – *priekšnieks*, *pretī* – *pretinieks*;

b) no adjektīviem lietvārdus, kas apzīmē to, kam piemīt adjektīvā izteiktā īpašība,

piem.: *gudrs* – *gudrinieks*, *tukšs* – *tukšinieks*, *drošs* – *drošinieks*;

c) no vārdiem un sevišķi no lietvārdiem personu vārdus, kas apzīmē kādu personu pēc viņas nodarbošanās, kārtas, dzīves vietas, stāvokļa utt.,

piem.: *strādnieks (-niece), valdnieks (-niece), krāpnieks (-niece), dārznieks (lei. daŗžininkas), kurpnieks, skolnieks, jūrnies, galvies, pilsētnies, zemnies; rīdzinies, jelgavnieks, limbaŗnieks.*

Kādas vietas apdzīvotāju nosaukšanai Kursā un Zemgalē (rietumos un vidienā) mēdz pievienot pilsētu un pagastu vārdiem izskaņu **-nieks**, piem.: *jelgavnieks, rucavnieks, nīcenies.* Vidzemē turpretim kāda pagasta apdzīvotāju vārdi beidzas ar **-ieši**, piem.: *lubānieši, koknesieši, lazdonieši.* Izņēmums ir Rietumvidzemes vietu nosaukumi ar **-ži**, kam blakus ir apdzīvotāju vārdi ar **-nieks**, piem.: *Limbaŗi – limbaŗnieks, Vidriŗi – vidriŗnieks.*

Daŗās izloksnēs personu vārdos **-in-** vietā ir **-en-**, piem., *laucenieks.* Rakstu valodā ir ieteicamas formas ar **-in-** (bet pagasta ļauŗu nosaukumi tā, kā attiecīgajā pagasta izloksnē runā, t. i., ar **-en-** vai **-in-**, piem.: *skrunderies*).

Patskanis **i** (vai **e**) ļoti bieŗi zudis **n** priekŗā; ilgāk tas patvēries īsās formās un gadījumos, kur, skaņai **i** zūdot, rastos neērta līdzskaņu kopa, piem.: *laucinies, ceļinies, vaļinies, skrunderies*, bet: *garīdznieks, zemnies, savvaļnieks, nīgrandnies*;

d) priekŗmetu apzīmējumus,

piem.: *pelavnieks, sēklinies, pakulnieks* (pakulu audums), *sālnies, zālnies* (zālājs), *zebenies.*

4. Izskaņa **-nīca** uzskatāma par aizgūtu no krievu valodas un **i** sevišķi sastopama Latvijas austrumu daļā. Ar **-nīca** darina daŗādas priekŗmetu nosaukumus no lietvārdiem, retumis arī no adjektīviem,

piem.: *vārdnīca, burtnīca, pavārnīca, slimnīca.*

Piedēkļi ar **-b-**.

65. §. Ar izskaņu **-ība** darina:

a) no adjektīviem un divdabjiem lietvārdus, kas pa lielākai daļai izteic dzīvai būtei piemītīgu, pastāvīgu un aktīvu īpaŗību,

piem.: *bardzība* (pastāvīga īpaŗība; *bargums* izpauŗas atseviŗķā brīdī, sk. 61. §), *veselība, gudrība, jaunība, noteiktība.*

Tādu paŗu īpaŗību apzīmē arī daŗi no lietvārdiem atvasināti vārdi ar **-ība**,

piem.: *stūrgalvība* no *stūrgalvis*, *liekulība* no *liekulis*;

b) no vārdiem un lietvārdiem lietvārdus, kas apzīmē ar zināmām ceremonijām un dzīrēm saistītus aktus,

piem.: *laulības, apkūlības, svinības, viesības*;

c) dažādus citus atvasinājumus gan no vārdiem, gan lietvārdiem,

piem.: *cerība, ticība, mīlestība, dalāmība, tirdzniecība, zemkopība*.

Lietvārdiem ar *-ība* bieži stāv blakus adjektīvi ar *-īgs* (sk. 72. §).

Piedēkļi ar *-t-*.

66. §. 1. Ar izskaņu *-tājs* darina darītāju vārdus (sk. 59. §, 7).

2. Ar izskaņu *-tava, -tuve* darina lietvārdus, kas apzīmē

a) darbības vietu,

piem.: *pārdotava, tirgotava, maltuve, spiestuve, kaltuve*;

b) rīkus,

piem.: *šķiltavas, tītavas, sētuve, kāstuvīš (-ava)*.

3. Ar izskaņu *-ītis, -īte* darina pamazināmos vārdus no lietvārdu *ja-* un *ē-*celmiem (sk. 60. §, 8-a),

piem.: *vecis – vecītis, brālis – brālītis, puķe – puķīte*.

4. Ar izskaņu *-ietis, -iete* darina vārdus personu cilmes vai piederības apzīmēšanai,

piem.: *latvietis (-iete), itālietis (-iete), krieviete* (blakus vīr. dz. forma *krievs*), *daugavpilietis, gaujmalietis, mālpilietis, sēlpilietis, alūksnietis, dēlietis, meitietis, vīrietis, sieviete, jaunietis (-iete)*.

Pēc nozīmes sakārtots lietvārdu piedēkļu pārskats.

67. §.

1. Darītāju vārdus darina ar:

-is, piem., *zemkopis, labdaris*, sk. 59. §, 2;

-ja, piem., *nekauna, nepraša*, sk. 59. §, 3;

-ējs, -ājs, -tājs, piem., *devējs, arājs, dziedātājs*, sk. 59. §, 5, 6-a un 7;

-onis, piem., *varonis, vadonis*, sk. 60. §, 9-a;

-ona, piem., *čikstona, muldoņa*, sk. 60. §, 10-c;

-ulis, piem., *trakulis, snaudulis*, sk. 62. §, 3-a;

-klis, piem., *zavēkle* (burve), sk. 63. §, c;

-īkis, piem., *jumiķis*, sk. 64. §, 1;

-nieks, piem., *strādnieks, krāpnieks, drēbnieks*, sk. 64. §, 3.

2. Sieviešu dzimtes vārdus darina ar:

-(j)e, piem., *strādniece, drēbniece* (=šuvēja), *snaudule, latviete, smalce, skābe*, sk. 59. §, 1;

-ene, piem., *biedrene, vecene, drēbniece* (=drēbnieka sieva), sk. 60. §, 2-e;

-iene, piem., *kalējiene, karaliene*, sk. 60. §, 3-b;

-aļa, piem., *sikaļa*, sk. 62. §, 2.

3. Personu vārdus darina ar:

- (i)nieks, piem., *dārznieks, pretinieks, rucavnieks, rīdzinieks*, sk. 64. §, 3;
- ietis, piem., *gulbenietis, romietis*, sk. 66. §, 4.

4. Rīku nosaukumus darina ar:

- ulis, piem., *šūpulis, urbulis*, sk. 62. §, 3-b;
- kl(i)s, -kla, -kle, piem., *arkls, grābeklis, aukla*, sk. 63. §, a;
- ene, piem., *slaucene*, sk. 60. §, 2-c;
- nieks, piem., *zebenieks*, sk. 64. §, 3-d;
- nīca, piem., *burtnīca, lemesnīca*, sk. 64. §, 4;
- tava, -tuve, piem., *šķiltava, sētuve*, sk. 66. §, 2.

5. Vietu vārdus darina ar:

- ija, piem., *Latvija, Francija, tēvija*, sk. 59. §, 4;
- ājs, piem., *kalnājs, rugājs*, sk. 59. §, 6-b;
- iena, -iene, piem., *maliena, tāliena, skaidiena, egliena(-e), tāliene, āriene*, sk. 60. §, 3 un 7;
- aine, piem., *priedaine, eglaine*, sk. 60. §, 5;
- atne, piem., *svešatne*, sk. 60. §, 11;
- klis, -kla, piem., *dzīvoklis, mīteklis, ganīkla*, sk. 63. §, b;
- ona, -one, piem., *Lazdona, Baldone*, sk. 60. §, 9-d;
- nīca, piem., *slimnīca*, sk. 64. §, 4;
- ene, piem., *Gulbene, Smiltene*, sk. 60. §, 2-c;
- tava, -tuve, piem., *tirgotava, maltuve, virtuve*, sk. 66. §, 2.

6. Pamazināmos vārdus darina ar:

- ēns, piem., *telēns, pīlēns, dēlēns, puisēns*, sk. 60. §, 1;
- ene, piem., *meitene, klētene*, sk. 60. §, 2-d;
- iņš, -iņa, piem., *kumeliņš, dēliņš; meitiņa, māmuliņa*, sk. 60. §, 8;
- tiņš, -tiņa, -sniņa, piem., *alutiņš, ragutiņas, sirsniņa*, sk. 60. §, 8;
- elis, -ele, piem., *vīrelis, mučele*, sk. 62. §, 1-a;
- ītis, -īte, piem., *sunītis, puisītis; zemenīte, upīte*, sk. 66. §, 3;
- uks, -ukiņš, piem., *večuks, suņuks, večuķiņa*, sk. 64. §, 2.

7. Stādu vārdus darina ar:

- ājs, piem., *brūklenājs*, sk. 59. §, 6-c;
- ene, piem., *zemene, skābene, gailene*, sk. 60. §, 2-a.

8. No verbiem lietvārdus darina ar:

- iens, piem., *kliedzīens, sitiens, dzēriens, ēdiens*, sk. 60. §, 6;
- šana, piem., *skriešana, dziedāšana*, sk. 60. §, 12;
- oņa, piem., *dunoņa, dārdoņa, ziboņa*, sk. 60. §, 10-a, b;
- ums, piem., *devums, lūdums, tikums, augums*, sk. 61. §, 2;
- ība(s), piem., *cerība, mācība, svinības*, sk. 65. §, b.

9. No adjektīviem lietvārdus darina ar:

-ums, piem., *tīrums, augstums, vecums*, sk. 61. §, 1;

-ība, piem., *tīrība, bardzība, jaunība*, sk. 65. §, a.

Adjektīvu atvasināšana.

68. §. Adjektīvus var atvasināt no šādām vārdu šķirām:

1. lietvārdiem,
piem.: *laime – laimīgs, tauta – tautisks, smilts – smiltains*;
2. adjektīviem,
piem.: *liels – lielisks, vesels – veselīgs*;
3. skaitļiem,
piem.: *divēji – divējāds, abēji – abējāds*;
4. vietniekvārdiem,
piem.: *cits – citāds, savs – savāds*;
5. vārdiem,
piem.: *dot – devīgs, strādāt – strādīgs*;
6. apstākļiem,
piem.: *pretī – pretīgs, vakar – vakarējais*.

Svarīgākie piedēkļi.

Piedēkļi ar -j-.

69. §. Ar izskaņu -ējs darina no vietas un laika apstākļiem, retumis no lietvārdiem, adjektīvus, kas palaikam apzīmē vietu un laiku,

piem.: *augšējais stāvs, tuvējais veikals, pretējā māja, daudzkārtēja nāksana, pirmatnējs notikums* (kas noticis pirmatnē).

Neīstā nozīmē lietojams *viduvējs*, piem., *viduvējas zināšanas*.

Jāizvairās no šādām formām: *pēdējs blēdis, galēja aplamība, piecklasēja izglītība* utt. Visos šajos gadījumos lietojamas formas ar -īgs (sk. 72. §, 3).

Izloksnēs ir adjektīvi ar -ojs, kas izteic apmēram to pašu, ko rakstu valodā formas ar -ains,

piem.: *ledains – ledojs, miltains – miltojs*.

Piedēkļi ar -n-.

70. §. 1. Ar izskaņu -gans atvasina no adjektīviem, sevišķi krāsu nosaukumiem, adjektīvus, kas izsaka, ka nosauktā īpašība (krāsa) priekšmetam piemīt tikai daļai, pamazinātā veidā,

piem.: *brūngans, bālgans*.

Pamazināmo nozīmē piešķir adjektīviem arī ie-,

piem.: *iepelēks, iedzeltāns, iesarkans, iezilgans*.

2. Ar izskaņu -ains darina no lietvārdiem adjektīvus, kas izsaka, ka kādam priekšmetam piemīt vairumā tas, ko izsaka pamatvārds,

piem.: *spalaina dzija, grūžaina istaba, miglains* (arī: *miglots*) *rīts, acains kartupelis, bedraina pļava, grumbaina seja, sešgalvains* (arī: *sešgalvu*) *velns, pirkstaini cimdi, smiltains* (atvasināts no vienskaitlinieka *smilts*) vai *smilšains* (atvasināts no daudzskaitlinieka *smiltis*) *ceļš*.

Formas ar *-ains* apzīmē arī kādu nejaušu, nepastāvīgu īpašību,

piem.: *miltaina grīda* (nejauši ar miltiem nokaisīta), *smiltainas kājas*.

Ja pamatvārdā celma beigās līdzskanis (vismaz daudzskaitļa genitīvā) ir mīkstināts, tad mīkstinājums sastopams arī adjektīvā ar *-ains*, piem.: *klints – klinšu – klinšains, bedre – bedru – bedrains, bet: saulains*, jo no vārda *saule* parasti nedarina daudzskaitli; tāpat: *zālaina pļava*, jo var teikt, piem., *šai pļavā aug laba zāle*, kur vienskaitlim ir kolektīva nozīme.

Piedēklis ar *-k-*.

71. §. Ar izskaņu *-isks* darina adjektīvus no adjektīviem un retumis arī no lietvārdiem.

a) No lietvārdiem atvasināti adjektīvi izsaka piemēriību, saskaņu, piem.: *tautisks* ir tas, kas atbilst *tautai*, *zinātnisks*, kas atbilst *zinātnei*, *verdzisks – vergam*, *lopisks – lopam*, *dabisks*, kas piemērots dabai; arī: *prōzisks, algebrisks*.

b) Atvasinājumi no adjektīviem, piem.: *lielisks* (*lieliska dziesma*), *garenisks* (*gareniski plāceņi*), *mazisks* (*mazisks cilvēks*).

Ar *-isks* beidzas adjektīvi, kas atbilst vācu adjektīviem ar *-isch*, piem.: *polītisks* (vācu *politisch*), *enerģisks* (vācu *energis*).

Rakstu valodā jāvairās no mistra formām ar *-išķs* (cēlušās no *-isks* un *-išķīgs*), piem.: *tēvišķs, sievišķs*. Rakstu valodā ieteicamas formas ar *-išķīgs*, piem.: *tēvišķīgs, sievišķīgs, vīrišķīgs*.

Piedēklis ar *-g-*.

72. §. Ar izskaņu *-īgs* atvasina:

1. no adjektīviem un lietvārdiem adjektīvus, kas apzīmē kādu pastāvīgu īpašību,

piem.: *vesels – veselīgs* (kam piemīt veselība), *tīrs – tīrīgs, slims – slimīgs; tikums – tikumīgs* (kam piemīt tikumība), *cilvēks – cilvēcīgs* (kam piemīt cilvēcība, bet *cilvēcisks* – kas cilvēkam piemērots, sal. 71. §); tāpat: *laimīgs, prātīgs, acīgs cilvēks* (=vērīgs cilvēks, sal. ar *acainu kartupeli*, 70. §, 2).

No dzīvu radījumu nosaukumiem darināti adjektīvi ar -īgs apzīmē piemēribu vai līdzīgumu, piem.: *draudzīgs, blēdīgs*.

Blakus adjektīviem ar -īgs ļoti bieži ir lietvārdi ar -ība.

No adjektīviem atvasina arī tādus adjektīvus, kas izteic kaut ko abstraktu,

piem.: *pilns – pilnīgs, bagāts – bagātīgs*.

2. Adjektīvus no apstākļiem,

piem.: *pretī – pretīgs (= riebīgs), pēdīgs* (no sena, tagad izmiruša apstākļa **pēdis = pēc, beidzot*); *pēdīgais melis* (ar nozīmi nekrietns, bet: *pēdējā dziesma*, sk. 69. §).

3. No vārdiem adjektīvus, kas izteic vai nu tieksmi uz verba izsacīto darbību, vai arī pastāvīgu īpašību (no vienzilbes vārdiem šos adjektīvus parasti darina no pagātnes celma),

piem.: *sapratu – sapratīgs* (*prātīgs no prāts!*), *devu – devīgs, strādāt – strādīgs, derēt – derīgs, paklausīt – paklausīgs, ēdelīgs* (no **ēdelēt*).

4. Ar -īgs sastop daudz salikteņu, palaikam ar abstraktu nozīmi (adjektīvi ar konkrētu nozīmi beidzas ar -ains, sk. 70. §, 2),

piem.: *augstsirdīgs, pašapzinīgs, karstdabīgs, stūrgalvīgs*.

73. §. Ar izskaņu -āds

atvasina adjektīvus no skaitļiem un vietniekvārdiem,

piem.: *viens – vienāds, divēji – divējāds, treji – trejāds, otrs – otrāds, abēji – abējāds, cits – citāds, savs – savāds*.

74. §. Ar izskaņu -ots

atvasina no lietvārdiem adjektīvus, kas norāda, ka kādam priekšmetam piemīt vairumā tas, ko izsaka pamatvārds (tāpat kā -ains, sk. 70. §, 2),

piem.: *mīglota novakare, rasota zāle, dūmots gaiss, acots kartupelis, zarota ābele, niķots bērns*.

Skaitleņu atvasināšana.

75. §. Ar izskaņu -ēji, -ējas no pamatskaitļiem darina skaitleņus, ko lieto ar daudzskaitlinieku lietvārdiem,

piem.: *vienēji svārki, divējas durvis, četrēji rati, piecēji, sešēji*,
bet: *treji vārti*.

Salikteņi.

76. §.

Divu pastāvīgu vārdu apvienojumu ciešākā vienībā sauc par salikteņi.

1. Salikteņi *mugurkauls* (*mugura + kauls*), *labskanīgs* (*labs + kanīgs*), *nocelt* (*no + celt*) ir divu vārdu formāls apvienojums.

2. Salikteni *tautas dziesma, tiesas vīrs* ir apvienojumi pēc nozīmes.

77. §. Salikteņu jēgumu parasti noteic salikteņa otra daļa, pirmā palaikam tikai tuvāk apzīmē otru daļu,

piem.: *mežsargs, naktssargs, robežsargs, apsargs, aizsargs.*

Salikteņu nozīme.

78. §. Salikteni ar lietvārdu otrā daļā iedalāmi divās grupās: 1) pirmnozīmes un 2) citnozīmes salikteņos.

Pirmnozīmes salikteni patur pirmatnējo nozīmi, kas reizēm tikai drusku sašaurināta,

piem.: *sestdiena, vectēvs, mežsargs, lielceļš, linsēklas.*

Citnozīmes salikteni zaudējuši pirmatnējo nozīmi un apzīmē salikteni izteiktā nojēguma īpašnieku,

piem.: *baltmugure* (govs ar baltu muguru), *gaišmatis* (cilvēks ar gaišiem matiem).

Pēc nozīmes par salikteņiem uzskatāmi arī daži vārdu savienojumi, kas paturējuši savu formālo patstāvību:

1. iteratīvie jeb atkārtojuma salikteni (adjektīvu atkārtojot, pastiprina vai izceļ īpašību),

piem.: *Mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis. Salds salds alutiņš;*

2. kōpulātīvie salikteni, kur starp abām daļām var ielikt *un*,

piem.: *tēvs māte* (= vecāki), *šāds tāds, šur tur, šis tas, viens otrs.*

Salikteņu forma.

79. §. Salikteņu pirmajā daļā sastop:

1. nōminātīvu,

piem.: *trīsdesmit;*

2. ģenitīvu (visbiežāk),

piem.: *ugunsgrēks, acumirkļis, kaŗaspēks, ugunspuķe, galvas-pilsēta.*

Dažos salikteņos pirmā daļa savu gala zilbes patskāni zaudējusi, piem.: *sētsvidus* (no sētas vidus), *lāčauza;*

3. bezgalotņu formas,

piem.: *dienvīdus, upmala, lielceļš, sirdēsti, labklājība.*

Salikteņu otra daļa var būt:

1. paturējusi nepārveidotu savu pirmatnējo formu,

piem.: *atbalss, Līcupe, naktssargs;*

2. ieguvusi galotni -is vai -e, ja otra daļa ir lietvārds,

piem.: *sirmgalvis, sirmgalve; sērdienis, sērdiene; paeglis; pagalde.*

3. Salikteņu otrā daļā dažkārt sastopami vārdi, kas nesalikti nav lietojami (sevišķi no vārdiem atvasināti darītāju vārdi),
piem.: *zemturis, lopkopis, zeltkalis, rokpelnis, rakstvedis, mežzinis, labvēlis, labdaris*.

4. Salikteņu otra daļa var būt ģenitīva forma, pie kam saliktenis lietojams par apzīmētāju,

piem.: *dzelzasu rati, deviņvīru spēks, piecstāvu nams, viņšētas gans, dižvalodas māmulīņa*.

Salikteņu pazīmes.

80. §. Vārdu sakopojumi pamazām un nemanot pāriet salikteņos, tādēļ reizēm ir grūti nospraust robežas starp salikteni un divu patstāvīgu vārdu sakopojumu,

piem.: *goda vīrs, bet karavīrs*.

Salikteņu raksturīgākās pazīmes ir:

1. Salikteņu nozīme pārveidojas vai sašaurinās,

piem.: *Ziemsvētki* (nav katri svētki ziemā).

2. Uzsver vienu no salikteņa daļām, parasti pirmo daļu,

piem.: *ugunsgreķs, linsēklas, sētmale*.

3. No divu vārdu savienojuma atvasina jaunu vārdu, pie kam salikteņa pirmās daļas forma atstāta negrozīta,

piem.: *šoreiz* (pamatā akuzatīvs: *šo reizi*).

4. Salikteņa otra daļa saglabājusi senu formu, kas nesalikta vārdā tagad ir pārveidota,

piem.: *patiesi, pareizi* (*tiesi, reizi* sens datīvs, tagad: *tiesai, reizei*).

Salikteņu sastāvdaļas.

81. §. Tā kā salikteņu jēgumu parasti noteic salikteņa otra daļa, tad, apcerot salikteņu sastāvu, ņem par pamatu salikteņa otru daļu, kas var būt lietvārds, adjektīvs, verbs, skaitlenis, vietniekvārds vai apstāklenis.

Salikteni, kam otra daļa ir lietvārds.

82. §. Ja salikteņa otra daļa ir lietvārds, tad pirmajā daļā var būt:

1. Lietvārds, piem.: *mugurkauls, lācāuza, ugunsgreķs*.

2. Adjektīvs, piem.: *lielceļš, sarkankrūtis, līdzsvars* (*līdz te ir sens adjektīvs līdzs= līdzīgs*).

3. Skaitlenis, piem.: *pirmdienā, trijstūris*.

4. Vietniekvārds, piem.: *pašapziņa*.

5. Divdabis, piem.: *rakstāmgalds, ēdamgalds, ēdamistaba, ēdamkarote, rūgušpiens*.

84. §. Ja salikteņa otra daļa ir adjektīvs, tad nav īsti latviski likt pirmajā daļā lietvārdu.

Jāvairās no salikteņiem, kas darināti pēc vācu *himmelblau, rosenrot* utt. parauga, piem.: *debeszils* (pareizi: *debess zilumā* vai *zils kā debess*), *rožsārts* (pareizi: *rožu sārtumā*), *asinssarkans* (pareizi: *asins sarkanumā* vai *sarkans kā asins*, arī: *koši sarkans*); *ledusauksts* (pareizi: *ledus aukstumā* vai *auksts kā ledus*, arī: *ledains, ledojs*); *dzīves priecīgs* (pareizi: *pilns dzīves prieka*); *piķa melns* (pareizi: *melns kā piķis* vai *melnum melns*). Tāpat *ugunsdrošs* vietā jāsaka: *nedegams* (materiāls), arī *pretuguns* (krāsa), *ugunturīgs* (ķieģelis).

Saliktenis *pasauleslavens* nav skaužams, jo te pirmajā daļā ir apstāklenis *pasaul*, kā to rāda teiciens: *pasaul liels* (= ļoti liels), *pasaul ļaužu* (= ļoti daudz ļaužu).

Tāpat *ziņkārīgs* nav no *ziņa* un *kārīgs*, bet blakus lietvārda formām *ziņkāre, ziņkāriba* darināts adjektīvs *ziņkārīgs*; arī adjektīvs *godprātīgs* radies no savienojuma *goda prāts*.

Salikteņos ar *-veidīgs* vai *-veida* pirmā daļa var gan būt lietvārds, bet tikai lietvārda celms (bez celma beigų patskaņa), piem.: *krūmveida, krūmveidīgs, bumbveida, bumbveidīgs, spirālveida*.

Salikteņi, kam otra daļa ir skaitlenis.

85. §. Ja salikteņa otra daļa ir skaitlenis, tad pirmajā daļā var būt:

1. skaitlenis,

piem.: *dīdzesmit, trejdeviņi, vienpadsmit* (no: *viens pa desmit*);

2. pus-,

piem.: *pusotra, pusdivi, pustreša*.

Salikteņi, kam otra daļa ir vietniekvārds.

86. §. Ja salikteņa otra daļa ir vietniekvārds, tad pirmā daļa var būt:

1. negācija,

piem.: *nekas*;

2. vietniekvārds,

piem.: *šitāds, šitas*.

Salikteņi, kam otra daļa ir verbs.

87. §. Ja salikteņa otra daļa ir verbs, tad pirmā daļa var būt:

1. negācija,

piem.: *nebraukt, nedomāt, nezinu*;

2. priedēklis,

piem.: *saplūkt, atdot, apdziedāt*;

3. vajadzības izteiksmes priedēklis jā-,

piem.: *jāiet, jāmacās, jācīnās*.

Priedēkļveida apstāklenis var izrunā saplūst saliktenī ar verba nenoteiksmi vai divdabi,

piem.: *līdz braukt* (= *līdzī braukt*), *līdz iedams* (= *līdzī iedams*), *caur braukdams* (= *cauri braukdams*). Izrunājot šādus salikteņus, uzsver apstākleni.

Šādi salikteņi nekad nav lietojami ar verbu formu, kam personas galotne, piemēram, nevar teikt: *viņš līdzdarbojas*, bet jāsaka: *viņš darbojas līdz*.

Ciešamās kārtas pagātnes divdabja priekšā sastopama arī forma paš-,

piem.: *pašausts, pašdarīts*.

Vārdu savienojumi.

88. §. Savienojumi ar biedru zīmi, piem.: *direktors-rīkotājs, zinātnieks-atklājējs, opera-pasaka* ienākuši latviešu valodā krievu valodas ietekmē.

Latviešu valodā darītāju vārdi ar -ājs, -tājs, -ējs nostājas kā apzīmētāji attiecīgā vārda priekšā, piem.: *Dziedātāju sievu ņemu, dancotāju kumeliņu. Dzērājpūsis bēdājās.*

Jāsaka: *rīkotājs direktors, atklājējs zinātnieks, pasaku opera.*

Skaužami arī savienojumi:

Vācijas-Itālijas savienība, tirdzniecības-rūpniecības uzņēmums.

Šajos divu lietvārdu savienojumos biedru zīme aplama; tā atmetama, un tās vietā liekams *un*: *Vācijas un Itālijas savienība, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmums.*

Lietvārdu salikteņi ar prepozīcijām.

89. §. Lietvārdi ar priedēkli (prepozīciju) radušies no:

1. saliktiem vārdiem,

piem.: *izstāde* (no *izstādīt*), *noteka* (no *notecēt*), *pieteka* (no *pietecēt*), *nojume* (no *nojumt*), *izbrīna* (no *izbrīnīties*), *sakasnis* (no *sakasīt*), *attēls* (no *attēlot*);

2. prepozīciju savienojuma ar locījuma formu,

piem.: *apkakle* (kas ap kaklu), *uzpurnis* (kas uz purna), *piekalne* (kas pie kalna), *aizdurve* (kas aiz durvīm).

90. §. Aiz- savienojumi ar lietvārdu apzīmē to, kas ir vai seko aiz tā, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,

piem.: *aizdurve, aizkrāsne, aizsaule, aizvējš, aizgalds.*

91. §. Ap- savienojumi ar lietvārdu apzīmē to, kas ir apkārt tam, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,

piem.: *aproce, apkakle, apauši.*

92. §. At- savienojumi ar lietvārdu apzīmē atkārtojumu,

piem.: *atkāzas, atmiegs, atskolā iet, atbalss.*

93. §. Bez- apzīmē kā trūkumu,
piem.: *bezdarbs, bezmiegs, bezgodis, bezzobis.*

94. §. Ar ie- saliktie lietvārdi apzīmē to, kas atrodas tai priekšmetā, kuŗu apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *ierocis* (kas "iekš" rokas), *iemutis, ienāši.*

95. §. Ar no- saliktie lietvārdi cēlušies, prepozīcijai **no** savienojoties ar locījumu formām,
piem.: *nokalne, nomale, novakare.*

96. §. Ar pa- saliktie lietvārdi apzīmē:

- a) to, kas apakš tā, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *pakraste, pagulte, pazeme, patilte, pajumte (pajumts);*
- b) kaut ko tikai līdzīgu tam, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *padēls, pamāte, pamiers, pasuga, pakalns, pavaļa.*

97. §. Ar pār- saliktie lietvārdi cēlušies no pār savienojuma ar locījumu formām:
piem.: *pārnovads, pārrobeža.*

98. §. Salikteņu ar pie- nozīmi rāda šādi piemēri:
pie darbs, piegarža, piekāje, piekalne, pievakare, pievārte.

99. §. Ar uz- saliktie lietvārdi apzīmē to, kas ir virsū tam, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *uzpleči, uzgalis, uzpurnis, uzacis.*

Verbu salikteņi ar prepozīcijām.

100. §. Ar aiz- saliktie verbi apzīmē:

- 1. virzīšanos aiz kāda priekšmeta,
piem.: *aiziet aiz mājas; aizslēpties aiz koka;*
- 2. virzīšanos uz zināmu mērķi,
piem.: *viņš aizsteidzās uz mājām; putni aizlaidās uz siltām zemēm;*
- 3. attālināšanos,
piem.: *putniņš aizlaidās;*
- 4. kāda šķēršļa radīšanu,
piem.: *durvis aizslēgt; straumi aizsprostot;*
- 5. iestāšanos par otru,
piem.: *aizstāvēt; aizrunā kādu vārdu par mani!*
- 6. laika vai pilnības ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *vecmāmiņa aizklepojās; aizkūkojās dzeguzīte;*
- 7. pārspēšanu,
piem.: *neviens mani aizrunāja, neviens mani aizdziedāja.*

101. §. Ar ap- saliktie verbi apzīmē:

- 1. darbību ap kaut ko,
piem.: *aptinu pirkstu; apbraukāt pasauli; apadīt lakatu;*

2. darbību, ko daudzi dara vai kas attiecas uz daudziem,
piem.: *mēri ļaudis apmīra; vilks viņam apkož visus lopus.*

102. §. Ar at- saliktie verbi apzīmē:

1. attālināšanos vai šķiršanu, arī apniku,
piem.: *atstājies no manis! atņem maizi; atēsties, atdzerties;*
2. atpakaļēju virzību, atgriešanos senākā stāvoklī, arī atkārtojumu,
piem.: *atdabūt; jāja tautas, atgriezās; atplaukt, atjaunoties, atžirgt, atdzīvoties, atstāstīt, atgremot;*
3. tuvināšanos mērķim vai arī tā sasniegšanu,
piem.: *atnākt; tēvs atnesa medus podu.*

103. §. Ar ie- saliktie verbi apzīmē:

1. darbību, kas izsaka virzīšanos uz iekšu,
piem.: *ieiet istabā; iestīgt purvā; ienest maisus klētī; iebērt apcirknī;*
2. iekļūšanu kādā stāvoklī,
piem.: *zēns iesnaudies; kad ieplausies, būs labs plāvējs;*
3. laika vai daudzuma ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *gailis iedziedājās; dzeguze iekūkojās; galva iesāpējās; ieplēst kreklus; ielūzis zars.*

104. §. Ar iz- saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos no iekšas uz āru,
piem.: *izskriet no istabas; izņemt grāmatu no somas;*
2. virzīšanos vai virzīšanu uz dažādām pusēm,
piem.: *izkaisīt graudus; izārdīt sienu; dubli izšķīda uz visām pusēm;*
3. pabeigtu darbību,
piem.: *izvārīt putru; izcept pladiņas; izteikt savas domas;*
4. darbību, kas darāma daudziem vai attiecas uz daudziem, uz kādu vietu vai laika sprīdi tā visumā,
piem.: *visus ceļus izstaigāju; vecie ļaudis izmiruši; visu gadu izkalpot;*
5. darbību, kas turpinās līdz apnikai,
piem.: *visvisādi izprātojos; velns apsēžas, izsēžas, izdomājas; izskraidīties.*

105. §. Ar no- saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos no augšas uz leju,
piem.: *novelt akmeni no kalna lejā, nokrist no koka, nolēkt no zirga;*
2. attālināšanos vai atšķiršanu,
piem.: *noiet sāņus; nobraukt, nostumt pie malas; nodzenāt miegu, noslaucīt asaras;*

3. pabeigtu darbību,
piem.: *viju, viju, nenoviju; nopinu grozu;*
4. mērķa sasniegšanu,
piem.: *iet, kamēr noiet jūrmalā;*
5. nogalināšanu vai nobeigšanos,
piem.: *vai būs vilki nokoduši, vai būs suni norējuši; vistai cāļi nobeigušies;*
6. kaites nodarīšanu vai nodeldēšanu,
piem.: *nostrādāta (noplicināta) zeme; nomērdēti lopi, nobrīnīts bērns; nopļauta izkaps, notrīta galoda, novalkāt drēbes;*
7. pārspēšanu,
piem.: *puika noskrietu zaķi;*
8. darbību, kas attiecas uz daudziem, uz kādu vietu vai laiku tā visumā,
piem.: *kalns noaudzis dažādiem kokiem; es būtu to celiņu adatām nospraudusi; savu laiku nostaigāt;*
9. īsu darbību,
piem.: *dūmi vien nokūpēja; nostenējās vien un augšā bija; norībēja, noklaudzēja, nodimdēja.*

106. §. Ar pa- saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos apakš kaut kā,
piem.: *suns palīda zem gultas; paiet zem jumta;*
2. laika vai pilnības ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *paguris, pavārdzis; pabijis pilsētā;*
3. pabeigtu darbību,
piem.: *darbs padarīts, paveikts; man pazuda kumeliņš;*
4. daži ar pa- salikti verbi izteic, ka teikuma priekšmets spēj verba apzīmēto darbību veikt,
piem.: *pavelk 30 vīru ragūs pa pliku zemi; padzīt pilnu riču ar zemēm.*

107. §. Ar pār- saliktie verbi apzīmē:

1. šķiršanu (divās) daļās,
piem.: *pārlauzt koku, pārcirst mezglu;*
2. virzīšanos uz otru pusi pāri,
piem.: *pārbrist, pārpledēt upi; kas pār suni pārkāpis, pārkāps arī pār asti;*
3. pārmērīgu darbību,
piem.: *pārēsties, pārkliegties, pārstiepties;*
4. citu pārspēšanu,
piem.: *lakstīgalu pārdziedāju;*
5. darbības beigas,
piem.: *lietus pāriet, puķes pārzied;*

6. pāreju citā stāvoklī vai veidā,
piem.: *pārmainīt, pārvērst*;
 7. atkārtojumu,
piem.: *labību pārkult, cāļus pārskaitīt, ceļu pārmērīt*;
 8. kļūdīšanos,
piem.: *pārskaitīties, pārskatīties; puisis pārklaušījās*;
 9. darbību, kas attiecas uz kaut ko tā visumā,
piem.: *prieka pārņemts; visu pasauli pārlūkot*.
- Blakus šim **pār-** (lei. *pér-*) ir priedēklis **pār-** (lei. *par-*), kas nozīmē *mājup*, piem.: *kad pārnāksi, bālelīn?*

108. §. Ar pie- saliktie verbi apzīmē:

1. tuvināšanos vai pievienošanu,
piem.: *piebraukt pie krasta; pie ābeles piestājos; piešūt pogu*;
 2. pildīšanu, piepildīšanos,
piem.: *asariņu upe tek – kas to pilnu pieraudāja; pielēja spaini*.
- Leišiem *pie* vietā ir *priē, pri-*; latviešiem *te r* zudis, tas paglābies, piemēram, vārdā *prievīte*.

Jāvairās no salikteņa *pielietot*, kas būtu tāds pats barbarisms kā vācu valodā *anbrauchen* vai latviešu "piebrūķēt". Vācu (*ge*)*brauchen* un *anwenden* vietā latvietis saka *lietot* vai *izlietot*.

109. §. Ar sa- saliktie verbi apzīmē:

1. kopošanu, savienošanos,
piem.: *izlietu ūdeni nesasmelsi; sajāja tautiņas, sarībināja; sasiet, salikt*;
2. darbību, kas darāma daudziem, attiecas uz daudziem vai arī uz priekšmetu vai laiku tā visumā,
piem.: *lai sajūdz zirgus; Jāņa bērni samirkuši; saskrien ļaudis; visu dienu sastaigāju; trīs gadiņi sadziedāju*;
3. pilnību vai pārmērību,
piem.: *sacept maizi trim gadiem; sagraābties naudas; sastrādāties; bērni sabrēkušies slimī*;
4. mērķa sasniegšanu,
piem.: *salīgu puisi; salīgoju brālim sievu*;
5. šķiršanu vairāk daļās,
piem.: *saskaldīju malku; sadalu sieru deviņās daļās*.

110. §. Ar uz- (lei. *ūž-*) saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos uz augšu,
piem.: *es uzkāpu kalniņā; uzrāpties kokā*;
2. virzīšanu uz priekšmeta virsu,
piem.: *uzvilkt kreklu*.

Vārdu locīšana jeb deklinācija.

111. §.

Lietvārdu, adjektīvu, skaitļu un vietniekvārdu galotņu maiņu skaitļos un locījumos sauc par locīšanu jeb deklināciju.

112. §. Tagad latviešu valodā izšķir 7 locījumus.

1. Nominatīvs	atbild uz jautājumu	kas?
2. Ģenitīvs	" " "	kā?
3. Datīvs	" " "	kam?
4. Akuzatīvs	" " "	ko?
5. Instrumentālis	" " "	ar ko?
6. Lokatīvs	" " "	kur?
7. Vokatīvs	– uzrunas locījums.	

113. §. Latviešu valodā izšķir tagad divas vārdu dzimtes: vīriešu un sieviešu. Par vārda dzimtes norādītāju noder apzīmētājs, piem., norādāmais vietniekvārds: *tas* – vīriešu dzimtei, *tā* – sieviešu dzimtei,

piem.: *tas zirgs, tas puika, tas medus, tas pats;*
tā sirds, tā liepa, tās ragus, tā pati.

114. §. Latviešu valodā ir divi skaitļi: vienskaitlis (runā par vienu priekšmetu) un daudzskaitlis (runā par vairākiem priekšmetiem). Senāk pazina arī divskaitli, kuŗa atliekas mūsu valodā sastopamas vēl tagad.

Lietvārds.

115. §.

Lietvārds jeb substantīvs apzīmē: 1) dzīvas būtes, 2) lietas jeb vērojamus priekšmetus, 3) domu priekšmetus, t. i., dzīvu radījumu un vērojamu priekšmetu pazīmes (ko uztveram kā ko patstāvīgu, par sevi esošu), un 4) dažādas norises.

Piem.: 1. *cilvēks, zirgs, putns, slieka, kukainis;*
2. *nazis, māja, ābols, koks, ūdens;*
3. *prieks, ātrums, gods, cerība, kārtība, bailes;*
4. *skriešana, mazgāšanās.*

Lietvārdu iedalījums.

116. §. Lietvārdus iedala īpašvārdos un sugas vārdos.

Īpašvārds ir kādam atsevišķam individam vai priekšmetam dots nosaukums, ar ko to atšķir no pārējiem tās pašas sugas pārstāvjiem.

Pie īpašvārdiem pieder:

1. cilvēku vārdi un uzvārdi,

piem.: *Jānis, Ilze; Kārlis Skalbe; Aina Auza;*

2. kustoņu vārdi,

piem.: *Duksis, Krancis, Dūmaļa, Klukste, Bēris;*

3. vietu vārdi (valstu, pilsētu, apgabalu, pagastu, upju, kalnu, ezeru, jūru utt. nosaukumi),

piem.: *Latvija, Rīga, Cēsis, Vidzeme, Krimuldas pagasts, Gauja, Gaiziņš, Usmas ezers, Vidusjūra, Kalēju iela;*

4. dažādu iestāžu, biedrību, uzņēmumu nosaukumi,

piem.: *Valsts bibliotēka, Valsts elektrotehniskā fabrika;*

5. grāmatu, sacerējumu, laikrakstu, žurnālu nosaukumi,

piem.: *Ed. Vīrzas Straumēni, Daugavas Vēstnesis.*

117. §.

Sugas vārdi attiecas uz katru kādas priekšmetu grupas pārstāvi.

Ir dažādi koki: egles, liepas utt., bet visu kopējais vārds ir *koks*.

Vārdu dzimte.

118. §. Latviešu valodā tagad izšķir divas vārdu dzimtes: vīriešu un sieviešu. Agrāk vēl izšķīra trešo: nekatru* dzimti, kas tagad izzudusi.

Vārdu dzimti nosaka pēc vārdu galotnes (formas) un nozīmes.

Pie vīriešu dzimtes pieder vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar galotni:

-s (ģen.: -a), piem.: *tēvs, galds, plosts, koks, lauks;*

-š, piem.: *vējš, ceļš, ciemiņš, kaimiņš, vaŗš;*

-is, piem.: *brālis, kurmis, gulbis, zutis, kaķis, zīmulis;*

-us, piem.: *medus, ledus, tirgus, vidus, Mikus.*

Vīriešu dzimtes mēdz būt mēnešu, kalnu un ezeru nosaukumi,

piem.: *janvāris; Gaiziņš, Alpi; Lubāns, Alauksts, Inesis.*

Sieviešu dzimtes vārdi viensk. nōminātīvā beidzas ar galotni:

-a, piem.: *māja, lapa, laipnība, oga, māmuliņa;*

-e, piem.: *zāle, zeme, priede, saule, Ilze;*

-s (ģen. -s), piem.: *klēts, izkopts, klints, smilts.*

Daži vārdi ar galotni -a, retāk ar -e pieder pēc nozīmes pie vīriešu dzimtes; tie ir: *puika, lauvā, bende* (pēdējais abās dzimtēs).

* Uzsverama otra zilbe tāpat kā vārdā *ne·viens*.

Sieviešu dzimtes mēdz būt upju, salu, valstu un pilsētu nosaukumi,

piem.: *Gauja, Kipra, Dole, Francija, Somija, Rīga, Daugavpils, Cēsis, Kauna.*

Daži upju un pilsētu nosaukumi ir arī vīriešu dzimtes, piem.: *Abuls, Nemuns, Tukums, Talsi, Preiļi, Helsinki.*

Personu nosaukumus ar galotni -a, kas apzīmē ir sieviešu, ir vīriešu dzimtes personas, sauc par *kopdzimtes vārdiem*, piem.: *tiepša, nepraša, auša, gulšņa, plāpa.*

Locījumos nav starpības starp šiem vīriešu un sieviešu dzimtes vārdiem, atskaitot viensk. datīvu, kurā vīriešu dzimtes vārdi beidzas ar -am, sieviešu – ar -ai,

piem.: *tiepšam* (vīr. dz.), *tiepšai* (siev. dz.).

Skaitlis.

119. §. Lietvārdiem tagad izšķir divus skaitļus: **vienskaitli** un **daudzskaitli**. Senāk bija vēl trešais skaitlis – **divskaitlis**, kas tagad kā dzīva forma iznīcis, atstādams tikai sastingušas atliekas.

Divskaitlis. Seno divskaitli ar galotni -i (it sevišķi no svaru, mēru un laika nosaukumiem) vēl sastop aiz skaitļiem **divi** un **abi** un pēc to parauga arī aiz skaitļiem **trīs** līdz **deviņi**.

Senie divskaitļa akuzatīvi sastopami aiz visām prepozīcijām. Šo formu sastingumu rāda arī tas, ka nōminātīva un akuzatīva forma var aizstāt arī citus locījumus. Visur šo divskaitļa formu vietā var lietot daudzskaitļa formas,

piem.: *Ar abi roki* (ar abām rokām) *metās darbā. Pēc divi dieni* (pēc divām dienām). *Pēc deviņi stundi* (pēc deviņām stundām). *Ar abi kāji* (ar abām kājām) *izlēca no gultas.*

Vienskaitlis bieži var nostāties daudzskaitļa vietā un otrādi,

piem.: *Ābols no ābeles tālu nekrīt. Brāļi bija vienos sejos* (vienā sejā).

Ir vārdi, kas mēdz nostāties tikai vienskaitlī vai daudzskaitlī. Sakarā ar to izšķir vienskaitliniekus un daudzskaitliniekus.

Vienskaitlinieki.

120. §. Par vienskaitliniekiem mēdz būt:

1. Īpašvārdi,

piem.: *Daugava, Liepāja, Jānis, Gaiziņš.*

Ir arī izņēmumi, piem.: *Ieriķi, Ainaži, Cēsis.*

Nosaukums lietojams daudzskaitlī, ja tas apzīmē:

a) vairākus vienas kādas dzimtas locekļus vai vairākus viena vārda īpašniekus,

- piem.: *abi Egles* (tēvs ar dēlu) *atnākuši*; *mūsu Pēterī* (divi vai vairāki vienas mājas puīši) *aizgājuši līgot*;
- b) **uzsverot kādas personas izcilas īpašības**,
 piem.: *Kaut mums būtu daudz tādu Valdemāru* (tādu vīru, ar tādām īpašībām kā Krišjānis Valdemārs)!
2. **domu jeb abstraktu priekšmetu nosaukumi**,
 piem.: *kārtība, miers, laipnība*.
 Abstraktie lietvārdi ar konkrētu nozīmi nostājas daudzskaitlī,
 piem.: *aplamības* (apلامي darbi), *nerātnības* (nerātني darbi);
3. a) **vielu nosaukumi**,
 piem.: *alus, medus, sviests, siers, cukurs*.
 Šo vārdu daudzskaitlis apzīmē priekšmetu šķirnes,
 piem.: *sieri* = dažādu šķirņu sieri;
- b) **metallu nosaukumi**,
 piem.: *sudrabs, zelts, varš, dzelzs*.
 No *dzelzs* sastop arī daudzsk. ģenitīvu: *dzelzu durvis*;
4. **lietvārdi ar -šana**, kas apzīmē verba izsacīto darbību,
 piem.: *ņemšana, došana, nešana, celšana*.
 Pārveidotā nozīmē sastopams arī daudzskaitlis,
 piem.: *darīšanas, nebūšanas*.
 Sugas vārds vienskaitlī reizēm pārstāv visus šās sugas piederīgos,
 piem.: *Mazs cinītis gāž lielu vezumu. Augstu koku aizņem visi vēji*.

Daudzskaitlinieki.

121. §. Daudzskaitlinieki mēdz būt:

1. **palai kam daudzu līdzīgu priekšmetu apzīmējumi**,
 piem.: *kvieši, rudzi, mieži, griķi, milti, pelavas jeb pelus, sēnalas, salmi* (bet: *siens!*), *spaiži, kaņepes, lini, sakašas, saslaukas, pelni, drupas, sodrēji, smaganas, smadzenes, siekalas, ļaudis*;
2. **daudzu rīku nosaukumi**,
 piem.: *rati, ragavas* (arī: *ragus*), *kamanas, plēšas, šķiltavas, tītavas, sakas, svāri, laužņi, ecēšas* (bet: *arkls!*), *durvis* (arī: *duris*), *vārti*;
3. **svētku, svinību un ēdamlaiķu nosaukumi**,
 piem.: *Jāņi, Ziemsvētki, applāvības, apkūlības, kāzas, vakariņas, brokastis* (arī vienskaitlī: *brokasts*);
4. **dažu drēbju gabalu nosaukumi**,
 piem.: *svārki, bikses, lindraki* (bet: *kreklis, cepure*);
5. **dažu slimību nosaukumi**,
 piem.: *iesnas, vātis, ienāši*;
6. **jūtu apzīmējumi**,
 piem.: *bailes, dusmas, skumjas, bēdas, ilgas* (bet: *prieks*);

7. vietvārdi (pagastu, zemnieku māju, pilsētu, kalnu nosaukumi),
piem.: *Elkšņi, Kauguri, Indrāni, Cēsis, Talsi, Helsinki, Alpi, Urāli, Apenīni*;

arī debesspuses: *austrumi, rietumi* (bez r), *ziemeļi, dienvidi*;

8. daži atsevišķi vārdi,

piem.: *blēnas, meli, briesmas*.

Lietvārdu locīšana.

122. §. Latviešu valoda ir mantojusi no baltu pirmvalodas 7 dažādus lietvārdu celmus.

1. ā-celmus (ar gaŗu ā), piem., *liepa*. Šo vārdu celma beigu patskanis senāk bijis gaŗš, piem., **liepā*, sk. 22. §. Gaŗais ā vēl tagad sastopams viensk. lokātīvā – *liepā*, daudzsk. datīvā un instrumentālī – *liepā-m* un daudzsk. lokātīvā – *liepā-s*.

2. ē-celmus, piem., *upe*. Šo vārdu celma beigu patskanis senāk bijis gaŗš, piem., **upē*, sk. 22. §. Gaŗais ē vēl tagad sastopams viensk. lokātīvā – *up-ē*, daudzsk. datīvā un instrumentālī – *upē-m* un daudzsk. lokātīvā – *upē-s*.

3. i-celmus, piem., *klēts*, senāk **klētis*, sk. 21. §.

4. a-celmus (ar īsu a), piem., *tēvs*. Senāk šo vārdu lokāmās galotnes priekšā bijis a, piem., **tēva-s*, sk. 21. §. Iso celma a vēl sastop viensk. datīvā – *tēva-m*.

5. ja-celmus, piem., *cirvis*, sal. viensk. datīvu *ciruja-m*.

Vārdi, kas patur -ja- visos locījumos, piem., *vējš* no **vējas*, ieskaitīti a-celmu grupā.

6. Līdzskaņu celmus, piem., *debess* (celms beidzas ar līdzskani, viensk. ģenitīvs *debes-s*, daudzsk. ģenitīvs *debes-u*).

7. u-celmus, piem., *tirgus*.

Latviešu valodā tagad sastopami tikai konsonantiski lietvārdu celmi, t. i., visi lietvārdu celmi beidzas ar konsonantu (piem.: *dēl-s, brāl-is, med-us, akmen-s, pried-e, liep-a, sird-s*).

Lai gan tagad locījumu vairumā celma senā forma vairs nav saskatāma, lietvārdus tomēr iedala pēc šām senākajām celmu formām: ā-, ē-, i-, u-, a- un ja-celmos.

Nemot par pamatu lietvārda vienskaitļa datīva galotni un pielāgojoties latīņu gramatikai, lietvārdus var iedalīt piecās deklinācijās:

I deklinācija ar ai-vārdiem, piem.: *liepa* – *liepai*;

II " " am- un im-vārdiem, piem.: *dēls* – *dēlam, ceļš* – *ceļam, brālis* – *brālim, akmens* – *akmenim*;

III " " ij-vārdiem, piem.: *klints* – *klintij*;

IV " " um-vārdiem, piem.: *medus* – *medum*;

V " " ei-vārdiem, piem.: *māte* – *mātei*.

Parastāks tomēr ir lietvārdu iedalījums pēc to celmu formām.

Sieviešu dzimtes lietvārdi.

Pie sieviešu dzimtes pieder ā-, ē- un i-celmu vārdi un trīs u-celmu daudzskaitlīnieki: *pelus, ragus, dzirņus*.

ā-celmi.

123. §.

Pie ā-celmu lietvārdiem pieder sieviešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar -a (senāk *-ā, piem., *liepa* no **liepā*).

Te pieder arī tie lietvārdi, kas pēc nozīmes ir vīriešu dzimtes vai kopdzimtes vārdi; vienskaitļa nōminātīvā tie beidzas ar -a,

piem.: *puika, lauva, Janka, Ješka; auša, tiepša, negauša*.

Vīriešu dzimtes vārdi ar -a vienskaitļa datīvā beidzas ar -am, piem., *puikam*; pārējos locījumos tie lokāmi tāpat kā citi ā-celmi.

ā-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>liep-a</i>	<i>mās-a</i>	<i>liep-as</i>	<i>mās-as</i>
ģen.	kā?	<i>liep-as</i>	<i>mās-as</i>	<i>liep-u</i>	<i>mās-u</i>
dat.	kam?	<i>liep-ai</i>	<i>mās-ai</i>	<i>liep-ām</i>	<i>mās-ām</i>
akuz.	ko?	<i>liep-u</i>	<i>mās-u</i>	<i>liep-as</i>	<i>mās-as</i>
instr.	ar ko?	<i>ar liep-u</i>	<i>mās-u</i>	<i>liep-ām</i>	<i>mās-ām</i>
lok.	kur?	<i>liep-ā</i>	<i>mās-ā</i>	<i>liep-ās</i>	<i>mās-ās</i>
vok.	-		<i>mās!</i>		<i>mās-as!</i>

Vienskaitļa datīvs senāk beidzies ar -i, kas dažās izloksnēs vēl tagad sastopams. Rakstu valodā šī forma vēl patvērusies dažos apstākļiem līdzīgos sastingušos izteicienos,

piem.: *pa kreisi roki, patiesi, lietī derēt*.

Tagadējā datīva galotne -ai pārņemta no vietniekvārdu datīviem *tai, šai*.

Vienskaitļa lokātīvā aiz -ā senāk sekojusi kāda zilbe, citādi garā ā skaņa būtu saīsinājusies (sk. 22. §).

ē-celmi.

124. §.

Pie ē-celmiem pieder sieviešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar -e (senāk *-ē, piem., **eglē*). Arī daži kopdzimtes vārdi, piem., *bende*, un uzvārdi, piem., *Zāle, Straume*, lokāmi pēc ē-celmu parauga, atskaitot vienskaitļa datīvu, kur šie vārdi, ja tie apzīmē vīriešus, beidzas ar -em, piem.: *bendem, Zālem*. ē-celmu vārdiem daudzskaitļa ģenitīva galotnes priekšā līdzskanis jāmīkstina (sk. 42. §).

ē-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>egl-e</i>	<i>māt-e</i>	<i>egl-es</i>	<i>māt-es</i>
ģen.	kā?	<i>egl-es</i>	<i>māt-es</i>	<i>egl-u</i> (*eglju)	<i>māš-u</i> (*mātju)
dat.	kam?	<i>egl-ei</i>	<i>māt-ei</i>	<i>egl-ēm</i>	<i>māt-ēm</i>
akuz.	ko?	<i>egl-i</i>	<i>māt-i</i>	<i>egl-es</i>	<i>māt-es</i>
instr.	ar ko?	<i>ar egl-i</i>	<i>māt-i</i>	<i>ar egl-ēm</i>	<i>māt-ēm</i>
lok.	kur?	<i>egl-ē</i>	<i>māt-ē</i>	<i>egl-ēs</i>	<i>māt-ēs</i>
vok.	—		<i>māt!</i>		<i>māt-es!</i>

i-celmi.

125. §.

i-celmi aptver sieviešu dzimtes vārdus, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar *-s* (senāk **-is*) un arī ģenitīvā ar *-s*. Pie i-celmiem pieder arī vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks *laudis*.

i-celmi pa daļai ir līdзкапу celmu pārveidojumi, un tiem ir tieksme savukārt pāriet ē-celmos, ko veicina daži i- un ē-celmu vienādie locījumi.

i-celmu vārdu saraksts: *asins, ass, auss, avs, azots, balss, birzs* (bēzru), *blakts, Cēsis, cilts, debess, dūkst, dur(v)is, dzelzs, govs, ilks, izkaps, (ceļa) jūtis, kārts, klēts, klints, krāsns* (daudzsk. ģenit. *krāšņu*), *krūts, kūts, leceks, līksts, maksts, nakts, nāss, olekts, pāksts, palts, pils, pirkstis* (kvēlojoši pelni), *pirts, sakts, sāls, sirds, smilts, telts, uguns, uts, vāts, vēsts, zivs, zoss, žults*.

Uguns, sāls, dzelzs lietojami rakstu valodā palaikam kā sieviešu dzimtes vārdi, lai gan izloksnēs šie vārdi sastopami arī vīriešu dzimtē.

i-celmu vārdiem daudzskaitļa ģenitīvā līdzskanis galotnes priekšā jāmiķstina; sena miķstinājuma rezultāts ir: *acu* no **akju*. Miķstinājuma nav daudzskaitļa ģenitīvos *ausu, debesu, duru, dzelzu, zosu, utu, Cēsu*, kam pamatā senī līdзкапу celmi; bez miķstinājuma arī *asu, balsu*.

i-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>klēt-s</i> (*klētis)	<i>ac-s</i>	<i>klēt-is</i>	<i>ac-is</i>
ģen.	kā?	<i>klēt-s</i>	<i>ac-s</i>	<i>klēš-u</i> (*klētju)	<i>ac-u</i>
dat.	kam?	<i>klēt-ij</i> (*klēti)	<i>ac-ij</i>	<i>klēt-īm</i> (*-im)	<i>ac-īm</i>
akuz.	ko?	<i>klēt-i</i>	<i>ac-i</i>	<i>klēt-is</i>	<i>ac-is</i>
instr.	ar ko?	<i>ar klēt-i</i>	<i>ac-i</i>	<i>klēt-īm</i>	<i>ac-īm</i>
lok.	kur?	<i>klēt-I</i>	<i>ac-I</i>	<i>klēt-Is</i>	<i>ac-Is</i>
vok.	—	—	—	—	—

Daudzsk. datīva un instrumentāļa izskaņa -īm radusies pēc ā- un ē-celmu parauga, piem.: *avīm kā liepām, upēm*. Senākā galotne ir ar īsu i, ko sastop vēl Kuršu kāpās un Rucavā; tur saka, piemēram, *acims*.

Jāvairās viensk. datīvā no formām ar -ei, kas patapinātas no ē-celmiem, piem.: *zosei, govei, sirdei, acei*, jāsaka: *zosij, govij, sirdij, acij*.

Tāpat jāsaģēn no izlokšņu formas: *lauži, laužiem*, jāsaka: *laudis, laudīm*.

Vīriešu dzimtes lietvārdi.

Vīriešu dzimtes lietvārdus iedala: a-, u- un ja-celmos.

a-celmi.

126. §.

Pie a-celmiem pieder vīriešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar galotni -s, -š (sk. 35. §), ģenitīvā ar -a. Par a-celmiem tos sauc tādēļ, ka senāk vienskaitļa nōminātīva galotnes priekšā bijis piedēklis -a-, kas vēlāk zudis (*dēls* no **dēlas*, sk. 21. §).

Kur, a skaņai vienskaitļa nōminātīva celma beigās zūdot, rastos grūti izrunājama skaņu kopa, tur izlokšņu lielākajā daļā šī a skaņa pārveidojusies par i, un tur, piemēram, runā: *kaklis, arklis, biedris, krekliis, celmis*. Rakstu valodā šādas formas nav atzīstamas.

Ja vārda celma beigās ir -s-, -z-, -š- vai -ž-, tad aiz tā rakstāma galotne -s, kaut arī izrunā tā nav izdzirdama, piem.: *kumoss, dārzs, mežs*.

a-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>tēv-s</i>	<i>ceļ-š</i>	<i>tēv-i</i>	<i>ceļ-i</i>
ģen.	kā?	<i>tēv-a</i>	<i>ceļ-a</i>	<i>tēv-u</i>	<i>ceļ-u</i>
dat.	kam?	<i>tēv-am</i>	<i>ceļ-am</i>	<i>tēv-iem</i>	<i>ceļ-iem</i>
akuz.	ko?	<i>tēv-u</i>	<i>ceļ-u</i>	<i>tēv-us</i>	<i>ceļ-us</i>
instr.	ar ko?	<i>ar tēv-u</i>	<i>ceļ-u</i>	<i>ar tēv-iem</i> (*-is)	<i>ceļ-iem</i>
lok.	kur?	<i>tēv-ā</i>	<i>ceļ-ā</i>	<i>tēv-os</i>	<i>ceļ-os</i>
vok.	-	<i>tēv!</i>		<i>tēv-i!</i>	

Daudzskaitļa instrumentālis senāk beidzies ar -is; tagad šī izskaņa sastopama dažos sastingušos izteicienos, piem.: *vienis prātis, labis prātis, retumis*.

Kā a-celmi lokāmi: *bebrs, biedrs, ūdrs, zviedrs*.

ja-celmi.

127. §.

Pie ja-celmiem pieder vīriešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar -is.

Vairākzīlību vārdos, kas beidzas ar -ītis, -ietis (bet ne citos), i skaņu nōminātīva galotnes -s priekšā mēdz izmest pat vidus dialekta izloksnēs (piem.: *kaķīts, brālīts, tautiets*); rakstu valodā tas nav pieļaujams.

Lai izšķirtu a- un ja-celmu vārdus, reizēm var izlīdzēties, liekot attiecīgo vārdu ģenitīvā vai akuzātīvā. ja-celma vārdiem līdzskanis ģenitīva galotnes priekšā mīkstināts, a-celma vārdiem nav mīkstināts; ja-celma vārdiem akuzātīva galotne -i, a-celma vārdiem -u,

piem.: ģen. *arkla*, bet: *brāļa, inženiera, orķestra*;

akuz. *arklu*, bet: *brāli, inženeri, orķestri*.

ja-celmos līdzskanis galotnes priekšā mīkstināts vienskaitļa ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos.

ja-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>brāl-is</i>	<i>cirv-is</i>	<i>brāl-i</i>	<i>cirv-ji</i>
ģen.	kā?	<i>brāl-a</i>	<i>cirv-ja</i>	<i>brāl-u</i>	<i>cirv-ju</i>
		(*brālja)			
dat.	kam?	<i>brāl-im</i> , arī: <i>brāl-am</i>	<i>cirv-im</i>	<i>brāl-iem</i>	<i>cirv-jiem</i>
akuz.	ko?	<i>brāl-i</i>	<i>cirv-i</i>	<i>brāl-us</i>	<i>cirv-jus</i>
instr.	ar ko?	<i>ar brāl-i</i>	<i>cirv-i</i>	<i>brāl-iem</i>	<i>cirv-jiem</i>
lok.	kur?	<i>brāl-ī</i>	<i>cirv-ī</i>	<i>brāl-os</i>	<i>cirv-jos</i>
vok.	—	<i>brāl-il</i>		<i>brāl-il</i>	

Vienskaitļa datīva formas ar -am sastopamas daudzās izloksnēs, arī vidus dialekta izloksnēs.

Te jāmin arī vārds *viesis*, ko visā daudzskaitlī un vienskaitļa ģenitīvā loka kā a-celmu, bet citos vienskaitļa locījumos kā ja-celmu, piem.: viensk.: *viesis, viesā, viesim, viesi, viesī*; daudzsk.: *viesi, viesu, viesiem* utt.

Tāpat kā *viesis* lokāmi arī uzvārdi ar slavisko galotni -skis un -ckis,

piem.: *Janševskis, Janševska, Janševskim, Janševski*.

ja-celmos pārgājuši arī daži senie līdzskaņu celmi (celma beigās ir -n- vai -s-), piem.: *akmens, asmens, mēness* (pie debesīm, bet: *mēnesis* ir gada divpadsmitā daļa), *rudens, tesmens, ūdens, zibens*. No ja-celmiem tie atšķiras tikai ar vienskaitļa nōminātīva un ģenitīva formu.

Vārds *suns*, atskaitot vienskaitļa nōminātīvu, lokāms kā ja-celms.

Līdzskaņu celmi *debess, auss, zoss* pārgājuši i-celmos (sk. 125. §).

Līdzskaņu celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis	daudzskaitlis
nōm.	kas?	<i>akmen-s</i>	<i>akmeņ-i</i>
ģen.	kā?	<i>akmen-s</i>	<i>akmeņ-u</i>
dat.	kam?	<i>akmen-īm</i>	<i>akmeņ-iem</i>
akuz.	ko?	<i>akmen-i</i>	<i>akmeņ-us</i>
instr.	ar ko?	<i>ar akmen-i</i>	<i>ar akmeņ-iem</i>
lok.	kur?	<i>akmen-ī</i>	<i>akmeņ-os</i>

u-celmi.

128. §.

Pie u-celmiem pieder vīriešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-us**: *alus, kāsus, klepus, krogus* (arī *krogs*), *ledus, lietus, medus, tirgus, vidus, viltus, virsus, Saldus, Mikus*.

Vīriešu dzimtes u-celmi pa lielākai daļai ir vienskaitlinieki; ja tiem ir daudzskaitlis, tad daudzskaitlī tie lokāmi kā a-celmi.

Pie u-celmiem pieder arī trīs sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki: *pelus, ragus, dzirņus*, kas daudzskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-us**. Rakstu valodā tagad gan palaikam lieto ā-celmu formas: *pelavas, ragavas, dzirnavas*.

u-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis		
nōm.	kas?	<i>tirg-us</i>	<i>Mik-us</i>	<i>tirg-i</i>	<i>Mik-i</i>	<i>pel-us</i>
ģen.	kā?	<i>tirg-us</i>	<i>Mik-us</i>	<i>tirg-u</i>	<i>Mik-u</i>	<i>pel-u</i>
dat.	kam?	<i>tirg-um</i>	<i>Mik-um</i>	<i>tirg-iem</i>	<i>Mik-iem</i>	<i>pel-ūm</i>
akuz.	ko?	<i>tirg-u</i>	<i>Mik-u</i>	<i>tirg-us</i>	<i>Mik-us</i>	<i>pel-us</i>
instr.	ar ko?	<i>ar tirg-u</i>	<i>Mik-u</i>	<i>tirg-iem</i>	<i>Mik-iem</i>	<i>pel-ūm</i>
lok.	kur?	<i>tirg-ū</i>	<i>Mik-ū</i>	<i>tirg-os</i>	<i>Mik-os</i>	<i>pel-ūs</i>
vok.	-	-	<i>Mik-u!</i>	-	<i>Mik-i!</i>	

Vokātīva forma.

129. §. Vokātīvu palaikam darina tikai no dzīvu radījumu un personu vārdiem. Vokātīvs sākumā ir tīra celma forma bez jebkādas locījuma galotnes, piem., *tēv!* (**tēve*), kas ir tīrais celms. a-celmiem senāk vienskaitļa vokātīvā celms beidzās ar **e** (visos pārējos locījumos ar **a**). Šis **e** latviešu valodā tagad ir zudis. Beigu patskanis vokātīvā var zust arī ā- un ē-celmiem.

Daudziem vārdiem tagad ar vokātīva nozīmi lieto nōminātīvu, pie kam rēgula ir šāda:

i-celmu vārdiem vokātīvu vienmēr aizstāj nōminātīvs;

a-celmu vārdiem bezgalotņu forma ir vārdam *tēvs*, arī *cilvēks* un tiem vārdiem, kas beidzas ar -ējs, -(t)ājs, -nieks, -inš, un visiem īpašvārdiem; pārējiem ar vokātīva nozīmi lieto nōminātīvu,

piem.: *tēv! cilvēk! braucēj! skolotāj! strādniek! kaimiņ! Jēkab!*
bet: *dēls! draugs!*

ā- un ē-celmiem beigu patskanis vokātīvā zūd, ja vārdam ir vismaz trīs zilbes. Divzīlbu vārdi pa lielākai daļai patur celma beigu patskani,

piem.: *Kristīn! Marta! Ilze! (arī Ilz!).*

Vārdiem *māte, māsa, meita, sieva* sastopamas abējas formas.

u-celma vārdi vokātīvā beidzas ar u-,

piem.: *Miku!*

ja-celma vārdi vokātīvā beidzas ar -i, kas dažkārt var arī zust,

piem.: *brāli! gulbi! Jāni! Valdi!* bet: *Pēter!*

Līdzskaņu celma vārdiem vokātīvs ir bezgalotnes forma,

piem.: *Tu pelēkais akmens!*

Atgriezeniskie lietvārdi.

130. §. No atgriezeniskiem verbiem darina atgriezeniskus lietvārdus ar izskaņu -tājies (-tājās), -ējies (-ējās), -umies un -šanās, pievienojot pirmatnējām, nesaīsinātajām galotnēm atgriezenisko (tagad izmirušo) vietniekvārdu *si*, kas nozīmē *sevi, sev*,

piem.: *mazgāšanās* no **mazgāšanā + si, klausītājies* (daudzsk. nōm.) no **klausītājie + si*.

Vairāczīlbu vārda beigās i skana zudusi (sk. 21. §).

Atgriezeniskiem lietvārdiem nav visu locījumu: vienskaitlī trūkst datīva un lokatīva, daudzskaitlī bez datīva un lokatīva trūkst arī vēl instrumentāļa.

Formas ar -ējies, -tājies, -umies nav ieteicamas vienskaitļa nōminātīva nozīmē.

Atgriezenisko lietvārdu locīšanas paraugs.

Skaitlis	Locījumi	Vīriešu dzimte	Sieviešu dzimte	Sieviešu dzimte
Vien-skaitlis	nōm.	(<i>klausītājies</i>)	<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
	ģen.	<i>klausītājās</i>		<i>smiešanās</i>
	akuz.	<i>klausītājos</i>		<i>smiešanos</i>
	instr.	<i>klausītājos</i>		<i>smiešanos</i>
Daudz-skaitlis	nōm.	<i>klausītājies</i>	<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
	ģen.	<i>klausītājos</i>		<i>smiešanos</i>
	akuz.	<i>klausītājos</i>	<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
				<i>smiešanās</i>

Lietvārdu locījumu pārskats.

131. §.

Latviešu formas.

Loc.	ā-celmi	ē-celmi	a-celmi	i-celmi	u-celmi	ja-celmi		
Vienskaitlis								
nōm.	vārna	zeme	tēvs	ceļš	sirds	medus	ezis	akmens
ģen.	vārnas	zemes	tēva	ceļa	sirds	medus	eža	akmens
dat.	vārnai	zemei	tēvam	ceļam	sirdij	medum	ežim	akmenim
akuz.	vārnu	zemi	tēvu	ceļu	sirdi	medu	ezi	akmeni
instr.	vārnu	zemi	tēvu	ceļu	sirdi	medu	ezi	akmeni
lok.	vārnā	zemē	tēvā	ceļā	sirdī	medū	ezi	akmenī
vok.	vārna!	zeme!	tēv!	ceļš!	sirds!		ezi!	akmen!
Daudzskaitlis								
nōm.	vārnas	zemes	tēvi	ceļi	sirdis	pelus	eži	akmeņi
ģen.	vārnu	zemju	tēvu	ceļu	siržu	pelu	ežu	akmeņu
dat.	vārnām	zemēm	tēviem	ceļiem	sirdīm	pelūm	ežiem	akmeņiem
akuz.	vārnas	zemes	tēvus	ceļus	sirdis	pelus	ežus	akmeņus
instr.	vārnām	zemēm	tēviem	ceļiem	sirdīm	pelūm	ežiem	akmeņiem
lok.	vārnās	zemēs	tēvos	ceļos	sirdīs	pelūs	ežos	akmeņos

Leišu formas.

Loc.	ā-celmi	ē-celmi	a-celmi	l-celmi	u-celmi	ja-celmi
Vienskaitlis						
nóm.	várna	žēmē	tēvas	širdīs	medūs	akmuō
ģen.	várnos	žēmēs	tēvo	širdiēs	medaūs	akmeņs
dat.	várnai	žēmei	tēvui	širdžiai	mēdui	ākmeniui
akuz.	várna	žēme	tēva	širdi	mēdu	ākmeni
instr.	várna	žēmē	tēvu	širdimi	medumi	ākmeniu
lok.	várnoje	žēmėje	tēvē	širdyĵē	meduĵē	akmenyĵē
vok.	várna!	žēme!	tēve!	širdiē!	medaui!	akmuō!
Daudzskaitlis						
nóm.	várnos	žēmēs	tēvaļ	širdys	pēļus	ākmenys
ģen.	várnu	žēmiu	tēvuļ	širdžiū	peļi	akmeņi
dat.	várnoms	žēmēms	tēvāms	širdims	peļims	akmenims
akuz.	várnas	žēmēs	tēvus	širdis	peļis	ākmenis
instr.	várnomis	žēmēmis	tēvaļs	širdimis	peļumis	akmenimis
lok.	várnose	žēmēse	tēvuosē	širdysē	peļuosē	akmenysē

Adjektīvs jeb kādenis.

132. §.

Adjektīvs jeb kādenis norāda uz kāda priekšmeta īpašību kā uz tā pazīmi.

Piem.: *veikls zēns, maza būdiņa, dziļa upe.*

133. §. Skaitlis un dzimte. Adjektīviem ir divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis un divas dzimtes: vīriešu un sieviešu.

Adjektīva dzimte un skaitlis ir atkarīgi no lietvārda, ko adjektīvs apzīmē. Adjektīvs ir vīriešu dzimtes, ja lietvārds ir vīriešu dzimtes, piem., *kupls ozols, mazs zēns*; adjektīvs ir sieviešu dzimtes, ja lietvārds ir sieviešu dzimtes, piem., *kupla liepa, maza meitene*. Šī rēgula attiecināma arī uz adjektīva skaitli, piem., *liels koks, lieli koki; kupla liepa, kuplas liepas*.

134. §. Adjektīviem īpaši izšķir:

1. **nenoteikto un noteikto galotņu formas**,
piem.: *liels – lielais, maza – mazā*;
2. **salīdzināmo pakāpju jeb gradācijas formas**,
piem.: *liels – lielāks – vislielāks, lielais – lielākais – vislielākais*;
maza – mazāka – vismazāka, mazā – mazākā – vismazākā.

Adjektīvu locīšana.

135. §.

Adjektīviem tāpat kā lietvārdiem ir 7 locījumi.

Vīriešu dzimtes adjektīvus ar nenoteikto galotni loka kā lietvārdu a-celmus, piemēram, *liels* lokāms kā *dēls, zaļš* – kā *ceļš*. Sieviešu dzimtes adjektīvus loka kā lietvārdu ā-celmus, piemēram, *liela* – kā *liepa*.

Adjektīvus ar noteikto galotni loka īpati.

Dzimte	vīriešu		sieviešu	
Galotne	nenoteiktā	noteiktā	nenoteiktā	noteiktā
Locījumi	Vienskaitlis			
nōm.	<i>mazs</i>	<i>mazais</i>	<i>maza</i>	<i>mazā</i>
ģen.	<i>maza</i>	<i>mazā</i>	<i>mazas</i>	<i>mazās</i>
dat.	<i>mazam</i>	<i>mazajam</i>	<i>mazai</i>	<i>mazajai</i>
akuz.	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>
instr.	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>
lok.	<i>mazā</i>	<i>mazajā</i>	<i>mazā</i>	<i>mazajā</i>
vok.	–	<i>mazais! (mazo!)</i>	–	<i>mazā! (mazo!)</i>
Daudzskaitlis				
nōm.	<i>mazi</i>	<i>mazie</i>	<i>mazas</i>	<i>mazās</i>
ģen.	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>
dat.	<i>maziem</i>	<i>mazajiem</i>	<i>mazām</i>	<i>mazajām</i>
akuz.	<i>mazus</i>	<i>mazos</i>	<i>mazas</i>	<i>mazās</i>
instr.	<i>maziem</i>	<i>mazajiem</i>	<i>mazām</i>	<i>mazajām</i>
lok.	<i>mazos</i>	<i>mazajos</i>	<i>mazās</i>	<i>mazajās</i>
vok.	–	<i>mazie!</i>	–	<i>mazās!</i>

Leišu formas.

Dzimte	vīriešu		sieviešu	
Galotne	nenoteiktā	noteiktā	nenoteiktā	noteiktā
Locījumi	Vienskaitlis			
nōm.	<i>māžas</i>	<i>mažāsis</i>	<i>mažā</i>	<i>mažōji</i>
ģen.	<i>māžo</i>	<i>māžojō</i>	<i>mažōs</i>	<i>mažōsios</i>
dat.	<i>mažām</i>	<i>mažājam</i>	<i>māžai</i>	<i>māžajai</i>
akuz.	<i>māža,</i>	<i>māža,ji</i>	<i>māža,</i>	<i>māža,ja</i>
instr.	<i>mažū</i>	<i>mažūoju</i>	<i>mažā</i>	<i>mažā,ja</i>
lok.	<i>mažamē</i>	<i>mažājame</i>	<i>mažojē</i>	<i>mažōjoje</i>
vok.	–	<i>mažāsis!</i>	–	<i>mažōji!</i>
Daudzskaitlis				
nōm.	<i>maži</i>	<i>mažieji</i>	<i>māžos</i>	<i>māžosios</i>
ģen.	<i>mažū</i>	<i>mažūju</i>	<i>mažū</i>	<i>mažūju</i>
dat.	<i>mažiem</i>	<i>mažiesiems</i>	<i>mažōms</i>	<i>mažōsios</i>
akuz.	<i>mažūs</i>	<i>mažūsios</i>	<i>mažās</i>	<i>mažāšias</i>
instr.	<i>mažaīs</i>	<i>mažaīšiais</i>	<i>mažomīs</i>	<i>mažōsiomis</i>
lok.	<i>mažuosē</i>	<i>mažuōsiuose</i>	<i>mažosē</i>	<i>mažōsiose</i>

Adjektīva noteiktā un nenoteiktā galotne.

137. §. Adjektīvus ar nenoteikto galotni lieto, ja runā par priekšmetu vispār,

piem.: *Daugavas krasti ir gan lēzeni, gan stāvi.*

Adjektīvus ar noteikto galotni parasti lieto, ja runā par iepriekš minētu priekšmetu (bez tam sk. 141. §),

piem.: *Daugavas krasti ir gan lēzeni, gan stāvi. Lēzenie krasti ir smilšaini, stāvie – klinšaini.*

Adjektīva noteiktās galotnes izveidošanās.

138. §. Adjektīvi ar noteikto galotni radušies tai laikā, kad vairākzīlbu vārdu beigu patskaņi vēl nebija saīsinājušies vai zuduši (sk. 21. §). Tad vēl nesaīsinātajam nenoteiktās galotnes adjektīvam pievienoja seno vietniekvārdu *jis*, sieviešu dzimtē *jī* un locīja abas daļas atsevišķi.

Piemēram, sieviešu dzimte izveidojusies šādi:

nōm. **mazā + jī > *mazājī > *mazā(j)i > *mazāj > mazā;*

ģen. **mazās + jās > *mazāšās*, kas bija fōnētiski neērta forma; blakus nōminātīva formai *mazā* varēja rasties ģenitīva forma *mazās* kā *tā – tās*;

dat. **mazai + jai > *mazaijai > mazajai.*

Pēc sieviešu dzimtes vienskaitļa datīva parauga *mazajai* radās vīriešu dzimtes forma *mazajam*.

Vīriešu dzimtes vienskaitļa nōminātīva forma *mazais* radusies no **mazajis*.

Līdzīgā kārtā radušās arī pārējās adjektīva noteiktās galotnes formas, bet formas ar vietniekvārdu *jis* tagad locījumu vairumā zudušas; formas ar *-aj-* tagad ir tikai abu skaitļu datīvā un lokātīvā, daudzskaitlī arī vēl instrumentālī. Leišu valodā turpretim saliktās formas vēl pa lielākai daļai patvērušās savā pirmatnējā veidā, piem., sieviešu dzimtes daudzskaitļa nōminātīvs: *māžos-ios*.

Rakstu valodā neciešamas ir formas: *Tāļajie austrumi, labajie bērni*.

139. §. Paplašināto noteiktās galotnes formu ar *-aj-* datīvā un lokātīvā nav adjektīviem ar *-ējs* (*-ējais*) un ciešamās kārtas divdabjiem ar izskaņu *-ījams* (*-ījamais*), *-ojams*, *-ājams*, *-ējams*. Piemēram, no *vidējais* datīvs ir *vidējam*, lokātīvs – *vidējā*; tāpat arī: *ciņījamam* (ne: *ciņījamajam*), *lolojamam*, *godājamam*, *slavējamam*.

Formas ar *-aj-* var nelietot arī tiem adjektīviem, kam vairāk par trim zīlēm, piemēram: *balva uzcītīgākai* (*uzcītīgākajai*) *skol-niecei*.

140. §. Vokātīva forma. Adjektīvs viens pats vokātīvā vienmēr ir ar noteikto galotni, un tam ir nōminātīva forma; ja aiz tā sekojošam lietvārdam ir sava īpaša vokātīva forma, tad arī adjektīvam var būt sava vokātīva izskaņa, piem.: *mīlais kaimiņ!* jeb: *mīlo kaimiņ!* bet tikai: *mīlais draugs!*

Adjektīva noteiktās galotnes lietošana.

141. §. Adjektīvu ar noteikto galotni lieto:

1. ja runā par zināmu (pazīstamu), noteiktu priekšmetu, piem.: *Vasaru pavadījām skaistajā Zemgalē;*
2. ja adjektīva priekšā stāv norādāmais vietniekvārds *šis, tas* vai piederības vietniekvārds *mans, tavs, savs, mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu,*
piem.: *Šis gudrais teiciens man ilgi paliks prātā. Mūsu mīlā māte* (bet sk. 142. §, 4);
3. ja adjektīvs atšķir zināmu priekšmetu no līdzīgiem priekšmetiem, sevišķi pretstatos,
piem.: *Īstā, neīstā māte; gudrais tēva dēls; melnais strazds; vakarējā diena; pērmais gads. Tautiešam roku devu, labo devu, ne kreiso. Jaunie putni veco putnu dziesmu dzied.*
4. Ja adjektīva vispārākā pakāpe ir par apzīmētāju, tad tam vienmēr ir noteiktā galotne; ja tas ir izteicējs, tad var būt arī nenoteiktā galotne,
piem.: *Viņš mūsu pagastā viskrietnākais cilvēks. Taisnākais ceļš visīstākais. Avota ūdens visaukstākšs* (arī visaukstākais). *Katram paša bērns vismīlākšs.*
5. Adjektīvs ar noteikto galotni pastiprina īpašību vai izsaka, ka īpašība priekšmetam piemīt lielā mērā, sevišķi ja tas lietots kopā ar tās pašas saknes apstākleni,
piem.: *Tas jau bija mūžīgais tiepša. Nu jau vairs ar tevi nav labais gals. Saki, mamiņ, gudro vārdiņu! Viņam jau būs lielum lielā teikšana.*
6. Noteiktā galotne norāda uz jau minētu priekšmetu,
piem.: *Uz ūdens bija saredzami tumši puduži. Tumšajos puduros bija paslēpušās meža zosis.*
7. Adjektīvs vokātīvā ir ar noteikto galotni, jo uzrunā zināmu personu,
piem.: *labais tēv! mīlā mās!*
8. Pielikums lietojams ar noteikto galotni, jo apzīmē zināmu personu,

piem.: *Maķedonijas ķēniņš Aleksandrs Lielais. Kārlis Piektais.*

9. Lietvārda nozīmē lietots adjektīvs zināmos gadījumos iegūst noteikto galotni,

piem.: *Mazie jau guļ, lielie vēl strādā. Gudrākais piekāpjas. Pelēkais (=vilks) lopos. Saskriet lielajā (=strīdū).*

10. Daži adjektīvi turpretim, pārvēršdamies par lietvārdiem, pa daļai zaudējuši iespēju pieņemt noteikto galotni,

piem.: *vecāki* (=tēvs, māte), *nabagi* (=nespējnieki).

Piezīme. Ja lietvārdu apzīmē vairāki pēc apzīmējuma rakstura vienādi adjektīvi, tad tiem visiem vienāda galotne, bet, ja tie pēc apzīmējuma dabas atšķiras, tad galotnes ir dažādas,

piem.: *Liela, gaļa ganu meita, sīka, maza mūsmāsiņa. Garda jaunā maize.*

Ar noteikto galotni lietojami arī kārtas skaitļi (sk. 159. §) un divdabji (sk. 272. §, 3).

Nenoteiktās galotnes lietošana.

142. §. Adjektīvu ar nenoteikto galotni lieto:

1. ja adjektīvs apzīmē tādu lietvārdu, kas iepriekš nav minēts vai par ko runā vispār,

piem.: *Sūrs darbs, saldi augļi. Mazs cinītis gāž lielu vezumu;*

2. ja adjektīva priekšā, kas lietots apzīmētāja nozīmē, ir nenoteiktais vietniekvārds kāds (arī tāds), dažs,

piem.: *Kāds vecs vīrs gāja tādu mazu gabaliņu kopā ar kaķavīriem. Daža laba rudzu klēts gudra vīra galviņā;*

bet: *Diezin kāds krietnais* (izteicēja nozīmē) *viņš jau nu nav;*

3. ja adjektīvs blakus verbam lietots teikuma izteicējam par apzīmētāju,

piem.: *Dižens auga mans brālītis;*

4. izsaukuma akuzatīvā un ģenitīvā,

piem.: *Tavu saltu melošanu! arī: Tavas saltas melošanas! Tādu lepnu valodiņu!*

5. ja adjektīvs ir izteicējs,

piem.: *Vectēvs ir gudrs. Ozols ir kupls.*

Izņēmumi: 1. superlatīvs: *viņš ir visstiprākais* (var būt arī nenoteiktā galotne: *avota ūdens visaukstāks*);

2. kārtas skaitļi: *es biju pirmais pie mērķa;*

3. ja adjektīva (izteicēja) priekšā ir vietniekvārds nekāds vai tā paša celma ģenitīvs, piem.: *Viņš nav nekāds labs. Šī vieta nav nekāda auglīgā. Viņam jau nu teiciens labu labais pie rokas.*

Salīdzināmās pakāpes jeb gradācijas formas.

143. §. Adjektīviem ir trīs salīdzināmo pakāpju jeb gradācijas formas:

- 1) pamatpakāpe jeb pozitīvs,
- 2) pārākā pakāpe jeb komparatīvs un
- 3) vispārākā pakāpe jeb superlatīvs.

Visām trim pakāpēm var būt noteiktās un nenoteiktās galotnes.

Piemēri: *jauks, jaukāks, visjaukāks;*

jaukais, jaukākais, visjaukākais.

144. §. Pārāko pakāpi darina no pamatpakāpes ar izskaņu -āks, -āka, -ākais, -ākā, pie kam ā skaņa k priekšā vienmēr gaŗa, piem.: *lab-āks, lab-āka, lab-ākais, lab-ākā.*

Dīvdabjiem ar -oŗs, -ams un -ts pārāko pakāpi darina ar pamatpakāpi un apstākleni vairāk,

piem.: *vairāk mācīts.*

145. §. Pārākā pakāpe iegūst noteikto galotni, ja tā kā apzīmētājs attiecas uz jau minētu priekŗmetu,

piem.: *Mŗs salasījām lielākas un mazākas sŗnes; lielākās cepsim tūlīt, mazākās iesāļsim ziemei.*

Aiz pārākās pakāpes kā salīdzināmais saiklis lietojams nekā (tautas dziesmās arī ne) un prepozīcija par,

piem.: *Brālis vecāks nekā māsa (par māsu). Gudrība labāka par naudu. Vairāk ledus nekā (ne) ūdens; vairāk zelta ne sudraba.*

Ja teikumā ir noliegums, tad lietojams kā, nevis nekā,

piem.: *Viņa nav vecāka kā viņŗ (arī: par viņu).*

Ja kādam priekŗmetam salīdzina divas īpaŗības, tad:

1. pirmais adjektīvs var būt pārākajā, otrs pamatpakāpē,

piem.: *Grāvis platāks nekā dziļŗ;*

2. abi adjektīvi ir pamatpakāpē un pirmā priekŗŗ ir apstāklenis *vairāk,*

piem.: *Grāvis vairāk plats nekā dziļŗ.*

146. §. Vispārāko pakāpi darina no pārākās pakāpes, pieliekot tai priekŗŗ neuzsvērtu vis-,

piem.: *visgudrākais, vislabākais, visdziļākā.*

Vispārāko pakāpi darina arī ar vietniekvārdu pats,

piem.: *pats labākais, pati dziļākā.*

Salīdzināmo pakāpju formu nav adjektīviem ar -ējs, kas apzīmē vietu un laiku,

piem.: *augŗējs, apakŗējs, vidējs, galējs, vakarējs.*

Par dīvdabja salīdzināmo pakāpju formām sk. 272. §, 2b.

Skaitlenis jeb numerālis.

147. §.

Skaitleņi jeb numerāļi apzīmē priekšmetu skaitu vai kārtu, kādā tie cits citam seko.

Izšķir:

1. pamatskaitleņus, piem., *viens, desmit*;
2. kārtas skaitleņus, piem., *pirmais, desmitais*;
3. daļu skaitleņus, piem., *trešdaļa*.

Pamatskaitleņi.

148. §.

Pamatskaitleņi apzīmē priekšmetu skaitu un atbild uz jautājumu *cik?*

Pamatskaitleņu formas ir

<i>viens</i>	lei.: <i>vienas</i>	<i>vienpadsmit</i> (*vienpadesmit)	lei.: <i>vienūolika</i>
<i>divi</i>	<i>dū</i>	<i>divdesmit</i>	<i>dvidešimt</i>
<i>trīs</i>	<i>trīs</i>	<i>divdesmit viens</i>	<i>dvidešimt vienas</i>
<i>četri</i>	<i>keturi</i>	<i>trīsdesmit</i>	<i>trīsdesimt</i>
<i>pieci</i>	<i>penki</i>	<i>četrdesmit</i>	<i>kēturiasdešimt</i>
<i>seši</i>	<i>šeši</i>	<i>piecdesmit</i>	<i>peņkiasdešimt</i>
<i>septiņi</i>	<i>septyni</i>	<i>simts</i>	<i>širītas</i>
<i>astoņi</i>	<i>aštuoni</i>	<i>divi simti</i>	<i>dū šimtaī</i>
<i>deviņi</i>	<i>devyni</i>	<i>tūkstotis jeb tūkstoš</i>	<i>tūkstantis</i>
<i>desmit</i>	<i>dēšimt</i>	<i>miljons</i>	<i>milijōnas</i>

Pamatskaitleņu locīšana.

149. §. Skaitleņiem ir **lokāmas** un **nelokāmas** formas. Skaitlenim *viens* ir tikai lokāma forma. **Lokāmie** skaitleņi pēc savas formas uzskatāmi par lietvārdiem (piem.: *man ir simts, tūkstotis*) vai adjektīviem (piem.: *septiņi āboli, pirmais skolnieks*).

Vieninieki.

150. §. Pamatskaitleņus no *viens* līdz *deviņi*, atskaitot *divi* un *trīs*, vīriešu dzimtē loka kā a-celmus, sieviešu dzimtē kā ā-celmus; piem., *viens* lokāms kā *tēvs, viena* – kā *sieva*.

Skaitlenis *divi* ir senas sieviešu un nekatras dzimtes divskaitļa formas nōminātīvs un akuzātīvs. Tagad *divi* ir vīriešu dzimtes nōminātīvs (senākās divskaitļa formas *divu* jeb *duo* vietā). *Divi* pārņemts vīriešu dzimtē pēc līdzības ar citiem vīriešu dzimtes vārdiem, jo tie daudzsk. nōminātīvā beidzas ar -i (piem.: *tēvi, brāļi, akmeņi*). Akuzātīvā līdzīgā kārtā darināta forma *divus* (kā: *tēvus, brāļus, akmeņus*).

Sieviešu dzimtei nōminātīva un akuzātīva tagadējā forma *divas* radīta pēc tādu skaitleņu parauga kā: *četras, piecas, sešas*.

151. §. Skaitleņus *divi* un *trīs* loka šādi:

	vīriešu dzimte		sieviešu dzimte	
nōm.	<i>divi</i>	<i>trīs</i>	<i>divi</i> jeb <i>divas</i>	<i>trīs</i>
ģen.	<i>divu</i>	<i>triju</i>	<i>divu</i>	<i>triju</i>
dat.	<i>diviem</i>	<i>trim (trijiem)</i>	<i>divām</i>	<i>trim (trijām)</i>
akuz.	<i>divi</i> jeb <i>divus</i>	<i>trīs</i>	<i>divi</i> jeb <i>divas</i>	<i>trīs</i>
instr.	<i>ar diviem</i>	<i>ar trim</i> (<i>trijiem</i>)	<i>ar divām</i>	<i>ar trim</i> (<i>trijām</i>)
lok.	<i>divos</i>	<i>trijos (trīs)</i>	<i>divās</i>	<i>trijās (trīs)</i>

Kā *divi* lokāms arī *abi*.

Ja aiz *divi* vai *trīs* seko lietvārds, tad, sevišķi aiz prepozīcijām, var lietot visos locījumos šo skaitļu nelokāmās formas,

piem.: *Tur trīs vīriem ko celt. Te divi zirgiem ko vilkt. Lec uz trīs kājām.*

(Jāvairās no izlokšņu formām ar j: *divju, divjiem, abju, abjiem*).

Desmitnieki, simtnieki, tūkstošnieki.

152. §. Desmitniekiem, simtniekiem un tūkstošniekiem ir lokāmas un nelokāmas formas.

Šie skaitleņi uzskatāmi par lietvārdiem, un tādēļ no tiem atkarīgs ģenitīvs; reizēm lieto arī nōminātīvu,

piem.: *desmit(s) saimnieku*, arī: *desmit saimnieki; simts vīru, tūkstošis kareivju. Šie desmit rieksti būs tev.*

Ja skaitleņa priekšā kā apzīmētājs ir vietniekvārds, tad aiz skaitleņa sastopams nōminātīvs,

piem.: *Tie simts vīri uzvarēja tos tūkstošus.*

Aiz akuzātīva nozīmē lietota skaitleņa var sekot lietvārds ģenitīvā,

piem.: *desmit, simt, tūkstoš kareivju* vai *kareivjus*, bet: *desmit kareivjiem*.

153. §. Desmits. Skaitleni *desmits* loka kā a-celmu; agrāk tā bija i-celma forma, kas tagad izlokšņu lielākajā daļā iznīkusi. *Desmits* kā i-celms parādās, piemēram, teicienā: *Te vēl vienas desmits trūkst.*

Blakus lokāmai formai sastopama nelokāma forma *desmit*. Nelokāmas ir arī ar *desmit* saliktās formas, piem.: *vienpadsmit* (*viens pa desmit*, tādēļ arī rakstāms ar *d*), *divpadsmit*, *trīspadsmit*, *piecdesmit*, *sešdesmit*.

Runājot par laiku, šās formas iegūst galotni (datīvā un lokatīvā), piem.: *Būšu mājā līdz vienpadsmitiem (vienpadsmitos).* Vīlciens *pienāca divdesmitos.*

154. §. Simtu loka kā a-celmu. Ja *simtam* un tā savienojumam ar *divi*, *trīs* utt. pievienots lietvārds, tad palaikam skaitleni neloka, piem.: *simt vīru, simt vīriem, simt vīrus, divisimt vīru, trīssimt vīriem.*

155. §. Tūkstoti loka kā ja-celmu; ja tūkstotim pievienots lietvārds, tad parasti lieto nelokāmo formu *tūkstoš*, piem.: *tūkstoš kareivju, tūkstoš kareivjiem.* Jāvairās no formas *tūkstots*.

Lokāmo un nelokāmo formu lietošana.

156. §. 1. Ja aiz skaitleņa neseiko lietvārds, tad tas **lokāms**, piem.: *Strādāju līdz pulksten divpadsmitiem. Būšu stacijā vienos. Viņš jau pie sešdesmitiem.*

2. Desmitniekus, simtniekus un tūkstošniekus **neloka**, ja aiz tiem **seko** lietvārds,

piem.: *Nopirku zirgu par divisimt piecdesmit markām.*

3. Ja aiz desmitniekiem seko vieninieki, tad sekojošais lietvārds saskaņojams ar šiem vieniniekiem,

piem.: *Saņēmu trīšdesmit vienu latu, izdevu divdesmit trīs latus.*

4. Skaitleņi parasti nostājas priekš lietvārda,

piem.: *viena māja, divdesmit skolnieku.*

Ja lietvārds ir dalāmais ģenitīvs, tad skaitlenis nostājas arī aiz lietvārda,

piem.: *Runātāju simtiem, darītāja neviena.*

Aptuvens skaitlenis.

157. §. 1. Skaitlenis, nostādamies aiz lietvārda, var iegūt aptuvenu nozīmi,

piem.: *Bija sanācis cilvēku desmit. Tur bija pūri trīs. Viņam gadu trīšdesmit.*

2. Skaitlenis ir aptuvens, ja tā priekšā nostājas vietniekvārds kāds, savs, prepozīcija *ap*, *līdz*,

piem.: *Tur būs kādi (savi, ap, līdz) desmit stēri malkas.*

Pamatskaitlenis viens un tā nozīmes.

158. §. 1. Viens lietojams kā skaitlenis,
piem.: *viena grāmata, viens zirgs. Viena galva, viena bēda.*
2. Viens iegūst nozīmi: *tas pats, viens un tas pats,*
piem.: *Dzīvojam vienā mājā. Ejam vienā skolā. Runājam vienā mēlē. Tie jau viens kas viens. Viens daudzums.*
3. Viens norāda priekšmeta, stāvokļa, darbības nepārtrauktu vienlaidību,
piem.: *Runāt vienā gabalā. Kliegt vienā kliegšanā. Dzīvot vienos priekos, vienā laimē, vienās bailēs. Zirgs sabraukts vienās putās. Apģērbies vienā zīdā un samtā. Cepa pladiņas vienā sviestā.*
4. Viens izsaka arī to pašu, ko tikai,
piem.: *Bērns izskrējis laukā vienā krekliņā.*
5. Viens cildina nojēgumu, izceļ to par kaut ko sevišķu, vienīgu,
piem.: *Tā tik bija viena mazgāšanās! Tas tik ir viens gāziens!*
6. Viens apzīmē nenoteiktu nojēgumu kā vietniekvārds kāds,
piem.: *Dzīvoja viens (kāds) vīrs. Viens atnācis. Lai nu viens noklausās tādā valodā!*
7. Viens lieto arī savienojumā ar sekojošu *otrs*,
piem.: *Panāksnieki un vedēji vieni otru apdziedāja.*

Kārtas skaitleņi.

159. §.

Kārtas skaitleņi norāda priekšmetu kārtu, kādā tie cits citam seko, un atbild uz jautājumiem: *kurš? cikais?*

Kārtas skaitleņu formas ir:

<i>pirmais</i>	<i>lei.</i>	<i>pīrmas</i>	<i>desmitais</i>	<i>lei.</i>	<i>dešīmtas</i>
<i>otrs</i>		<i>aīftras</i>	<i>vienpadsmitais</i>		<i>vienūoliktas</i>
<i>trešais</i>		<i>trēčias</i>	<i>dīvdesmitais</i>		<i>dvīdešīmtas</i>
<i>ceturtais</i>		<i>ketvīftas</i>	<i>dīvdesmit pirmais</i>		<i>dvīdešimt pīrmas</i>
<i>piektais</i>		<i>peñktas</i>	<i>trīsdesmitais</i>		<i>trīsdešīmtas</i>
<i>sestais</i>		<i>šēštas</i>	<i>simtais</i>		<i>šīmtāsīs</i>
<i>septītais</i>		<i>septīñtas</i>	<i>simtpīrmais</i>		<i>šīñtas pīrmas</i>
<i>astotais</i>		<i>aštuñtas</i>	<i>dīvsimtais</i>		<i>dušīmtāsīs</i>
<i>devītais</i>		<i>devīñtas</i>	<i>tūkstošais</i>		<i>tūkstantysīs</i>

160. §. Kārtas skaitleņiem, atskaitot *otrs*, ir noteiktā galotne; tie **lokāmi** kā adjektīvi ar noteikto galotni, piem., *pirmais kā labais, pirmā kā labā.*

Ja kārtas skaitlenis saaug saliktenī ar *pus-*, tad tam ir nenoteiktā galotne,

piem.: *pustreša metra, puspiektas stundas.*

Sastop arī nesaliktas formas ar nenoteikto galotni,

piem.: *Treša gada kumeļš. Man te jau ceturts gads aizvadīts.*

161. §. Saliktos skaitleņos tikai pēdējais var iegūt kārtas skaitleņa formu,

piem.: *tūkstoš deviņsimt četrdesmit pirmajā gadā.*

Mēnešu apzīmējumos kārtas skaitleni saskaņo locījumā ar mēneša nosaukumu,

piem.: *1943. gada desmitajā septembrī* vai arī: *1943. gada septembra desmitajā dienā.*

Īpašības ģenitīvā pamatskaitlenis izsaka apmēram to pašu, ko par vienu skaitli lielāks kārtas skaitlenis,

piem.: *divu gadu jeb trešā gada kumeļš.*

Daļu skaitleņi.

162. §.

Daļu skaitleņi apzīmē priekšmetu daļu, un tie rodas no skaitleņa un lietvārda *daļa* savienojuma.

Piem.: *trešdaļa, ceturtdaļa, divas piektdaļas* vai *divas piektās daļas.*

163. §. Daļu skaitleņus loka visos locījumos; retumis tos lieto sastingušā divskaitļa nōminātīvā vai akuzātīvā ar galotni -i (piem.: *divi piektdaļi pūrvietas apsētas rudziem*).

Aiz daļu skaitleņiem skaitāmais nostājas dalāmajā ģenitīvā,

piem.: *pusotra litra piena.*

Daļu skaitleņu locīšanas paraugs.

Locījums	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
nōm.	<i>viena trešdaļa</i>	<i>divas trešdaļas</i>
ģen.	<i>vienas trešdaļas</i>	<i>divu trešdaļu</i>
dat.	<i>vienai trešdaļai</i>	<i>divām trešdaļām</i>
akuz.	<i>vienu trešdaļu</i>	<i>divas trešdaļas</i>
instr.	<i>ar vienu trešdaļu</i>	<i>divām trešdaļām</i>
lok.	<i>vienā trešdaļā</i>	<i>divās trešdaļās</i>
Locījums	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
nōm.	<i>viena trešā daļa</i>	<i>divas trešās daļas</i>
ģen.	<i>vienas trešās daļas</i>	<i>divu trešo daļu</i>
dat.	<i>vienai trešajai daļai</i>	<i>divām trešajām daļām</i>
akuz.	<i>vienu trešo daļu</i>	<i>divas trešās daļas</i>
instr.	<i>ar vienu trešo daļu</i>	<i>divām trešajām daļām</i>
lok.	<i>vienā trešajā daļā</i>	<i>divās trešajās daļās</i>

Daļu skaitļeni ar salikteni nesaaugušu kārtas skaitļeni "daļas" priekšā ir teorētiski iespējami, bet praksē maz lietoti; sevišķi tas sakāms par datīva un lokatīva formām; parasti saka: *vienai trešdaļai*, nevis: *vienai trešajai daļai*.

164. §. Daļu skaitļeni, kas salikti ar *pus-*, nōminātīva un akuzātīva nozīmē lietojami ģenitīvā,

piem.: *pusotra metra, pustreša gada*.

Datīvā un lokatīvā šie skaitļeni saskan ar apzīmējamo lietvārdu dzimtē un skaitlī,

piem.: *Šiem pusotriem metriem piegriez vēl kādu metru klāt! Visu gaŗo ceļa gabalu nobraucām pusotrās stundās.*

Skaitļenu pareizrakstība.

165. §. 1. Padsmitnieki rakstāmi ar līdzskani *d*, jo tie cēlušies no savienojuma ar *desmit*,

piem.: *vienpadsmit (vien-pa-desmit)*.

2. Ar *desmit* un *simt* saliktie skaitļeni

a) rakstāmi kopā, ja tie ir bezgalotņu formas,

piem.: *divdesmit, trīsdesmit, sešdesmit, divisimt, septiņsimt*;

b) rakstāmi atsevišķi, ja tie ir lokāmi,

piem.: *seši tūkstoši, divi simti, septiņi simti*.

Vieninieki, kas seko aiz saliktajiem skaitļiem, rakstāmi atsevišķi,

piem.: *divdesmit viens, divisimt pieci, trīsdesmit astoņdesmit divi*.

3. Tūkstoša lokāmā forma rakstāma ar *-tis*: *tūkstotis*, nelokāmā – ar *-š*: *tūkstoš*.

4. Kārtas skaitļeni *septītais*, *devītais* rakstāmi ar gaŗu *-I*, pārējie (piem.: *desmitais*, *piecpadsmitais*) – ar īsu *i*.

5. Kārtas skaitļeni abu skaitļu datīvā un lokatīvā, daudzskaitlī arī instrumentālī lietojami ar paplašināto galotni,

piem.: *pirmajam, pirmajā; pirmajiem, pirmajos, ar pirmajiem*.

Skaitļeni otrs šais locījumos pa vecam lieto ar nenoteiktajām galotnēm, piem.: *otram, otrā*.

6. Ja kārtas skaitļeni apzīmē ar ciparu, tad aiz tā jāliek punkts, piem.: 3 (= *trešais*) *gads*, bet: 3 (= *trīs*) *gadi*, 21. (= *divdesmit pirmais*), bet: 21 (= *divdesmit viens*).

Apzīmējot kārtas skaitļeni ar romiešu cipariem, aiz tā punktu neliek, piem.: I, II, III, XV. (Var likt punktu, ja romiešu cipars ir atsevišķas daļas vai nodaļas virsraksta vietā.)

7. Atvasinātie skaitļeni ar *-ēji* (atskaitot *treji*) rakstāmi ar gaŗu *ē*, piem.: *divēji, četrēji, sešēji*.

Sk. 8. uzdevumu.

Vietniekvārdi jeb pronōmeni.

166. §.

Vietniekvārdi jeb pronōmeni ir vārdu šķira, kas aptver formas ar dažādu nozīmi; tie, piemēram, apzīmē:

1) jēgumu, kas atkarīgs no runātāja, no uzrunātās personas un no vietas (*es, tu, mans, tas, šis*);

2) attieksmi uz kādu priekšmetu (*kas, kurš kā attieksmes vietniekvārdi*);

3) zināma priekšmeta nezināmo pazīmi (*kāds*);

4) zināmas pazīmes nezināmo nesēju (*kas, kurš kā jautājamie vietniekvārdi*).

Vietniekvārdi savu nosaukumu ieguvuši no tam, ka daži no tiem aizstāj citas vārdu šķiras, piemēram, *viņš, tas* aizstāj kādu lietvārdu. Pēc savas formas vietniekvārdi ir vai nu lietvārdi, piem., *kas* (kam nav blakus atsevišķas sieviešu dzimtes formas), vai adjektīvi, piem., *kurš (kuŗa) kā labs (laba)*.

Ir šādas vietniekvārdu grupas:

1. personu vietniekvārdi: *es, tu, viņš, viņa, sevi*;

2. piederības: *mans, tavs, savs, viņa*;

3. norādāmie: *tas, šis, tāds, šāds*;

4. jautājamie, nenoteiktie un attieksmes: *kas, kurš, kāds, katrs*.

Vārdi: *pats, viss, dažs, cits*, ko mēdz saukt par vietniekvārdiem, neietelp šais vietniekvārdu grupās; tie uzskatāmi par pārejas formām starp vietniekvārdiem un adjektīviem.

Personu vietniekvārdi.

167. §.

Pirmās personas vietniekvārds *es*, mēs apzīmē runātāju (runātājus),
otras " " " " *tu, jūs* " uzrunāto (uzrunātos),
trešās " " " " *viņš, viņa, viņi, viņas* apzīmē
pieminēto personu (pieminētās personas).

Vietniekvārds *sevis*, ko sauc par atgriezenisko jeb refleksīvo vietniekvārdu, attiecas uz teikuma priekšmetu,

piem.: *Es sev uzticos. Tu sevi par daudz slavē. Skolnieks sev nopirka grāmatu.*

Loc.	Vienskaitlis					
nōm.	es	lei. aš	tu	lei. tu	-	
ģen.	manis	manēš	tevis	tavēš	sevis	lei. savēš
dat.	man	mān	tev	tāu	sev	sāu
akuz.	mani	manē	tevi	tavē	sevi	savē
instr.	ar mani(m)	manimī	tevi(m)	tavimī	sevi(m)	savimī
lok.	manī	manyjē	tevī	tavyjē	sevī	savyjē
Loc.	Daudzskaitlis					
nōm.	mēs	mēs	jūs	jūs	-	
ģen.	mūsu	mūsu	jūsu	jūsu	sevis	savēš
dat.	mums	mums	jums	jums	sev	sāu
akuz.	mūs	mūs	jūs	jūs	sevi	savē
instr.	ar mums	mumīs	jums	jumīs	sevi(m)	savimī
lok.	mūsos	mumysē	jūsos	jumysē	sevī	savyjē

169. §. Atgriezeniskajam vietniekvārdam *sevis* nav nōminātīva. Vienskaitļa formas lieto arī daudzskaitļa nozīmē, piem.: *Viņš sevi slavē, viņi sevi slavē.*

170. §. Formas *manim*, *tevim*, *sevim* (ar īsu i) ir seni instrumentāļi; tagad šās formas lieto tikai aiz prepozīcijām, piem.: *ar manim*. Šās formas datīva nozīmē rakstu valodā nav atzīstamas; datīvā jālieto: *man*, *tev*, *sev*.

171. §. Forma *viņš* īsteni ir sens norādāmais vietniekvārds (piem.: *viņā kalna galīnā*), bet tagad to palaikam lieto kā trešās personas vietniekvārdu. Leiši un mūsu dziļie augšzemnieki kā trešās personas vietniekvārdu lieto seno *jis*.

Viņš loka kā a-celmu, sievietes dzimtē kā ā-celmu.

Personu vietniekvārdu lietošana.

172. §. 1. Pirmās un otras personas vietniekvārdi piebiedrojami vārdam (izteicējam) ar skaidri izteiktu personas galotni tikai tad, ja personu grib sevišķi izcelt,

piem.: *Nevis es, bet tu iesi! Iesim mēs, lai viņš paliek!*

Bet: *Iesim, ir jau vēls!*

2. Personu vietniekvārdi lietojami, ja izteicējam nav personu galotnes vai šī personas galotne skaidri nenoteic personu,

piem.: *Jūs strādājot pārāk gausi. Es to darītu, ja varētu. Ko tu domā?*

3. Pirmās personas daudzskaitli lieto vienskaitļa vietā rakstnieki un lektori, piesaistīdami saviem apcerējumiem arī lasītājus vai klausītājus,

piem.: *Aplūkojuši visus minētos apstākļus, mēs varam secināt.*

Piederības vietniekvārdi.

173. §. Piederības vietniekvārdi ir:

vienskaitlī: **mans, tavs, viņa, viņas, savs;**

daudzskaitlī ir tikai ģenitīva forma: **mūsu, jūsu, viņu.**

mans, mūsu apzīmē piederību pirmajai personai;

tavs, jūsu " " otrai " "

viņa, viņu " " trešajai " "

savs " " teikuma priekšmetam.

174. §. **Locīšana.** Formas: *mans, tavs, savs* loka vīriešu dzimtē kā a-celmus, sieviešu dzimtē kā ā-celmus.

Formas: *mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu* (kas ir ģenitīvi) atstāj nelocītas. Tā leišu valodā par apzīmētāju visiem locījumiem var būt *mano, tavo, savo*, piem.: *mano tēvas.*

175. §. **Atvasināšana.** Ar izskaņu -ējs (-ējais) atvasina no šiem vietniekvārdiem paplašinātas formas: *manējs, manējais; tavējs, tavējais; savējs, savējais; mūsējs, mūsējais; jūsējs, jūsējais; viņējais*, ko lieto kā lietvārdus un adjektīvus,

piem.: *Manējie jau aizgājuši, vai tavējie vēl mājās? Aizbraukšu uz laukiem pie savējiem. Manēji visi sveiki veselī. Savēju vienmēr vairāk aizstāv. Mans cirvis asāks nekā tavējais.*

Piederības vietniekvārda *savs* un atgriezeniskā *sevis* lietošana.

176. §. 1. Vietniekvārdi *savs* un *sevis* (*sev, sevi, sevīm, sevi*) attiecas uz visām personām vienskaitlī un daudzskaitlī,

piem.: *Es mīlu savu tēvu zemi; tu mīli, viņš, viņa mīl savu tēvu zemi. Es palaujos uz sevi. Tu netaupi sevis. Viņš, viņa, viņi, viņas tic sev.*

2. Forma *savs* var attiekties uz teikuma priekšmetu un papildinātāju. Šāda divkārša attieksme var reizēm radīt pārpratumu, ja ne situācija, ne domu sakars nenorāda, uz kuru teikuma locekli zināmais vietniekvārds attiecas. Šādos pārpratuma gadījumos jāizraugās cits piederības vietniekvārds. Tā, piemēram, teikumā: *Brālis redzēja mani nākam ar visiem saviem draugiem* nav skaidri noteikts, kā draugi tie ir, vai *brāļa* (3. personas) vai *mani* (1. personas) draugi. Ja *draugi* attiecināmi uz pirmo personu, tad lietojams 1. personas vietniekvārds: ... *ar visiem mani draugiem*; ja turpretim *draugi* attiecas uz trešo personu, tad lietojams 3. personas vietniekvārds: ... *ar visiem viņa draugiem*. Tā pati rēgula attiecināma, piemēram, uz teikumu: *Ļauj man parunāties ar savu (manu, tavu) dēlu!*

Kur pārpratumu novērš konteksts vai situācija, tur lietojams vietniekvārds *savs*.

Norādāmie vietniekvārdi.

177. §. Norādāmie vietniekvārdi ir: *šis, tas, viņš, šāds, tāds, šitāds, šitais*.

Norādāmo vietniekvārdu *šis* un *tas* locīšana.

178. §.

Formas	latviešu		leišu		latviešu		leišu	
	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.
Dzimte								
Locījumi	Vienskaitlis							
nóm.	<i>tas</i>	<i>tā</i>	<i>tas</i>	<i>tā</i>	<i>šis</i>	<i>šī</i>	<i>šis</i>	<i>ši</i>
ģen.	<i>tā</i>	<i>tās</i>	<i>tō</i>	<i>tōs</i>	<i>šā, šī</i>	<i>šās, šīs</i>	<i>šīo</i>	<i>šiōs</i>
dat.	<i>tam</i>	<i>tai</i>	<i>tám</i>	<i>tái</i>	<i>šim</i>	<i>šai</i>	<i>šiám</i>	<i>šiái</i>
akuz.		<i>to</i>	<i>tā</i>	<i>tā</i>		<i>šo</i>	<i>ši</i>	<i>šiā</i>
instr.		<i>to</i>	<i>tuō</i>	<i>tā</i>		<i>šo</i>	<i>šiuō</i>	<i>šiā</i>
lok.	<i>tai, tajā, tanī</i>		<i>tamē</i>	<i>tojē</i>	<i>šai, šajā, šinī</i>		<i>šiamē</i>	<i>šiojē</i>
Daudzskaitlis								
nóm.	<i>tie</i>	<i>tās</i>	<i>tiē</i>	<i>tōs</i>	<i>šie</i>	<i>šās, šīs</i>	<i>šiē</i>	<i>šiōs</i>
ģen.	<i>to</i>	<i>to</i>	<i>tū</i>	<i>tū</i>	<i>šo</i>	<i>šo</i>	<i>šiū</i>	<i>šiū</i>
dat.	<i>tiem</i>	<i>tām</i>	<i>tiems</i>	<i>tōms</i>	<i>šiem</i>	<i>šām, šīm</i>	<i>šiem</i>	<i>šiōms</i>
akuz.	<i>tos</i>	<i>tās</i>	<i>tuōs</i>	<i>tā</i>	<i>šos</i>	<i>šās, šīs</i>	<i>šiuōs</i>	<i>šiās</i>
instr.	<i>tiem</i>	<i>tām</i>	<i>taīs</i>	<i>tomīs</i>	<i>šiem</i>	<i>šām, šīm</i>	<i>šiāis</i>	<i>šiōmīs</i>
lok.	<i>tajos</i>	<i>tais</i>	<i>tuosē</i>	<i>tosē</i>	<i>šajos</i>	<i>šais</i>	<i>šiuosē</i>	<i>šiōsē</i>
		<i>tajās</i>				<i>šinīs</i>		
		<i>tanīs</i>						

Vietniekvārds šitas lokāms kā *tas*, sieviešu dzimtē kā *tā*; šitaits (ar noteikto galotni) lokāms kā adjektīvs ar noteikto galotni.

Vietniekvārdu šis, tas, viņš lietošanas raksturīgākās īpatnības.

179. §. 1. Formas šis, tas un viņš sastopamas:

a) kā lietvārdi,

piem.: *šis (tas, viņš) mani slavē.*

Šis kā lietvārds lietojams ar nievīgu nokrāsu,

piem.: *Šis nu man ko varēs teikt! Ko nu šis padarīs!*

b) kā adjektīvi (apzīmētāji),

piem.: *šini (tanī, viņā) mājā.*

Norādāmais vietniekvārds viņš nemēdz būt par apzīmētāju lietvārdam, kas apzīmē kādu dzīvu būti, piem., nesaka: *Aizej līdz viņam cilvēkam!* Var gan sacīt: *Aizej līdz viņam kokam!*

2. Personu vietniekvārds viņš nav attiecināms uz nedzīviem priekšmetiem; viņš vietā lietojams tas,

piem.: *Zēns nolika grāmatu uz galda, tajā (nevis viņā) nepaskatījies.*

Ja nedzīvus priekšmetus personificē, tad var lietot arī vietniekvārdu viņš,

piem.: *Rudmieši kā sārtas austiņas, pieklāvušies zemei, klausās viņas dziļākos čukstus.*

180. §. Vietniekvārds tas norāda uz tālāko priekšmetu, viņš uz vistālāko,

piem.: *Es sēžu tajā, mans brālis viņā solā. Uzkāpsim tajā un arī viņā kalnā!*

Ja vietniekvārds tas lokatīvā ir viens pats bez lietvārda, tad lieto divzīlbu formu *tajā* vai *tanī*, nevis vienzīlbes formu *tai*,

piem.: *Kuņā mājā tu dzīvo? – Tajā vai tanī, nevis tai.*

181. §. Forma tas ir lietojama arī nekatras dzimtes nozīmē,

piem.: *Ka tu tā esi izturējies, tas man patīk. Es viņam to nestāstīšu. Es tam (t. i., stāstījumam) neticu.*

Šis turpretim sastopams nekatras dzimtes nozīmē tikai savienojumā ar tas un līdz,

piem.: *šis tas, šo to, līdz šim.*

Teicienā: *sakarā ar šo šis* nepareizi lietots nekatras dzimtes nozīmē. Jāsaka: *sakarā ar to*, jo tas lietojams nekatras dzimtes nozīmē bez ierobežojumiem.

182. §. Sakopojums šis (un) tas apzīmēniecīgu daudzumu,

piem.: *Šis un tas, it nekas. Šo to redzēt, padarīt, patapināt. Ne šis, ne tas, ne labs, ne slikts.*

Šis un tas, saplūzdams saliktenī šitas, ar sevišķu norādītāja spēku attiecas uz tuvāko priekšmetu. Saliktenim šitas piemīt vulgāra nokrāsa; tais gadījumos, kur tāda nokrāsa nav domāta, jāvairās no šā salikteņa. Lietojama tad forma šis, kam tikai lietvārda nozīmē ir nievīga nokrāsa.

183. §. Ja kādā teikumā ir vairāki priekšmeti un sekojošā teikumā uz tiem norāda ar vietniekvārdiem, tad jāvairās uz visiem priekšmetiem norādīt ar vienu un to pašu vietniekvārdu; tie jāizraugās atkarā no šo vietniekvārdu dabas,

piem.: *Muļķītis ar brīnumzālīti devās uz pili. Ceļā viņu panāca gudrie brāļi. Šie (gudrie brāļi) to (brīnumzālīti) viņam (muļķītim) atņēma.*

184. §. Vietniekvārds **tas**. 1. Norādāmais vietniekvārds **tas** attiecas kā uz dzīvām būtēm, tā nedzīviem priekšmetiem,

piem.: *Tas vīrs. Tas koks. Tas man patīk. Tas ir labs cilvēks.*

2. Vietniekvārds **tas** lietojams kā norādāmais vietniekvārds, norādot:

a) uz kaut ko minētu,

piem.: *Tēvam bijuši trīs dēli, tie bijuši lieli mednieki. Mūsu skolai liels dārzs; tas ir ļoti skaists;*

b) uz ko pašlaik redzamu vai dzirdamu,

piem.: *Vai tā tur aiz kalniņa ir skola? Kas tie tādi klaigātāji?*

c) uz ko pazīstamu, zināmu,

piem.: *Kumeļam tīras auzas, man tā ciema zeltenīte;*

d) uz to, kas palīgteikumā paskaidrots, pie kam tad palīgteikums sākas ar: **kas, kuŗš, ka, kad, kamēr, vai,**

piem.: *Kas māc, tam nāk. Kas negrib strādāt, tam nebūs ēst. Kas vainīgs, tas bailīgs. Kur tie gadi, kad tikāmies! To es vēl nezinu, vai es būšu ar tevi vienis prātis.*

3. **Tas** sastopams gandrīz ar noteiktā artikula nozīmi (varbūt vācu valodas ietekmē),

piem.: *Tu jau tikai esi tas darītājs. Tu jau tikai tā gudrā. Tā jau ir tā nelaime, ka viņš atbraucis. Tu tas labais, es tas sliktais.*

Istā artikula nozīmē vietniekvārds **tas** nav lietojams, piemēram, teicienā: *man ir tas gods jūs apsveikt* **tas** ir nevietā.

Šāds, tāds.

185. §. Nozīmes attieksme starp vietniekvārdiem **šāds** un **tāds** ir tāda pati kā vietniekvārdiem **šis** un **tas**. **Šāds** tāpat kā **šis** attiecas uz tuvāko, **tāds** uz tālāko priekšmetu.

186. §. **Šāds** un **tāds** nozīmes. 1. **Šāds** un **tāds** apzīmē tuvāk laika nojēgumu, pie kam **šāds** pēc nozīmes tuvs vietniekvārdam **šis**, bet **tāds** nozīmē līdzinās neilgam, kādam,

piem.: *Citu gadu šādu (šo) laiku. Dzīvojis tādu (kādu) laiku itin mierīgi. Esmu tādu laiku pie tiesas galda sēdējis.*

2. **Tāds**, nostādamies lietvārda vai adjektīva priekšā, izsaka ievērojamu pakāpi,

piem.: *Tādu laimi! Vai man bija piedzīvot tādu negodu!*
Tāds gudrs zēns.

3. Tāds, šāds tāds sastopams arī ar nievīgu nozīmi,
piem.: *Tāds ar tādu satiekas, tāds ar tādu ķīvējas. Šādi*
tādi sanākuši.

4. Tāds attiecas uz vietniekvārdu kāds,
piem.: *Kādā ēnā sēdi, tādā priecājies. Kāds ūdens, tādas*
zivis. Kāds kungs, tāds kalps.

5. Tāds bieži paskaidrojams ar sekojošu kā,
piem.: *Reti tāda meita bija, kā es biju māmiņai. Kam vēl bija*
tādi lauki kā manam brālītim.

Jautājamie, nenoteiktie un attieksmes vietniekvārdi.

187. §. Jautājamie vietniekvārdi ir: *kas, kuŗš, kāds*. Šie paši vieniekvārdi ir arī attieksmes un nenoteiktie vietniekvārdi; pēdējiem vēl piebiedrojas ar nenoteiktu nozīmi šo vietniekvārdu savienojums ar *kaut*, piem.: *kaut kas, kaut kuŗš, kaut kāds*.

188. §. Locīšana. Forma *kas* (kuŗai nav atsevišķas sieviešu dzimtes un daudzskaitļa formu) lokāma kā vietniekvārds *tas*. Šim vietniekvārdam lokātīva forma rakstu valodā nav sastopama; to aizstāj apstāklenis *kur* vai lokātīvs *kuŗā* (izloksnes *kamī*). Formas *kuŗš* un *kāds* vīriešu dzimtē lokāmas kā *a*-celmi, sieviešu dzimtē kā *ā*-celmi.

Vietniekvārda *kas* lietošana.

189. §.

Vietniekvārds *kas* lietojams vīriešu, sieviešu un nekatras dzimtes nozīmē un vienmēr sastopams kā lietvārds, t. i., *kas* nevar būt par apzīmētāju kādam lietvārdam, piemēram, nevar teikt: *Kas puika to darījis?* bet gan: *Kuŗš puika to darījis?*

1. *Kas* var būt jautājamais vietniekvārds. Ar vietniekvārdu *kas* jautā vispār, kad nav zināms, kas bijis darītājs,
piem.: *Kas tur dauzās? (cilvēks, suns, vējš). Kas tie tādi?*

Ja jautā pēc kā, kas nav labi sadzirdēts, tad lieto akuzātīva formu *ko*?

2. *Kas* var būt nenoteiktais vietniekvārds,
piem.: *Diezin vai tur kas iznāks? Vai tad tur nu kas, ka es tāpat vien iejautājos! Cik labi, ka cilvēks ko māc! Ne vilkam ko ņemt, ne ganam ko kliegt. Ja kas to zina, lai pasaka!*

Nenoteikto *kas* var pastiprināt ar *kaut*,
piem.: *Tēvam kaut kas prātā. Kaut kas jau nu tur iznāks.*

Nenoteikta nozīme ir arī savienojumam *kas nekas*,
piem.: *Pauniņā bija iesieta maize, gaļa un vēl kas nekas.*

3. *Kas* kā attieksmes vietniekvārds (attiecas uz abām dzimtēm un abiem skaitļiem),

piem.: *Kas guļ, tas negrēko. Kas tiesa, tas tiesa. Labs tas darbiņš, kas padarīts; labs tas kumoss, kas pataupīts. Koks, kas čikst, nelūst. Kas tie tādi, kas dziedāja? Ko sēsi, to pļausi.*

Kas lietojams arī pastiprināšanai, atkārtojot lietvārdu, adjektīvu vai skaitleni, uz kuŗu vietniekvārds *kas* attiecas,

piem.: *Sudrabs kas sudrabs. Neko teikt, glīts kas glīts. Viens kas viens.*

4. Vispārināmu nozīmi *kas* iegūst, nostādamies pie divdabja ar *-dams*,

piem.: *Lai būtu kas būdams* jeb: *lai kas tur būtu* (aplām: *kas arī nebūtu*). *Šuj ko šūdams, aizmet mezglu!* jeb: *lai ko tu šūtu, aizmet mezglu* (aplām: *ko tu arī nešūtu*)!

5. Dalāmā ģenitīva priekšā *kas* iegūst nozīmi *cik* (=daudz),
piem.: *Tu mūžs, kas ļaužu! Ko viņi labības piekuļ!*

Kuŗš, kuŗa.

190. §. 1. *Kuŗš* kā jautājamais vietniekvārds lietojams, vaicājot pēc kādas personas no jautātājam zināmas kopas, piemēram: *Kuŗš to darījis?* vaicā, ja grib darītāju izzināt no zināma (piem., skolnieku) pulciņa, bet vaicā: *Kas to darījis?* ja nezina, kur darītājs meklējams un kas tas varētu būt bijis (suns, kaķis, cilvēks vai cits kas).

Uz noteiktu kopu bieži norāda:

a) prepozīcija *no*, piem.: *Kuŗš no jums to izdarījis?*

b) vokātīvs, piem.: *Kuŗš, bērniņi, atminēs?*

Ar jautājamo vietniekvārdu *kuŗš* vaicā arī pēc kāda priekšmeta, ja *kuŗš* ir apzīmētājs,

piem.: *Kuŗš putniņš dzied tik koši, kā dziedāja lakstīgala? Kuŗu grābekli tu ņemsi?*

Dažkārt jautājuma teikumos sastopami abi jautājamie vietniekvārdi: *kas un kuŗš*,

piem.: *Kas kuŗam liela bēda, ka man mazs augumiņš? Ko nu mēs kuŗam bijām ļaunu darījuši? Kas kuŗam kaite bija, ka es kūlu līgaviņu?*

2. *Kuŗš* var būt nenoteiktais vietniekvārds,

piem.: *Dzīvo kur kuŗais. Dara, ko kuŗais grib.*

Bieži šādas nozīmes *kuŗam* piebiedrojas: *kaut, jeb-, ik-, viens*,

piem.: *Kaut (arī: ik-, jeb-) kuŗais no jaunlaiku virzieniem.*

Tas var gadīties kuŗam vienam (ikkatram).

3. Kuŗš kā attieksmes vietniekvārds:

a) pievienojas sekojošam lietvārdam teikumā it kā adjektīvs,
piem.: *Kuŗa dziesma laba bija, to divreiz izdziedāju;*

b) attiecas uz virsteikumā esošu lietvārdu,
piem.: *Lai raudāja pašas tautas, kuŗas mani raudināja.*

Labā latviešu valodā attieksmes nozīmē parasti lietojams kas;
formai kuŗš kā attieksmes vietniekvārdam palaikam velkamas
diezgan šauras robežas:

a) kuŗš lietojams kā lietvārda apzīmētājs,
piem.: *Kuŗa laba grezna dziesma, to divreiz izdziedāju. Kuŗš
puišītis čakli gāja, tas bij liels dziedātājs;*

b) kuŗš lietojams ģenitīvā,
piem.: *Maize ir tā, bez kuŗas nevar iztikt. Plankumaina siena,
no kuŗas nāca mikla kaļķu smaka, logs, uz kuŗa nebija
nevienas puķes, runāja par šās telpas nemīlīgumu;*

c) kuŗš lietojams lokātīvā (vārdam kas nav īstas lokātīva
formas),

piem.: *Tā ir upe, kuŗā (arī: kur) daudz zivju. Mežu, kuŗā aug
jauni koki, sauc par jaunaudzi;*

d) kuŗš lietojams, kur forma kas rada pārpratumus,
piem.: *Satiku sava brāļa sievu, kuŗš (kuŗa) te dzīvo.*

Piezīme. Vienāda attieksme (t. i., ja divi vai vairāki palīg-
teikumi attiecas uz vienu un to pašu vārdu virsteikumā) apzīmējama
ar vienu un to pašu attieksmes vietniekvārdu,

piem.: *Bērni rotaļājās mežā, kuŗā bija daudz riekstu un kuŗš
atradās tuvu mājām. Žogam, kas atdala sakņu dārzu no
augļu dārza un ko vakar izlaboja, atkal izlauzti divi zedenī.*

Ja attieksme ir dažāda, tad lietojami arī dažādi attieksmes
vietniekvārdi,

piem.: *Bērns, kas bija apmaldījies, iznāca uz takas, kuŗa viņam
bija pazīstama. Es priecājos par skaistajiem dārziem, kas gan
man piederēja tikpat maz kā puķes ceļmalā, kuŗas es ejot
aizspraudu sev aiz cepures.*

Kāds, kāda.

191. §. Kāds lokāms kā vīriešu dzimtes a-celms, kāda – kā
sieviešu dzimtes ā-celms.

Vietniekvārdu kāds lieto:

1. ar jautājamo nozīmi, pie kam ar kāds jautā gan pēc
priekšmeta īpašības, gan kārtas,

piem.: *Kāda laime mani gaida? Kāda diena šodien? (saulaina
vai lietaina; arī: kuŗa pēc kārtas, pirmdienā, otrdienā vai
kāda cita);*

2. kā attieksmes vietniekvārdu (bieži attiecas uz norādāmo vietniekvārdu tāds),

piem.: *Kāds saimnieks, tāds suns. Kāds viens, tāds otrs.*

Attieksmes vietniekvārds kāds iegūst arī vispārināmu nozīmi,

piem.: *Lai kādi vēji pūš, visi pāriet pāri;*

3. kā nenoteikto vietniekvārdu,

piem.: *Bija kāds vīrs. Pēc kādiem pieciem gadiem. Mēs te kādas dienas paliksim. Tur būs kādi trīs pūri.*

Ar nenoteikto nozīmi lieto arī: kaut kāds, jebkāds, kāds nekāds.

Katrs, katra.

192. §. Vietniekvārda katrs lietošanā izšķir pirmatnējo un tagadējo nozīmi.

1. Rakstu valodā tagad vietniekvārds katrs (bieži arī savienojumos: **ikkatrs, kuŗš katrs**) sastopams parasti ar nozīmi **ikviens**,

piem.: *Tik gudrs jau ir katrs. Ragana izskatījās kā kuŗa katra sieviete. To var kuŗš katrs izdarīt.*

Katrs sastopams arī ar nozīmi **abi**,

piem.: *Ceļam gar katru pusī (=abām pusēm) ir koki.*

2. Pirmatnējā nozīmē vietniekvārds katrs sastopams kā:

a) jautājamais vietniekvārds ar nozīmi: **kuŗš no abiem? kuŗš no daudziem?**

piem.: *Katra (=kuŗa no abām) puķe tev labāk patīk, baltā vai sarkanā? Katrās mājās tu biji? Viņi nevarēja zināt, katrs lielākās izbailēs;*

b) attieksmes vietniekvārds, kas sastopams vecos rakstos un izloksnēs,

piem.: *Katra (=kuŗa) meita mātei klausā, tai Laimiņa kroni pin. Katrs (=kuŗš) viņu patur, tam jāmaksā.*

Pats, pati (lei. pāts, patī).

193. §. Vietniekvārda pats, pati locīšana.

	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
nōm.	<i>pats</i>	<i>pati</i>	<i>paši</i>	<i>pašas</i>
ģen.	<i>paša</i>	<i>pašas</i>	<i>pašu</i>	<i>pašu</i>
dat.	<i>pašam</i>	<i>pašai</i>	<i>pašiem</i>	<i>pašām</i>
akuz.	<i>pašu</i>	<i>pašu</i>	<i>pašus</i>	<i>pašas</i>
instr.	<i>ar pašu</i>	<i>ar pašu</i>	<i>ar pašiem</i>	<i>ar pašām</i>
lok.	<i>pašā</i>	<i>pašā</i>	<i>pašos</i>	<i>pašās</i>

194. §. Formas *pats* lietošana.

1. a) *Pats* lietojams kā lietvārds,

piem.: *Ko pats negribi, to otram nedari. Labāk paša nekā otra.*

b) *Pats*, būdams par lietvārdu, bieži apzīmē saimnieku jeb nama tēvu, pati – saimniece, nama māti,

piem.: *Ne paša, ne pašas nav mājās. Es vēl vakarrīt teicu pašai.*

2. *Pats* pastiprina piederības nojēgumu,

piem.: *Manas pašas māmulīņa. Tava paša lūkojums. Viņa paša vaina.*

Dažreiz piederības vietniekvārdu atmet,

piem.: *Brauksim pašu* (arī: *saviem pašu*) *zirgiem.*

3. *Pats*, kur vien iespējams, pievienojas teikuma priekšmetam arī tad, ja tas attiecināms uz papildinātāju,

piem.: *Tu kaitē pats sev* (arī: *sev pašam*).

4. *Pats* izsaka, ka darbība notiek pati no sevis vai spontāni,

piem.: *Durvis pašas aizveras. Suni paši rej.*

5. *Pats* lietojams vispārākās pakāpes darināšanai,

piem.: *pats mazākais, pats gudrākais.*

6. *Tas pats* izsaka pilnīgu vienādumu,

piem.: *To pašu zirgu jāļ, to pašu meklē. To pašu dienu atbrauca, to pašu aizbrauca.*

Viss.

195. §. Formas *viss* nozīmi rāda šādi piemēri: *visu mūžu, no visas sirds; visa nauda; visā balsī (kaklā, galvā) kliegt. Visas acis izraudāju. Ne es iešu pie bagāta, ne pie visu nabadziņa. Zvēri par visiem (= kopā) uztaisīja māju.*

Viss palaikam attiecināms tikai uz konkrētām lietām, tādēļ ir nepareizi sacīt: *visā īsumā, visā pilnībā, visā drīzumā* (te vācu valodas ietekme), latviski jāsaka: *gluži īsi* vai arī: *īsi jo īsi; pilnīgi; itin drīz, visai drīz, drīzumā.*

Cits, cits – cits, viens – otrs.

196. §. *Cits* lietojams kā lietvārds un adjektīvs,

piem.: *Kur cits, tur es ar. Citi (=daži) cilvēki arvien jautri.*

197. §. *Cits – cits* rāda savstarpēju attieksmi vairāku personu starpā,

piem.: *Cits citam palīdzēja. Cits citu aprunāja. Cits citu vadījās.*

198. §. *Viens – otrs* rāda savstarpēju attieksmi divu personu starpā,

piem.: *Viens otru slavēja. Palīdzēja viens otram.*

Vietniekvārdu nolieguma formas.

199. §. Nolieguma formas ir: *nekas, nekāds, nekatrs, nekurš*. Šiem vietniekvārdiem noliegumu pie verba atkārto,

piem.: *Nekas ļauns tur nenotiks. Nekāda labuma nesagaidījām.*

Lai gan šos vārdus raksta kopā, tie tomēr nav pilnīgi saauguši saliktenī. Balssvars tiem atrodas uz otras zilbes, un prepozīcijas iespraužas starp negāciju un vietniekvārdu,

piem.: *Neparko neiešu tev līdz. Ne ar kādiem līdzekļiem mani nepiespiedīs melot.*

Verbs jeb norisenis.

200. §.

Verbs jeb norisenis vispār nosauc vai apzīmē kāda priekšmeta darbību vai stāvokli, ko neiedomājamies priekšmeta veidā.

Piem.: *nest, celt, strādāt, rakstīt, piecelties.*

Verbiem ir darītāju (personu), laika, izteiksmju (modu) un kārtu formas.

Pie verbu sistēmas tagad pieskaita arī nenoteiksmi, supīnu un divdabjus, kas senāk bija no verbu saknes resp. celma atvasināti lietvārdi un adjektīvi.

Verbu iedalījums.

201. §. Verbus sadala pēc nozīmes un formas.

Pēc nozīmes verbi var būt: *pārejoši jeb transitīvi un nepārejoši jeb intransitīvi*. Ir daudz tādu verbu, kas var būt gan transitīvi, gan intransitīvi, piem.: *suns rej ceļinieku* (transitīvs), *suns rej* (intransitīvs).

Pēc savas formas verbi var būt aktīvi, t. i., darāmās kārtas verbi, vai refleksiīvi, t. i., atgriezeniski verbi.

Tā saucamos bezpersonas verbus lieto tikai trešajā personā.

1. *Pārejošie verbi apzīmē darbību, kas, iziedama no darītāja, attiecas uz kādu citu akuzātīva vai ģenitīva formā izteiktu priekšmetu,*

piem.: *Roka roku mazgā. Darbs ceļ darītāju. Zēns lasa grāmatu. Draugs draugam roku deva. Ik dienas māte raušus necep.*

2. *Nepārejošie verbi apzīmē darbību, kas neattiecas uz citu priekšmetu, vai stāvokli, kādā priekšmets atrodas,*

piem.: *Suns kauc. Putni lido. Bērns gul. Vectēvs sēž.*

3. Atgriezeniskie verbi apzīmē:

- a) darbību, kas attiecas uz pašu darītāju,
piem.: *Meitene pieceļas, mazgājas, apgērbjas;*
- b) darbību, kas attiecas uz citu priekšmetu, bet notiek darītāja labā,
piem.: *Uzvilkos baltu kreklu. Apāvos kājas;*
- c) savstarpēju darbību,
piem.: *Auni badās. Zēni cīkstas;*
- d) sacensību darbībā,
piem.: *Puikas skrienas.*

Atgriezeniskām formām palaikam nav pasīvas nozīmes, tādēļ nepareizi ir teikumi: *tālumā redzas baznīca; grāmata viegli lasās; izdodas istaba.*

Pareizi: *tālumā redzama baznīca; grāmata viegli lasāma; izīrējama istaba.*

- 4. Bezpersonas verbi apzīmē darbību, kas neiziet ne no viena darītāja, un tie sastopami tikai trešās personas formā,
piem.: *līst, snieg.*

Verbu atvasināšana.

202. §. Verbus darina no saknes, no gatava verba, no lietvārda un adjektīva.

Piemēram, no saknes *sver-* ar patskaņu miju (sk. 23. §) cēlušies verbi: *svērt, svārstīt*, arī lietvārdi: *svars, svira*.

Pēc verbu atvasināšanas izšķir pirmatnīgus un atvasinātus verbus.

Par **pirmatnīgiem** sauc verbus, kas cēlušies no pašas saknes un kam nenoteiksmē nav piedēkļa, piem.: *svērt*. Latviešu valodā visiem nesaliktiem pirmatnīgiem vārdiem darāmās kārtas nenoteiksmē ir tikai viena zilbe.

Par **atvasinātiem** sauc verbus, kas atvasināti no cita kāda verba vai citām vārdu šķirām (piem.: *braukāt* no *braukt*, *asarot* no *asara*) un kam nenoteiksmē galotnes -t priekšā vēl kāds piedēklis (piem.: *deld-ē-t*).

Atvasināto verbu piedēkļi.

203. §.

1. Ar piedēkli -ā- atvasina:

- a) no lietvārdiem verbus,
piem.: *bēda - bēdāt, rota - rotāt, doma - domāt, ķīla - ķīlāt, runa - runāt, tiesa - tiesāt;*
- b) no pirmatnīgiem vārdiem verbus, kas apzīmē atkārtotu darbību,
piem.: *braukt - braukāt, vest - vadāt, brēkt - brēkāt, kliegt - kļaiģāt, līst - lodāt, saukt - saukāt, dzīt - dzenāt.*

Dažreiz starp sakni un piedēkli -ā- šiem vārdiem vēl ierodas n vai j,

piem.: *līt – līnāt, velt – viļāt.*

2. Ar piedēkli -inā- atvasina:

a) vārdus no adjektīviem un lietvārdiem,

piem.: *smalks – smalcināt, miers – mierināt;*

b) vārdus dažādu skaņu apzīmēšanai,

piem.: *bubināt, kladzināt, zvadzināt;*

c) no vārdiem (pa lielākai daļai nepārejošiem) liekamos jeb kauzātīvos vārdus, kas nozīmē: likt otram darīt to, ko izsaka pamata vārds (dažreiz starp sakni un piedēkli -inā- vēl ierodas d),

piem.: *augt – audzināt, brēkt – brēcināt, darīt – darināt, birt – birdināt, dzert – dzirdināt, gult – guldināt.*

3. Ar piedēkli -ē- atvasina:

a) vārdus no lietvārdiem un adjektīviem,

piem.: *aukle – auklēt, slēpe – slēpēt, pīpe – pīpēt, kluss – klusēt;*

b) no nepārejošiem vārdiem liekamos vārdus (dažreiz starp sakni un piedēkli -ē- vēl ierodas d),

piem.: *augt – audzēt, dilt – deldēt, rimt – remdēt, salt – saldēt;*

c) (ar piedēkli -a- tagadnē) vārdus dažādu skaņu apzīmēšanai,

piem.: *kunkstēt, rībēt.*

4. Ar piedēkli -ī- atvasina:

a) vārdus no lietvārdiem un adjektīviem,

piem.: *sāls – sālīt, vēsts – vēstīt, tīrs – tīrīt;*

b) no vārdiem vārdus, kas apzīmē atkārtotu darbību (dažreiz starp sakni un piedēkli ierodas d vai st),

piem.: *griezt – grozīt, griezt – graizīt, stumt – stumdīt, bērt – bārstīt;*

c) no vārdiem (pa lielākai daļai nepārejošiem) liekamos vārdus (starp sakni un piedēkli bieži ierodas d),

piem.: *gulēt – guldīt, irt – ārdīt, dzert – dzirdīt.*

5. Ar piedēkli -o- atvasina vārdus:

a) no lietvārdiem,

piem.: *oga – ogot, sēne – sēņot, sapnis – sapņot;*

b) no adjektīviem,

piem.: *gudrs – gudrot, grezns – greznot, slinks – slinkot, zaļš – zaļot, tukšs – tukšot.*

6. Ar piedēkli -elē-, -alē-, -aļā-, -uļo- atvasina vārdus, kas apzīmē sīkos paņēmienos atkārtotu darbību,

piem.: *kāpelēt, jādelēt, gāzelēties, braukalēt, staigalāt, bēguļot.*

Ar minētajiem piedēkļiem vēl atvasina vārdus, kas nozīmē dažāduma dēļ nav kopojami zināmās šķirās.

Darbības kārtas.

204. §. Verbiem ir trīs kārtas: darāmā jeb aktīvā,
vidējā (refleksīvformas) un
ciešamā jeb pasīvā.

Darāmā kārta.

205. §.

Darāmā kārta rāda, ka teikuma priekšmets kaut ko dara vai arī atrodas kaut kādā stāvoklī.

Piem.: *skrienu, mazgāju, brālis lasa, gulbis peld; sēžu, bērns gul.*

Vidējā kārta.

206. §.

Vidējā kārta rāda, ka darbība attiecas uz pašu teikuma priekšmetu.

Piem.: *mazgājos (= mazgāju sevi), gērbjos (= gērbju sevi), lielīties, puškoties, mocīties, slaucīties.*

207. §. Vidējās kārtas formas cēlušās, pievienojot vēl nesaīsinātām darāmās kārtas galotnēm atgriezenisko, tagad izmirušo vietniekvārdu *si* (= *sev, sevi*), kas, būdams bez balssvara, saaudzis ar verbu,

piem.: *mazgājos* no **mazgājo + si* (sk. 21. §).

208. §. Ir starpība starp vidējās kārtas verbiem un darāmās kārtas verbiem, kam pievienots vietniekvārds *sevi* kā papildinātājs. Abos gadījumos kā vidējās, tā darāmās kārtas verbi gan apzīmē vienu un to pašu norisi, bet, lietojot atgriezenisko formu *sevi*, domā par kādu kontrastu, piemēram, *mazgā sevi*, bet *ne citu*.

Starp vidējās un darāmās kārtas verbiem ir arī formāla starpība: vidējās kārtas formā papildinātājs (*sevi*) saaudzis ar verbu (sk. 207. §), darāmajā kārtā tas ir patstāvīgs (piem., *mazgāju sevi*).

Dažreiz nozīmes starpība starp darāmās un vidējās kārtas formu nemaz nav vairs izmanāma,

piem.: *kust* (arī: *kustas*) kā *ūdens zāle; aizdrāzt un aizdrāzties; palika* (*palikās*) *vecajā vietā*.

Daži verbi sastopami tikai vidējā kārtā,

piem.: *ausīties, spēkoties, būtis, kaunēties, gadīties, maldīties, kļūdīties, brīnīties.*

209. §. Vidējās kārtas nozīme.

1. Vidējās kārtas galotne -s var būt sastopama akuzatīva nozīmē,

piem.: *slaucīties* (= *slaucīt sevi*), *segties* (= *segt sevi*), *aizstāvēties* (= *aizstāvēt sevi*).

2. a) Daudzos vidējās kārtas verbos papildinātāja jēgums galotnē -s izzudis, un tās vietā vairs nevar nostāties vietniekvārds *sevi*. Galotne -s tikai norāda, ka darbība, iziedama no teikuma priekšmeta, nepāriet uz citu priekšmetu, bet paliek pie tā paša,

piem.: *Celies* (nevis *cel sevi*)! *Gulsties* (nevis *guldiņi sevi*)! *Meties projām* (nevis *met sevi projām*)! *Liecies mierā* (nevis *liec sevi mierā*)! *Meitas velējas*. *Māte bēdājas*. *Bērns atgaiņājas no odiem*.

b) Ievērojot to, kas iepriekš teikts, var pārejošus verbus pārvērst nepārejošos, tos nostatot vidējā kārtā, pie kam teikuma priekšmets parādās kā darbības darītājs,

piem.: *baidīt* – *baidīties*, *beigt* – *beigties*, *grozīt* – *grozīties*, *mazgāt* – *mazgāties*.

c) Teikuma priekšmetu kā darītāju sajūt arī tādos gadījumos, kur darbība notiek nevilšus,

piem.: *Logs aizsitas*, *durvis aizcērtas* (*pašas no sevis*). *Vilciens nokavējās* (*pagātne*). *Pulkstenis apstājās* (*pagātne*).

d) Dažos gadījumos vidējā kārtā iegūst ciešamās kārtas nokrāsu,

piem.: *Nauda glabājas zeķē* (= *nauda tiek glabāta zeķē*).

3. Vidējās kārtas galotne -s lietojama nereti datīva nozīmē,

piem.: *Apāvos* (= *apāvu sev*) *zābakus*. *Apmetos* (= *apmetu sev*) *lakatu*. *Ados* (= *adu sev*) *zeķes*.

Datīva nozīme piemīt galotnei -s arī daudzos verbos, kas minēti

1. p.,

piem.: *Mazgājos* (= *mazgāju sev*) *kājas*. *Slaukos* (= *slauku sev*) *rokas*.

Vidējās kārtas vietā te var lietot arī darāmo kārtu un atgriezenisko vietniekvārdu datīvā,

piem.: *Mazgāju sev kājas*. *Slauku sev rokas*.

4. Vidējās kārtas verbs var iegūt bezpersonas nozīmi,

piem.: *Kā tev klājās* (*veicas, sviežas*)?

bet: *Kā tev darbs veicas?* (sk. 2. a).

5. Vidējās kārtas verbi var izsacīt savstarpēju darbību, t. i., darbība, iziedama no diviem vai vairākiem darītājiem, atgriežas pie tiem atpakaļ, pie kam viena darītāja darbība skar otru darītāju,

piem.: *bārties*, *tiesāties*, *badīties*, *spēkoties*, *cīnīties*.

Šie verbi var izteikt arī sacensību darbībā,

piem.: *Zēni grib skrieties*.

Sevišķi daudz te pieder saliktu verbu ar priedēkli *sa-*,

piem.: *sasveicināties, sazināties, sarokoties, sarāties, saskatīties.*

Verbus, kas izsaka savstarpēju darbību, darina it sevišķi no pārejošiem vārdiem, jo darbība, no darītājiem iziedama, attiecas uz citiem. No nepārejošiem vārdiem šādu verbu darina ar priedēkli *sa-*, kas jau pats par sevi izsaka savstarpību (šo verbu darbības savstarpību mēdz paskaidrot ar prepozīciju *ar*),

piem.: *Brālis ar brāli sapratās.*

Uz savstarpēju darbību norāda:

a) darītāju daudzskaitlis,

piem.: *Zēni cīkstas, meitenes noskatās;*

b) saiklis *un* un prepozīcija *ar*, kas vienu teikuma priekšmetu pievieno otram,

piem.: *Tēvs un dēls runājas. Viņa rājas ar brāli;*

c) vienskaitlī stāvošs teikuma priekšmets, kas atkārtots kā papildinātājs,

piem.: *Vīrs vīru aizstāvas. Roka roku mazgājas;*

d) vairāk darītāju, apzīmējot savstarpējo darbību ar *viens – otrs, cits – cits, savā starpā*,

piem.: *viens otram uzticas; cits citam palīdzas; savā starpā dalījās.*

6. Vidējā kārtā var izteikt, ka teikuma priekšmets ar patiku nododas kādai darbībai,

piem.: *peldēties, plūncāties, rotaļāties, laistīties* (ar ūdeni), *spoguļoties.*

7. Reizēm vidējā kārtā izteikts lielāks darbības spars, sevišķi verbos, kas apzīmē troksni,

piem.: *kļauvēties. Kas gar namu grāvējās (dauzījās)? Sudrabiņi zvadzējās. Arī: viņš lūdzās māti.*

Ciešamā kārtā.

210. §.

Ciešamā kārtā rāda, ka darbība, kas attiecas uz teikuma priekšmetu, iziet no kāda cita.

Piem.: *es tieku (topu, esmu) mazgāts, tu tiec (topi, esi) mācīts, viņš tiek (top, ir) cildināts.*

211. §. Ciešamās kārtas formas izveidojas no verba *tikt* (*tapt, būt*) savienojuma ar ciešamās kārtas pagātnes divdabī,

piem.: *es tieku (topu, esmu) cienīts.*

212. §. Savienojumu ar *tikt, tapt* latviešu valodā lieto paretī; tai vietā parastāk lieto darāmo kārtu ar piekritīgo papildinātāju, piem., teikuma *es tieku mazgāts* vietā lieto: *mani mazgā; tu tiec mācīts* vietā – *tevi māca.*

Lai gan ciešamās kārtas formas ar tikt vai tapt nav labā latviešu valodā sastopamas, dažos gadījumos tās nav skaužamas.

Bez vainas, piemēram, ir izteiciens: *Tiek cepts un vārīts visu dienu.*

Ja minēts darītājs, tad ciešamās kārtas vietā, kas salikta ar tikt, tapt, jālieto darāmā kārtā,

piem.: *Māte mazgā bērnu, nevis bērns tiek no mātes mazgāts.*

Bieži sastopamas ciešamās kārtas formas, kur pasīvajam divdabim pievienotas verba būt formas,

piem.: *Kas ir teikts, ir pateikts. Biļetes bija izpirktas. Stirniņa būs pieradināta.*

213. §. Ciešamajā kārtā nostājas pārejoši verbi; nepārejoši verbi ciešamajā kārtā sastopami bezpersoniskā nozīmē,

piem.: *sēdēts, gulēts, iets diezgan.*

Darbības izteiksmes jeb modi.

214. §. Gramatikās verbiem tiek minētas piecas izteiksmes: īstenības, atstāstījuma, vēlējuma, pavēles un vajadzības izteiksme.

Īsteni verbiem ir tikai trīs izteiksmes: īstenības, vēlējuma un pavēles izteiksme.

Īstenības izteiksme.

215. §.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs izsaka to, kas notiek, notika vai notiks.

Piem.: *Es eju, es gāju, es iešu. Kalējs kaļ debesīs, ogles birst Daugavā. Stādīju ieviņu. Zinu, zinu, bet neteikšu.*

Atstāstījuma izteiksme.

216. §.

Atstāstījuma jeb relātīvā izteiksme atstāsta cita vārdus, par šo vārdu patiesumu negalvodama.

Piem.: *Viņš esot ļoti gudrs. Viņš strādājis no rīta līdz vakaram. Vilciens drīz pienāksot.*

217. §. Atstāstījuma izteiksme lietojama gan patstāvīgi (kā iepriekšējos piemēros), gan atkarā no vārdiem ar nozīmi: *sacīt, domāt, lūgt, aicināt u. c.*

piem.: *Saka, ka lietūs lišot. Aicina, lai nākot skrieties.*

Divdabi esot atstāstījuma izteiksmē var izlaist un bieži izlaiž pagātnes divdabja priekšā, it sevišķi pasīvā divdabja priekšā,

piem.: *Laiva rauta, rauta, kamēr ierauta vidū. Vecajos labajos laikos kaķis esot gājis ganos, bet suns gulējis uz mūrīša un nekā nedarījis.*

Vēlējuma izteiksme.

218. §.

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis izsaka vēlējumus vai darbību, kas notiktu, ja nebūtu šķēršļu.

Piem.: *Kaut man būtu tā naudiņa! Kaut būtu vasara! Es ietu, ja varētu.*

Vēlējuma izteiksmes forma rakstu valodā tagad visās personās un abos skaitļos sakrīt ar supīna formu, kas beidzas ar *-tu*, piem.: *es ēstu* (vēlējuma izteiksme), *nāc ēstu!* (supīns); tikai daudzskaitļa pirmā persona vēlējuma izteiksmē var pieņemt beigās vēl *-m*, piem., *mēs ēstūm*, daudzskaitļa otra persona – *-t*, piem., *jūs ēstut.*

219. §. 1. Vēlējuma izteiksme izteic palaikam neizpildāmu, retāk izpildāmu vēlējumus. Vēlējuma teikumi bieži iesākas ar *kad, kaut, lai*,

piem.: *Kad tu izputētu! Kaut man būtu vairāk spēka! Lai tev labi klātos!*

2. Ar vēlējuma izteiksmi nedroši izteiktos apgalvojumos un jautājumos pieklājīgi izsaka iespēju,

piem.: *Tu varētu manā vietā to izdarīt. Vai tu nevarētu man izlīdzēt? Kā gan es uzdrošinātos to sacīt?*

3. Vēlējuma izteiksmi lieto nosacījuma teikumos:

a) runājot par iespējamu nosacījumu un tā iespējamām sekām,

piem.: *Es nelauztu alkšņu rīksti, ja es bērza nedabūtu. Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim, kad brālītis neturētu (=nebūtu turējis) pie baltās vilnainītes;*

b) kad, nosacījumam neizpildoties, neiestājas arī nosacījuma sekas,

piem.: *Es šo darbu padarītu, ja es to spētu.*

Ja nosacījums attiecas uz pagātni, tad parasti lieto pagātnes vēlējuma izteiksmi,

piem.: *Ja tu būtu gribējis, tad tu būtu to izdarījis (negribēji – neizdarīji).*

Ja nosacījums attiecas uz tagadni un nākotni, tad lietojama tagadnes vēlējuma izteiksme,

piem.: *Ja tu gribētu, tu varētu.*

4. Pieļāvības teikumos vēlējuma izteiksme lietojama tāpat kā nosacījuma teikumos,

piem.: *Lai cik stiprs viņš būtu, brālis to uzvarētu. Kaut skopulim visa pasaule piederētu, tomēr tam nepietiktu.*

5. Vēlējuma izteiksme sastopama nolūka teikumos,

piem.: *Aizbrauca uz laukiem, lai atveseļotos. Bērni iet skolā, lai gudrības iekrātu. Liepu lapu ceļu klāja, lai es ietu šoruden.*

Pavēles izteiksme.

220. §.

Pavēles izteiksme jeb imperatīvs izsaka pavēli, lūgumu, pamudinājumu.

Piem.: *Celies, iesim! Nāc man līdz! Palīdz man!*

Ir arī sastopamas pavēles vai uzaicinājumi bez jebkādas pavēles izteiksmes formas,

piem.: *Ārā! Pa labi!*

221. §. Pavēles izteiksme sastopama visās trīs personās vienskaitlī un daudzskaitlī, atskaitot vienskaitļa pirmo personu.

Piem.: Vienskaitlis

Daudzskaitlis

I p.

–

celsim! ceļam! rakstīsim! rakstām!

II p.

cel!

raksti!

celiet!

rakstiet!

rakstait!

III p. lai viņš *ceļ! raksta!*

lai viņi *ceļ!*

raksta!

Pavēles izteiksmes otrai personai vienskaitlī tā pati galotne, kas īstenības izteiksmei tagadnē, piem.: *cel! raksti!* (īstenības izteiksme *tu cel, tu raksti*), bet daudzskaitlī pavēles izteiksme beidzas ar -iet, -ait, piem.: *celiet! rakstiet! rakstait!* (īstenības izteiksme – ar -at, -āt, piem.: *jūs ceļat, jūs rakstāt*).

Pavēles izteiksmes formas ar -ait lietojamas tikai tagadnes ā-celma verbos (sk. 232., 263. un 264. §).

Trešajai personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes tagadnē, pievienojot sākumā vārdu lai, piem.: *lai ceļ!*

Daudzskaitļa pirmajai personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes nākotnē, piem.: *celsim! rakstīsim!* retumis lietojama arī tagadnes forma, piem.: *ceļam! rakstām!*

Vajadzības izteiksme.

222. §.

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs izteic vajadzību (nepieciešamību).

Piem.: *Mums visiem jāstrādā.*

223. §. Vajadzības izteiksmi darina, pievienojot īstenības izteiksmes tagadnes trešajai personai formu *jā*, pie kam darītāja vārds nostājas datīvā, darbības papildinātājs – nōminātīvā,

piem.: *Man jāpļauj siens. Kaimiņam jāsalabo mājas jumts.*

No verba **būt** vajadzības izteiksme ir: *jābūt.*

224. §. Vajadzības izteiksme lietojama trīs laikos (tagadnē, pagātnē un nākotnē). Tā saucamā vajadzības izteiksme patiesībā ir īstenības izteiksmes nozarojums; sakarā ar to blakus dēbitīva īstenības izteiksmei vēl ir atstāstījuma un vēlējuma izteiksme,

piem.: *man ir (bija, būs) jāmācās* (īstenības izteiksme); *man esot (bijis, būšot) jāmācās* (atstāstījuma izteiksme); *man būtu jāmācās* (vēlējuma izteiksme).

Kā jau aizrādīts, darbības papildinātājs blakus vajadzības izteiksmei stāv nōminātīvā (*jācērt malka*), bet blakus nenoteiksmei, kas atkarīga no vajadzības izteiksmes, tas var būt arī akuzātīvā (*man jāiet cirst malku*) vai ģenitīvā (*jāiet malkas cirst*).

Iznēmums ir pirmās un otras personas vietniekvārdi, ko blakus vajadzības izteiksmei parasti lieto akuzātīvā,

piem.: *man tevi jālūdz*, bet: *man viņš jālūdz.*

225. §. Dažas citas formas vajadzības izteikšanai.

Vajadzību izteic:

a) verbs **būt** kopā ar datīvu un atkarīgu nenoteiksmi,

piem.: *tev būs savu tēvu un māti godāt;*

b) verbs **vajadzēt**,

piem.: *vajag uzmanīties;*

c) divdabis ar **-ams**,

piem.: *siens pļaujams.*

Visi šie līdzekļi, kas izteic vajadzību, dažreiz lietojami pārmaiņus.

Darbības veidi.

226. §. Izšķir perfektīvus un imperfektīvus verbus.

1. Perfektīvie verbi izsaka momentānu vai nobeigtu darbību, piem.: *Tur kāds iekliedzās* (momentāna darbība). *Mežā paspīdēja ugunīņa* (momentāna darbība). *Vakar mēs nopļāvām rudzus* (nobeigta darbība).

2. Imperfektīvie verbi apzīmē ilgstošu un nenobeigtu darbību, tēlojot pašu darbības norisi, piem.: *Kas tur vakar visu dienu kļiedza? Kas tur mežā spīdēja? Vakars mēs plāvām rudzus.*

3. Nesalikti verbi palaikam ir imperfektīvi, bet daži var dažkārt būt arī perfektīvi; piem., dot: *Kas tev to deva?* (ar perfektīvu nozīmi), bet: *Senajos laikos devuši kristību ūdeni arī dzert* (ar imperfektīvu nozīmi).

4. Saliktie verbi var būt gan perfektīvi, gan imperfektīvi.

Imperfektīvi var būt:

a) tādi salikti verbi kā *pazīt, patikt, palīdzēt*, kam pamatvārds pilnīgi izzudis (*zīt*) vai arī reti sastopams (*tikt, līdzēt*);

b) salikti verbi ar pārgrozītu nozīmi, piem.: *Viņi patlaban atpūšas no darba* (ar imperfektīvu nozīmi). *Viņš nupat nopūta sveci* (ar perfekt. noz.). *Viņi palika mājās* (imperfekt.). *Viņš palika kaut ko zem galda* (perfekt.).

Ir arī citi salikti verbi ar imperfektīvu nozīmi,

piem.: *Lai nu viņš izguļas! Viņi patlaban pārgērbjas.*

Perfektīvo verbu tagadnes formas lietošana.

227. §. Perfektīvo verbu tagadnes forma lietojama:

1. pagātnes nozīmē,

piem.: *Milzis gāja, gāja un uzgāja kalnu. Noiet no kalna lejā, ierauga ganu zēnu un pasaka labdienas;*

2. bezlaika teikumos (t. i., tādos, kas attiecināmi uz visiem laikiem),

piem.: *Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. Ātrvilciens no Rīgas uz Ventspili aiziet katru dienu 17³⁰.*

3. Palīgteikumos perfektīvo (arī imperfektīvo) verbu tagadnes forma retumis sastopama nākotnes nozīmē,

piem.: *Gaidi, kamēr es atnāku (= atnākšu)!*

228. §. Perfektīviem vārdiem ir gan tagadnes forma, bet šai formai nav īstās tagadnes nozīmes. Ja izsakāma īstā tagadne, tad priedēkļa vietā jāizraugās nozīmē līdzīgs apstāklenis, retumis adjektīvs, piemēram, uz jautājumu: *Ko tu tagad dari?* var, piem., atbildēt: *Es kāpju no koka zemē*, nevis: *Es nokāpju no koka.*

229. §. Apstākļeni resp. adjektīvi, ar kuriem aizstājami perfektīvo (salikto) verbu priedēkli, apzīmējot ilgstošu darbību.

Priedēklis	Perfektīvo verbu nenoteiksme	Apstākļenis un adjektīvs	Īstā tagadnes forma
aiz	<i>aiziet</i>	projām	<i>eju projām</i>
aiz	<i>aizvērt</i>	ciet	<i>veŗu dur(v)is ciet</i>
ap	<i>apgāzt</i>	apkārt	<i>gāzu pasauli apkārt</i>
at	<i>atraut</i>	nost	<i>rauju roku nost</i>
at	<i>atnākt</i>	atpakaļ	<i>nāku atpakaļ</i>
		šurp	<i>viņš nāk šurp</i>
at	<i>atkliegt</i>	pretim, pretī	<i>kliedzu pretim</i>
ie	<i>iesnigt</i>	iekšā	<i>sniegs snieg iekšā</i>
iz	<i>iznest</i>	ārā	<i>nesu mantas no istabas ārā</i>
no	<i>nokāpt</i>	zemē	<i>kāpju no kalna zemē</i>
no	<i>ņemt</i>	nost	<i>ņemu cepuri nost</i>
pār	<i>pārvākt</i>	mājā,	
	(ar krītošo inton.)	mājās	<i>jāju mājās</i>
pār	<i>pārplūst</i>		
	(ar stiepto inton.)	pāri	<i>traukam ūdens plūst pāri</i>
pār	<i>pārplēst</i>		
	(ar stiepto inton.)	pušu	<i>plēšu drēbi pušu</i>
pie	<i>pienest</i>	klāt	<i>bites nes vasku klāt</i>
pie	<i>pieliet</i>	pilns	<i>lej glāzi pilnu!</i>
sa	<i>sanest</i>	kopā	<i>nesu kopā</i>
sa	<i>saņemt</i>	ciet	<i>ņemu tevi ciet</i>
uz	<i>uzcelties</i>	augšā	<i>ceļos augšā</i>
uz	<i>uzplīties</i>	virsū	<i>kāpēc plijies man virsū?</i>

Apstākļeni nesaaug ar verbu kopā, tie stāv palaikam nenoteiksmes vai divdabja priekšā, piem., *projām iet, projām iedams*, bet citos gadījumos aiz verba, piem., *es eju projām, es gāju (iešu) projām*.

Priedēklis *pa-* dažkārt apzīmē tikai darbības pabeigumu; tādā gadījumā īsto tagadni izteic ar nesalikta verba tagadni bez apstākļa, piem., *no padarīt – es daru*.

Perfektīvo un imperfektīvo verbu lietošana pavēles izteiksmē.

230. §.

1. Ja kāds gatavojas darīt ko liedzamu, tad runātājs viņam to liedz ar imperfektīvo formu,

piem.: *Neņem rokā* (nevis: *nepaņem*)! *Necērt pušu* (nevis: *nepārcērt*)! *Nelauz pušu!*

Liedzot kādu nākotnē iespējamu darbību, lieto perfektīvo formu,

piem.: *Nem, bet tikai nepārlauz!*

2. Ja pavēlētai kustībai gala punkts nav noteikts, tad pavēli izsaka ar imperfektīvo formu, piem.: *ej ārā!* ja gala punkts noteikts, ar perfektīvo formu, piem.: *izej pie tēva (ārā)!*

Perfektīvā forma ir pavēlei arī tad, ja reizē ar pavēli uzrunātās personas uzmanība ir jāvērs uz pavēlētajās darbības objektu, t. i., pavēles saturs uzrunātai personai ir gluži negaidīts, piemēram, *Ej, nojūdz zirgu!* (saka, piemēram, no pilsētas pārbraukusi māte, ienākdama istabā, tur esošajam dēlam), bet: *Jūdz zirgu zemē vai nost!* (saka pārbraukusi māte dēlam, kas viņu jau pagalmā gaida).

Laiki.

231. §. Verbiem ir 3 laiki: tagadne, pagātne, nākotne. Šie laiki var būt:

vienkārši, piemēram: *sargu, sargāju, sargāšu*, un

salikti, piemēram: *esmu sargājis, biju sargājis, būšu sargājis*.

Laiku atvasināšana.

Vienkāršie laiki.

232. §. Tagadne. Verbu tagadni darina, paplašinot sakni ar kādu piedēkli un pie šā piedēkļa pievienojot personu galotnes (piedēkli saskata verbu daudzskaitļa 1. un 2. personā, piem.: *mēs ceļam, jūs ceļat*).

Atkarā no pievienotā piedēkļa verbus iedala celmos,

piem.: <i>cep-a-m</i>	ir tagadnes	a-celms,
<i>au-na-m</i>	" "	na-celms,
<i>glāb-jā-m</i>	" "	ja-celms,
<i>grim-sta-m</i>	" "	sta-celms,
<i>dar-ā-m</i>	" "	ā-celms,
<i>aukl-ēja-m</i>	" "	ēja-celms,
<i>cien-īja-m</i>	" "	īja-celms,
<i>mazg-āja-m</i>	" "	āja-celms,
<i>skal-oja-m</i>	" "	oja-celms

Senāk vienai daļai verbu tagadnē pievienoja personu galotnes pie pašas saknes. Latviešu valodā, atskaitot nedaudzas atliekas un pie tam ne pirmatnējā veidā, šās verbu formas zudušas. Veca tipa formas ir: *iet* (iesakne, -t galotne); no saknes *es-*: *esmu*, kas ir vecākās formas **esmi* pārveidojums; no saknes *ei-*: *eimu* (vecāka **eimi* pārveidojums); no saknes *ēd-*: *ēd(mu)* (**ēdmi* pārveidojums, sal. lei. *ēd(mi)*).

233. §. Pagātne. Pirmatnīgiem verbiem rakstu valodā tagad arvien pagātnē sakni paplašina ar piedēkli -ā-, pie kuŗa pievieno tās pašas personu galotnes, ko tagadnē, piem.: no saknes *ved-* pagātne *ved-ā-m, ved-ā-t*.

Vecajos tekstos un vienā izlokšņu daļā vēl tagad daudzu verbu pagātnes celms beidzas ar -ē-, piem.: *ved-ē-m, ved-ē-t* (lei. *vēdēme, vēdēte*).

Atvasinātiem verbiem pagātnē sakni paplašina ar piedēkļiem -ājā-, -ējā-, -ījā-, -ojā-,

piem.: *mazg-ājā-m, aukl-ējā-m, med-ījā-m, og-ojā-m*.

234. §. Nākotne. Nākotni darina no nenoteiksmes celma, paplašinot to ar piedēkli -si-, pie kuŗa pievieno personu galotnes,

piem.: no *skrie-t* *nākotne skrie-si-m, skrie-si-t*.

Sastopamas arī formas ar -siet, piem.: *skriesiet*, kas literārā valodā nav ieteicamas.

Tiem pirmatnīgajiem verbiem, kam nenoteiksmē galotnes -t priekšā ir s, z (kas cēlies no s, z, d, t, sal. 30. §), rakstu valodā tagad starp sakni un piedēkli -si- vēl iesprauž piedēkli -ī-,

piem.: *vest - ved-ī-si-m, mest - met-ī-si-m, nest - nes-ī-si-m, lauzt - lauz-ī-si-m*.

Saliktie laiki.

235. §. Blakus vienkāršajiem laikiem sastopami salikti laiki, kas cēlušies, pievienojot verba būt formām darāmās kārtas pagātnes divdabi.

Izšķir salikto tagadni (*esmu strādājis*),

salikto pagātņi (*biju strādājis*, vēlējuma izteiksmes pagātnē: *būtu strādājis*) un

salikto nākotņi (*būšu strādājis*).

Saliktie laiki sastopami arī atstāstījuma izteiksmē, piem.: *es esot (būšot) strādājis*.

Laiku lietošana.

Vienkāršā tagadne.

236. §. 1. Vienkāršā tagadne izsaka, ka darbība tagadnē notiek un vēl nav pabeigta,

piem.: *es lasu, tu raksti, viņš skatās. Dzeguze kūko, dzied lakstī-gala, raud mūsu māsiņa svešā zemē.*

2. Tagadne lietojama bezlaika teikumos, t. i., tādos teikumos, kuŗu saturs attiecas uz visiem laikiem, tādēļ tajos var lietot arī pagātni un nākotni,

piem.: *Kā mežā sauc, tā atskan. Kur cērt, tur skaidas lec. Mazs cinītis gāž lielu vezumu.*

Šādos bezlaika teikumos var nostāties tādu saliktu verbu tagadnes formas, kas, apzīmēdamas neilgstošu darbību, citādi tagadnē nav sastopamas,

piem.: *Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu.*

3. Stāstījumā vienkāršā tagadne bieži izsaka pagātnē notikušu darbību, kas atmiņā tik dzīva, ka liekas pašlaik notiekam. Tagadnes laiks pagātnes vietā daudzkārt lietojams pasakās.

Piemēri: *Sirms vecis iznāca no dārza, tas bija lausks. Raug, viņš palecas, cērt ar savu cirvi tā, ka sniegs pajūk uz visām pusēm un mājas balķi sprakšķ.*

Nokrūt migla, nokrūt rasa, es atradu kumeliņu.

Kā pabeigtas, tā nepabeigtas darbības verba tagadne un pagātne mēdz mīties, ja runā par pagātnes notikumiem, tos dzīvi attēlojot; tad parasti pagātnes vietā nostājas tagadne; taču valoda izsargāma no nedibinātas laiku mijas.

4. Vienkāršā tagadne lietojama retumis pabeigtās tagadnes vietā,

piem.: *Es nāku (= esmu nācis) pie jums ar lielu lūgumu.*

5. Palīgteikumos salikto verbu tagadnes forma ir sastopama arī nākotnes vietā,

piem.: *Paliec, kamēr es atnāku (= atnākšu)!*

Vienkāršā pagātne.

237. §. Vienkāršā pagātne lietojama:

1. kad darbība ir kādu laiku ilgusi, bet nav pateikts, vai šī darbība ir pabeigta vai nav,

piem.: *Vakar lija lietus. Gāju, gāju visu dienu;*

2. kad kāda darbība pagātnē ir pabeigta,

piem.: *Pagāja vasara;*

3. kad kāda darbība pagātnē vēl nav pabeigta, bet kāda cita notiek,

piem.: *Saule pašlaik lēca, kad mēs devāmies pie darba;*

4. saliktās tagadnes nozīmē,

piem.: *Atnācu (= esmu atnācis) pēc savām mantām. Visu gadu Jānī(i)s nāca, nu atnāca (= ir atnācis) šovakar;*

5. bezlaika teikumos,

piem.: *Reti reti tie dēliņi, kas māmiņai maizi deva. Sivēns sili neizēda, kad tas kāju neiecēla. Kas no alkšņa lūkus plēsa, no brālīša mīļus vārdus! No liepiņas lūkus plēsa, no tautieša mīļus vārdus.*

6. Dažreiz salikto verbu vienkāršā pagātne izsaka, ka darbība pagātnē beigusies priekš citas kādas pagātnē notikušas darbības,

piem.: *Kad saulīte uzlēca, stājāties pie darba. Viens gans nomira, citi gani raudāja.*

7. Vienkāršo pagātņi tautas dziesmās bieži sastop gaidāmās tagadnes un pat nākotnes vietā,

piem.: *Kad Laimiņu mīli lūdza, tad Laimiņa basa tek. Ko, radiņi, jūs raudat, ka es pati neraudāju? Tā saulīte, tā zemīte, tā bij mana mūža māte. Kad nomiru (= nomiršu), tad gulēju (= gulēšu) kā kociņa gabaliņš.*

Vidzemē vienkāršās pagātnes vietā dažkārt lieto pagātņi no tikt ar pagātnes divdabi,

piem.: *Vai tu to tiki redzējusi?*

Vienkāršā nākotne.

238. §. 1. Vienkāršā nākotne izsaka, ka zināma darbība notiks tuvākā vai tālākā nākotnē,

piem.: *Ātri aizskriešu līdz upei. Kad varēšu, tad nākošu vasaru aizbraukšu pie tevis ciemā.*

2. Jautājuma teikumos vienkāršā nākotne izsaka šaubas,

piem.: *Ko iesāksu? Ko darīsim?*

3. Vienkāršās nākotnes daudzskaitļa pirmā persona var izteikt uzaicinājumu,

piem.: *Iesim riekstot! Vienu domu domāsim, vienus darbus darīsim!*

4. Vienkāršā nākotne sastopama arī bezlaika teikumos,

piem.: *Krauklis krauklim acīs neknābs. Ko sēsi, to plausi. Kā tu mērīsi, tā tev atmērīs.*

5. Vienkāršā nākotne daudzkārt sastopama saliktās nākotnes vietā (sk. 241. §, 3),

piem.: *Kad pabeigšu (= būšu pabeidzis) darbu, būšu brīvs.*

6. Ar vienkāršo nākotni daudzkārt tēlojam pagājušus notikumus,

piem.: *Kādu dienu gans mežā atrod lielu podu zelta naudas. Viņš nu tūliņ ņemsies naudu skaitīt. Bet kur tu saskaitīsi! Beidzot ņems naudas podu un stieps neskaitījis mājās.*

7. Vienkāršā nākotne izsaka nedrošus minējumus par ko esošu, ja patiesība par to noskaidrosies tikai nākotnē, piem.: *Viņš laikam būs slims.*

Saliktā tagadne.

239. §. Saliktā tagadne norāda uz kādu pabeigtu darbību, kuras sekas vēl izmanāmas,

piem.: *Vilciens (ir) pienācis. Tēvs (ir) aizmidzis. Kaimiņam, nabagam, (ir) liela bēda notikusi.*

Starpība starp salikto tagadni un vienkāršo pagātņi. Saliktā tagadne aplūko darbību no tagadnes stāvokļa, t. i., pagātnē notikušas darbības sekas ir vēl tagadnē nojaušamas, piem.: *Tēvs saslimis (vēl tagad viņš ir slims); bērns aizmidzis (vēl tagad gul),* bet vienkāršā pagātne tēlo pagātnē notikušu darbību bez sakara ar tagadni, piem.: *tēvs saslima; bērns aizmiga.*

Vienkāršās pagātnes vietā bieži var lietot salikto tagadni, jo abu laiku robežas dažkārt sastopas, tomēr minētā starpība starp abiem laikiem izmanāma, piem.: *Tu man esi ļaunu nodarījis – darbības sekas izmanāmas vēl tagadnē – bet: tu man ļaunu nodarīji – stāsta par pagātnē notikušu notikumu bez sakara ar tagadni.*

Saliktā pagātne.

240. §. 1. Saliktā pagātne izsaka, ka kāda darbība pagātnē beigusies priekš citas kādas pagātnē notikušas darbības,

piem.: *Kad bijām salasījuši ogas, tad devāmies mājās. Tikai tad, kad darbs bija padarīts, varējām atpūsties.*

2. Daudzkārt saliktās pagātnes vietā stājas vienkāršā pagātne, piem.: *Kad salasījām ogas, tad devāmies mājās.*

Saliktā nākotne.

241. §. 1. Saliktā nākotne izsaka, ka darbība būs jau notikusi, pabeigta priekš kādas citas nākamās darbības,

piem.: *Tikai tad, kad darbs būs padarīts, varēsim atpūsties. Kad ogas būsīm salasījuši, tad dosimies mājās.*

2. Salikto nākotni lieto nedrošos, daudzkārt aiz pieklājības jūtām nenoteikti izsacītos apgalvojumos un jautājumos,

piem.: *Tu gan būsi kļūdījies. Vai tu nebūsi tā teicis?*

3. Saliktās nākotnes vietā bieži lieto vienkāršo nākotni (sk. 238. §, 5).

Skaitļi un personas.

242. §. Skaitļi. Verbiem ir divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis. Senāk bijis vēl divskaitlis, kas izzudis.

243. §. Personas. Verbiem ir 3 personas: pirmā (*es, mēs*), otra (*tu, jūs*) un trešā (*viņš, viņa, viņi, viņas*).

244. §. Pirmās personas galotne vienskaitlī visos 3 laikos ir -u. Šis -u tagadnes a-celmos un nākotnē saīsināts no sena o, kas vēl patvēries refleksīvā -s priekšā, piem.: *liekos* (sal. 22. §), bet tagadnes ā-celmiem un pagātnes formās galotne -u saīsināta no -au, piem.: tagadnes ā-celms *saku* no **sakau* (lei. *sakaū*), pagātnes forma *liku* no **likau* (lei. *likaū*).

Daudzskaitlī pirmā persona beidzas ar -m (atskaitot formu *eima*), piem.: *jūtam*, lei. *juṭtame*; *jūtīsim* (izloksnēs pa vecam *jusim*, lei. *jūsime*); *jūtām*, lei. *jūtome*; *vedām* (izloksnēs pa vecam *vedēm*, lei. *vēdēme*); *darām*, lei. *dārome*.

Vidējās kārtas galotne ir -mies, piem.: *jūtamies* (lei. *juṭtamēs*).

245. §. Otrās personas galotne vienskaitlī. Tagadnes a-celmu 2. personas forma beidzas ar -i, kas saīsināts no senāka -ie. Šis -ie patvēries vidējā kārtā, piem.: *jūti* no **juntie*, vidējā kārtā *jūties* (lei. *junties*).

Galotne -i tagadnē patvērusies tikai vienai verbu daļai:

1. tiem 1. lokāmās šķiras 3. pašķiras verbiem (sk. 252. §), kam sakne beidzas ar p, t, d, piem.: *tu topi, proti, rodi*;

2. visiem 1. lokāmās šķiras 5. pašķiras verbiem (sk. 254. §), piem.: *tu grimsti, tu mirksti*;

3. visiem 3. lokāmās šķiras verbiem (sk. 262. §), piem.: *tu sveicini, lasi, turi*, un

4. verbam *būt*.

Pārējiem verbiem tagadnes vienskaitļa 2. personas forma tagad palaikam ir bez -i, piem.: *tu roc, ņem, rauj*.

Atvasinātiem verbiem, kas pirmajā personā beidzas ar -āju, -ēju, -īju, -oju, otrā personā atkritis ne vien -i, bet arī iepriekšējais -j, piem.: *tu mazgā* (no **mazgāji* < **mazgājie*, sal. vidējo kārtu *mazgājies*); *tu ņeklē* (no **meklēji* < **meklējie*); *tu medī* (no **medīji* < **medījie*); *tu ogo* (no **ogoji* < **ogojie*, sk. 22. §).

Tagadnes un pagātnes ā-celmiem šis -i saīsināts no -ai, piem.: tag. *tu dari* (lei. *daraī*), pag. *tu juti* (lei. *jutaī*) un pagātnes ē-celmiem – no -ei, piem.: *tu vedī* (lei. *vedeī*).

Daudzskaitlī otrai personai galotne -t, piem., tagadnē: *jūtat* (lei. *juṭtate*), *darāt* (lei. *dārote*), pagātnē: *jūtāt* (lei. *jūtote*), *vedāt* (izloksnēs pa vecam *vedēt*, lei. *vēdēte*); nākotnē: *jūtīsīt* (izloksnēs pa vecam *jusīt*, lei. *jūsīte*).

246. §. Trešās personas forma vienskaitlī un daudzskaitlī ir vienāda.

Trešās personas tagadnē parādās tīrais celms bez kādas galotnes, pie kam darāmajā kārtā a-celmos īsa beigu patskanis atkrīt (piem.: *jūt* no **junta*, sal. ar vidējās kārtas formu: *jūtas*, lei. *juñtasi*); ā-celmos garais patskanis saīsinās (piem.: *raksta* no **rakstā*, vidējā kārtā *sarakstās*).

Nākotnē atkritusi -i skaņa, piem.: *viņš jutīs* no **jutīsi*; izlokšņu vidējās kārtas formās -i skaņa vēl patvērusies, piem.: *jutīsis* (sal. *jutīsim*, *jutīsīt*). Rakstu valodā *jutīsis* vietā lieto jauninājumu *jutīsies*.

Pagātnē garā ā skaņa galotnē saīsinājusies, piem.: *juta* no **juntā*, kas patvērusies vidējās kārtas formā: *jutās* (sal. *jutām*, *jutāt*). Daudzu verbu pagātnes celms senāk beidzies ar garu ē; izlokšnēs vēl senie ē-celmi sastopami daudzskaitlī, piem.: *vedēm*, lei. *vēdeme*; 3. personā *veda* vietā saka *vede* (lei. *vēdē*).

Vidējās kārtas tagadnes 3. personā daudzās izlokšnēs neizšķir a-celmus no ā-celmiem, t. i., neievēro atšķirību starp -as un -ās; rakstu valodā tā ievērojama. Der ievērot, ka:

1) ar -ās rakstāmi un izrunājami verbi, kas darāmās kārtas 3. personā beidzas ar -a,

piem.: *māca* – *mācās*, *saka* – *sakās*, *sarga* – *sargās*, *dara* – *darās*, *klaudzina* – *klaudzinās*, *sveicina* – (sa)*sveicinās*.

Tāpat ar garu ā lietojami tikai vidējā kārtā sastopamie verbi: *ausīties* – *ausās*, *brīnīties* – *brīnās*, *cīnīties* – *cīnās*, *gadīties* – *gadās*, *kļūdīties* – *kļūdās*, *maldīties* – *maldās*; bet *bīties* – *bīstas*;

2) ar -as rakstāmi un izrunājami verbi, kam darāmās kārtas 3. personā nav a,

piem.: *māc* – *mācas*, *ceļ* – *ceļas*, *met* – *metas*, *dod* – *dodas*, *tur* – *turas*, *sēž* – (sa)*sēžas*.

Sk. 9., 10., 11. uzdevumu.

Atvasinātiem vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar -āju, -ēju, -īju, -oju, trešajā personā rakstu valodā atkritis ne vien a, bet arī j, piem.: *mazgā* no **mazgāj* < **mazgāja*.

Vidējā kārtā patvērusies pilnā galotne, piem.: *mazgājas*.

Tiem vārdiem, kam personu galotnes pievieno pie pašas saknes, trešās personas galotne ir -t; ar šādu galotni uzglabāties viens vienīgs vārds *ie-t*.

Verbu locīšana jeb konjugācija.

247. §. Verbus lokot, jāzina trīs celmi: tagadnes, pagātnes un nenoteiksmes celms.

No tagadnes celma atvasina:

1. Istenības izteiksmi (indikātīvu),	} piemēram, no celma kauja-	{ kauja-m, jākauj, kauj! kaujot, (kaujošs), kaujot, kauja-ms, kauja-m.
2. vajadzības " (dēbitīvu),		
3. pavēles " (imperātīvu),		
4. atstāstījuma " (relātīvo modu),		
5. tagadnes aktīvo divdabi,		
6. tagadnes pasīvo divdabi,		

No pagātnes celma atvasina:

1. Istenības izteiksmi (indikātīvu),	} piem., no	{ kāvā-m,
2. pagātnes aktīvo divdabi,		
	celma kāvā-	kāvis.

No nenoteiksmes celma atvasina:

1. nenoteiksmi,	} piemēram, no celma kau-	{ kau-t, kau-šu, kau-tu, kau-šot, kau-dams, kau-ts.
2. nākotni,		
3. supīnu un vēlējuma izteiksmi,		
4. nākotnes divdabi,		
5. tagadnes aktīvo divdabi,		
6. pagātnes pasīvo divdabi,		

Verbu iedalījums lokāmās šķirās.

248. §. Verbus lokot, jāņem vērā 3 celmi. Pēc šo celmu formām visus verbus (atskaitot nekārtņos verbus *būt, dot, iet*) var iedalīt trīs lokāmās šķirās; katru lokāmo šķiru savukārt iedala pašķirās.

Pie pirmās lokāmās šķiras pieder visi pirmatnīgie verbi, pie otras un trešās – visi atvasinātie verbi.

Pirmā lokāmā šķira.

249. §.

Pie pirmās lokāmās šķiras pieder verbi, kam, neskaitot priedēkli un vidējās kārtas nenoteiksmes galotni *-ies*, tagadnē un pagātnē divzīlbu celms un nenoteiksmē viena zīlbe, piem.: tagadne *ceļu*, pagātne *cēlu*, nenoteiksme *celt*.

Piezīme: visiem šās lokāmās šķiras vārdiem saknes patskanis e pagātnē visās personās ir šaurs.

Atkarā no tagadnes celma pirmo lokāmo šķiru iedala piecās pašķirās.

250. §. Pirmās pašķiras verbiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli -a-, piem.: *met-a-m*, *nāk-a-m*, pie kam saknes patskanis viscaur paliek nemainīts.

Pie pirmās pašķiras pieder šādi verbi:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksme
<i>augu</i> (2. p. <i>audz</i>), <i>bēgu</i> , <i>cepu</i> (ne <i>cepju</i> !), <i>degu</i> ,	<i>augu</i> (2. p. <i>augi</i>), <i>bēgu</i> , <i>cepu</i> , <i>degu</i> ,	<i>augt</i> ; <i>bēgt</i> ; <i>cept</i> ; <i>degt</i> (kā nepārejošs verbs);
<i>deju</i> ,	pagātnes trūkst (tai vietā: <i>dejoju</i>),	<i>diet</i> (no senāka * <i>deiti</i>);
<i>ēdu</i> (jeb <i>ēmu</i> no <i>ēdmu</i>),	<i>ēdu</i> ,	<i>ēst</i> (no * <i>ēdti</i> ; sal. 33. §);
<i>metu</i> ,	<i>metu</i> ,	<i>mest</i> (no * <i>metti</i> ; sal. 33. §);
<i>minu</i> , <i>nāku</i> ,	<i>minu</i> , <i>nācu</i> (no * <i>nākjau</i> , sal. 40. §),	<i>mīt</i> (no * <i>minti</i> ; sal. 39. §); <i>nākt</i> ;
<i>nesu</i> , <i>pinu</i> , <i>ritu</i> , <i>sāku</i> , <i>sītu</i> , <i>skutu</i> , <i>šķinu</i> , <i>tinu</i> , <i>trinu</i> , <i>vedu</i> ,	<i>nesu</i> , <i>pinu</i> , <i>ritu</i> , <i>sāku</i> , <i>sītu</i> , <i>skutu</i> , <i>šķinu</i> , <i>tinu</i> , <i>trinu</i> , <i>vedu</i> ,	<i>nest</i> ; <i>pīt</i> ; <i>rist</i> (= <i>ritēt</i>); <i>sākt</i> ; <i>sist</i> ; <i>skust</i> (= <i>skūt</i>); <i>šķīt</i> ; <i>tīt</i> ; <i>trīt</i> ; <i>vest</i> .

Te jāmin arī:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksme
<i>ņemu</i> jeb <i>jemu</i> , <i>leju</i> , <i>reju</i> , <i>smēju</i> , <i>miju</i> (no * <i>mī-ō</i>), <i>plijos</i> , <i>riju</i> , <i>viju</i> ,	<i>ņēmu</i> jeb <i>jēmu</i> , <i>lēju</i> , <i>rēju</i> , <i>smēju</i> , <i>miju</i> , <i>plijos</i> , <i>riju</i> , <i>viju</i> ,	<i>ņemt</i> jeb <i>jemt</i> ; <i>liet</i> (no * <i>leitī</i>); <i>riet</i> ; <i>smiet</i> ; <i>mīt</i> ; <i>plīties</i> ; <i>rīt</i> ; <i>vīt</i> .

251. §. Otrās pašķiras verbiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli -a-, piem., *pērk-a-m*, *liek-a-m*, pie kam tagadnes formās saknes patskanis ir *e* vai *ie*, pārējās formās patskanis *i*, piem.: *pirkā-m*, *pirksim*, *pirkt*; *likām*, *liksim*, *likt*.

Pie otras pašķiras pieder šādi verbi:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksmē
<i>cērp</i> u,	<i>cirp</i> u,	<i>cirpt</i> ;
<i>cērt</i> u,	<i>cirt</i> u,	<i>cirst</i> ;
<i>del</i> u jeb <i>dilst</i> u,	<i>dil</i> u,	<i>dilt</i> ;
<i>dzem</i> u jeb <i>dzimst</i> u,	<i>dzim</i> u,	<i>dzimt</i> ;
<i>dzenu</i> ,	<i>dzin</i> u,	<i>dzīt</i> (no * <i>dzinti</i> , sal. 39. §);
<i>kremt</i> u,	<i>krimt</i> u,	<i>krimt</i> ;
<i>lied</i> u (no * <i>lendō</i> , sal. 39. §) jeb <i>lienu</i> ,	<i>līd</i> u (no * <i>lindau</i>),	<i>līst</i> (no * <i>lindti</i>);
<i>liek</i> u (no * <i>leikō</i>),	<i>lik</i> u,	<i>likt</i> ;
<i>mieg</i> u,	<i>mīg</i> u,	<i>mīgt</i> ;
<i>pēr</i> ku (2. p. <i>pērc</i>),	<i>pīr</i> ku (2. p. <i>pīrkī</i>),	<i>pīrkt</i> ;
<i>snieg</i> (3. p.),	<i>snīg</i> u,	<i>snigt</i> ;
<i>stiegu</i> ,	<i>stīg</i> u,	<i>stigt</i> ;
<i>šķiet</i> u,	<i>šķīt</i> u,	<i>šķīst</i> ;
<i>telp</i> u jeb <i>tilpst</i> u,	<i>tilp</i> u,	<i>tilpt</i> ;
<i>velk</i> u,	<i>vilk</i> u,	<i>vilkt</i> .
Te jāmin arī <i>verdu</i> (ar piedēkli <i>-da-</i>),	<i>vir</i> u,	<i>virt</i> .

252. §. Trešās pašķiras vārdiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar *n* un *a*, piem.: *rok-a-m* (no sena **rank-a-mie*, sal. 39. §; *rakām*, *rakt*); *sie-na-m* (*sējām*, *siet*).

Vārdiem, kam sakne beidzas ar *p*, *t*, *d*, tagadnes vienskaitļa 2. personā ir galotne *-i*, piem.: *tu topi*, *proti*, *rodi*.

Pie trešās pašķiras pieder šādi verbi:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksmē
ar saknes patskani <i>a</i> :		
<i>lok</i> u (no * <i>lankō</i> , sal. 39. §),	<i>lak</i> u,	<i>lakt</i> ;
<i>plok</i> u (2. p. <i>ploc</i>),	<i>plak</i> u (2. p. <i>plakī</i>),	<i>plakt</i> ;
<i>prot</i> u,	<i>prat</i> u,	<i>prast</i> ;
<i>rod</i> u,	<i>rad</i> u,	<i>rast</i> ;
<i>rok</i> u,	<i>rak</i> u,	<i>rakt</i> ;
<i>smok</i> u,	<i>smak</i> u,	<i>smakt</i> ;
<i>top</i> u,	<i>tap</i> u,	<i>tapt</i> ;
<i>zog</i> u,	<i>zag</i> u,	<i>zagt</i> ;

ar saknes patskani i:

<i>briedu</i> (no * <i>brendō</i> , sal. 39. §) jeb <i>brienu</i> ,	<i>bridu</i> ,	<i>brist</i> ;
<i>krītu</i> (no * <i>krintō</i> , sal. 39. §),	<i>kritu</i> ,	<i>krist</i> ;
<i>līpu</i> ,	<i>lipu</i> ,	<i>lipt</i> ;
<i>mītu</i> ,	<i>mitu</i> ,	<i>mist</i> ;
(ap) <i>nīku</i> ,	<i>niku</i> ,	<i>nikt</i> ;
<i>sīku</i> ,	<i>siku</i> ,	<i>sikt</i> ;
<i>tieku</i> (no * <i>tenkō</i>),	<i>tiku</i> ,	<i>tikt</i> ;
(pa) <i>tīku</i> (no * <i>tinkō</i>),	<i>tiku</i> ,	<i>tikt</i> ;

ar saknes patskani ū:

<i>brūku</i> (no * <i>brunkō</i> , sal. 39. §),	<i>bruku</i> ,	<i>brukt</i> ;
<i>drūpu</i> ,	<i>drupu</i> ,	<i>drupt</i> ;
<i>jūku</i> ,	<i>juku</i> ,	<i>jukt</i> ;
<i>jūtu</i> ,	<i>jutu</i> ,	<i>just</i> ;
<i>klūpu</i> ,	<i>klupu</i> ,	<i>klupt</i> ;
<i>mūku</i> ,	<i>muku</i> ,	<i>mukt</i> ;
<i>plūku</i> ,	<i>pluku</i> ,	<i>plukt</i> ;
<i>rūku</i> ,	<i>ruku</i> ,	<i>rukt</i> ;
<i>sprūku</i> ,	<i>spruku</i> ,	<i>sprukt</i> ;
<i>sūtu</i> ,	<i>sutu</i> ,	<i>sust</i> ;
<i>šļūku</i> ,	<i>šļuku</i> ,	<i>šļukt</i> ;
<i>tūku</i> ,	<i>tuku</i> ,	<i>tukt</i> (= <i>tūkt</i>);
<i>zūdu</i> ,	<i>zudu</i> ,	<i>zust</i> ;

ar piedēkli -na-:

<i>aunu</i> ,	<i>avu</i> jeb <i>āvu</i> ,	<i>aut</i> ;
<i>gūnu</i> jeb <i>gūstu</i> ,	<i>guvu</i> ,	<i>gūt</i> ;
<i>sienu</i> ,	<i>sēju</i> ,	<i>siet</i> ;
<i>skrienu</i> jeb <i>skreju</i> ,	<i>skrēju</i> ,	<i>skriet</i> ;
<i>slīnu</i> jeb <i>sleju</i> ,	<i>slēju</i> ,	<i>sliet</i> .

253. §. Ceturtās pašķiras vārdiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli -ja-, piem.: *glāb-ja-m* (*glābām*, *glābt*).

Šiem vārdiem līdzskaņu mīkstinājums sastopams visā tagadnē, atskaitot vienskaitļa 2. personu (piem.: *tu cel*), un visās no tagadnes atvasinātās formās, atskaitot pavēles izteiksmes 2. personu abos skaitļos, piem.: *cel! celiet! glāb! glābiet!*

Verbos, kam sakne beidzas ar patskani vai divskani, j sastopama visā tagadnē un visās no tagadnes atvasinātās formās,

piem.: *tu pļauj, pļauj! pļaujiet!*

Pie ceturtās pašķiras pieder šādi verbi:

sakne beidzas ar p:

kāpju, kāpu, kāpt;

tāpat lokāmi: *kāmpju, kopju, krāpju, rāpjos, slēpju, stiepju, svelpju, tērpju, tiepjos, triepju, vērpju;*

sakne beidzas ar b:

glābju, glābu, glābt;

tāpat lokāmi: *grābju, gērbju, knābju, kniebjū, riebju, strebju* (pag. *strēbu*, nenoteiksmē *strēbt*), *šķiebjū, urbju;*

sakne beidzas ar t:

jaušu (no **jautjō*, sal. 40. §), *jautu, jaust;*

tāpat lokāmi: *cenšos* (pagātnē: *centos* jeb *censos*), *ciešu, plešu* (pag. *plētu*, nenoteiksmē *plēst*), *pūšu, skaišos, vēršu;*

sakne beidzas ar d:

aužu (no **audjō*, sal. 40. §, 2. p. *aud*), *audu, aust;*

tāpat lokāmi: *gaužu, glaužu, grūžu, kožu, laižu, ožu, paužu, sēžos, skaužu, snaužu, spiežu, spraužu, spriežu, sviežu, šķēržu, šķiežu, ziežu* (krievu *мажы*, vācu "ich salbe, bestreiche"), *zīžu;*

sakne beidzas ar k:

braucu (no **braukjō*, sal. 40. §), *braucu, braukt;*

tāpat lokāmi: *brēcu, dūcu, jaucu, kaucu, krācu, kviecu, lecu* (pag. *lēcu*, nenoteiksmē *lēkt*), *lencu, liecu, mācu* (no *mākt*), *maucu, mērcu, plūcu, raucu, rūcu, saucu, slaucu, sūcu, šalcu, šļācu, šņaucu, teicu, traucu, vācu* (ne: *vāķu!*), *veicu;*

sakne beidzas ar g:

beidzu (no **beigjō*, sal. 40. §), *beidzu, beigt;*

tāpat lokāmi: *dedzu* (kā pārejošs verbs), *jēdzu, jūdzu, kļiedzu, liedzu, lūdzu, mēdz* (bez nenoteiksmes), *sedzu, slēdzu, sniedzu, spiedzu, steidzos, noziedzos, zviedzu, žņaudzu;*

sakne beidzas ar s:

elšu (no **elsjō*, sal. 40. §), *elsu, elst;*

tāpat lokāmi: *dzešu* (dzēsu, dzēst), *kāršu* (vilnu), *kāšu* (pienu), *lešu* (lēsu, lēst), *meļu, plēšu, pošu, raušu, tešu* (tēsu, tēst);

sakne beidzas ar z:

bāžu (no **bāzjō*, sal. 40. §), *bāzu, bāzt;*

tāpat lokāmi: *beržu, brāžu, drāžu, gāžu, graužu, griežu, jožu, laužu, mēžu;*

sakne beidzas ar r:

a) ar gaŗu patskani pagātnē un nenoteiksmē:

baŗu (no **barjō*, sal. 40. §), *bāru*, *bārt*;

tāpat lokāmi: *beŗu*, *kaŗu*, *peŗu*, *seŗu*, *sveŗu*, *veŗu*;

b) ar gaŗu patskani tikai pagātnē: *buŗu*, *būru*, *burt*;

tāpat lokāmi: *duŗu*, *dzeŗu*, *dziŗos*, *iŗu*, *aizkaŗu*, *kuŗu*, *ķeŗu*,
speŗu, *šķiŗu*, *tveŗu*;

c) ar īsu patskani visās formās: *aŗu* (2. p. *ar*), *aru*, *art*;

sakne beidzas ar l:

a) ar gaŗu patskani pagātnē: *dzeļu* (no **geljō*, sal. 40. §), *dzēļu*,
dzelt;

tāpat lokāmi: *ceļu*, *kuļu*, *peļu*, *smēļu*, *šķeļu*, *šķiļu*, *veļu*, *viļu*,
zeļu;

b) ar īsu patskani visās formās: *guļos*, *gulos*, *gulties*;

tāpat lokāmi: *kaļu*, *maļu*;

sakne beidzas ar m:

jumju, *jūmu*, *jumt*;

tāpat lokāmi: *lemju*, *stumju*, *vemju*;

sakne beidzas ar au:

blauju, *blāvu*, *blaut*;

tāpat lokāmi: *grauju*, *jauju*, *kauju*, *krauju*, *ļauju*, *mauju*,
spļauju, *šauju*, *žauju*;

te jāmin arī *skuju*, *skuvu*, *skūt*; *šuju*, *šuvu*, *šūt*;

sakne beidzas ar patskani:

dēju, *dēju*, *dēt*;

tāpat lokāmi: *jāju*, *klāju*, *krāju*, *rāju*, *sēju*, *spēju*, *stāju*.

254. §. Piektās pašķiras verbiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli -sta-, piem., *trūk-sta-m* (*trūkām*, *trūkt*).

Visiem šiem verbiem tagadnes vienskaitļa 2. personas galotne ir -ī.

Pie piektās pašķiras pieder šādi verbi (tie visi ir nepārejoši un palaikam apzīmē iekļūšanu kādā stāvoklī):

sakne beidzas ar p:

pampstu, *pampu*, *pampt*;

tāpat lokāmi: *slāpstu*, *tirpstu*;

sakne beidzas ar b:

gībstu, *gību*, *gībt*;

tāpat: *reibstu*, *skurbstu*, *stulbstu*, *žilbstu*;

sakne beidzas ar t:

kaistu (no **kaitstō*, sal. 33. §), *kaitu*, *kaist*;
tāpat lokāmi: *kalstu*, *vīstu* (nenoteiksmē: *vīst*);

sakne beidzas ar d:

briestu, *briedu*, *briest*;
tāpat: *atbilstu*, *klīstu*, *mostos*, *nīstu*, *plūstu*, *svīstu*, *šķīstu*;

sakne beidzas ar k:

līkstu, *līku*, *līkt*;
tāpat: *mīrkstu*, *nīkstu*, *plaukstu*, *salkstu*, *sarkstu*, *slīkstu*,
trūkstu, *tūkstu*, *tvīkstu*;
te jāmin arī: *kurkstu*, *kurcu*, *kurkt*;

sakne beidzas ar g:

dīgstu, *dīgu*, *dīgt*;
tāpat lokāmi: *īgstu*, *ilgstu*, *līgstu*, *rūgstu*, *sīrgstu*, *spīrgstu*,
sprāgstu, *stingstu*, *vārgstu*;

sakne beidzas ar s:

aust (gaisma), *ausa*, *aust*;
tāpat: *gaistu*, *karstu*, *aizmirstu*, *plīstu*;
te jāmin arī: *dziestu*, *dzisu*, *dzist* un *kūstu*, *kusu*, *kust*;

sakne beidzas ar z:

lūstu, *lūzu*, *lūzt*; *milstu*, *milzu*, *milzt*; *bīrstu*, *birzu*, *birzt*;

sakne beidzas ar r:

bīrstu, *biru*, *birt*;
tāpat: *gurstu*, *irstu*, *mīrstu*;

sakne beidzas ar l:

salstu, *salu*, *salt*;
tāpat: *dīlstu* jeb *delu*, *silstu*, *svīlstu*;

sakne beidzas ar n:

(*pa*)*zīstu* (no **zīnstō*, sal. 39. §), *-zinu*, *-zīt* (no **zīntī*);

sakne beidzas ar m:

grimstu, *grimu*, *grimt*;
tāpat: *dzimstu* jeb *dzemu*, *rimstu*, *skumstu*;

sakne beidzas ar patskani:

bīstos, *bijos*, *bīties*;
tāpat: *dzīstu*, *līst*, *grūstu* (pag. *gruvu*), *klūstu*, *pūstu*, *žūstu*.

255. §. Pirmās lokāmās šķiras verbu locīšanas paraugs.

Darāmā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs						
Laiki	Pera.	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	5. pašķira
tagadne	1.	<i>metu</i>	<i>pērku</i>	<i>sienu</i>	<i>glābju</i>	<i>trūksu</i>
	2.	<i>met</i>	<i>pērc</i>	<i>sien</i>	<i>glāb</i>	<i>trūkst</i>
	3.	<i>met</i>	<i>pērk</i>	<i>sien</i>	<i>glābj</i>	<i>trūkst</i>
	1.	<i>metam</i>	<i>pērkam</i>	<i>sienam</i>	<i>glābjam</i>	<i>trūkstam</i>
	2.	<i>metat</i>	<i>pērkat</i>	<i>sienat</i>	<i>glābjat</i>	<i>trūkstāt</i>
	3.	<i>met</i>	<i>pērk</i>	<i>sien</i>	<i>glābj</i>	<i>trūkst</i>
pagātne	1.	<i>metu</i>	<i>pirku</i>	<i>sēju</i>	<i>glābu</i>	<i>trūku</i>
	2.	<i>meti</i>	<i>pirki</i>	<i>sēji</i>	<i>glābi</i>	<i>trūki</i>
	3.	<i>meta</i>	<i>pirka</i>	<i>sēja</i>	<i>glāba</i>	<i>trūka</i>
	1.	<i>metām</i>	<i>pirkām</i>	<i>sējām</i>	<i>glābām</i>	<i>trūkām</i>
	2.	<i>metāt</i>	<i>pirkāt</i>	<i>sējāt</i>	<i>glābāt</i>	<i>trūkāt</i>
	3.	<i>meta</i>	<i>pirka</i>	<i>sēja</i>	<i>glāba</i>	<i>trūka</i>
nākotne	1.	<i>metīšu</i>	<i>pirkšu</i>	<i>siešu</i>	<i>glābšu</i>	<i>trūkšu</i>
	2.	<i>metīsī</i>	<i>pirksī</i>	<i>siesī</i>	<i>glābsī</i>	<i>trūksī</i>
	3.	<i>metīs</i>	<i>pirks</i>	<i>sies</i>	<i>glābs</i>	<i>trūks</i>
	1.	<i>metīsīm</i>	<i>pirksīm</i>	<i>siesīm</i>	<i>glābsīm</i>	<i>trūksīm</i>
	2.	<i>metīsīt</i>	<i>pirksīt</i>	<i>siesīt</i>	<i>glābsīt</i>	<i>trūksīt</i>
	3.	<i>metīs</i>	<i>pirks</i>	<i>sies</i>	<i>glābs</i>	<i>trūks</i>
saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	<i>metis,</i> <i>-usi</i>	<i>pircis,</i> <i>-kusi</i>	<i>sējis,</i> <i>-usi</i>	<i>glābis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>esi</i>				
	3.	<i>ir</i>				
	1.	<i>esam</i>	<i>metuši,</i> <i>-as</i>	<i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	<i>sējuši,</i> <i>-as</i>	<i>glābuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>esat</i>				
	3.	<i>ir</i>				
saliktā pagātne	1.	<i>biju</i>	<i>metis,</i> <i>-usi</i>	<i>pircis,</i> <i>-kusi</i>	<i>sējis,</i> <i>-usi</i>	<i>glābis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>biji</i>				
	3.	<i>bija</i>				
	1.	<i>bijām</i>	<i>metuši,</i> <i>-as</i>	<i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	<i>sējuši,</i> <i>-as</i>	<i>glābuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>bijāt</i>				
	3.	<i>bija</i>				
saliktā nākotne	1.	<i>būšu</i>	<i>metis,</i> <i>-usi</i>	<i>pircis,</i> <i>-kusi</i>	<i>sējis,</i> <i>-usi</i>	<i>glābis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>būsi</i>				
	3.	<i>būs</i>				
	1.	<i>būsīm</i>	<i>metuši,</i> <i>-as</i>	<i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	<i>sējuši,</i> <i>-as</i>	<i>glābuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>būsīt</i>				
	3.	<i>būs</i>				

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis											
tagadne	1.	}	mestu	pirktu	sietu	glābtu	trūktu				
	2.										
	3.										
	1.	mestu(m)						pirktu(m)	sietu(m)	glābtu(m)	trūktu(m)
2.	mestu(t)	pirktu(t)						sietu(t)	glābtu(t)	trūktu(t)	
3.	mestu	pirktu						sietu	glābtu	trūktu	
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs											
1.	-										
2.	met!	pērc!	sien!	glāb!	trūkst!						
3.	lai met!	lai pērk!	lai sien!	lai glābj!	lai trūkst!						
1.	metīsim!	pirksim!	siesim!	glābsim!	trūksim!						
	metam!	pērkam!	sienam!	glābjam!	trūkstam!						
2.	metiet!	pērciet!	sieniet!	glābiet!	trūkstiet!						
3.	lai met!	lai pērk!	lai sien!	lai glābj!	lai trūkst!						
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs											
tagadne	man, tev,	(ir)	}	jā- met	jāpērk	jāsien					
pagātne	viņam, -ai;	bija									
nākotne	mums, jums,	būs									
vēlēj. izt.	viņiem, -ām	būtu									
jāglābj jātrūkst											
Atstāstījuma izteiksme											
tag.	viensk. daudzsk.	}									
		metot									
		pērkot sienot glābjot trūkstot									
pagātne	viensk.	metis, -usi	pircis, -kusi	sējis, -usi	glābis, -usi	trūcis, -kusi					
	daudzsk.	metuši, -as	pirkuši, -as	sējuši, -as	glābuši, -as	trūkuši, -as					
nāk.	viensk. daudzsk.	}									
		metīšot									
		pirkšot siešot glābšot trūkšot									
s a l i k t ā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.	}	metis, -usi	pircis, -kusi	sējis, -usi	glābis, -usi					
	viensk.										
	daudzsk.										
	viensk. daudzsk.										
		esot									
		bijis, -usi									
		bijuši, -as									
		būšot									
Vajadzības izteiksme	tagadne	man, tev,	}	jā- met	jā- pērk	jā- sien					
	pagātne	viņam, -ai;									
	nākotne	mums, jums, viņiem, -ām									
		esot	jāglābj jātrūkst								
		bijis									
		būšot									

Dīvdabji					
tagadne	(metošs, -a)	(pērkošs, -a)	(sienošs, -a)	(glābjošs, -a)	(trūkstošs, -a)
	metot	pērkot	sienot	glābhot	trūkstot
	mezdams, -a	pirkdams, -a	siedams, -a	glābdams, -a	trūkdams, -a
pagātne	metis, -usi	pircis, -kusi	sējis, -usi	glābis, -usi	trūcis, -kusi
nākotne	metīšot	pirkšot	siešot	glābšot	trūkšot
Neno- teiksme					
	mest	pirkt	siet	glābt	trūkt
Suplūs					
	mestu	pirktu	sietu	glābtu	trūktu

Vidējā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātijs						
Laiki	Pers.	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	5. pašķira
tagadne	1.	metos	pērkos	sienos	glābjos	trūkstos
	2.	meties	pērcies	sienies	glābies	trūksties
	3.	metas	pērkas	sienas	glābjas	trūkstas
	1.	metamies	pērkamies	sienamies	glābjamies	trūkstamies
	2.	metaties	pērkaties	sienaties	glābjaties	trūkstaties
	3.	metas	pērkas	sienas	glābjas	trūkstas
pagātne	1.	metos	pirkos	sējos	glābos	trūkos
	2.	meties	pirkies	sējies	glābies	trūkies
	3.	metās	pirkās	sējās	glābās	trūkās
	1.	metāmajies	pirkāmajies	sējāmajies	glābāmajies	trūkāmajies
	2.	metāties	pirkāties	sējāties	glābāties	trūkāties
	3.	metās	pirkās	sējās	glābās	trūkās
nākotne	1.	metīšos	pirkšos	siešos	glābšos	trūkšos
	2.	metīšies	pirksies	siesies	glābsies	trūksies
	3.	metīšies	pirksies	siesies	glābsies	trūksies
	1.	metīsimies	pirksimies	siesimies	glābsimies	trūksimies
	2.	metīsities	pirksities	siesities	glābsities	trūksities
	3.	metīšies	pirksies	siesies	glābsies	trūksies

saliktā tagadne	1. esmu	meties, -usies	pircies, -kusies	sējies, -usies	glābies, -usies	trūcies, -kusies
	2. esi					
	3. ir					
saliktā pagātne	1. esam	metušies, -ās	pirkušies, -ās	sējušies, -ās	glābušies, -ās	trūkušies, -ās
	2. esat					
	3. ir					
saliktā nākotne	1. būšu	meties, -usies	pircies, -kusies	sējies, -usies	glābies, -usies	trūcies, -kusies
	2. būsi					
	3. būs					
saliktā nākotne	1. būsim	metušies, -ās	pirkušies, -ās	sējušies, -ās	glābušies, -ās	trūkušies, -ās
	2. būsit					
	3. būs					

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis

tagadne	1.	mestos	pirktos	sietos	glābtos	trūktos
	2.					
	3.					
tagadne	1.	mestos,	pirktos,	sietos,	glābtos,	trūktos,
	2.	mestumies	pirktumies	sietumies	glābtumies	trūktumies
	3.	mestos	pirktos	sietos	glābtos	trūktos

Pavēles izteiksme jeb imperatīvs

1.	-	-	-	-	-
2.	meties!	pērcies!	sienies!	glābies!	trūksties!
3.	lai metas!	lai pērkas!	lai sienas!	lai glābjas!	lai trūkstas!
1.	metīsimies!	pirksīsimies!	siesīsimies!	glābsīsimies!	trūksīsimies!
	metamies!	pērkamies!	sienamies!	glābjamies!	trūkstamies!
2.	metieties!	pērcieties!	sienieties!	glābieties!	trūkstieties!
3.	lai metas!	lai pērkas!	lai sienas!	lai glābjas!	lai trūkstas!

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs							
tagadne pagātne nākotne vēlēj. izt.	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, viņiem, -ām	(īr) bija būs būtu	jā- metas	jā- pērkas	jā- sienas	jā- glābjas jā- trūkstas	
Atstāstījuma izteiksme							
tag.	viensk. daudzsk.	} metoties	pērko- ties	sieno- ties	glābjo- ties	trūkstoties	
pagātne	viensk.	meties, -usies	pircies, -kusies	sējies, -usies	glābies, -usies	trūcies, -kusies	
	daudzsk.	metušies, -ās	pirku- šies, -ās	sēju- šies, -ās	glābu- šies, -ās	trūku- šies, -ās	
	nāk.	viensk. daudzsk.	} metīšoties	pirkšo- ties	siešo- ties	glābšo- ties	trūkšo- ties
s a l i k t ā nāk. pag. tag.	viensk. daudzsk.	} esot bijis, -usi bijuši, -as būšot	meties, -usies metu- šies, -ās	pircies, -kusies pirku- šies, -ās	sējies, -usies sēju- šies, -ās	glābies, -usies glābu- šies, -ās	trūcies, -kusies trūku- šies, -ās
	viensk.						
	daudzsk.						
	viensk. daudzsk.						
Vajadzības izteiksme	tagadne pagātne nākotne	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, vi- ņiem, -ām	esot bijis būšot	jāme- tas	jāpēr- kas	jāsie- nas	jāglāb- jas jātrūk- stas
Divdabji							
tagadne	metoties mezdamiens, -ās	pērkoties pirkdamies, -ās	sienoties siedamies, -ās	glābjoties glābdamies, -ās	trūkstoties trūkdamiens, -ās		
pagātne	meties, -usies	pircies, -kusies	sējies, -usies	glābies, -usies	trūcies, -kusies		
nākotne	metīšoties	pirkšoties	siešoties	glābšoties	trūkšoties		
Neno- teiksme	mesties	pirkties	sieties	glābties	trūkties		
Supīns	mestos	pirktos	sietos	glābtos	trūktos		

Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji					
tagadne	<i>metams, -a</i>	<i>pērkams, -a</i>	<i>sienams, -a</i>	<i>glābjams, -a</i>	<i>trūkstams, -a</i>
	<i>metam</i>	<i>pērkam</i>	<i>sienam</i>	<i>glābjam</i>	<i>trūkstam</i>
	<i>metamies</i>	<i>pērkamies</i>	<i>sienamies</i>	<i>glābjamies</i>	<i>trūkstamies</i>
pagātne	<i>mests, -a</i>	<i>pirkts, -a</i>	<i>siets, -a</i>	<i>glābts, -a</i>	

Otra lokāmā šķira.

256. §.

Pie otras lokāmās šķiras pieder verbi, kam tagadnes un pagātnes pirmajā personā vienāds zilbju skaits, bet nenoteiksmē vismaz divzilbju celms, piem.: tagadne *mazgāju*, pagātne *mazgāju*, nenoteiksme *mazgāt*.

Piedēkļu patskaņi *a, e, i* ir *j* priekšā gaŗi visās formās, piem.: *mazg-āju*, *mazg-ā*, *mazg-ājām*; *mēr-Iju*, *mēr-I*, *mēr-Ijām*; *aukl-ēju*, *aukl-ē*, *aukl-ējām*.

Otras lokāmās šķiras verbi atkarā no saknei pievienotā piedēkļa iedalāmi četrās pašķirās.

257. §. Pirmās pašķiras verbiem tagadnes celms beidzas ar -āja-,

piem.: *dom-āja-m* (*domājām*, *domāt*).

Pirmās pašķiras verbi: *bēdāt(-ies)*, *bradāt*, *braukāt*, *brēkāt*, *cie-nāt*, *cilāt*, *dāvāt*, *dīrāt*, *domāt*, *dragāt*, *dzenāt*, *gādāt*, *gaiņāt*, *glabāt*, *godāt*, *jautāt*, *kāpaļāt*, *kapāt*, *klaigāt*, *knābāt*, *lamāt*, *laulāt*, *lēkāt*, *lietāt* (arī: *lietot*), *lodāt*, *maitāt*, *maksāt*, *mazgāt*, *mētāt*, *mīņāt*, *nēsāt*, *nievāt*, *paijāt*, *plūkāt*, *plāpāt*, *pogāt*, *priecāties*, *rakāties*, *rotāt*, *runāt*, *saukāt*, *sijāt*, *staigāt*, *strādāt*, *sukāt*, *sūkāt*, *šļūkāt*, *šņaukāt*, *tekāt*, *tiesāt*, *vadāt*, *vaicāt*, *vajāt*, *valkāt*, *vazāt*, *žāvāties* u. c.

258. §. Otrās pašķiras verbiem tagadnes celms beidzas ar -oja-,

piem.: *gudr-oja-m* (*gudrojām*, *gudrot*).

Otrās pašķiras verbi: *asarot*, *barot*, *bruņot*, *burbuļot*, *ciemoties*, *dusmoties*, *dzīvot*, *galvot*, *gataivot*, *gaudot*, *glaimot*, *greznot*, *gudrot*, *ilgoties*, *jokot*, *kalpot*, *kaŗot*, *klepot*, *klibot*, *laipot*, *lapot*, *lietot*, *līgot*, *lingot*, *lolot*, *lūkot*, *ļaunoties*, *mājot*, *melot*,

mielot, murgot, pulgot, pušķot, riekstot, ripot, sapņot, sarmot, sirot, skalot, slinkot, spīguļot, spulgot, streipuļot, sūroties, tīkot, tirgot, trakot, tukšot, ubagot, vagot, vainagot, vainot, vairo, vārdot, vergot, vērot, vēžot, viļņot, zaimot, zaļot, ziedot, pārziemot, ziņot, zvejot, zvērot, žagot, žēlot u. c.

259. §. Trešās pašķiras verbiem tagadnes celms beidzas ar -īja-,

piem.: *med-īja-m* (*medījām, medīt*).

Gandrīz visi trešās pašķiras verbi atvasināti no lietvārdiem un adjektīviem. Šiem verbiem daudzās izloksnēs ir tieksme pāriet trešās lokāmās šķiras otras pašķiras verbu grupā, tādēļ bieži šos verbus lieto nepareizi.

Pie trešās pašķiras pieder šādi biežāk lietojami verbi: *bažīties, cienīt, kristīt, ķēzīt, medīt, mērīt, pestīt, pētīt, režģīties, rocīt (=galvot), sunīt, svētīt, šķīstīt, veltīt, vēstīt, vētīt, zeltīt*.

Ir sastopamas arī paralēlformas,

piem.: *lielīju, arī: lielu; robīju, arī: robu; sālīju, arī: sālu; tīrīju, arī: tīru*.

Rakstu valodā gan pārsvarā šie verbi lietojami kā trešās lokāmās šķiras verbi.

260. §. Ceturtās pašķiras verbiem tagadnes celms beidzas ar -ēja-,

piem.: *air-ēja-m* (*airējām, airēt*).

Ceturtās pašķiras verbi: *audzēt, auklēt, bendēt, biedēt, braukalēt, deldēt, dēvēt, diedelēt, dzesēt, dziedēt, gavēt, gāzelēties, grauzdēt, gremdēt, jādelēt, kaltēt, kāpelēt, kaplēt, karsēt, kausēt, kavēt, (iz)klīdēt, klusēt, koklēt, laimēt, lišķēt, makšķerēt, meklēt, mērdēt, pīpēt, precēt, pūdēt, pulcēt, raizēties, raudzēt, ravēt, remdēt, rūsēt, saldēt, sautēt, sekmēt, skraidelēt, (sa)slapēt, slavēt, spēlēt, spītēt, stabulēt, svēpēt, svilpēt, tērzēt, veldzēt, velēt, vēlēt = vācu wählen (bet: vēlēt, vēlu = vācu wünschen, III lokāmā šķira), zaudēt, zīlēt, zīmēt, žāvēt u. c.*

Kā otras lokāmās šķiras verbu loka arī salikteni dabūt (ar gaļu ū visās formās).

261. §. Otrās lokāmās šķiras verbu locīšanas paraugs.
Darāmā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs					
Laiki	Pers.	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira
tagadne	1.	runāju	mieloju	mērīju	kavēju
	2.	runā	mielo	mērī	kavē
	3.	runā	mielo	mērī	kavē
	1.	runājam	mielojam	mērījam	kavējam
	2.	runājat	mielojat	mērījat	kavējat
	3.	runā	mielo	mērī	kavē
pagātne	1.	runāju	mieloju	mērīju	kavēju
	2.	runāji	mieloji	mērīji	kavēji
	3.	runāja	mieloja	mērīja	kavēja
	1.	runājām	mielojām	mērījām	kavējām
	2.	runājāt	mielojāt	mērījāt	kavējāt
	3.	runāja	mieloja	mērīja	kavēja
nākotne	1.	runāšu	mielošu	mērīšu	kavēšu
	2.	runāsi	mielosi	mērīsi	kavēsi
	3.	runās	mielos	mērīs	kavēs
	1.	runāsim	mielosim	mērīsim	kavēsim
	2.	runāsīt	mielosīt	mērīsīt	kavēsīt
	3.	runās	mielos	mērīs	kavēs
saliktā tagadne	1.	esmu			
	2.	esi			
	3.	ir			
		} runājis, -usi	mielojis, -usi	mērījis, -usi	kavējis, -usi
	1.	esam			
	2.	esat			
	3.	ir			
		} runājuši, -as	mielojuši, -as	mērījuši, -as	kavējuši, -as
saliktā pagātne	1.	biju			
	2.	biji			
	3.	bija			
		} runājis, -usi	mielojis, -usi	mērījis, -usi	kavējis, -usi
	1.	bijām			
	2.	bijāt			
	3.	bija			
		} runājuši, -as	mielojuši, -as	mērījuši, -as	kavējuši, -as
saliktā nākotne	1.	būšu			
	2.	būsi			
	3.	būs			
		} runājis, -usi	mielojis, -usi	mērījis, -usi	kavējis, -usi
	1.	būsim			
	2.	būsīt			
	3.	būs			
		} runājuši, -as	mielojuši, -as	mērījuši, -as	kavējuši, -as

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis													
tagadne	1.	}	<i>runātu</i>	<i>mielotu</i>	<i>mērītu</i>	<i>kavētu</i>							
	2.												
	3.												
	1.		<i>runātu(m)</i>	<i>mielotu(m)</i>	<i>mērītu(m)</i>	<i>kavētu(m)</i>							
	2.												
	3.												
1.		<i>runātu</i>	<i>mielotu</i>	<i>mērītu</i>	<i>kavētu</i>								
2.													
3.													
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs													
1.	—	—	—	—									
2.	<i>runā!</i>	<i>mielo!</i>	<i>mērī!</i>	<i>kavē!</i>									
3.	<i>lai runā!</i>	<i>lai mielo!</i>	<i>lai mērī!</i>	<i>lai kavē!</i>									
1.	<i>runāsim!</i>	<i>mielosim!</i>	<i>mērīsim!</i>	<i>kavēsim!</i>									
	<i>runājam!</i>	<i>mielojam!</i>	<i>mērījam!</i>	<i>kavējam!</i>									
2.	<i>runājiet!</i>	<i>mielojiet!</i>	<i>mērījiet!</i>	<i>kavējiet!</i>									
3.	<i>lai runā!</i>	<i>lai mielo!</i>	<i>lai mērī!</i>	<i>lai kavē!</i>									
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs													
tagadne	man, tev,	(ir)	}	<i>jārunā</i>	<i>jāmielo</i>	<i>jāmērī</i>	<i>jākavē</i>						
pagātne	viņam, -ai;	<i>bija</i>											
nākotne	mums, jums,	<i>būs</i>											
vēlēj. izt.	viņiem, -ām	<i>būtu</i>											
Atstāstījuma izteiksme													
tag.	viensk. daudzsk.	}	<i>runājot</i>	<i>mielojot</i>	<i>mērījot</i>	<i>kavējot</i>							
pagātne	viensk.												
	daudzsk.	}	<i>runājis, -usi</i>	<i>mielojis, -usi</i>	<i>mērījis, -usi</i>	<i>kavējis, -usi</i>							
nāk.	viensk. daudzsk.												
	daudzsk.	}	<i>runājuši, -as</i>	<i>mielojuši, -as</i>	<i>mērījuši, -as</i>	<i>kavējuši, -as</i>							
	daudzsk.												
Saliktā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.	}	<i>esot</i>	<i>runājis, -usi</i>	<i>mielojis, -usi</i>	<i>mērījis, -usi</i>	<i>kavējis, -usi</i>						
	viensk.												
	daudzsk.												
	viensk. daudzsk.												
Vajadzības izteiksme	tagadne	man, tev,	}	<i>esot</i>	<i>jā-</i>	<i>jā-</i>	<i>jā-</i>	<i>jā-</i>					
	pagātne	viņam, -ai;							<i>bijis</i>	<i>runā</i>	<i>mielo</i>	<i>mērī</i>	<i>kavē</i>
	nākotne	mums, jums, viņiem, -ām											

Divdabji				
tagadne	(runājošs, -a) runājot runādams, -a	(mielojošs, -a) mielot mielodams, -a	(mērījošs, -a) mērījot mērīdams, -a	(kavējošs, -a) kavējot kavēdams, -a
pagātne	runājis, -usi	mielojis, -usi	mērījis, -usi	kavējis, -usi
nākotne	runāšot	mielošot	mērīšot	kavēšot
Neno- teiksmē	runāt	mielot	mērīt	kavēt
Supīns	runātu	mielotu	mērītu	kavētu

Vidējā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs					
Laiki	Pers.	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira
tagadne	1.	runājos	mielojos	mērījos	kavējos
	2.	runājies	mielojies	mērījies	kavējies
	3.	runājas	mielojas	mērījas	kavējas
	1.	runājamies	mielojamies	mērījamies	kavējamies
	2.	runājaties	mielojaties	mērījaties	kavējaties
	3.	runājas	mielojas	mērījas	kavējas
pagātne	1.	runājos	mielojos	mērījos	kavējos
	2.	runājies	mielojies	mērījies	kavējies
	3.	runājās	mielojās	mērījās	kavējās
	1.	runājāties	mielojāties	mērījāties	kavējāties
	2.	runājāties	mielojāties	mērījāties	kavējāties
	3.	runājās	mielojās	mērījās	kavējās
nākotne	1.	runāšos	mielošos	mērīšos	kavēšos
	2.	runāsies	mielosies	mērīsies	kavēsies
	3.	runāsies	mielosies	mērīsies	kavēsies
	1.	runāsimies	mielosimies	mērīsimies	kavēsimies
	2.	runāsīties	mielosīties	mērīsīties	kavēsīties
	3.	runāsies	mielosies	mērīsies	kavēsies

saliktā tagadne	1.	esmu	} runājies, -usies	mielojies, -usies	mērtjies, -usies	kavējies, -usies
	2.	esi				
	3.	ir				
	1.	esam	} runājušies, -ās	mielojušies, -ās	mērtjušies, -ās	kavējušies, -ās
	2.	esat				
	3.	ir				
saliktā pagātne	1.	biju	} runājies, -usies	mielojies, -usies	mērtjies, -usies	kavējies, -usies
	2.	biji				
	3.	bija				
	1.	bijām	} runāju- šies, -ās	mielojušies, -ās	mērtjušies, -ās	kavējušies, -ās
	2.	bijāt				
	3.	bija				
saliktā nākotne	1.	būšu	} runājies, -usies	mielojies, -usies	mērtjies, -usies	kavējies, -usies
	2.	būsi				
	3.	būs				
	1.	būsim	} runāju- šies, -ās	mielojušies, -ās	mērtjušies, -ās	kavējušies, -ās
	2.	būsit				
	3.	būs				
Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis						
tagadne	1.	} runātos	mielotos	mērītos	kavētos	
	2.					
	3.					
	1.	runātos, runātos	mielotos, mielotos	mērītos, mērītos	kavētos, kavētos	
	2.	} runātos	mielotos	mērītos	kavētos	
	3.					
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs						
1.	-					
2.	runājies!	mielojies!	mērtjies!	kavējies!		
3.	lai runājas!	lai mielojas!	lai mērtjas!	lai kavējas!		
1.	runāsimies!	mielosimies!	mērtsimies!	kavēsimies!		
	runājamies!	mielojamies!	mērtjamies!	kavējamies!		
2.	runājieties!	mielojieties!	mērtjieties!	kavējieties!		
3.	lai runājas!	lai mielojas!	lai mērtjas!	lai kavējas!		

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs						
tagadne pagātne nākotne vēlēj. izt.	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, viņiem, -ām	(ir) bija būs būtu	} jārunā- jāmielo- jāmērī- jākavē- jas jas jas jas			
Atstāstījuma izteiksme						
tag.	viensk. daudzsk.	} runājoties mīlo- mērī- kavē- joties joties joties joties				
pagātne	viensk.	runājies, -usies	mīlojies, -usies	mērījies, -usies	kavējies, -usies	
	daudzsk.	runājušies, -ās	mīloju- šies, -ās	mērīju- šies, -ās	kavēju- šies, -ās	
nāk.	viensk. daudzsk.	} runāšoties mīlošo- mērīšoties kavēšoties ties ties ties ties				
s a l i k t ā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.	} esot				
	viensk.	} bijis, -usi bijuši, -as būšot	runājies, -usies	mīlojies, -usies	mērījies, -usies	kavējies, -usies
	daudzsk.		runāju- šies, -ās	mīloju- šies, -ās	mērīju- šies, -ās	kavēju- šies, -ās
	viensk. daudzsk.					
Vajadzības izteiksme	tagadne pagātne nākotne	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, vi- ņiem, -ām	esot bijis būšot	} jāru- jāmie- jāmē- jāka- nājas lojas rījas vējas		
Divdabji						
tagadne	runājoties mīlojoties mērījoties kavējoties runādamies, mīlodamies, mērīdamies, kavēdamies, -ās -ās -ās					
pagātne	runājies, mīlojies, mērījies, kavējies, -usies -usies -usies -usies					
nākotne	runāšoties mīlošoties mērīšoties kavēšoties					
Neno- teiksme	runāties mīloties mērīties kavēties					
Supīns	runātos mīlotos mērītos kavētos					

Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji				
tagadne	<i>runājams, -a</i>	<i>mielojams, -a</i>	<i>mērījams, -a</i>	<i>kavējams, -a</i>
	<i>runājam</i>	<i>mielojam</i>	<i>mērījam</i>	<i>kavējam</i>
	<i>runājamies</i>	<i>mielojamies</i>	<i>mērījamies</i>	<i>kavējamies</i>
pagātne	<i>runāts, -a</i>	<i>mielots, -a</i>	<i>mērīts, -a</i>	<i>kavēts, -a</i>

Trešā lokāmā šķira.

262. §.

Pie trešās lokāmās šķiras pieder verbi, kam pagātnē par vienu zilbi vairāk nekā tagadnē un nenoteiksmē vismaz divzilbju celms, piem.: tagadne *lasu*, pagātne *lasīju*, nenoteiksme *lasīt*.

Šās lokāmās šķiras verbi iedalāmi trīs pašķirās.

263. §. Pirmās pašķiras verbiem pagātnes celms beidzas ar *-ājā-* (piem., *mierin-ājā-m*), nenoteiksme ar *-ināt* (piem., *mier-ināt*); tagadnes celmu atvasina ar piedēkli *-ā-*, piem., *mierina* no **mierinā*; sal.: *mēs mierinām*, vidējā kārtā *mierināties*.

Pie pirmās pašķiras pieder, piemēram, šādi verbi: *audzināt, birdināt, brīdināt, cildināt, dzisināt, ēdināt, klaudzināt, kurināt, līdzināt, mudināt, rasināt, ritināt, secināt, sumināt, šūdināt, vilināt*.

Pie šās grupas pieder vēl četri verbi, kas nenoteiksmē beidzas ar *-āt*: *sargāt, zināt, dziedāt, raudāt*. Verbi *dziedāt* un *raudāt* ir tagadnē a-celmi (3. persona *viņš dzied, raud*; vidējā kārtā *viņš izdziedas, izraudas*, ar īsu a).

264. §. Otrās pašķiras verbiem pagātnes celms beidzas ar *-ījā-* (piem., *rakst-ījā-m*), nenoteiksme – ar *-īt* (piem., *rakst-īt*).

Verbi, kam priekš *-īt* ir dz vai c (piem.: *raudzīt, locīt, mocīt*), tagadnē viscaur patur g resp. k, piem.: *loku, loki, loka, lokiet!* vai *lokait!* *moku, moki, moka, mokiet!* vai *mokait!* (šie verbi lokāmi kā verbs *sacīt*), atskaitot *mīcīt* (*mīcu, mīci, mīca, mīciet!*) un *mācīt* (*mācu, māci, māca, māciet!*), lai atšķirtu no *mācēt* (*māku, māki, māk, mākiet!*).

Pie otras pašķiras pieder, piemēram, šādi verbi:

adīt, ārdīt, braucīt, brīnīties, cīnīties, dēstīt, gadīties, lielīt, pelnīt, radīt, rīdīt, statīt, taupīt, tirdīt, tīstīt, traipīt, tvarstīt, valstīt, vārstīt.

III lokāmās šķiras pirmās un otras pašķiras verbu pareizrakstībā ielāgojams šāds likums:

Verbiem, kas nenoteiksmē beidzas ar *-īt, -ināt*, un verbiem *sargāt, zināt* (t. i., tiem verbiem, kas darāmās kārtas tagadnes 3. personā beidzas ar īsu *-a*) piedēkļa zilbē *a* rakstāms un izrunājams gaŗi:

1. darāmās kārtas tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personā, piem.: *mēs mācām, jūs mācāt*;

2. vidējās kārtas tagadnes 3. personā un visā daudzskaitlī, piem.: *viņš mācās, mēs mācāmies, jūs mācāties, viņi, viņas mācās*;

3. ciešamās kārtas tagadnes divdabī, piem.: *mācāms, mācām*.

Šo likumu var iegaumēt arī šādi: verbos, kas darāmās kārtas tagadnes 3. personā beidzas ar īsu *-a*, piem., *māca*, šis *a* rakstāms un izrunājams gaŗi visur tur, kur aiz tā seko līdzskanis, piem.: *mācām, mācāt, mācās, mācāms*.

Verbam *zināt* tagadnes 3. personas forma ir ne tikai *zina*, bet arī *zin* (no i-celma formas *zini*).

Tādi verbi kā *ausīties, brīnīties, cīnīties, gadīties, kļūdīties* un *maldīties* lokāmi tāpat kā, piem., verbs *mācīties*.

Sk. 9., 10., 11. uzdevumu.

265. §. Trešās pašķiras verbiem pagātnes celms beidzas ar *-ējā* (piem., *tur-ējā-m*), nenoteiksme – ar *-ēt* (piem., *tur-ēt*).

Trešajā pašķirā sakrituši divēji verbi:

1) seni tagadnes *a*-celmi (piem., no *tecēt* tagadne: *teku, teci, tek, teka-m, teka-t*) un 2) seni, daudzās izloksnēs vēl tagad sastopami tagadnes *i*-celmi (piem., no *gulēt* izloksnēs tagadne skan: *guļu, guli, gul, gulim, guli*). Rakstu valodā tagad visi *i*-celmi pārgājuši ja-vai *a*-celmos, piem., *guļu – guļam*, blakus arī: *gulu – gulam, ticu – ticam, redzu – redzam, mīlu – mīlam, vēlu – vēlam, sēžu – sēžam, stāvu – stāvam, ziedu – ziedam, turu – turam, varu – varam, minu – minam, dzirdu – dzirdam*.

Pie šās pašķiras pieder, piemēram, šādi verbi: *bālēt, derēt, gruzdēt, kurkstēt, kurnēt, mīlēt, rietēt, vajadzēt*.

Šās pašķiras verbiem tagadnes 3. personā nav *a* skaņas, tādēļ arī verbs *vajag* bez *a*.

266. §. Trešās lokāmās šķiras verbu locīšanas paraugs.

Darāmā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs				
Laiki	Pers.	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira
tagadne	1.	sargu	dalū	turu
	2.	sargi	dali	turi
	3.	sarga	dala	tur
	1.	sargām	dalām	turam
	2.	sargāt	dalāt	turat
	3.	sarga	dala	tur
pagātne	1.	sargāju	dalīju	turēju
	2.	sargāji	dalīji	turēji
	3.	sargāja	dalīja	turēja
	1.	sargājām	dalījām	turējām
	2.	sargājāt	dalījāt	turējāt
	3.	sargāja	dalīja	turēja
nākotne	1.	sargāšu	dalīšu	turēšu
	2.	sargāsi	dalīsi	turēsi
	3.	sargās	dalīs	turēs
	1.	sargāsim	dalīsim	turēsīm
	2.	sargāsīt	dalīsīt	turēsīt
	3.	sargās	dalīs	turēs
saliktā tagadne	1.	esmu	dalījis, -usi	turējis, -usi
	2.	esi		
	3.	ir		
	1.	esam	dalījuši, -as	turējuši, -as
	2.	esat		
	3.	ir		
saliktā pagātne	1.	biju	dalījis, -usi	turējis, -usi
	2.	biji		
	3.	bija		
	1.	bijām	dalījuši, -as	turējuši, -as
	2.	bijāt		
	3.	bija		
saliktā nākotne	1.	būšu	dalījis, -usi	turējis, -usi
	2.	būsi		
	3.	būs		
	1.	būsīm	dalījuši, -as	turējuši, -as
	2.	būsīt		
	3.	būs		

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis											
tagadne	1.	}	sargātu	dalītu	turētu						
	2.										
	3.										
	1.	}	sargātu(m)	dalītu(m)	turētu(m)						
	2.										
	3.										
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs											
1.	-										
2.	sargi!	dali!		turi!							
3.	lai sarga!	lai dala!		lai tur!							
1.	sargāsim!	dalīsim!		turēsim!							
	sargām!	dalām!		turam!							
2.	sargiet!	daliet!		turiet!							
	sargait!	dalait!									
3.	lai sarga!	lai dala!		lai tur!							
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs											
tagadne	man, tev,	(ir)	}	jāsarga	jādala	jātur					
pagātne	viņam, -ai;	bija									
nākotne	mums, jums,	būs									
vēlēj. izt.	viņiem, -ām	būtu									
Atstāstījuma izteiksme											
tag.	viensk. daudzsk.	}	sargot	dalot	turot						
pag.	viensk. daudzsk.										
nāk.	viensk. daudzsk.	}	sargājis, -usi sargājuši, -as	dalījis, -usi dalījuši, -as	turējis, -usi turējuši, -as						
Saliktā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.										
Saliktā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.	}	esot	sargājis, -usi sargājuši, -as	dalījis, -usi dalījuši, -as	turējis, -usi turējuši, -as					
	viensk.						}	bijis, -usi bijuši, -as	sargājis, -usi sargājuši, -as	dalījis, -usi dalījuši, -as	turējis, -usi turējuši, -as
	daudzsk.										
	nāk.	viensk. daudzsk.	}	būšot	sargājis, -usi sargājuši, -as	dalījis, -usi dalījuši, -as	turējis, -usi turējuši, -as				
	viensk. daudzsk.										
Vajadzības izteiksme	tagadne	man, tev,	esot	}	jāsarga	jādala	jātur				
	pagātne	viņam, -ai;	bijis								
	nākotne	mums, jums, viņiem, -ām	būšot								

Divdabji			
tagadne	(sargošs, -a) sargot sargādams, -a	(dalošs, -a) dalot dalīdams, -a	(turošs, -a) turot turēdams, -a
pagātne	sargājis, -usi	dalījis, -usi	turējis, -usi
nākotne	sargāšot	dalīšot	turēšot
Neno- teiksme	sargāt	dalīt	turēt
Supīns	sargātu	dalītu	turētu

Vidējā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātivs				
Laiki	Pers.	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira
tagadne	1.	sargos	dalos	turos
	2.	sargies	dalies	turies
	3.	sargās	dalās	turas
	1.	sargāemies	dalāemies	turamies
	2.	sargāties	dalāties	turaties
	3.	sargās	dalās	turas
pagātne	1.	sargājos	dalījos	turējos
	2.	sargājies	dalījies	turējies
	3.	sargājās	dalījās	turējās
	1.	sargājāemies	dalījāemies	turējāemies
	2.	sargājāties	dalījāties	turējāties
	3.	sargājās	dalījās	turējās
nākotne	1.	sargāšos	dalīšos	turēšos
	2.	sargāsies	dalīsies	turēsies
	3.	sargāsies	dalīsies	turēsies
	1.	sargāsimies	dalīsimies	turēsīmies
	2.	sargāsīties	dalīsīties	turēsīties
	3.	sargāsies	dalīsies	turēsies

saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	} <i>sargājies,</i> <i>-usies</i>	<i>dalījies,</i> <i>-usies</i>	<i>turējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>esi</i>			
	3.	<i>ir</i>			
	1.	<i>esam</i>	} <i>sargājušies,</i> <i>-ās</i>	<i>dalījušies,</i> <i>-ās</i>	<i>turējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>esat</i>			
	3.	<i>ir</i>			
saliktā pagātne	1.	<i>biju</i>	} <i>sargājies,</i> <i>-usies</i>	<i>dalījies,</i> <i>-usies</i>	<i>turējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>biji</i>			
	3.	<i>bija</i>			
	1.	<i>bijām</i>	} <i>sargājušies,</i> <i>-ās</i>	<i>dalījušies,</i> <i>-ās</i>	<i>turējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>bijāt</i>			
	3.	<i>bija</i>			
saliktā nākotne	1.	<i>būšu</i>	} <i>sargājies,</i> <i>-usies</i>	<i>dalījies,</i> <i>-usies</i>	<i>turējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>būsi</i>			
	3.	<i>būs</i>			
	1.	<i>būsim</i>	} <i>sargājušies,</i> <i>-ās</i>	<i>dalījušies,</i> <i>-ās</i>	<i>turējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>būsit</i>			
	3.	<i>būs</i>			

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis

tagadne	1.	}	<i>sargātos</i>	<i>dalītos</i>	<i>turētos</i>
	2.				
	3.				
	1.	}	<i>sargātos,</i> <i>sargātumies</i>	<i>dalītos,</i> <i>dalītumies</i>	<i>turētos,</i> <i>turētumies</i>
	2.				
	3.				

Pavēles izteiksme jeb imperatīvs

1.	—	—	—
2.	<i>sargies!</i>	<i>dalies!</i>	<i>turies!</i>
3.	<i>lai sargās!</i>	<i>lai dalās!</i>	<i>lai turas!</i>
1.	<i>sargāsimies!</i>	<i>dalīsimies!</i>	<i>turēsimies!</i>
	<i>sargāmies!</i>	<i>dalāmies!</i>	<i>turāmies!</i>
2.	<i>sargieties!</i>	<i>dalieties!</i>	<i>turieties!</i>
	<i>sargaities!</i>	<i>dalaities!</i>	
3.	<i>lai sargās!</i>	<i>lai dalās!</i>	<i>lai turas!</i>

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs					
tagadne pagātne nākotne vēlēj. izt.	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, viņiem, -ām	(ir) bija būs būtu	} jāsargās jādalās jāturas		
Atstāstījuma izteiksme					
tag.	viensk. daudzsk.	} sargoties daloties turoties			
pagātne	viensk.	sargājies, -usies dalījies, -usies turējies, -usies			
	daudzsk.	sargājušies, -ās dalījušies, -ās turējušies, -ās			
nāk.	viensk. daudzsk.	} sargāšoties dalīšoties turēšoties			
s a l i k t ā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.	} esot			
	viensk.	bijis, -usi sargājies, -usies dalījies, -usies turējies, -usies			
	daudzsk.	bijuši, -as sargājušies, -ās dalījušies, -ās turējušies, -ās			
	viensk. daudzsk.	} būšot			
Vajadzības izteiksme	tagadne pagātne nākotne	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, viņiem, -ām	esot bijis būšot	} jāsargās jādalās jāturas	
Dīvdabji					
tagadne	sargoties sargādamies, -ās		daloties dalīdamies, -ās		turoties turēdamies, -ās
pagātne	sargājies, -usies		dalījies, -usies		turējies, -usies
nākotne	sargāšoties		dalīšoties		turēšoties
Nenoteiksme		sargāties	dalīties		turēties
Supīns		sargātos	dalītos		turētos
Ciešamās kārtas jeb pasīvie dīvdabji					
tagadne	sargāms, -a sargām sargāties		dalāms, -a dalām dalāties		turāms, -a turām turāties
pagātne	sargāts, -a		dalīts, -a		turēts, -a

267. a š. Pirmās lokāmās šķiras darāmās un vidējās kārtas īstenības izteiksmes izskaņu tabula.

Pašķiras		1.		2.		3.		4.		5.	
Laiki	Nenoteksmē Pars.	mest		pbrkt		siet		glābt		trūkt	
		mestiles		pbrkties		sieties		glābties		trūkties	
tagadne	1.	-u	-os	-u	-os	-u	-os	-ju	-jos	-stu	-stos
	2.	-	-ies	-	-ies	-(l)	-ies	-	-ies	-sti	-sties
	3.	-	-as	-	-as	-	-as	-j	-jas	-st	-stas
	1.	-am	-amies	-am	-amies	-am	-amies	-jam	-jamies	-stam	-stamies
	2.	-at	-aties	-at	-aties	-at	-aties	-jat	-jaties	-stat	-staties
	3.	-	-as	-	-as	-	-as	-j	-jas	-st	-stas
pagātne	1.					-u	-os				
	2.					-i	-ies				
	3.					-a	-ās				
	1.					-ām	-āmies				
	2.					-āt	-āties				
	3.					-a	-ās				
nākotne	1.					-(t)šu	-(t)šos				
	2.					-(t)si	-(t)sies				
	3.					-(t)s	-(t)sies				
	1.					-(t)sim	-(t)simies				
	2.					-(t)sit	-(t)sities				
	3.					-(t)s	-(t)sies				

267. c. š. Trešās lokāmās šķiras darāmās un vidējās kārtas īstenības izteiksmes izskaņu tabula.

Pašķiras		1.		2.		3.	
Laiki	Neenotēlkaime	sargāt	sargāties	dalti	dalties	turtēt	turēties
tagadne	1.	-u	-os	-u	-os	-u	-os
	2.	-i	-ies	-i	-ies	-i	-ies
	3.	-a	-ās	-a	-ās	-	-as
	1.	-ām	-āties	-ām	-āmies	-am	-amies
	2.	-āt	-āties	-āt	-āties	-at	-aties
	3.	-a	-ās	-a	-ās	-	-as
pagātne	1.	-āju	-ājos	-āju	-ījies	-ēju	-ējos
	2.	-āji	-ājies	-iji	-ījies	-ēji	-ējies
	3.	-āja	-ājās	-ija	-ījās	-ēja	-ējās
	1.	-ājām	-ājāties	-ījām	-ījāties	-ējām	-ējāties
	2.	-ājāt	-ājāties	-ījāt	-ījāties	-ējāt	-ējāties
	3.	-āja	-ājās	-ija	-ījās	-ēja	-ējās
nākotne	1.	-āšu	-āšos	-īšu	-īšies	-ēšu	-ēšos
	2.	-āst	-āšies	-īsi	-īšies	-ēsi	-ēšies
	3.	-ās	-āšies	-īs	-īšies	-ēs	-ēšies
	1.	-āsim	-āsimies	-īsim	-īsimies	-ēsim	-ēsimies
	2.	-āsit	-āsities	-īsīt	-īsīties	-ēsīt	-ēsīties
	3.	-ās	-āšies	-īs	-īšies	-ēs	-ēšies

267. b §. Otrās lokāmās šķiras darāmās un vidējās kārtas Istenības izteiksmes izskaņu tabula.

Pašķiras		1.		2.		3.		4.	
Laiki	Nenoteiksmē Pera.	runāt		mīlēties		mērīt		kavēt	
		rundāties		mīlēties		mērīties		kavēties	
tagadnē	1.	āju	ājos	oju	ojos	iju	ijos	ēju	ējos
	2.	ā	ājies	o	ojies	ī	ījies	ē	ējies
	3.	ā	ājas	o	ojas	ī	ījas	ē	ējas
	1.	ājam	ājāties	ojam	ojāties	ijam	ijāties	ējam	ējāties
	2.	ājat	ājāties	ojat	ojāties	ijat	ijāties	ējat	ējāties
	3.	ā	ājas	o	ojas	ī	ījas	ē	ējas
pagātnē	1.	āju	ājos	oju	ojos	iju	ijos	ēju	ējos
	2.	āji	ājies	oji	ojies	iji	ījies	ēji	ējies
	3.	āja	ājās	oja	ojās	ija	ījas	ēja	ējās
	1.	ājām	ājāties	ojām	ojāties	ijām	ijāties	ējām	ējāties
	2.	ājāt	ājāties	ojāt	ojāties	ijat	ijāties	ējāt	ējāties
	3.	āja	ājās	oja	ojās	ija	ījas	ēja	ējās
nākotnē	1.	āšu	āšos	ošu	ošos	īšu	īšos	ēšu	ēšos
	2.	āsi	āšies	osi	osies	īsi	īšies	ēsi	ēšies
	3.	ās	āšies	os	osies	īs	īšies	ēs	ēšies
	1.	āsim	āšimies	osim	osimies	īsim	īšimies	ēsim	ēšimies
	2.	āsīt	āšities	osit	osities	īsīt	īšities	ēsīt	ēšities
	3.	ās	āšies	os	osies	īs	īšies	ēs	ēšies

Nekārtnie verbi

268. §. Nekārtnie verbi ir: būt, iet, dot. Senāk šiem verbiem tagadnes formās pievienoja sevišķas personu galotnes pie pašas saknes, piem.: *es-mu, ie-mu* jeb *ei-mu* (3. pers. *ie-t*), *do-mu*. Leišu valodā vēl sastopamas formas *esmī, eimī, dūomī* (tag. viensk. 1. pers.).

Darāmā kārta.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs				
Laiki	Pers.			
tagadne	1.	<i>esmu</i>	<i>ēju, iemu, eimu</i>	<i>dodu, domu</i>
	2.	<i>esi</i>	<i>ej</i>	<i>dod</i>
	3.	<i>ir</i>	<i>iet</i>	<i>dod</i>
	1.	<i>esam</i>	<i>ejam, eima</i>	<i>dodam</i>
	2.	<i>esat</i>	<i>ejat, eita</i>	<i>dodat</i>
	3.	<i>ir</i>	<i>iet</i>	<i>dod</i>
pagātne	1.	<i>biju</i>	<i>gāju</i>	<i>devu</i>
	2.	<i>biji</i>	<i>gāji</i>	<i>devi</i>
	3.	<i>bija</i>	<i>gāja</i>	<i>deva</i>
	1.	<i>bijām</i>	<i>gājām</i>	<i>devām</i>
	2.	<i>bijāt</i>	<i>gājāt</i>	<i>devāt</i>
	3.	<i>bija</i>	<i>gāja</i>	<i>deva</i>
nākotne	1.	<i>būšu</i>	<i>iešu</i>	<i>došu</i>
	2.	<i>būsi</i>	<i>iesi</i>	<i>dosi</i>
	3.	<i>būs</i>	<i>ies</i>	<i>dos</i>
	1.	<i>būsīm</i>	<i>iesīm</i>	<i>dosīm</i>
	2.	<i>būsīt</i>	<i>iesīt</i>	<i>dosit</i>
	3.	<i>būs</i>	<i>ies</i>	<i>dos</i>

saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	} <i>bijis,</i> <i>-usi</i>	<i>gājis,</i> <i>-usi</i>	<i>devis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>esi</i>			
	3.	<i>ir</i>			
	1.	<i>esam</i>	} <i>bijuši,</i> <i>-as</i>	<i>gājuši,</i> <i>-as</i>	<i>devuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>esat</i>			
	3.	<i>ir</i>			
saliktā pagātne	1.	<i>biju</i>	} <i>bijis,</i> <i>-usi</i>	<i>gājis,</i> <i>-usi</i>	<i>devis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>biji</i>			
	3.	<i>bija</i>			
	1.	<i>bijām</i>	} <i>bijuši,</i> <i>-as</i>	<i>gājuši,</i> <i>-as</i>	<i>devuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>bijāt</i>			
	3.	<i>bija</i>			
saliktā nākotne	1.	<i>būšu</i>	} <i>bijis,</i> <i>-usi</i>	<i>gājis,</i> <i>-usi</i>	<i>devis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>būsi</i>			
	3.	<i>būs</i>			
	1.	<i>būsīm</i>	} <i>bijuši,</i> <i>-as</i>	<i>gājuši,</i> <i>-as</i>	<i>devuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>būsīt</i>			
	3.	<i>būs</i>			

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis

tagadne	1.	} <i>būtu</i>	<i>ietu</i>	<i>dotu</i>
	2.			
	3.			
	1.	<i>būtu(m)</i>	<i>ietu(m)</i>	<i>dotu(m)</i>
	2.	<i>būtu(t)</i>	<i>ietu(t)</i>	<i>dotu(t)</i>
	3.	<i>būtu</i>	<i>ietu</i>	<i>dotu</i>

Pavēles izteiksme jeb imperatīvs

1.	-	-	-
2.	<i>esi!</i>	<i>ej!</i>	<i>dod!</i>
3.	<i>lai ir!</i>	<i>lai iet!</i>	<i>lai dod!</i>
1.	<i>būsīm! esam!</i>	<i>iesīm! ejam!</i>	<i>dosīm! dodam!</i>
2.	<i>esiet!</i>	<i>ejiet!</i>	<i>dodiet!</i>
3.	<i>lai ir!</i>	<i>lai iet!</i>	<i>lai dod!</i>

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs

tagadne pagātne nākotne vēlēj. izt.	man, tev, viņam, -ai; mums, jums, viņiem, -ām	(ir) <i>bija</i> <i>būs</i> <i>būtu</i>	} <i>jābūt</i> <i>jāiet</i> <i>jādod</i>
--	--	--	--

Atstāstījuma izteiksme						
tag.	viensk. daudzsk.	} <i>esot</i>		<i>ejot</i>	<i>dodot</i>	
pag.	viensk. daudzsk.	<i>bijis, -usi</i> <i>bijuši, -as</i>		<i>gājis, -usi</i> <i>gājuši, -as</i>	<i>devis, -usi</i> <i>devuši, -as</i>	
nāk.	viensk. daudzsk.	} <i>būšot</i>		<i>iešot</i>	<i>došot</i>	
s a l i k t ā tag. pag. nāk.	viensk. daudzsk.	} <i>esot</i>		} <i>bijis, -usi</i> <i>bijuši, -as</i>	<i>gājis, -usi</i> <i>gājuši, -as</i>	<i>devis, -usi</i> <i>devuši, -as</i>
	viensk.	<i>bijis, -usi</i>				
	daudzsk.	<i>bijuši, -as</i>				
	viensk. daudzsk.	} <i>būšot</i>				
Vajadzības izteiksme	tagadne	man, tev, viņam, -ai;	<i>esot</i>	} <i>jābūt</i> <i>jāiet</i> <i>jādod</i>		
	pagātne	mums, jums, viņiem, -ām	<i>bijis</i>			
	nākotne		<i>būšot</i>			
Darāmās kārtas divdabji						
tagadne		<i>esošs, -a</i>	<i>ejošs, -a</i>	<i>(dodošs, -a)</i>		
		<i>esot</i>	<i>ejot</i>	<i>dodot</i>		
		<i>būdams, -a</i>	<i>iedams, -a</i>	<i>dodams, -a</i>		
pagātne		<i>bijis, -usi</i>	<i>gājis, -usi</i>	<i>devis, -usi</i>		
nākotne		<i>būšot</i>	<i>iešot</i>	<i>došot</i>		
Nenoteiksme		<i>būt</i>	<i>iet</i>	<i>dot</i>		
Supīns		<i>būtu</i>	<i>ietu</i>	<i>dotu</i>		

Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji

tagadne		<i>esam</i>	<i>ejams, -a</i> <i>ejam</i> <i>ejamies</i>	<i>dodams, -a</i> <i>dodam</i> <i>dodamies</i>
pagātne		<i>būts</i>	<i>iets, -a</i>	<i>dots, -a</i>

269. §. Vidējās kārtas formas nekārtņiem verbiem atvasina līdzīgi citiem verbiem, piem.: *iet – (sa)ieties, dot – doties;*
tagadne: *(sa)ejos, -ejies, -ietas, -ejamies, -ejaties, -ietas;*
dodos, dodies, dodas, dodamies, dodaties, dodas.

Verbu locīšanas paraugs ciešamajā kārtā.

270. §.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs

Pers.	tagadne	pagātne	nākotne
1.	<i>tieku</i>	<i>tiku</i>	<i>tikšu</i>
	<i>(topu)</i>	<i>(tapu)</i>	<i>(tapšu)</i>
2.	<i>tiec</i>	<i>tiki</i>	<i>tiksi</i>
3.	<i>tieķ</i>	<i>tika</i>	<i>tiks</i>
	} <i>godāts,</i> <i>-a</i>	} <i>godāts,</i> <i>-a</i>	} <i>godāts,</i> <i>-a</i>
1.	<i>tiekam</i>	<i>tikām</i>	<i>tiksim</i>
2.	<i>tiekat</i>	<i>tikāt</i>	<i>tiksīt</i>
3.	<i>tieķ</i>	<i>tika</i>	<i>tiks</i>
	} <i>godāti,</i> <i>-as</i>	} <i>godāti,</i> <i>-as</i>	} <i>godāti,</i> <i>-as</i>
	saliktā tagadne	saliktā pagātne	saliktā nākotne
1.	<i>esmu</i>	<i>biju</i>	<i>būšu</i>
2.	<i>esi</i>	<i>biji</i>	<i>būsi</i>
3.	<i>ir</i>	<i>bija</i>	<i>būs</i>
	} <i>godāts,</i> <i>-a</i>	} <i>godāts,</i> <i>-a</i>	} <i>godāts,</i> <i>-a</i>
1.	<i>esam</i>	<i>bijām</i>	<i>būsim</i>
2.	<i>esat</i>	<i>bijāt</i>	<i>būsīt</i>
3.	<i>ir</i>	<i>bija</i>	<i>būs</i>
	} <i>godāti,</i> <i>-as</i>	} <i>godāti,</i> <i>-as</i>	} <i>godāti,</i> <i>-as</i>

Divdabis jeb particips.

271. §.

Divdabis ir verbu forma, kam piemīt divas dabas: verba un adjektīva daba.

272. §. 1. Divdabim tāpat kā verbam ir:

- a) laiki: tagadne, pagātne, nākotne;
- b) kārtas: darāmā, vidējā un ciešamā;
- c) Divdabi atvasina no verbu saknēm vai celmiem (*iet – iedams; gāju – gājis*);

d) Divdabis biedrojas ar to pašu locījumu, ar ko attiecīgais verbs,

piem.: *cīrst malku un cīrzdams malku.*

2. Divdabim tāpat kā adjektīvam ir:

- a) noteiktā un nenoteiktā galotne (divdabjiem ar -ošs, -ams, -ts);
- b) salīdzināmo pakāpju formas (sastopamas tikai divdabjiem, kas ieguvuši adjektīva dabu, piem.: *tīkams – tīkamāks – vistīkamākais*; no pārējiem divdabjiem darinātās salīdzināmo pakāpju formas, piem.: *mirdzošs – mirdzošāks*, literārā valodā nav ieteicamas).

Tāpat kā adjektīvs divdabīs pieskaņojas lietvārdam dzimtē, skaitlī un locījumā, piemēram, *ziedošs ievu krūms, ziedoši ievu krūmi*.

Teikumā divdabīs var būt par apzīmētāju, piem.: *smejošs bērns; piekūsis ceļnieks; teicams darbs*.

3. Izšķir lokāmas un nelokāmas divdabju formas.

Nelokāmos divdabjus sauc par apstākļu divdabjiem, jo tiem piemīt verba un apstākļa daba un teikumā tie apzīmē darbības laiku, veidu vai cēloni,

piem.: *Saulei lecot* (laika apstāklis), *devāmies uz pļavu*.

4. **Laiki.** Darāmajā un vidējā kārtā divdabji sastopami visos trīs laikos; ciešamajā kārtā tikai tagadnē un pagātnē.

5. **Atvasināšana.** Divdabjus atvasinot, jāievēro, ka tagadnes divdabjus atvasina no tagadnes celma, pagātnes divdabjus – no pagātnes celma un nākotnes – no nākotnes celma, atskaitot darāmās kārtas tagadnes divdabī ar -dams un ciešamās kārtas pagātnes divdabī ar -ts, kurus atvasina no nenoteiksmes celma.

Darāmās kārtas jeb aktīvie un attiecīgie vidējās kārtas divdabji.

273. §. Darāmajā kārtā ir trīs tagadnes divdabji:

- a) lokāmais divdabīs ar izskaņu -ošs (-oša),
- b) divdabīs ar izskaņu -ot un
- c) " " " -dams (-dama).

Bez tam darāmajā kārtā ir nākotnes divdabīs un pagātnes divdabīs.

Darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabīs.

274. §. 1. Šis divdabīs, kas darināts no tagadnes celma, ir latviešu valodā stipri pārveidots; blakus formai ar -ošs, -oša ir senāka forma ar -ots, -oti (lei. -anti), kas tagad patvērusies tikai izloksnēs,

piem.: *verdots ūdens; mākots tēva dēls; augots bērns*.

Darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabīs rakstu valodā tagad beidzas ar -ošs, -oša (noteiktā galotne -ošais, -ošā).

2. Atvasina šo divdabi no tagadnes celma. Praktiski atvasināšana izdarāma, ņemot tagadnes daudzskaitļa 1. personu, piem.: *tekam*, atmetot izskaņu *-am* un pievienojot saknei *tek-* divdabja izskaņu *-ošs*: *tekošs*.

3. Loka šo divdabi (atskaitot formas ar *-ots, -oti*) vīriešu dzimtē kā *a-celmus*, sieviešu dzimtē kā *ā-celmus*; ar noteikto galotni – kā adjektīvus ar noteikto galotni.

275. §. Divdabis ar *-ošs* apzīmē:

1. pastāvīgu, iedabātu īpašību un šai nozīmē pilnīgi līdzinās adjektīvam,

piem.: *tekošs, stāvošs, smirdošs ūdens* ir tāds ūdens, kas vienmēr *tek, stāv, smird*;

2. pašreizēju stāvokli vai darbību,

piem.: *dīgstoša sēkla, verdošs ūdens, raudošs bērns, rejošs suns, ziedoša liepa*.

276. §. Divdabis ar *-ošs* sastopams palaikam no verbiem ar nepārejošu nozīmi, piem., *verdošs ūdens, nākošā nedēļa*.

No verbiem ar pārejošu nozīmi šie divdabji bez lielas vajadzības nav darināmi. Sevišķi skaužami ir šādu divdabju savienojumi ar papildinātāju, piem.: *visus iepriecinošs dziedājums*, labāk: *dziedājums, kas visus iepriecina*; *strīdu radošs jautājums*, jāsaka: *jautājums, kas rada strīdu*, bet, piem., *radošs darbs* ir pieņemams. Kur vien iespējams, šādu divdabju vietā jālieto citas formas.

277. §. Divdabjus ar *-ošs* no pārejošiem verbiem var aizstāt:

1. adjektīvs ar *-īgs*,

piem.: *apburošs – burvīgs*, arī *apburīgs, pamācošs – pamācīgs, saistošs – saistīgs, spiežošs* (nepareizi: *spiedošs, nospiedošs*, sk. 278. §) – *spiedīgs, aizkustinošs – aizgrābīgs, draudošs – draudīgs*;

2. darītāja vārds ar *-tājs, -ējs*,

piem.: *izšķīrošs vārds – izšķīrējs*, arī: *izšķirīgais vārds, lemjošas tiesības – lēmēja tiesības*;

3. attiecīgā verba īstenības izteiksmes forma,

piem.: *druvu stāvoklis apmierinošs*, jāsaka: *druvu stāvoklis apmierina*; *tavi pierādījumi nav pārliecinoši – tavi pierādījumi nepārliecina*.

No nepārejošiem verbiem divdabjus ar *-ošs* nav iemesla skaust. Formas: *pietiekoša atzīme, skrejošs zaķis, grimstošs kuģis* u. c. ir bez vainas.

278. §. Bieži divdabjus ar *-ošs* nepareizi darina, neievērojot, ka šie divdabji atvasināmi no tagadnes celma. Rodas tādas nepareizas formas kā *spiedošs, cietošs*. Formāli pareizi: *spiežošs* (atvasina no tagadnes celma: *spiež + ošs = spiežošs*), *ciešošs* (*cieš + ošs*). Šām

formām divu šņāceņu dēļ trūkst labskapas, un bez tam šie divdabji atvasināti no pārejošiem verbiem, tādēļ labā latviešu valodā nav ciešami; to vietā jāizlīdzas ar iepriekš minētajām variācijām, piem.: *spiedīgs gaiss, laiks*. Pēc vācu vai krievu valodas parauga darinātais teiciens: *nospiedošs vairākums* latviešu valodā izsakāms: *viss lielais vairums* vai *gandrīz visi*; *cietošs skats* – *cietēja skats*. Tāpat nepareizi ir atvasinājumi: *kvēlošs, starošs, putošs* (no *putot*); pareizi: *kvēlojošs, starojošs, putojošs*.

Divdabji: *sekojošais* un *sekošs* ir atzīstami; tie pareizi darināti, pirmais no *sekot*, otrs no *sekt*. Jāvairās šos divdabjus lietot kā izteicējus, piem.: *Paziņojuma teksts sekojošs*, jāsaka: *paziņojuma teksts šāds*.

279. §. Attiecīgais vidējās kārtas divdabjis par apzīmētāju rakstu valodā sastopams ļoti reti, tikai dažos locījumos: abu skaitļu ģenitīvā un akuzatīvā un bez tam vēl daudzskaitļa nōminātīvā.

	vienskaitlis	daudzskaitlis
nōm.	–	uzmostošās jūtas
ģen.	mostošās dabas	uzmostošos jūtu
akuz.	mostošos dabu	uzmostošās jūtas

280. §. Divdabjis ar *-ošs* lietojams:

1. par apzīmētāju,
piem.: *dilstošs mēness, nākošā nedēļa, tekošs ūdens*;
2. par izteicēju,
piem.: *Šis ūdens ir tekošs*.

Apstākļu divdabjis ar *-ot*.

281. §. No divdabja ar *-ots, -ošs* cēlies divdabjis ar *-ot*, vidējā kārtā *-oties*,
piem.: *esot* (lei. *ēsant*), *metot* – *metoties*.

282. §. 1. Divdabjis ar *-ot* lietojams atstāstījuma izteiksmē par izteicēju,

piem.: *Viņš gribot braukt uz laukiem. Bērni lasot sēnes*.

2. Divdabjis ar *-ot* lietojams datīva nozīmē, attieckdamies teikumā uz kādu datīva formā izteiktu lietvārdu,

piem.: *Vīlam kājas nosalušas, purvus, mežus bradājot. Man nokrita cepurīte, labdienīgu pasakot* (divdabja teiciens).
Viņam, mežā strādājot, nosalušas kājas.

No šā divdabja un datīva formā izteiktā lietvārda savienojuma cēlies tā saucamais patstāvīgais datīvs, ar ko izsaka pavadu darbību,

piem.: *Birst bērnam zelta rasa, strazdiņam uzlecot* (= kad strazdiņš uzlec). *Pats precēju līgaviņu, tēvam mātei nezinot. Liktin lika vaŗa tilts, man ejot tautiņās*.

Kad datīvs viegli piedomājams vai darbība izteikta vispārējā nozīmē, tad datīvs var atkrist,

piem.: *Sienu vedot* (t. i., mums, viņiem), *uznāca lietus. Ābelīte Dievu lūdza, lai ved meitu šoruden: visi zari nolīkuši, dzīpariņus žāvējot* (t. i., meitai).

3. Aiz vārdiem ieraudzīt, redzēt, dzirdēt, sacīt, atrast, šķīst, teikt, gaidīt u. c. divdabis ar -ot (arī divdabis ar -am) nostājas blakus papildinātājam,

piem.: *Redzam sauli noejot* (noejam). *Gaida draugus atbraucot* (atbraucam). *Dzird jau gaili dziedot* (dziedam).

4. Divdabis ar -ot sacenšas ar divdabi, kas beidzas ar -dams,

piem.: *Sēžot* (= *sēdēdama* = *kad sēdēju*) *brāļu pulciņā, gudru teicu valodiņu. Apzinoties* (apzinādamās) *savu vainu, viņa nosarka.*

283. §. Divdabim ar -ot laiku nokrāsu noteic virsteikumā esošais laiks,

piem.: *Gaismiņai svīstot, mēs ceļamies* (cēlāmies, celsimies).

284. §. No senajiem i-celmiem sastopams divdabis ar -is, -īt,

piem.: *Viņš neliekas ne zinīs* (zinīt).

Darāmās kārtas tagadnes divdabis ar -dams, -dama
(vidējā kārtā -damies, -damās).

285. §. Šis divdabis tiek atvasināts no nenoteiksmes celma, pievienojot divdabja izskaņu,

piem.: *cel-t + dams = celdams.*

Divdabis ar -dams sastopams tikai ar nenoteikto galotni un rakstu valodā tikai abu skaitļu nōminātīvā (-dams, -dami, -dama, -damas).

286. §. 1. Teikumā divdabis ar -dams iegūst apstākļa nozīmi un formāli saskan ar teikuma priekšmetu,

piem.: *Bites strādā sanēdamas.*

Nekad tas nav lietojams kā adjektīvs vai apzīmētājs.

2. Jautājuma un vispārināmos attieksmes teikumos divdabis ar -dams var aizstāt verbu ar personas galotni un būt par izteicēju,

piem.: *Kur iedams? Kurp braukdami* (braucat), *sīki putni?*

Ej kur iedams, visur tās pašas debesīs.

3. Apstākļu teicienos divdabis ar -dams sastopams pārmaiņus ar divdabi, kas beidzas ar -ot,

piem.: *Ūdeni smeldams* (smēlot), *aplaistījos.*

287. §. Divdabis ar -dams sastopams:

1. nolūka nozīmē,

piem.: *Nesauc māte mīlēdama, sauc, tautām rādīdama*
(= lai tautām rādītu). *Zēni vingroja, rādīdami savu lielo*
veiklību. Ļaundaris atriebdamies nocirtis kaimiņa jaunās
ābelītes;

2. iemesla nozīmē,

piem.: *Braukdams* (= tāpēc ka braucis) *pa citu ceļu, viņš nomal-*
dījās. Labu domādama (= tāpēc ka labu domāju), *tā teicu;*

3. kā tās pašas saknes verba nojēguma pastiprinātājs,

piem.: *Nāc nākdama, vasariņa! Krauj, māmiņ, uzkraudama triju*
zirgu vezumiņu! Saki ko sacīdams, neticēšu!

288. §. Runājot par divdabī izteiktās darbības laiku, izšķirami trīs gadījumi.

1. Divdabī izteiktā darbība notiek vienā laikā ar galvenajā izteicējā izteikto darbību,

piem.: *Seši mazi bundzinieki jā pa ceļu bungodami. Es, karā*
aiziedams, atstāj(u) māsu šūpulī. Auklēdama, māmuliņa,
auklē mani krietnu vīru!

2. Divdabī izteiktā darbība notiek priekš galvenā izteicēja darbības,

piem.: *To pasacīdami* (= kad bija pasacījuši), *viņi aizgāja. No*
kariņa pārnākdams (= kad biju pārnācis), *atrod(u) lielu*
rakstītāju.

3. Divdabī izteiktā darbība notiek pēc galvenā izteicēja darbības,

piem.: *Māte izsteidzās ārā, ieskriedama klētī.*

(Kā rakstāms divdabis ar -dams, sk. 30. §).

Darāmās kārtas nākotnes divdabis.

289. §. Darāmās kārtas nākotnes divdabi darina no nākotnes vienskaitļa 1. personas, liekot personu galotnes vietā divdabja galotni -ot,

piem.: *doš-u - doš + ot; vidējā kārtā doš + oties.*

Šis divdabis tagad lietojams atstāstījuma izteiksmē un tikai nelokāmā formā,

piem.: *Vecīši priecājas: būšot viņiem zemes arājiņš. Viņi sacījās,*
ka drīz būšot atpakaļ un tad tūlīt došoties ceļā.

Darāmās kārtas pagātnes divdabis.

290. §. Šis divdabis vīriešu dzimtē beidzas ar -is (lei.: -ēs), sieviešu dzimtē ar -usi (bet ne ar -use); ar noteikto galotni: -ušais, -usī vai -ušā (bet ne -usē). Šo divdabi darina, atmetot pagātnes

celmam beigu patskani un pievienojot divdabja izskaņu, piem.: *cēl-u* – *cēl + is*, *cēl + usi*.

291. §. Locīšana.

Pagātnes divdabi ar noteikto galotni loka kā adjektīvus ar noteikto galotni. Sieviešu dzimtē vienskaitļa nōminātīvā sastopama vecāka forma ar *-usi*, piem., *nogurusī*.

Divdabi ar nenoteikto galotni loka šādi:

Locījumi	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte
	vienskaitlis	
nōm. ģen. dat. akuz. instr. lok.	<i>noguris ceļnieks</i> <i>noguruša ceļnieka</i> <i>nogurušam ceļniekam</i> <i>nogurušu ceļnieku</i> <i>ar nogurušu ceļnieku</i> <i>nogurušā ceļniekā</i>	<i>nokaltusi egle</i> <i>nokaltušas egles</i> <i>nokaltušai eglei</i> <i>nokaltušu egli</i> <i>ar nokaltušu egli</i> <i>nokaltušā eglē</i>
	daudzskaitlis	
nōm. ģen. dat. akuz. instr. lok.	<i>noguruši ceļnieki</i> <i>nogurušu ceļnieku</i> <i>nogurušiem ceļniekiem</i> <i>nogurušus ceļniekus</i> <i>ar nogurušiem ceļniekiem</i> <i>nogurušos ceļniekos</i>	<i>nokaltušas egles</i> <i>nokaltušu egļu</i> <i>nokaltušām eglēm</i> <i>nokaltušas egles</i> <i>ar nokaltušām eglēm</i> <i>nokaltušās eglēs</i>

Vidējā kārtā šis divdabis beidzas ar *-ies*, *-usies* un nav sastopams visos locījumos, bet tikai dažos, piem., *novēlojies skolnieks*.

Vidējā kārtā lietojamās formas.

vienskaitlis			daudzskaitlis	
Loc.	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte
nōm.	<i>novēlojies</i>	<i>novēlojusies</i>	<i>novēlojušies</i>	<i>novēlojušās</i>
ģen.	<i>novēlojušās</i>		<i>novēlojušos</i>	
akuz.	<i>novēlojušos</i>		<i>novēlojušos</i>	<i>novēlojušās</i>
instr.	<i>novēlojušos</i>		–	–

292. §. Darāmās kārtas pagātnes divdabis apzīmē sasniegtu stāvokli vai pabeigtu darbību.

1. Teikumā šis divdabis lietojams:

a) par apzīmētāju,

piem.: *sasalusi zeme, nokaltis koks, pusplaucis zieds, sādzis cilvēks; izbadējies suns, nokavējies braucējs. Paēdušai pelei milti rūgti;*

b) par teikuma priekšmetu,

piem.: *Miris pie tiesas nesūdžēs. Nedzēris domā, dzēris runā;*

c) par papildinātāju,

piem.: *Izsalkušu viegli paēdināt;*

d) par izteicēju saliktā tagadnē, saliktā pagātnē un saliktā nākotnē, vēlējuma izteiksmē un stāstījuma teikumos, runājot par pagātni,

piem.: *Aka ir izžuvusi. Māte piecēlusies priekš saules lēkta. Es biju (būšu, esot bijis) aizceļojis. Būtu to zinājusi, nebūtu ne kāju tur spērusi.*

2. Darāmās kārtas pagātnes divdabis lietojams aiz dažiem vārdiem, piemēram: *likties, rādīties, šķīsties, palikt* u. c.,

piem.: *Neliecies sapratusi, ja nesaproti! Viesi rādās jau sabraukuši. Es paliku neēdusi. Viņš liedzas to darījis.*

3. Laika nozīmē blakus izteicējam darāmās kārtas pagātnes divdabis izsaka darbību, kas notikusi agrāk nekā verba personiskajā formā minētā darbība,

piem.: *Vienu sieku samalusi, staigā, rokas salikusi.*

4. Šis divdabis iegūst arī iemesla un pieļāvības nozīmi,

piem.: *Velnu izjokojis (= tāpēc ka izjokojis), vīrs priecīgs devies uz mājām. Nebēdāju piekususi, priecājos samalusi. Ceļinieks, no tālā ceļa noguris, tomēr devās tālāk.*

5. Ar papildinātāju saskaņots, šis divdabis lietojams aiz visiem tiem vārdiem, aiz kuņiem nostājas tagadnes divdabji ar *-ot* un *-am*; pēdējie izsaka, ka zināma darbība notiek, bet divdabis ar *-is*, *-ies*, ka tā jau notikusi,

piem.: *Pazinu māmiņu raudājušu. Nu redzu tevi vienreiz agri piecēlušos.*

Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji.

293. §. Ciešamajā kārtā ir tagadnes un pagātnes divdabji, nākotnes divdabja trūkst.

Tagadnē ir divi divdabji: lokāmais ar *-ams* (*-āms*), piem., *plaujams*, un nelokāmais ar *-am* (*-ām*), piem., *plaujam*; pagātnē viens lokāmais divdabis ar *-ts* (piem., *plauts*).

Abiem ciešamās kārtas divdabjiem ir nenoteiktas un noteiktas galotnes.

Ciešamās kārtas tagadnes divdabis.

294. §. Ciešamās kārtas tagadnes divdabi atvasina ar **-ms** (**-mais**), sieviešu dzimtē ar **-ma** (**-mā**), ko pievieno tagadnes celmam, atmetot personu galotni, piem., *plauja-m – plauja + ms*. Praktiski to var izdarīt arī tā, ka tagadnes darāmās kārtas daudzskaitļa 1. personas formai pievieno: vīriešu dzimtē **-s** (piem., *plaujam + s*), sieviešu dzimtē **-a** (piem., *plaujam + a*).

Loka šo divdabi vīriešu dzimtē kā **a-celmu**, sieviešu dzimtē kā **ā-celmu**.

No lokāmā divdabja akuzatīva formas, atmetot galotni **-u**, cēlies nelokāmais divdabis ar **-m**, piem., *plaujam: redzēju viņu plaujam* (senāk: *plaujamu*).

Vidējā kārtā šis divdabis beidzas ar **-amies** (**-ā mies**), piem.: *Redzu putnu laižamies*.

295. §. Ciešamās kārtas tagadnes divdabim var būt tīra ciešamās kārtas nozīme,

piem.: *Gauži raud zaļa zāle, kājiņām saminama. Tā saucamie, dēvējamie puskoka lēcēji.*

Ciešamās kārtas nozīme ir arī divdabim *lūdzams*,

piem.: *Nāc man, lūdzams, līdz!*

Šāda tīri pasīva nozīme ir arī divdabim blakus verbam *gribēt*,

piem.: *Nauda gribas skaitāma. Viņš gribas slavējams, teicams.*

Grib zemīte lab(i) aŗama, vēl grib labi ecējama.

296. §. Tagadnes ciešamās kārtas divdabis dažkārt izsaka iespējamu darbību, pie kam lietvārds, ar ko šis divdabis saskaņots, var apzīmēt:

a) līdzekli darbības veikšanai,

piem.: *dzeŗams trauks* (= *trauks*, ar ko var dzert), *ēdama karote* (= ar ko var ēst), *jājam(ai)s zirgs*; *šujamā, kuŗamā, plaujamā maŗina*.

Piezīme. Būdams par apzīmētāju un ar nenoteikto galotni, divdabis var saauŗt ar apzīmējamo lietvārdu saliktenī,

piem.: *kuŗam-, plaujam-, šujammaŗina*, tāpat kā *ēdamkarote*;

b) darbības (loŗisko) papildinātāju (ŗai sakarā divdabja vietā var likt teicienu *ko var* ar nenoteiksmi no tās pašas saknes, no kuŗas divdabis),

piem.: *dzeŗams ūdens* (= *ūdens*, ko var dzert), *neizsakāms prieks* (= *prieks*, ko nevar izteikt), *teicams darbs*, *aŗama zeme*, *plaujama zāle*;

c) laiku, kad vai vietu, kur darbība notiek vai var notikt,

piem.: *plaujams, ēdams, derams laiks*; *dzimstama, mirstama, tautās ejama diena*; *ēdama, rakstāma, guŗama istaba*; *iebraucama vieta*.

Dažu nepārejošu verbu divdabjos valodas apziņa nesajūt nedz iespējamu darbību, nedz ciešamās kārtas nozīmi, un divdabis ar **-ams** lietojams ar to pašu nozīmi, ar ko tās pašas saknes divdabis ar **-ošs**,

piem.: *nākamā jeb nākošā nedēļa, nerimstams (= nerimstošs) troksnis, nevīstama (= nevīstoša) slava.*

297. §. Divdabim ar **-ams** var būt arī vajadzības nozīme,

piem.: *Rudzi pļaujami (= jāpļauj).*

298. §. Teikumā divdabis ar **-ams (-āms)** lietojams:

a) par apzīmētāju,

piem.: *Viņš ir cienījams vīrs. Teicams darbs darītāju slavē;*

b) par izteicēju,

piem.: *Izliets ūdens nav sasmelams. Apēsta maize grūti pelnāma.*

Aiz vārdiem: *redzēt, dzirdēt, klausīties, šķist, gribēt, cerēt, gaidīt, sacīt, teikt* u. c. sastopams akuzatīva savienojums ar šo divdabi (arī ar divdabi ar **-ot**). Šādos gadījumos divdabis ir papildinātāja papildinājums,

piem.: *Dzirdu savu augumiņu tuvu, tālu nicinām (-ot). Teic man(i) darbu nemākam (-ot). Redzēju viņu raudam (-ot). Dzirdēju viņu bažamies;*

c) par teikuma priekšmetu, pie kam divdabis iegūst noteikto galotni,

piem.: *Ēdama is, dzejamais jau salikts grozā;*

d) par papildinātāju,

piem.: *Saliku grozā ēdamo. Pietrūka dzejamā.*

299. §. Atkarā no domu sakara tagadnes ciešamās kārtas divdabis var aizstāt:

a) laika teikumu,

piem.: *Gailis dzied, aiz zarnām raustāms (mīkla);*

b) iemesla teikumu,

piem.: *Gauži raud zaļa zāle, kājiņām saminama;*

c) pieļāvības teikumu,

piem.: *Strādāt viņš nevēl ne lūdzams, ne dzenams;*

d) nosacījuma teikumu,

piem.: *Raud meita vedama, raud nevedama;*

e) attieksmes teikumu (retumis),

piem.: *Tā nav raiba villainīte, uzsedzama, nosedzama (= ko var uzsegt, nosegt). Es nebiju lauka irbe, vanagam notverama.*

300. §. Divdabis ar -ams ar noteikto galotni iegūst lietvārda nozīmi,

piem.: *nesamais, dzeļamais, sitamais, metamais. Pameklē man kādu sitamo!*

Šos divdabjus mēdz lietot kā satura akuzātīvus, kas atkarīgi no tās pašas saknes verbiem, pie kam:

1. divdabi lieto tā Istajā nozīmē,

piem.: *Nest nesamo (to, kas jānes). Minēt minamo (to, kas jāmin);*

2. divdabis pastiprina tās pašas saknes verbu,

piem.: *Tautiet(i)s lūdza lūdzamo. Bļauj tu savu bļaujamo!*

301. §. Nelokāmā forma sastopama tikai kā papildinātāja papildinājums,

piem.: *Es atradu ganu meitu ar bērziņu baņamies. Redzēju viņu pļaujam.*

Ciešamās kārtas pagātnes divdabis.

302. §. Šo divdabi atvasina ar -ts (-ta), -tais (-tā), ko pievieno nenoteiksmes celmam, atmetot nenoteiksmes galotni -t, piem.: *ņem-t – ņem + ts.*

Loka šos divdabjus vīriešu dzimtē kā a-celmus, sieviešu dzimtē kā ā-celmus.

303. §. 1. Teikumā ciešamās kārtas pagātnes divdabis var nostāties:

a) par apzīmētāju,

piem.: *Izslaucīta istaba. Izlasīta grāmata;*

b) par izteicēju,

piem.: *Istaba ir izslaucīta. Rudzu lauks jau nopļauts;*

c) par teikuma priekšmetu,

piem.: *Aizdots nepelēs.*

2. Šim divdabim parasti ir ciešamās kārtas nozīme,

piem.: *Ne no krēsla neceļos, sliktu ļaužu bildināta. Galdiņš pats nomazgāts, galda kājas nemazgātas. Tēvu tēvu laipas mestas, mēs, bērniņi, laipotāji. Dots devējam atdodas. Lielī vīri izauguši nešūpoti, neloloti.*

No nepārejošiem verbiem darināts, šis divdabis sastopams bez ciešamās kārtas nozīmes,

piem.: *Dzimtā valoda, dzimtā puse. Es pazinu bārenīti raudātām acītēm.*

Kā rakstāms divdabis ar -ts, sk. 33. §.

Pārskats par divdabjiem.

304. §.

Kārtas	Darāmā kārta			Vidējā kārta			Ciešamā kārta			
	Izskanās	Piemēri	Lokāns, nelok.	Atvasin. celms	Izskanās	Piemēri	Izskanās	Piemēri	Lokāns, nelok.	Atvasinājuma celms
Laiki	-ošs, -oša	augošs	lokāns	tag.			-ams (-āms), -ama	ceļams rakstāms	lok.	tag.
	-ošais, -ošā						-amais, -amā			
	-ot	augot	nelok.	tag.	-oties	paaugoties	-am (-ām)	ceļam rakstām	nelok.	tag., divd. akuz.
	-dams, -dama	augdams	nelok.	neno- teik- smes	-damies, -damās	paaugdamies	-amies (-āmies)	ceļamies sarakstā- mies	nelok.	tag.
	-is, -usi	audzis, -gusi	lok.	pag.	-ies, -usies	paaudzies, -gusies	-ts, -ta	sarakstīis	lok.	neno- teik- smes
Pagātne	-ušais, -usi, -ušā						-tais, -tā			
Nākotne	-(š)ot	augšot	nelok.	nāk.	-(š)oties	paaugšoties	-	-	-	-

Piezīme: Vidējā kārtā tie paši divdabji, kas darāmā kārtā: attiecīgais darāmās kārtas divdabis vidējā kārtā beidzas ar -ies. Divdabim ar -ošs vidējā kārtā ir tikai dažādi locījumi.

Nenoteiksme jeb infinītīvs.

305. §. Latviešu nenoteiksme, domājams, bijusi sens lietvārda datīvs. Daudzos gadījumos vēl tagad saskatāma datīva daba, un nenoteiksmes vietā nereti sastop lietvārdu ar -šana,

piem.: *Gaŗa mēle pasolīt (= pasolīšanai), īsa roka iedot (= iedošanai). Egles durvis vieglas virināt (= virināšanai). Ne viss der ēst (= ēšanai), ne viss der runāt (= runāšanai). Gaŗas nav ne ko paost (= paošanai).*

306. §. 1. Nenoteiksme sastopama (sevišķi pirmatnē) pavēles un vajadzības nozīmē, pie kam daudzkārt izlaists izteicējs,

piem.: *Ēst, ēst! (= dod ko ēšanai) Čučēt, gulēt, mazi bērni! Gudram tēva dēliņam noņemt manu vainadziņu. Priecīgam man dzīvot!*

Darītāji šādos teikumos izteikti datīva formā.

Arī formās bija, būs ar sekojošu nenoteiksmi ir jūtama pavēles un vajadzības nozīme,

piem.: *Tev nebūs slinkot! Kas grib ēst, tam būs strādāt.*

Tagadnes formu ir šādai nenoteiksmei priekšā neliek.

2. Tuvu rada pavēles nozīmei ir nenoteiksmes tēlojamā jeb stāstāmā nozīme. Ar nenoteiksmi stāstītājs dzīvi attēlo savus novērojumus.

Ar nenoteiksmi nekad neiesāk stāstu, tā vienmēr seko kādam stāstāmam laikam vai apstāklenim,

piem.: *Skrien divas stirnas, dēli tūlīt šaut, bet stirnas lūdzas. Gudrie brāļi vīkšas ceļā, bet muļķīti neparko laist. Aiziet pie tēva, izteic visu, kā noticis, tēvs gandrīz ne ticēt.*

307. §. Nenoteiksme izsaka:

a) iespējamu darbību,

piem.: *Zirgs tādu vezumu neparko pavilkt. Brāļa ne redzēt, ne dzirdēt, ne kur manīt. Tur vēlā vakarā ne domāt viens pats rādīties;*

b) izteicējā izteiktās darbības nolūku (sevišķi pie virzības vārdiem),

piem.: *Ieŗu atpūsties, pastaigāties, ēst, atgulties.*

Daŗās izloksnēs pie virzības vārdiem sastopams supīns (sk. 312. §).

308. §. 1. Teikumā nenoteiksme lietojama par papildinātāju pie vārdiem ar palīgvārba dabu: drīkstēt, gribēt, varēt, dzirties, vajadzēt, solīt, pavēlēt, skubināt, mudināt, piespiest, lūgt, pūlēties, censties, sākt, beigt, mācīt, saprast u. c., pie kam par nenoteiksmē izteiktās darbības darītāju ir:

- a) teikuma priekšmets,
piem.: *Viņš dzīrās mani aizdziedāt. Brālis sacījās braukt ciemā;*
- b) ar datīvu apzīmētā persona,
piem.: *Viņam slinkums piecelties. Tev jābūt uzmanīgam. Man patīk plaut. Ko bij man tam darīt, priecīgam prātiņam? Vai man savu liksmu prātu gremdēt jūras dibenā?*
- c) akuzatīvā nostatīts nojēgums,
piem.: *Tēvs sūtīja dēlu krūmus izplaut. Atstāj mani, sērdienīti, svešu ļaužu dubļu(s) brist.*
2. Teikumā nenoteiksme lietojama par teikuma priekšmetu,
piem.: *Slinkot kauns, strādāt gods.*
3. Teikumā nenoteiksme lietojama par nolūka apstākli,
piem.: *Iedevu slimajam ūdeni padzerties.*
309. §. Nenoteiksme lietojama par nojēguma pastiprinātāju tās pašas saknes verba priekšā,
piem.: *Ja tie manis neredzēja, jel minēt pieminēs. Solīt sola, bet nedeļa. Adīt adu raibus cimdus, bet nedošu bāliņam. No dūsmām ne ēst neēda. Aiz smiekliem locīties locījās.*
- Tādā pašā nozīmē lietojamas formas ar **-in** un **-tin**, sevišķi vienzilbes verbu priekšā,
piem.: *Lūdzin lūgt; dedzin degt. Uzvalks kā lietin uzliets. Ietin eju, bet nevaru vien gala saiet. Rātin rāja māmuliņa. Ņemtin ņemšu līgaviņu.*
310. §. Nenoteiksme bieži atkarīga no:
- a) lietvārdiem,
piem.: *Laiks rudzus plaut;*
- b) adjektīviem,
piem.: *Viņš slinks piecelties. Saulīt(e) silta sildīties, māmiņ(a) jauka parunāt.*
311. §. Aiz verbiem: **kaitēt, liegt, aizmirsties** var sekot nenoteiksme ar **ne-**,
piem.: *Kas kaitēja nedzīvot diža ceļa maliņā!*

Supīns.

312. §. Supīna forma ar **-tu, -tos** sastopama tagad tikai vienā izloksņu daļā, piemēram, ap Valmieru, Valku, Rūjienu, Alūksni.
- Supīns nostājas aiz virzības verbiem: *iet, nākt, doties, jāt, steigties* u. c.,
piem.: *Nāc ēstu, kultu, maltu! Ej nu gulētu! Iesim mazgātos!*
- Rakstu valodā supīna vietā stājusies nenoteiksme, kas tāpat kā supīns biedrojas ar ģenitīvu,
piem.: *Iesim linu (linus) plūkt (plūktu)! Puiši gāja zirgu pīt (pītu); meitas gāja siena grābt (grābtu).*

Ja virzības verbs ir vajadzības izteiksmē un no tā ir atkarīgs supīns vai nenoteiksme, tad darbības papildinātājs var būt nōminātīvā, ģenitīvā un akuzātīvā,
piem.: *jāiet siens, siena, sienu grābt (grābtu).*

Apstāklenis.

313. §.

Apstākļeni, zīmējoties uz laiku, vietu, kārtu jeb veidu, tuvāk noteic kādu citu jēdzienu, kas izteikts ar divdabi, adjektīvu, apstākļeni vai verbu.

Piem.: *labi teikts, gudri runāts; ļoti gudrs, sevišķi labs; ļoti klusu, gaužām tālu; skaļi saukt, godam strādāt.*

Jāizšķir galotņu (piem., *labi, jauki, zemu*) un bezgalotņu (piem., *sen, jau, tagad*) formas.

Daziem apstākļeniem var būt salīdzināmo pakāpju formas,
piem.: *jauki, jaukāk(i), visjaukāk(i).*

Sastopamas arī pamazināmās formas,

piem.: *lēniņām, lēnītiņām, klusītiņām, pamazītiņām.*

Apstākļu atvasināšana.

314. §.

Apstākļenus atvasina no lietvārdiem, adjektīviem, vārdiem, skaitļiem un vietniekvārdiem.

Apstākļeni no lietvārdiem.

315. §.

Apstākļa nozīmi ieguvus:

1. nōminātīvs,

piem.: *pulka ļaužu, ciemiņu, viesu;*

apstāklenis *gana* (= *pietiek*; sens lietvārds), piem., *gana strādāts*;

2. datīvs,

piem.: *mūžam, laikam, brīžam; darbu godam padarīt; lieti (no lietai) derēt;*

3. akuzātīvs,

piem.: *šogad(u), šobrīd, šonedēļ, šovasar, toreiz, dažreiz, rīt, vienreiz;*

4. instrumentālis,

piem.: *vecum vecs, zilum zils; arī: milzum bagāts, ne mazum lepns, brīnum labi, labprāt, laiku (laikus);*

5. lokātīvs,
piem.: *augšā, apakšā, laukā, kopā, pretī, vakar, vaļā, ārā*;
6. daudzskaitļa akuzātīvs,
piem.: *tecīnus*;
7. daudzskaitļa instrumentālis,
piem.: *retumis, vietumis, brīžiem, laikiem, sānis, aumaļām, kājām, vietām*.

Apstākļi no adjektīviem.

316. §. No adjektīviem darina apstākļus ar galotni *-i, -is, -u, -ām*.

1. Visparastākā no adjektīviem darināto apstākļu galotne ir *-i*,
piem.: *labs – labi, rets – reti, jauks – jauki, stiprs – stipri, krietns – krietni, plāns – plāni, greizs – greizi*.

Ar *-i* darina apstākļus arī no pārākās un vispārākās pakāpes,
piem.: *retāki, visretāki*; blakus ir arī īsākas bezgalotņu formas:
retāk, visretāk.

Bez galotnes (vai parasti bez) lieto apstākļus: *drīz* (arī *drīzi*),
līdz (retāk *līdzī*), *pērn, sen, vēl*.

2. Formas ar galotni *-is* ir senī vīriešu dzimtes daudzskaitļa instrumentāļi,

piem.: *retis, latviskis*.

3. Formas ar galotni *-ām*, domājams, ir senī sieviešu dzimtes daudzskaitļa instrumentāļi,

piem.: *lēnām, klusām, gažām, šķērsām*, arī pamazināmās formas: *pamazītiņām, lēnītiņām*.

Pamazināmās formās *-ī* priekš *-t-* uzsver un izrunā gaži.

4. Apstākļi ar galotni *-u* ir,

piem.: *tālu, tuvu, zemu, sebu*.

Ar *-u* var beigties arī pārākā pakāpe (piem., *tālāku, tuvāku*) un vispārākā pakāpe (piem., *vistālāku*, arī: *vistālāk*).

Apstākļi no verbiem.

317. §. Apstākļus no verbiem atvasina ar galotni: *-u(s), -šu(s), -(t)in*.

1. Formas ar *-u(s)* pa lielākai daļai apzīmē darbību vai stāvokli, kas raksturo verba izteikto darbību,

piem.: *slepu(s) noskatīties, stāvu(s) braukt*.

2. Formas ar *-šu(s)*, pirmkārt, pastiprina tās pašas saknes verbu,
piem.: *lūgšus lūgt, brišus brīst, braukšus braukt, rīšus rīt, lēkšus lēkt, nešus nest*.

Otrkārt, apstākļi ar *-šu(s)* raksturo verba izteikto darbību vai stāvokli,

piem.: *Nevis braukšus, bet peldus tika upei pāri.*

Formas ar -šus tagad parastākas par formām ar -šu un dažos gadījumos ir vienīgi sastopamās.

3. Formas ar -(t)in pa lielākai daļai pastiprina tās pašas saknes verbu,

piem.: *raudin raud, rātin rāj, drebin dreb, tecin tek.*

No pirmatnīgiem verbiem apstākļenus ar -in darina no pagātnes celma. Ļoti bieži no vienas saknes ir blakus formas ar -in un -tin,

piem.: *mircin un mirktin, pircin un pirktin, sviedin un sviestin.*

318. §. Apstākļeni no skaitļeniem,

piem.: *vienatā, divatā, trijatā, pirms.*

319. §. Apstākļeni no vietniekvārdiem,

piem.: *tā, tad, citur.*

320. §. Arī prepozīciju savienojumi ar locījumiem var iegūt apstākļu nozīmi,

piem.: *arvien, pavisam, pareizi, patiesi, kāpēc.*

321. §. Nav ieteicams apstākļenus darināt no divdabjiem, sevišķi ar atkarīgu papildinātāju,

piem.: *Viņš skatījās uz zēnu iznīcinoši, labāk: skatieniem iznīcinā-dams, uzlūkoja zēnu. Runā maz, bet pārlicinoši, labāk: pārlicinī. Lūdzoši lūkojās manī, labāk: lūgdamies. Cīņa beidzās neizšķirti, labāk: neizšķirta. Tas ir neizbēgami, nepieciešami, nevēlami, labāk: neizbēgams, nepieciešams, nevēlams.*

Apstākļu iedalījums.

322. §. Izšķir vietas, laika un kārtas apstākļenus.

1. Vietas apstākļeni:

Še, te, tur, kur, kurp, turp, turpu, šurp, šurpu, atpakaļ, mājup, lejup, visur, ārā, iekšā, augšup, apkārt, projām, pakāļ, augšā, apakšā, priekšā, šur tur, nekur, citur, vietvietām, tuvu, tālu.

2. Laika apstākļeni:

Sen, senāk, tagad, tad, kad, šad tad, nekad, atkal, jau, vēl, rīt, parīt, šodien, pērn, vakar, aizvakar, mūžam, agri, vēl, brīžam, tūlīn, šoreiz, citreiz, šobrīd, pašlaik, turpmāk, vasaru, ziemu, pirms u. c.

3. Kārtas jeb veida apstākļeni:

Tā, kā, nekā, citādi, visādi, visai, ļoti, it, itin, aplam, lēnām, klusiņām, klusām, gauži, gaužām, kājām, braukšus, jāšus, divatā, simtkārt, otrtik, latviski, vāciski, krieviski, bieži, gluži, reti, stāvus, sēdus, gulus, rāpus, rāpu, dietin, degtin, nāktin, veikli, čakli, diezgan, tūri, ātri u. c.

Prepozīcijas jeb prievārdi.

323. §.

Prepozīcijas, pievienodamās locījumiem, tuvāk noteic kāda priekšmeta vai darbības attieksmi pret citu priekšmetu vai darbību, zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku.

Piem.: *Ar vilciņu Rīgā braucu. No miega maizi necep. Grāmata ir uz galda. Skatījos pa logu.*

324. §. Prepozīcijas ir nelokāma vārdu forma, un tās sastopamas kā patstāvīgi vārdiņi vai salikumā ar lietvārdiem, adjektīviem un verbiem.

Salikumos ar verbiem sastopam tikai: *aiz, ap, at-, ie-, iz, no, pa, pār, pie, sa-, uz.*

Prepozīcijas *at-, ie-, sa-* tagad sastopamas tikai salikteņos.

Piezīmes par kopējām locījumu formām aiz prepozīcijām. (Rekcijas īpatnības).

325. §.

1. Sieviešu un vīriešu dzimtes vārdi, ja tie tuvāk apzīmēti ar *abi* vai skaitleņiem 2 līdz 9, var aiz visām prepozīcijām pieņemt galotni *-i*,

piem.: *Ar abi kāji. Pēc divi dieni. Pa deviņi vasariņi. Ik pa pieci soļi.*

2. Vietniekvārdu datīvi **kam** un **tam** sastopami gandrīz pie visām prepozīcijām (piem.: *pēc, bez, dēļ, no, pie kam, tam*), arī salikteņos ar prepozīcijām: *kamdēļ, tamdēļ, kamlabad, tamlabad.*

Formām **tam, kam** aiz ģenitīva prepozīcijas ir nekatras dzimtes nozīme,

piem.: *bez tam = tad vēl, bet: bez tā = bez viņa; pēc tam = tad, pēcāk, vēlāk; bet: pēc tā = pēc viņa.*

Šie savienojumi nekatras dzimtes nozīmē sevišķi pazīstami Kurzēmē.

3. Personu vietniekvārdu instrumentāli **manim, tevīm, sevīm** var nostāties aiz visām prepozīcijām, piem.: *ar, ap, gar, pret manim, tevīm, sevīm* (arī: *manī, tevi, sevi*); *aiz, apakš, bez, no, pēc, pie, priekš manim, tevīm, sevīm* (arī: *manīs, tevis, sevis*).

4. Vienskaitlī prepozīcijas biedrojas ar ģenitīvu un akuzatīvu (*pa*, līdz arī ar datīvu).

Daudzskaitlī visas prepozīcijas tagadējā rakstu valodā biedrojas ar datīvu resp. instrumentāli, atskaitot *dēļ* un

labad, kas nostājas aiz daudzskaitļa ģenitīva (piem.: *jūsu, mūsu dēļ, labad*; arī: *bez zābaku, bez vecāku*).

Prepozīcija bez ar daudzskaitļa ģenitīvu parasta vidus un augšzemnieku dialektā.

5. Prepozīciju vairums parasti nostājas priekš lietvārda; bet *dēļ, labad* un arī (īemesla nozīmē) *pēc* – aiz piederīgā locījuma.

Prepozīciju lietošana.

326. §. Nekad blakus nav lietojamas divas prepozīcijas, piemēram, nevar teikt: *par pret viņu celto sūdzību*; jāsaka: *par sūdzību, kas celta pret viņu*.

Prepozīcijas ar ģenitīvu.

327. §. Ģenitīvu prasa prepozīcijas:

aiz	iz	pie	ar pus saliktās:	leļpus
apakš	kopš	pirms	apakšpus	otrpus
bez	lab, labad	priekš	ārpus	šaiþus
dēļ	no	virs	augšpus	viņpus
iekš	pēc	zem	iekšpus	virspus

328. §. Aiz lietojams:

1. vietas nozīmē,
piem.: *Aiz upītes es izaugu. Aiz kalniņa dūmi kūp*;
arī pie vārbiem: *turēt, ņemt, grābt, vilkt* u. c. līdzīgiem,
piem.: *Paņemt aiz rokas. Plūkt aiz matiem. Aiz kājām vilkt. Saņemt zirgu aiz galvas*;
2. īemesla nozīmē,
piem.: *aiz kauna, aiz prieka, aiz dūsmām. Mēli aiz dūsmām vai nokost. Visi tautu tūrumiņi aiz dziesmām locījās. Nevaru vairs glābties aiz ļaužu valodām. Saimniece ne aiz šā, ne aiz tā kļuvusi ļoti nopietna*;
3. pārākuma nozīmē (sevišķi tautas dzejā),
piem.: *Šogad laba vasariņa aiz visām vasarām. Balta zied griķu druva aiz visām druviņām. Šķiļas man, veicas man aiz visām māsiņām*;
4. aizstāšanas nozīmē,
piem.: *Aiz māmiņas maltu gāju, ne aiz brāļa līgaviņas. Es būt(u) pati kaŗā gāj(u)si aiz jaunā bāleliņa*;
5. dēļ nozīmē,
piem.: *Aiz manim jūs, puisīši, augsti acu nenesiet! Aiz brāļiem gan dzīvotu, aiz māršām (= brāļu sievām) nevarēju*.

329. §. Apakš, zem lietojams vietas nozīmē,

piem.: *Zēns palīda zem ūdens. Paliec zābakus zem (arī: apakš) galda! Palīdis apakš (arī: zem) gultas. Es pamuku drebēdama apakš kupla ozoliņa. Kas tik sēri gavilēja apakš saules vakarā? Guļ zem zaļas velēniņas. Dzīvojam zem viena jumta.*

Ir nepareizi pēc vācu *unter*, krievu *нож* parauga latviešu valodā lietot zem prepozīcijas ar vietā: *Grāmata iznākusi zem virsraksta* (pareizi: *ar virsrakstu*). *Sacerējis romānu zem nosaukuma* (pareizi: *ar nosaukumu*). *Zem tā jāsaprot* (pareizi: *ar to jāsaprot*) *kas cits. Viņš uzskata to zem sava goda, jāsaka: uzskata to sev par negodu. Zem tādiem noteikumiem, jāsaka: ar tādiem noteikumiem. Iedod naudu zem paraksta* (pareizi: *pret parakstu*).

330. §. Bez izteic trūkumu:

piem.: *bez prieka; bez rūpēm, bez raizēm. Bez krietna cīniņa nav laime gaidāma.*

Savienojums *bez kā* saikļa nozīmē ir ģermānisms, piem.: *Viņš aizgāja, bez kā to būtu pateicis; jāsaka: viņš aizgāja, nekā par to nepateicis; tāpat: Atnāca Ziemsvētki, bez kā sniegs būtu uzkritis; prepozīcijas bez kā vietā lietojams saiklis un vai bet: Atnāca Ziemsvētki, un (bet) sniegs vēl nebija uzkritis.*

331. §. Dēļ izteic iemeslu, cēloni, nolūku un ir palaikam aiz attiecīgā locījuma,

piem.: *To es daru joka dēļ. Kauna dēļ neteikusi. Bij man viena rieksta dēļ tādu lielu lazdu liekt.*

Nepareizi lietots *dēļ* šādos teicienos: *Lūgums dēļ uzņemšanas augstskolā; jāsaka: lūgums uzņemt augstskolā. Izspriestas lietas dēļ izlikšanas* (pareizi: *par izlikšanu*) *no dzīvokļa.*

332. §. Iekš lietojams reti, tas sastopams parasti pie lietvārdiem, ko nevar locīt,

piem.: *Iekš auto, kino, Bordò; labāk: automobilī, kinematografā, Bordò pilsētā.*

Ja nelokāmai formai pievienots apzīmētājs lokātīvā, tad prepozīcija *iekš* ir lieka, piem.: *biju Bordò pilsētā* (ne: *iekš...*).

Latviešu valodā prepozīciju *iekš* aizstāj lokātīvs,

piem.: *iekš istabas = istabā. Zēns iekš tēva atsities = zēns tēvā atsities.*

333. §. Iz lietojams tikai vietas nozīmē, tas apzīmē virzīšanos no iekšienes uz āru un sastopams tikai vēl dažās izloksnēs Vidzemes vidienā,

piem.: *Smelt ūdeni iz akas. Paņemt naudu iz kabatas.*

Rakstu valodā *iz* vietā lietojams *no*,

piem.: *Iz* (pareizi: *no*) *prātiņa neizgāja māmuliņas mīļi vārdi. Kalt iz* (pareizi: *no*) *ledus zobentiņu. Ziņas iz* (pareizi: *no*) *ārzemēm.*

334. §. Labad, lab nozīmē apmēram to pašu, ko dēļ, un to vietā mēdz lietot prepozīciju dēļ. Parasti sastopams saliktenos, piem., *kālabad*.

Piemēri: *Tevis lab (dēļ) es tecēju kaut basām kājiņām. Kūlēji drošības labad aiztaisījuši visas durvis ciet. Kālabad šovasar koši rozes neziedēja?*

335. §. No lieto:

1. vietas nozīmē, apzīmējot virzienu no augšas uz leju un kustības izejas vietu,

piem.: *no koka, no jumta krist; no zirga nokāpt; no kalna nobraukt. Līst no koka, nāk no gaisa, viss ganiņa mugurā. Izlaist no acīm; iznākt no istabas;*

2. laika nozīmē, apzīmējot darbības sākumu,

piem.: *Strādājām no agra rīta līdz vēlam vakaram. No bērnu dienām pieradināt pie darba. No laika gala (šai pašā nozīmē saka arī: no būtu dienu);*

3. iemesla nozīmē,

piem.: *No prieka nezināja, ko darīt. No laimes staroja;*

4. blakus vārdiem: *prasīt, lūgt, gaidīt, dzirdēt, dabūt, ņemt, sargāt, kaunēties, bēgt,*

piem.: *No ienaidnieka bīties, glābties, sargāties, slēpties. Ko no manis kaunies? No vilka bēg, uz lāci krīt;*

5. apzīmējot vielu, no kuŗas ko pagatavo,

piem.: *No miltiem cepts. No meldriem pīts;*

6. apzīmējot pazīmi, pēc kuŗas ko pazīstam,

piem.: *No acīm vien pazīnu, kas bij barga mātes meita. No lizda var redzēt, kāds putniņš iekšā.*

7. No aizstāj dalāmo ģenitīvu,

piem.: *Liela daļa no klausītājiem (labāk: klausītāju). No visiem bērniem pastarītis viņiem vismīļākais.*

a) Nepareizi ir lietot prepozīciju no atkarā no ciešamās kārtas divdabja, piem., *no pūļa samīts*; jāsaka ar ģenitīvu bez prepozīcijas: *pūļa samīts*; tāpat: *skolnieku iecienīts, iemīļots* (nevis: *no skolniekiem...*).

b) No nav lietojams arī blakus atgriezeniskām formām darītāja vārda priekšā, piem.: *Neļaujies no viņa piemānīties!* jāsaka: *Neļaujies viņam piemānīties!*

c) Peļams ģermānisms ir teiciens *no svara*. Latviski to izsaka ar adjektīvu, piem.: *Katrs teikums te svarīgs, nozīmīgs* (nevis: *...no svara*). Aplams ir arī savienojums: *Dzīvoklis no 4 istabām*, tā vietā jāsaka: *četrīstabu dzīvoklis*.

d) Lokatīva vietā nepareizi lietots no tādā teikumā: *Skolās mācības sāksies no 10. septembra*, pareizi: *Skolās mācības sāksies 10. septembrī*.

336. §. Pie lietojams vietas nozīmē un apzīmē klāt,

piem.: *Iet pie loga, pie drauga. Pie ābeles piestājos. Pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas.*

Pie, kā jau aizrādīts, lietojams tikai vietas nozīmē; citādā nozīmē lietojams ir skauzams ģermānisms, piem., *pie laika*, latviski jāsaka: *laikus, laikā*; *pie izdevības* – *izdevīgā brīdī*; *pie labas gribas* – *ar labu gribu*; *pie tādas algas* – *ar tādu algu*; *pie pilnas zāles* – *pilnā zālē*; *pie pilna biedru skaita* – *ar pilnu biedru skaitu*; *pie šā vārda izrunas jāpiebilst* – *par šā vārda...*; *pie tagadējiem apstākļiem* – *tagadējos apstākļos*; *pie šā nelaimes gadījuma vainojams* – *šai nelaimes gadījumā...*; *vingrošana pie mūzikas* – *vingrošana ar mūziku*.

337. §. Pēc lieto:

1. vietas nozīmē,
piem.: *Ejiet cits pēc cita!*
2. laika nozīmē,
piem.: *Pēc brīža viņš atkal bija klāt. Pēc lietus sēnes aug. Pēc darba atpūta salda;*
3. piemērības, līdzības nozīmē,
piem.: *Viena kāja pēc zirga, otra pēc gov. Nav pēc prāta. Bērni pēc tēva. Rīkoties pēc likuma panta (nevis: ...uz likuma...);*
4. iemesla nozīmē, parasti nostājoties aiz atkarīgā locījuma,
piem.: *Viņš norūpējies manis pēc;*
5. blakus vārdiem, kas izsaka nolūku, tiekšanos, ilgošanos,
piem.: *Atnācu pēc ūdens, pēc malkas. Pēc lietus, pēc saules lūgties. Pēc māsas raudāt.*

Dažās izloksnēs šās prepozīcijas vietā lieto ģenitīvu, kas ir vecāka mūsu valodas īpatnība.

Sastopami arī šādi teicieni: *Dārguma pēc to var pirkt* (aplam mēdz teikt: *kas attiecas uz dārgumu, tad to var pirkt*).

338. §. Pirms lietojams laika nozīmē.

Pie noliegta verba *pirms* izsaka to pašu, ko teiciens *agrāk* par,

piem.: *Pirms (= agrāk par) Jāņiem jau nu nebraukšu.*

Kur verbs nav noliegts, tur *pirms* lietojams bez nozīmes starpības ar *priekš*,

piem.: *agri pirms (priekš) saules.*

339. §. Priekš lietojams:

1. laika nozīmē,
piem.: *priekš mēneša, priekš gada, priekš svētku (arī: svētkiem).*
No rītiņa priekš gaismiņas segloj(u) savu kumeliņu;
2. vietas nozīmē, attiecoties uz zināmu personu, priekšmetu vai vietu,
piem.: *Priekš tiesas iet (= tiesas priekšā iet). Priekš tās tautu māmuliņas (= māmuliņas priekšā) noņēmos cepurīti. Aizstājos priekš durīm (= duru priekšā).*

Priekš nav lietojams krievu valodas *для* un vācu valodas *für* vietā, kur var izteikties ar datīvu, piem.: *Tas domāts viņam* (nevis: *priekš viņa*) vai arī: *Mirt par tēviņu* (nevis: *priekš tēviņas*).

340. §. Virs lietojams tikai vietas nozīmē, apzīmējot apmēram to pašu ko *augšpus*,

piem.: *virs jumta, virs galvas*.

341. §. Prepozīcijas, kas saliktas ar *-pus*, lietojamas palaikam vietas nozīmē,

piem.: *Šaipus upes meitas dzied, viņpus upes atskanēja. Augšpus Daugavas krācēm*.

Prepozīcijas ar akuzatīvu (instrumentāli).

342. §. Ar akuzatīvu resp. instrumentāli biedrojas:

ap	gar	pret
ar	par	starp
caur	pār	

Nav iespējams visos gadījumos droši nosacīt, kurām prepozīcijām seko akuzatīvs, kurām instrumentālis, tikai par prepozīciju *ar* var droši teikt, ka tā ir sena instrumentāla prepozīcija.

343. §. 1. *Ap* vietas nozīmē līdzinās *apkārt*,

piem.: *Zeme griežas ap sauli. Senāk ap pilsētām bija mūrī. Tā runā ap Jelgavu, ap Rīgu (Jelgavas, Rīgas apkārtnē)*.

2. *Ap* apzīmē kādu nojēgumu aptuveni,

piem.: *ap Jāņiem, ap pusdienas laiku, ap pulksten pieciem, ap septiņi gadi vecs, ap 2 kilogrami smags*.

3. Tautas dziesmās *ap* lietots pie vārdiem: *domāt, runāt, spriest* u. c.; rakstu valodā šai gadījumā lieto *par*.

Piemēri. *Puisim mēle nodilusī, ap (par) meitām runājot. Ap sevīm vien dziedāju, ap saviem bāliņiem*.

344. §. *Ar* ir instrumentāla prepozīcija, kas atbalsta panīkušo instrumentāli.

1. *Ar* lieto pavadoņa instrumentālim par atbalstu,

piem.: *Tēvs ar dēlu gāja uz pilsētu;*

tāpat arī īpašības instrumentālim,

piem.: *Puisis ar melnu muti (arī: melnu muti) atnācis uz baznīcu*.

2. *Ar* lieto cēloņa izteikšanai,

piem.: *Tā ar savu lepnumiņu sēdēs ilgi vainagā*.

3. *Ar* lieto par atbalstu līdzekļa instrumentālim, pie kam vienskaitļa instrumentālim blakus lietojama prepozīcija *ar*; daudzskaitlī to var atnest,

piem.: *Ar muti Rīgā, ar darbiem aizkrāsnē. Ar acīm skatīties, ar ausīm klausīties, arī: acīm skatīties, ausīm klausīties. Tu ar savu lēnumiņu norāj manu bargumiņu*.

Vienmēr: *kājām iet*, nevis: *ar kājām iet*.

4. Ar lieto attieksmes instrumentālim par balstu,
piem.: *Klibs ar vienu kāju. Slims ar plaušām. Saslimis ar diloni.*
5. Ar lieto savstarpējas darbības apzīmēšanai, un tas sastopams pie vārdiem, kas izsaka dažādas attieksmes dažu personu starpā,

piem.: *Sabārties, saķildoties ar brāli, ar māsu. Meita dalījās savās bēdās ar māti.*

Ar biedrojas ar instrumentāli, un tāpēc nepareizi ir teikt: *ar Irmas, ar Annas, jāsaķa: ar Irmu, ar Annu gājām kopā.*

345. §. Gar lietojams:

1. vietas nozīmē,
piem.: *Gar žogmali aug nātres. Bērni baidījās iet gar riju. Kas tur gar durīm grabinās? Siens aizbiris gar kaklu;*
2. prepozīciju **ap, par** nozīmē,
piem.: *Gar tīkliem strādāt. Ko gar mani mēles trināt!*

346. §. Par un pār pa daļai ir ar vienādu nozīmi. Ir izloksnes, kur **pār** (ar gaŗo ā) nemaz nav pazīstams.

Pār lietojams vietas nozīmē,
piem.: *Pār upi brist. Pār galvu laist. Pār laipiņu laipot. Es varēju naudas tiltu pār Daugavu pārtaisīt.*

Blakus **pār** šai nozīmē sastopams arī **par**.

Par savienojumos ar locījumu apzīmē:

1. pārākumu,
piem.: *Augsti dzied cīrulītis par visiem putniņiem. Balta zied ābelīte par visiem kociņiem. Akmens smagāks par koku;*
2. pārmēru,
piem.: *Zābaki par lieliem, drēbes par platām;*
3. runāšanas, stāstīšanas priekšmetu,
piem.: *Runāt par laiku; stāstīt par cilvēkiem; spriest par grāmatām;*
4. pārstāšanu, stāšanos cita vietā,
piem.: *Par brīvību kaŗot, par tēviju mirt. Par draugu aizrunāt. Par māti strādāt. Lūdzu savu bāleliņu, lai par mani gavilē.*
5. Par sastopams blakus verbiem: *dot, solīt, maksāt, prasīt, pateikties* u. c., runājot par vērtību un cenu,
piem.: *Izdevis naudu par niekiem. Samaksāt par grāmatu. Pateikties par palīdzēšanu.*
6. Par savienojumos ar locījumu var ieņemt arī izteicēja vietu,
piem.: *Būt par palīgu. Viņš ir novadā par mežsargu.*
7. Par lietojams laika nozīmē,
piem.: *Jānīt(i)s nāca par gadiņu. Par trīs gadi vienu zeķi kā līgot nolīgoja.*

Nepareizi lietot teicienu: *Par nožēlošanu*; latviski tā vietā saka: *diemžēl.*

347. §. Pret lieto:

1. vietas nozīmē,
piem.: *pret rītiem, pret vakariem, pret ziemeļiem, pret dienvidiem, pret kalnu, pret straudi;*
2. laika nozīmē,
piem.: *pret vakaru, pret pusnakti, pret gaismu;*
3. salīdzināmā nozīmē,
piem.: *Tavs zirgs pret manu tīrais nieks. Zeme pret sauli ir maza;*
4. runājot par kādu maiņu,
piem.: *Iemainīju auzas pret kviešiem. Es neņemtu pieci brāļi pret to vienu tautu dēlu;*
5. runājot par draudzīgu vai naidīgu attieksmi,
piem.: *Viņš laipns pret katru. Kašs pret ienaidniekiem. Pret likumu.*

348. §. Starp lietojams vietas nozīmē,

piem.: *Sēdēt starp divi krēsliem. Es pazinu bārenīti starp visām meitiņām. Starp rītu un vakaru. Starp zemi un debesi.*

349. §. Caur lietojams:

1. vietas nozīmē, pie kam darbībai bieži jāpārvar kādi šķēršļi,
piem.: *Caur drūzmu spraukties. Pienu caur kāstuvī laist. Caur sidraba birzi gāju, caur sidraba upi bridu.*
Ja darbībai nav jāpārvar nekādi šķēršļi, tad lieto *pa*,
piem.: *Izlēkt pa logu. Iet pa mežu (= staigāt pa mežu);*
2. darbības sekmētāja, līdzētāja nozīmē, bet tikai tad, ja darbības sekmētājs ir kāda dzīva būte,
piem.: *Tikai caur tevi es tādā nelaimē iekļuvu. Tikai caur viņu es izglābos. Caur tevi mans mūžs bij daiļš dziedājums.*
Citādi *caur* vietā lieto *ar* vai *dēļ*,
piem.: *Ar (nevis: caur) savu darbību visus aizbiedē. Neprašanas dēļ (nevis: caur neprašanu) samaitāja audeklu.*

Prepozīcija ar datīvu.

350. §. Līdz biedrojas palaikam ar datīvu.

Līdz lietojams:

1. apzīmējot virziena vietas beigas,
piem.: *Aizbraukt līdz Rīgai. Līdz puslieliem brida pa dubļiem. Nobridies līdz kaklam;*
2. laika nozīmē,
piem.: *Līdz šim laikam, arī: līdz šo laiku. Strādāt no saules līdz saulei. Līdz šo baltu dienu.*

Prepozīcija ar datīvu un akuzatīvu.

351. §. Ar datīvu un akuzatīvu biedrojas prepozīcija **pa**.

Pa lietojams:

1. vietas nozīmē (ar akuzatīvu),
piem.: *Braukt pa ledu, pa jūru, pa upi, pa tiltu. Seši mazi bundziņieki iet pa ceļu bungodami;*
2. apzīmējot kādu laika jēdzienu (ar akuzatīvu),
piem.: *Pa vasaru, pa ziemu, pa to laiku. Vienu dienu pa gadiņu jāp māsīņu apraudzīt;*
3. **Pa** sastopams arī šādos piemēros: *Iet soli pa solim. Te pa kādam gabalam satiek lāci. Vārds pa vārdam – ienāids mājā;*
4. piemēriības nozīmē (ar datīvu),
piem.: *Dzīvojam pa vecam, pa godam, pa draugam. Pa prātam šī vietīna, pa prātam arājiņš. Tas nav viņam pa zobam, pa dabai. Adi cimdus, tautu meita, pa manai rociņai! Tas mācēja laivu irt pretīm vēju, pa vējam. Pa labai, kreisai rokai (arī: pa labi, kreisi roki), arī ar akuzatīvu: pa labo, pa kreiso roku;*
5. dalāmā nozīmē (ar datīvu),
piem.: *Atnāca no katrām mājām pa vienam puisim. Vilks katru dienu noņem ganam pa aītai. Bija pa vienai jādiedz. Vienam pa saujai, otram pa saujai, pašam nekā.*

Prepozīcija ar ģenītvu un akuzatīvu.

352. §. I. Uz biedrojas ar:

1. ģenītvu, atbildot uz jautājumu *kur?*
piem.: *uz galda, uz galvas. Uz kalna jāņugunis spīgo;*
2. akuzatīvu:
 - a) atbildot uz jautājumu *uz kurieni?*
piem.: *Uz Rīgu braukt. Uz skolu iet;*
 - b) laika nozīmē,
piem.: *Izmājīs zemi uz vienu gadu. Atpūtā uz nedēļu.*

II. Uz biedrojas gan ar ģenītvu, gan ar akuzatīvu:

1. aiz vārdiem: *sviest, kāpt, lēkt, likt, mest, krist* un citiem līdzīgas nozīmes vārdiem ieteicamāks ģenītv,
piem.: *Kāpt uz jumta* (arī: *uz jumtu*). *Gailis uzlēca uz sētas;*
2. aiz vārdiem ar nozīmi: *skatīties, klausīties, sacīt*, vai arī runājot par kādu tieksmi, ieteicamāks akuzatīvs,
piem.: *Rājas uz brālī* (arī: *brāļa*). *Cits uz citu* (arī: *uz cita*) *klausījās. Kārs uz medu. Tas uz labu laimi.*

Dažkārt uz lieto nepareizi vācu auf vai krievu на vietā, piem., *reizināt, dalīt* uz (pareizi: *ar*) *pieci*; *vārds beidzas* uz (pareizi: *ar*); *runāt uz* (*par*) *šo tematu*. Uz (pareizi: *ar*) *tādiem noteikumiem*. *Dokumenti* uz (pareizi: *ar*) *viņa vārdu*. *Dzīvojuši* uz (pareizi: *ar*) *viltotiem dokumentiem*. *Dzīvo* uz *Lāčplēša ielas* (pareizi: *Lāčplēša ielā*). *Izdarīja to* uz *vislabāko* (pareizi: *ļoti labi, visai labi*). Uz *visstingrāko aizliegts* (pareizi: *stingri aizliegts*). Uz *pavēli* – *pēc pavēles*. Uz *viņa lūgumu* – *pēc viņa lūguma* vai: *Es to darīju, viņa lūgts*.

Saikļi jeb konjunkcijas.

353. §.

Saikļi ir nelokāma vārdu šķira, kas saista 1) teikumus, 2) teikuma locekļus un 3) ievada teikumus vai izceļ atsevišķus vārdus.

Piemēri: 1. *Līst lietī, vēji pūš, un vakars vēls.*

2. *Brālis un māsa aizgājuši.*

3. *Bet ko lai dara?*

Saikļu iedalījums.

354. §. Izšķir 12 saikļu grupas: vienojamos, pretstata, šķīramos, vēlējuma, pieļāvuma, nosacījuma, pakārtojuma, laika, paskaidrojamos, nodibināmos jeb cēloņa, jautājamus un seku saikļus.

1. Vienojamie saikļi: *un, ir, arī, gan – gan, ne – ne, ne vien – bet arī, tiklab – kā arī.*

Piemēri: *Ābeles ir lielas un vecas, un to zari ir augšā savijušies kopā. Ir cilvēku, ir lopu balsis bija apklusušas. Es strādāju un pūlos. Ne vien tu, bet arī es iešu. Tiklab mēs, kā arī viņi ir maldījušies.*

2. Pretstata saikļi: *bet, tomēr, turpretī, turpretim, nevis – bet.*

Piemēri: *Darbam sūras saknes, bet saldi augļi. Četras kājas – tomēr no vietas netiek. Zēni apklusā nevis aiz cienības vai bailēm, bet aiz ziņkārības.*

3. Šķīramie saikļi: *vai, nedz – nedz.*

Piemēri: *Nodot rakstus priekšniekam vai viņa vietniekam. Dien-dusu laudis gulēja vai nu klētī, vai dārzā. Rotaļai nav nedz mērķa, nedz nolūka.*

4. Vēlējuma saikļi: *kaut, lai.*

Piemēri: *Kaut man būtu tā naudiņa, kas gul jūras dibenā! Lai tu sirmu mūžu nodzīvotu!*

5. Pieļāvuma saikļi: lai, lai gan, kaut, kaut gan, kaut arī, jebšu.

Piemēri: *Lai gan* biju piekususi, mājās gāju dziedādama. *Jebšu* man arī būs jāmirst, tomēr savu tēvu zemi aizstāvēšu. *Kaut* sīkstulim visa pasaule piederētu, tomēr ir tad tam nepietiktu. *Kaut gan* ir vēls, tomēr vēl pastrādāsim.

6. Nosacījuma saikļi: ja, kad.

Piemēri: *Ja* vista nekladzinātu, tad nezinātu, ka tā olu dējusi. *Kā* pazītu vasariņu, kad ziediņi neziedētu?

7. Pakārtojuma saiklis: ka,

piem.: *Liekas, ka* līs.

8. Laika saikļi: kad, kamēr, līdz, līdzko, tiklīdz kā, kopš, iekāms.

Piemēri: *Diena sākas, kad* saule lec. *Kamēr* māte viesus vada, *tikmēr* bērni gaļu cep. *Līdzko* par dēlu ierunājās, *tā* māte sāka raudāt. *Kur tas laiks, kopš* neesam redzējušies!

9. Paskaidrojamais saiklis: jeb.

Piemēri: *Gramatika jeb* valodas mācība. *Saimnieks jeb* nama-tēvs.

10. Nodibināmie jeb cēloņa saikļi: tā kā, tāpēc ka, tādēļ ka, jo, ka.

Piemēri: *Tā kā* es esmu saslīmī, *tad* darbā nevācu ierasties. *Zēns neieradās skolā, tāpēc ka* bija saslīmī. *Kalps pārgājis mājās itin priecīgs, ka* velnu tā izjokojis. *Vērsis tādēļ* nav dārgāks, *ka* tas raibs.

11. Jautājamais saiklis: vai.

Piemēri.: *Vai* tu viņu pazīsti? *Vai* saimnieks mājās?

12. Seku saikļi: ka, tā ka.

Piemēri: *Grozis tik smags, ka* nevar panest. *Nakti stipri sala, tā ka* sasala visa zeme.

Izsaukmes vārdi jeb interjekcijas.

355. §.

Izsaukmes vārdi 1) izteic jūtas (sāpes, žēlabas, brīnumu, pārsteigumu), 2) vērš uz kaut ko uzmanību un 3) apzīmē dabā dzirdamas skaņas.

1. Izsaukšanas vārdi, kas izsaka sajūtas, ir: ai, vai, ā, au u. c.,
piem.: *Ai, kā sāp! Vai, cik vēls! Ā! tu jau klāt. Ūja, cik lepns!*

2. Uzmanību uz kaut ko vērš ar šādiem izsaukšanas vārdiem: re,
rau, klau u. c.,

piem.: *Klau, pērcons cik vareni strādā! Rau, te jau viņi ir!*
Skatait, laudis, re, kur cēls, re, kur dižens iet mans dēls!

3. Skaņu atdarināšanai lieto, piem., šādus izsaukšanas vārdus:
brīkš, brākš, pliukš, plaukš, kliukt, klaukt u. c.

Piemēri: *Žvīks, žvāks! velns turp; brīkš, brākš! velns šurp. Kukū,*
kukū dzeguzīte! Kaķis mala murra, murra.

356. §. Izsaukšanas vārdi atdalāmi ar kommatu,

piem.: *Ai, kā sāp!*

No vokātīva izsaukšanas vārdi nav atdalāmi ar kommatu,

piem.: *Ai jaunība, ai saules dienas, vai tikai reizi spīdat jūs? Ak*
palaidņi tādi!

Ja izsaukšanas vārdu izrunā ar sevišķu uzsvaru, tad aiz tā liek
izsaucamo zīmi,

piem.: *Ūja! vai nu virsū brauksi?*

Locījumu mācība.

Nōminātīvs.

357. §.

Nōminātīvs teikumā var būt par:

1. gramatisko teikuma priekšmetu,

piem.: *Suns sarga māju. Arājs aŗ. Ciema kukulis gards. Jaunie aizbraukuŗi. Viens atnācis.*

Teikuma priekŗmetu daŗkārt saista ar izteicēju palīgverbs būt, ko sauc par saitiŗu, un aŗi verbi, kam piemŗt palīgverba daba: tapt, tikt, kļūt, mesties, nākt,

piem.: *Rudzi metas dzeltāni. Viņŗ kļūst slavens. Govis nāk slaucamas;*

2. izteicēju,

piem.: *Suns ir mājas sargs. Ŗis kalns ir liels. Mans dēls būs labs aŗijs.*

Aŗi aiz verbiem: likties, rādŗties, Ŗķisties, lielŗties, vēlēties, domāŗ izteicējs nostājas nōminātīvā,

piem.: *Viņŗ liekas atbraucis. Runātājs teicas esam bagāts. Pusi sakāŗ darbu padarŗjis;*

3. papildinātāju (pie vajadzības izteiksmes),

piem.: *Jāgrāhŗ siens. Jāskalda malka.*

Ģenitīvs.

Ģenitīvs atkarā no verbiem.

358. §.

1. Ar ģenitŗvu biedrojas Ŗādi verbi:

a) trūkt, vajadzēt,

piem.: *Trūkst naudas, pacietŗbas, izglŗtŗbas. Trūkst man gudra padomiņa. Kumelām vajag tŗru auzu. Rātnam bērnam nevajag rājienu;*

b) ieŗēloties, kaunēties,

piem.: *Ārsts ieŗēlojas slimnieka. Viņŗ kaunējās sava nedarba;*

- c) **bijāties, brīnīties, vairīties** (lietojami arī ar prepozīciju **no**),
piem.: *Bērziņam plāna lapa; drīz salniņas bijājās. Acis darba bijājas. Čaklas rokas darba nebīstas. Un, iekāms diena dziest, ir jāizrauga, vai tēva vairīties man būs vai drauga.*

Ar prepozīciju **no**: *Bīstas kā no uguns. Ne no kā nebīstos;*

- d) **brēkt, kliegt, iekāroties**, virzības verbi **iet, nākt, braukt** (arī ar prepozīciju **pēc**),

piem.: *Jēri brēca smalka siena. Bērns brēca mātes (parasti: pēc mātes). Kāds viņā malā klie dz plostā. Lapsai iekārojās zosu cepeša. Rauga iet (parasti: pēc rauga iet). Nedomā, tautu meita, ka es tevis vienas nācu! Nu es braukšu uz Jelgavu dziesmiņai ielāpiņa.*

2. Atkarā no vārdiem, kas salikti ar **at-, iz-, pār-, pie-, sa-**, bieži sastopams ģenitīvs, izteikdams, ka darbība aptvērusi priekšmetu pārpilnā mērā vai darītājs to atkārtojis līdz apnikai,

piem.: *Atēsties ābolu, izēsties ogu; pārēsties saldumu. At dzerties piena. Pieplūkties Jāņu zāļu.*

- Retumis tautas valodā ģenitīvs sastopams arī pie vārdiem **ēst, dzert, dot, nest**,

piem.: *Ēst maizes, gaļas. Dzert piena. Atnest ūdens. Dot naudas.*

Ja darbība aptver priekšmetu pilnīgi, tad lieto akuzatīvu,

piem.: *Apēst veselu rīcienu. Izdzert visu pienu.*

359. §. Ģenitīvs blakus akuzatīvam biedrojas:

1. ar vārdiem, kas izsaka tiekšanos pēc kāda mērķa: **lūgt, prasīt, gribēt, saukt, kārot, gaidīt, taujāt, meklēt** (aiz dažiem minētiem vārdiem nostājas ģenitīvs ar prepozīciju **pēc**),

piem.: *Lūdz, prasa maizes rīcienu (arī: rīcienu). Bērns sauc mātes (parasti: māti). Es tevis (arī: tevi) gaidīju kā siltas maizes. Tikmēr tu gaidīsi zagļu (arī: zagļus) pa durvīm nākam, kamēr viņi ienāks pa logu. Taujā, mātē, gudra vīra, netaujā rudzu klēts! Lācīt(i)s kāpa ozolā, salda medus meklēdams;*

2. ar vārdiem: **atcerēties, atgādāties, atminēties, klausīties**,

piem.: *Atcerēties skolas, arī: skolu. Atgādāties sava darba, arī: darbu. Meita gaiši atminas mātes vaiga, arī: vaigu.*

Ģenitīvs atkarā no supīna.

360. §.

Supīns lietojams aiz virzības vārdiem, pie kam tas biedrojas ar ģenitīvu,

piem.: *Nāc putras ēstu! Iesim māsas apraudzītu! Puiši gāja zirgu pītu. Auseklītis agri lēca Saules meitas lūkotos.*

Supīnu lieto vēl tikai dažos Latvijas apgabalos; rakstu valodā supīna vietā lieto nenoteiksmi,
piem., nesaka vairs: *Iesim linu plūktu*, bet saka: *iesim linu plūkt*.

Genitīvs kā teikuma priekšmets.

361. §.

Apgalvojamos teikumos nōminātīva vietā daudzkārt sastopams genitīvs kā teikuma priekšmets,

piem.: *Ir gan pasaulē bēdu šādu, tādu.*

Šis genitīvs sevišķi parasts, ja teikumā ir vārdi, kas aizrāda uz priekšmetu daudzumu,

piem.: *Rūpju un raizju papildnam. Viesu bez gala. Sviesta un krējuma atliku likām.*

Genitīvs atkarā no lietvārdiem, skaitļiem, vietniekvārdiem.

Dalāmais genitīvs.

362. §.

Dalāmais genitīvs apzīmē dalāmu vairumu un ir atkarīgs no:

a) lietvārda,

piem.: *daļa iedzīvotāju; vezums siena; pulks aitu; divi virknes sīpolu; gabals audekla;*

b) skaitļa, kas lietojams kā lietvārds,

piem.: *desmit vīru; divpadsmit gabalu; simts latu; tūkstoš ķieģeļu;*

c) apstākļiem daudz, maz, vairāk, tik, cik,

piem.: *Daudz bērnu, daudz rūpju. Daudz suņu, maz sētas sargu. Maz naudas, maz bēdu. Cik galvu, tik prātu. Tik gosniņu, cik skudriņu. Vairāk dienu tur sabijis.*

Blakus nelokāmām formām daudz, vairāk, kas prasa genitīvu, sastopamas lokāmas formas: daudzi, vairāki, kas saskan locījumā ar apzīmējamo vārdu,

piem.: *Viņš daudziem palīdzējis, vairākiem naudu aizdevis;*

d) vietniekvārda kas,

piem.: *Kas tev vainas? Kas tev bēdas? Kas tev vārda (jeb: vārdā)? Ko laba teiksi? Vai zini ko jauna (arī: no jauna)?*

Ja vietniekvārds kas ir nōminātīvā, tad arī attiecīgais adjektīvs nostājas nōminātīvā,

piem.: *Kas labs tur iznāks?*

363. §. Pie dalāmā ģenitīva pieder satura ģenitīvs (ja dalītājs, t. i., vārds, no kura atkarīgs dalāmais ģenitīvs, apzīmē kādu mēru vai trauku un dalāmais priekšmets ir kas ēdams vai dzerams, tad šādu ģenitīvu sauc par satura ģenitīvu),

piem.: *sauja putraimu; vezums siena; muca alus; slauktuve piena; maiss rudzu.*

Bez tam ir:

1. vielas ģenitīvs,

piem.: *smilts zeme; stikla durvis; ozola galds; zedeņu sēta. Dzelzs vīriņš, pakulu bārda;*

2. piederības ģenitīvs,

piem.: *tēva mājas; mātes meita; tautu dēls; kaimiņa lauki. Ai tu mana brāļa sēta, tik cēlā vietinā! Jāņa Ilze, t. i., Ilze, Jāņa sieva. Jēkaba Mārtiņš, t. i., Mārtiņš, Jēkaba dēls. Vanagu Liene = Vanagu meita. Vanaga Anna = Vanaga sieva.*

Piederības ģenitīvam rada ir ģenitīvs pie ciešamās kārtas divdabja,

piem.: *Vēja laužta ābelīte. Dziesma manis padziedāta, neba manis darināta: vecu ļaužu darināta, manis jauna padziedāta;*

3. pielikuma ģenitīvs, kas ir piederības ģenitīva atvasis un latviešu valodā bieži sastopams,

piem.: *bāra bērns; gana zēns; gājēja cilvēks; bezgoda, zvēra, velna cilvēks; kalpa puisis; tāpat: Kalniņa kungs.*

Tāpat lieto īpašvārdus, kas ir ģeogrāfiski nosaukumi,

piem.: *Rīgas pilsēta, Lubānas ezers, Salacas upe, Gaiziņa kalns;*

4. pastiprināmais ģenitīvs, ko lieto nojēguma pastiprināšanai,

piem.: *Izbrīdu purvu purvus, izstaigāju malu malas. Mežu meži atskanēja, kad es jautri gavilēju. Šo starpā tas pats vecu vecais naid. Prieki šiem lielu lielie;*

5. izsaukuma ģenitīvs,

piem.: *To ļaužu! Ai bārene, bārenīte, tavu daiļu vilnainīšu!*

Īpašības ģenitīvs.

364. §.

Īpašības ģenitīvs norāda priekšmeta īpašību, un tam bez lietvārda parasti piebiedrojas adjektīvi, vietniekvārdi, skaitleņi un divdabji,

piem.: *negoda darbs; blēņu runas; goda vīrs; lielu radu bārenīte; vienas dienas saimniece; divu gadu kumelš.*

Īpašības ģenitīvs bieži saaug saliktenī ar savu apzīmētāju,
piem.: *trijzaru dakšas; platpieres govš; divgadu kumelš;*
dzelzasu rati.

Teikuma priekšmeta ģenitīvs.

365. §.

Teikuma priekšmeta ģenitīvs norāda priekšmetu, no kura darbība iziet; teikumā pārvērsts, tas aizstāj teikuma priekšmetu. Teikuma priekšmeta ģenitīvs rada piederības ģenitīvam.

Piem.: *Acu redzējums (= ko acis redz). Sērdienīša lūgums (= ko sērdienītis lūdz).*

Papildinātāja ģenitīvs.

366. §.

Papildinātāja ģenitīvs izteic:

- a) kādas ar lietvārdu apzīmētas darbības papildinātāju,
piem.: *Paldies saku māmiņai par šūpuļa kārumiņu, manis mazas auklējumu, manis lielas audzējumu;*
- b) kāda darītāja vārda papildinājumu,
piem.: *šūpuļa kārējs.*

Papildinātāja ģenitīvs latviešu valodā ļoti iecienīts. Ne retumis blakus darītāja vai darīšanas vārdam tas sastopams ar verbu savienota lokātīva, laika vai satura akuzātīva vai no prepozīcijas atkarīga locījuma vietā,

piem.: *Šās dienas gājums. Salda miega gulētājs. Dēļu grīdas staigātāja. Rīgas braucēji. Kaŗa gājējiņi (kas iet uz kaŗu). Par naksniņas sargājumu, par pieguļas jāju-miņu.*

Ģenitīvs nolieguma teikumos.

367. §.

Nolieguma teikumos bieži papildinātāju lieto gan ģenitīvā, gan akuzātīvā.

Latvijas rietumdaļā biežāk mēdz lietot akuzātīvu, austrumdaļā – ģenitīvu,

piem.: *Visā plašā apkārtnē neredzēja neviena cilvēka (arī: nevienu cilvēku). Neklausa ne tēva, ne mātes (arī: ne tēvu, ne māti). Ik dienas māte raušu (arī: raušus) necep.*

Ja nolieguma teikumam liek pretī pozitīvu teikumu, tad parasti lieto akuzātīvu,

piem.: *Neņem naudu, ņem ogles! Neņem lielo šķirstiņu, ņem mazo!*

Citos gadījumos blakus formai nav vai ne ģenitīvs aizstāj nōminātīvu,

piem.: *Ne tev tēva, ne māmiņas. Karstās zemēs ziemas nav;*
bet: *Vēl jau nav ziema (bet ir rudens)!*

Dažos apgabalos ģenitīvu lieto pat tad, kad nenoteiksme, no kuŗas atkarīgs šis ģenitīvs, nav noliegta, bet noliegts verbs, no kuŗa atkarīga nenoteiksme,

piem.: *Siena pļaut nemācēju, kāju aut nevīžoju, rokas sniegt negribēju.*

Ģenitīvs atkarā no adjektīviem.

368. §.

Ģenitīvs lietojams pie adjektīviem: pilns, kārs, kārīgs, cienīgs, vērts,

piem.: *Laukums ļaužu pilns. Aka pilna ūdens. Naudas kārs cilvēks. Uzmanības cienīgs. Uzslavas vērts.*

Datīvs.

369. §.

Datīvā nostājas tas nojēgums, kam verbā izsacītā darbība notiek vai nu par labu, vai par ļaunu,

piem.: *Tēvam aizsūtīju naudu. Tiltam ielūzis dēlis. Zīmulim nolauzts gals. Velc, pelīte, saldu miegu mazajam bērniņam! Klausīt vecākiem.*

Datīvs atkarā no verbiem.

370. §.

Piem.: *Sist sunim* = *sist sunim* vienu vai dažas reizes, bet: *sist suni* (akuz.) = *sist sunim* daudzreiz, pat briesmīgi *sist*.

Tāpat sal.: *lūgt tēvam* (padomu, naudu), *klausīt mātei*; *lūgt tēvu* (sirsnīgi lūgt), *klausīt māti*.

Ar akuzatīvu izteikta intensīvāka, ar datīvu mazāk intensīva darbība.

1. Personas, retumis lietas nosaukums ir datīvā:

a) pie verbiem: *kaitēt, derēt, glaimot, patikt, iztapt, palīdzēt, kalpot, ticēt, klausīt*,

piem.: *Viņš kaitē savam kaimiņam. Šī upe der kugošanai. Kalpo tēvijai! Es ticu viņa vārdiem. Tā meitiņa gludu galvu tūk manam prātiņam. Labs bērns klausā tēvam, mātei;*

b) pie bezpersonas verbiem: *man salst, slāpst, niez, rūp, šķiet, rādās, laimējas, sokas, vedas, šķiŗas, veicas, trūkst, vajag*,

piem.: *Mātei (dat.) trūkst naudas (papild. ģenitīvā). Putrai vajag sāls;*

c) pie vajadzības izteiksmes,

piem.: *Tēvam* (dat.) *jāpļauj rudzi* (papildinātājs nōminātīvā).

Tas brālim jādara. Viņam jāiet. Skolēnam jāmacās.

2. Pie daudziem pārejošiem vārdiem, kā: *sacīt, teikt, lūgt, dot, atņemt, laupīt, solīt, prasīt, jautāt, rādīt* u. c., blakus lietās papildinātājam akuzātīvā resp. ģenitīvā sastopams personas papildinātājs datīvā,

piem.: *Kaimiņam* (papildinātājs datīvā) *palūdzu zirgu* (papildinātājs akuzātīvā). *Gans saimniecei* (dat.) *prasīja maizes* (ģen.). *Aklis aklam ceļu rāda.*

3. Pie verba *būt* nostājas datīvā tas nojēgums, par kuru izteikts, ka tam kaut kas pieder vai tam kaut kas ir,

piem.: *Kam spēks, tam vara. Gudram gudra nelaime. Vienam tēvam bija trīs dēli.*

4. Datīvs bieži sastopams aiz vārdiem, kas salikti ar *pie-* vai *uz-*,
piem.: *Kaķis klusi piezagās un uzkrīta putniņam. Zēns uzminis čūscai.*

5. Ar datīvu biedrojas:

a) *brīnīties, smieties,*

piem.: *Brīnās laudis dziesmām manām, brīnās manai valodai. Jāsmejas tam puikam* (arī: *par to puiku*).

Tagad biežāk šos vārdus lieto ar *par* un akuzātīvu,

piem.: *brīnās par manu darbu, par tavu spēku, par viņa attapību;*

b) *pierast, mācīt, mācīties,*

piem.: *Pierast darbam. Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam!* (arī: *visādā darbiņā vai: visādu darbiņu*).

Datīvs atkarā no adjektīviem un apstākļiem.

371. §.

1. Datīvs lietojams pie adjektīviem: *mīļš, patīkams, paklausīgs, pateicīgs, uzticīgs, derīgs, kaitīgs, līdzīgs* u. c.,

piem.: *Katram sava dziesma mīla. Nevēdinātas telpas ir veselībai kaitīgas. Krauklis līdzīgs vārnai.*

2. Datīvs lietojams pie apstākļiem: *blakus, blakām, līdz, garām, pakal, pretim, cauri* u. c.,

piem.: *Meita sēdēja blakus mātei. Maize ēdējam pakal neiet. Gāju garām kapsētai. Brauc mežam cauri!*

372. §. Ja izteicējs ir adjektīvs, vietniekvārds vai lietvārds, kas saistīts ar vārdiem *būt, tapt* vai *klūt*, un teikuma priekšmets ir datīvā (lōģiskais teikuma priekšmets), tad arī izteicējs nostājas datīvā, saskanēdams ar teikuma priekšmetu dzimtē un skaitlī,

piem.: *Katram darba darītājam jābūt apzinīgam. Viņai jāklūst lielai māksliniecei. Bērnam jābūt paklausīgam. Tev būs veselam klūt!*

Nolūka datīvs.

373. §.

Nolūka datīvā nostājas tas vārds, kas izsaka, kādam nolūkam darbība notiek,

piem.: *Maizei miltus samalis. Liniem zemi ar. Ievu ziedi smaržai labi, ne bitēm medu nest. Laima man biedram nāca, mēnestiņš gaišumam. Es to savu māmuliņu padomam vien turēju. Atlicini kaut ko arī vecuma dienām! Tā nauda nolikta dēla skološanai. Viņš strādā sev un vispārībai (arī: savā un citu labā).*

Nepareizi ir šā datīva vietā pēc vācu valodas parauga lietot prepozīciju *priekš*, tādēļ aplam ir teikt: *viņš strādā priekš sevis un priekš vispārības.*

Nolūka datīvā sastopami arī lietvārdi, kas apzīmē darītājus vai personas,

piem.: *Kas man nāks biedram (= par biedru) līdz?*

Nolūka nozīmē bieži lietojams datīvs **kam**,

piem.: *Kam (= kamdēļ) tu to darīji? Kam (= kādēļ) tu tā teici! Kam (= kamdēļ) tev tā vajadzēja!*

Nolūka datīva vietā tagad bieži lieto prepozīciju **par** ar piederošu locījumu vai arī **kā** ar nōminātīvu,

piem., var teikt: *Lai tas paliek piemiņai!* un arī: *Lai tas tev paliek par piemiņu vai: kā piemiņa.*

374. §. Patstāvīgais jeb divdabja datīvs (sk. 282. §, 2),

piem.: *Pats precēju līgaviņu, tēvam mātei nezinot.*

375. §. Teikumos, kas izsaka kādu sašutumu, dažkārt sastop tā saucamo ētisko datīvu: **man**, **tev**, **jums**,

piem.: *Vai tu man nāksi vai nenāksi? Es tev iešu gan! Es jums gan skriešu!*

Akuzātīvs.

376. §.

Akuzātīvā nostājas verba papildinātājs,

piem.: *Apēdu veselu ņuku maizes. Izdevu visu naudu.*

Ar akuzātīvu biedrojas visi pārejošie verbi,

piem.: *Roka roku mazgā. Māte auklē bērnu. Darbs ceļ vīru.*

Pārejošu verbu nozīmī bieži iegūst arī nepārejoši verbi salikumos ar **aiz-**, **ap-**, **iz-**, **pa-**, **pār-**, **pie-**, **uz-**,

piem.: *Aizgulēju saules lēktu. Aptecēju māmuliņu. Pava-saros dažkārt ledus izguļ sējumus. Braucējs panāca gājēju. Pārstaigāt laukus. Uziet apslēptu mantu.*

Satura akuzatīvs.

377. §.

Papildinātāju akuzatīvā sauc par satura akuzatīvu, ja tas ir no tā paša vai nozīmē līdzīga verba saknes, no kura tas atkarīgs. Satura akuzatīvs lietojams gan ar, gan bez apzīmētāja,

piem.: *Sapņi sapņot. Maļamo malt. Kuļamo kult. Nesamo nest. Bēdā pats savu bēdu! Vienas domas domājam, vienu dzīvi dzīvojam. Tecīņus vien tecēju. Lai dar(a) darbu, kas dar(a) darbu, lai dar(a) darbu dziedādams! Ar adatu karu nevar apkarot.*

Panākuma akuzatīvs.

378. §.

Panākuma akuzatīvs izsaka darbības panākumu,

piem.: *Pīni pīt. Plēsumu plēst. Miltus malt. Seru (labību) sērt. Pūru darīt. No vilka lopu suni izmācīt.*

Panākumu bieži izsaka lietvārdam blakus nolikts adjektīvs akuzatīvā, pie kam šis adjektīvs iedomājams kā izteicējs akuzatīvā nostatītajam lietvārdam,

piem.: *Izsaimniekot māju tukšu. Nomazgāt rokas baltas. Izslaucīt istabu tīru. Saglaudīt galvu gludu. Acis sarkanas izraudāt. Sasist kāju zilu melnu. Ai bārene, bārenīte, kas tev(i) daiļu dailināja? Manu virumu visi tencināja gardu. Bārenīti visi teica čaklu.*

Ja verbs ir ciešamajā kārtā, tad akuzatīva vietā nostājas nōminātīvs,

piem.: *Kāja sasista zila melna.*

Nōminātīvā nostājas arī adjektīvi pie nepārejošiem vārdiem,

piem.: *Lai nu aug liela un gudra! Mūsu tēvs jau arī vecs kļuvis.*

Izplatījuma akuzatīvs.

379. §.

Izplatījuma akuzatīvs bieži sastopams pie adjektīviem augsts, dziļš, garš, plats, resns, smags u. c.,

piem.: *Upe piecus metrus plata. Grāvis trīs pēdas dziļš.*

Laika akuzatīvs.

380. §.

Laika akuzatīvs noteic laika ilgumu,

piem.: *Viņš visu mūžu sūri un grūti strādājis. Vienu vasaru tur sabiju par ganu.*

Laika nozīmē akuzatīvs sastopams pie adjektīva vecs,

piem.: *Gadu vecs kumelš. Nedēļu veca avīze.*

Izsaukuma akuzatīvs.

381. §.

Piem.: *Ak tavu prātu, ak tavu iedomu! Tavus saltus melus!
Tos niekus, ko tur sarunāja! Tādu pārsteigumu!
Māmiņ, tavu labumiņu!*

Instrumentālis.

382. §.

Instrumentālī nostājas tas jēdziens, ar ko kopā teikuma priekšmets izdara zināmu darbību un kas ir teikuma priekšmetam it kā par darbības pavadoni.

Pavadoņa instrumentālis.

383. §.

Teikuma priekšmetam par darbības pavadoni var būt kāda persona, kāda cita dzīva būte, priekšmeti un apstākļi. Šis pavadoņa instrumentālis tagad sastopams palaikam tikai tautas dziesmās,

piem.: *Vista tek deviņiem cālīšiem. Sveša māte pretim nāca
rīkšu sauju padusē.*

Dzīvajā valodā tai vietā sastopams instrumentālis ar prepozīciju ar,

piem.: *Tēvs ar dēlu aizbraucis uz pilsētu. Vista ar cālēniem
kašņājas pa puķu dobi. Uzvarētājus jaunatne sagaidīja ar
gavilēm un ziediem.*

Par pavadoņa instrumentāļa paveidiem uzskatāmi:

a) vietas jeb izplatījuma instrumentālis, kas arī palaikam bez prepozīcijas sastopams tikai tautas dziesmās, tagad ar prepozīciju pa,

piem.: *Dzērves noskrēja augstis mežis (= pa augstiem mežiem).
Gāju ceļu (= pa ceļu) dziedādama.*

Instrumentālī nostājas arī izplatījuma mērs,

piem.: *Meitas mani jūdzēm vada. Aizbraucis kilometriem
tālu. Zālē izstiepts metriem garš audekls;*

b) laika instrumentālis,

piem.: *Dienām un nedēļām mīlējis dzīvot vientulībā.
Gadiem te nav neviens svešinieks rādījies. Lec, saulīte,
rītiem agri! Brīžiem laipns, brīžiem nelaipns. Die-
nām un naktīm strādāt;*

c) **līdzekļa instrumentālis**, kas vienskaitlī parasti lietojams ar prepozīciju **ar**, jo citādi saskanētu formā ar akuzatīvu,

piem.: *Es ar savu dziedāšanu raudulīti smīdināju. Kā ar cirvi atcirta. Viņš ar savu veiklo mēli dažu labu piemulkojis.*

Daudzskaitlī līdzekļa instrumentālis, būdams daudz dzīvāks par vienskaitļa instrumentāli, bieži lietojams bez prepozīcijas **ar**,

piem.: *Skaties abām acīm (bet: skaties ar labo aci)! Iet kājām (bet: spert ar kāju).*

Īpašības instrumentālis.

384. §.

Īpašības instrumentālis apzīmē priekšmeta īpašību,

piem.: *Pūce ir platu galvu, īsu kaklu. Mūsu mājas ir vienu lielumu. Augu niedres gaŗumiņu, magonītes daiļumiņu. Smuks puisītis melnu muti gulceliņa maliņā.*

Īpašības instrumentālis lietojams bez **ar** tikai tad, ja to tuvāk raksturo apzīmētājs.

Dalāmais instrumentālis.

385. §.

Dalāmais instrumentālis sastopams bieži,

piem.: *Rindām gāja, rindām brauca. Siekiem naudu mērī. Putni laižas bariem.*

Instrumentālis kā darbības un īpašības spēcīnātājs.

386. §.

Verba darbību vai adjektīva īpašību spēcina, ja verbam vai adjektīvam piebiedrojas tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes instrumentālis. Šis instrumentālis pēc nozīmes tuvs satura akuzatīvam (sk. 377. §),

piem.: *Zied zemīte zilis ziedis (= ziliem ziediem). Bērni raud asarām. Tecīņiem vien tecēja. Lielum liels, melnum melns, pilnum pilns (te atkritusi instrumentāļa galotne -u).*

387. §. Pie **pārākās pakāpes instrumentālī** nostājas tas vārds, kas apzīmē mēru, kādā priekšmeti cits citu pārspēj,

piem.: *Viņš par savu brāli ir labu tiesu gaŗāks. Visu galvu lielāks. Tika kādu vārdu gudrāks.*

Cēloņa instrumentālis.

Piem.: *Asarām (= aiz asarām) neredzēju. Gružiem (= gružu dēļ) upe netecēja. Badu mirt.*

Lokātīvs.

388. §.

Lokātīvā parasti sastopami konkrēti, retāk abstrakti priekšmeti, pavisam reti personas.

1. Lokātīvā nostājas tas nojēgums, kas apzīmē darbības vietu un atbild uz jautājumiem *kur? kurp?*

Piem.: *Zivis dzīvo ūdenī (= iekš ūdens). Maizītē bagātība, ne zeltā, sudrabā. Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nāk kārpīties. Kaņavīrs, kaņavīrs jaunajā bāliņā. Daža laba kalpa sieva saujā naudu zvadzināja. Sēdēt zirgam mugurā (= uz muguras). Kāpt kokā. Es uzkāpu kalniņā, pašā kalna galiņā. Zirgs zirgā (= pie zirga), loks lokā (= pie loka) pa celiņu aiztecēja. Varavīksne debesīs, to nevar salocīt. Es savos bāliņos (= starp bāliņiem) dziedādama vien staigāju. Katrs grib iet ļaudīs. Vilks lopos.*

2. Lokātīva (tāpat kā akuzātīva) savienojumi ar tās pašas saknes verbu izteic nepārtrauktu darbības turpināšanos,

piem.: *Briest briedumā. Augt augumā.*

Bieži tādā nozīmē lietojami lietvārdi ar -šana, piebiedrojot tiem skaitleni viens,

piem.: *Iet vienā iešanā. Saukt vienā saukšanā. Sist vienā sišanā. Skriet vienā skriešanā.*

Izteicēja lokātīvs.

389. §.

Izteicēja lokātīvs aizstāj izteicēju,

piem.: *Viņš vēl puisī (= neprecējies). Tu esi vēl bērņā. Kāds labums meitā dzīvot? Zīle, žube panākšņos, cielvaiņa vedējos.*

Dažos gadījumos ar līdzīgu nozīmi lieto arī instrumentāli vai ģenitīvu,

piem.: *Tie koki visi vienā gaŗumā (arī: vienu gaŗumu, viena gaŗuma). Viņš ir manā vecumā (arī: manu vecumu, mana vecuma). Vienos gados, vienā paskatā, vienā sejā, vienā augumā. Nu es esmu vīrā.*

Te minami arī šādi piemēri: *Grāvis piecu pēdu platumā. Ozols triju vīru resnumā.*

Izteicēja papildināšanai sastopams arī adjektīva lokātīvs,

piem.: *Šoreiz viņš izgāja sveikā. Atstājusi mazo tukšā.*

Lokātīvs dažkārt nostājas panīkušā instrumentāļa vietā,

piem.: *Mirt badā (badu).*

Attieksmes lokātīvs ierobežo predikāta izteikto jēdzienu,
piem.: *Viņš ir lepns savā garā. Viņš gan skaists vaigā, bet
viegls prātā. Veikls valodā, veikls darbā.*

Nolūka lokātīvs.

390. §.

Nolūka lokātīvs attīstījies latviešu valodā no lokātīva, kas bijis vietas apzīmētājs. Senāk izteicieni: *iet ogās, sēnēs, riekstos* apzīmēja iet tur, kur ogas, sēnes, rieksti aug. Tagad šādi lokātīvi apzīmē nolūku. *Ogās iet* ir tas pats, kas: *iet ogas lasīt*. Nolūka lokātīvs bieži sastopams,

piem.: *Braukt malkā, sienā, talkā, ciemos. Jāt pieguļā.
Iet pusdienās, launagā, vakariņās.*

Dažos gadījumos lokātīvs norāda darbības rezultātu,

piem.: *Satinu dziju kamolā. Saviju rozes vainagā. Samest
sienu kaudzē. Ne es tevī skalos (arī: skaliem) cirtu.*

Laika lokātīvs.

391. §.

Laika lokātīvs apzīmē zināmu laika sprīdi, kurā darbība notiek. Šai lokātīvā vienmēr nostājas gads, mēnesis, diena, laikmeti, kuŗos darbība notiek,

piem.: *1944. gadā. Divdesmit pirmajā martā. Pulksten
divpadsmitos naktī. Jānos. Lieldienās. Vecos, mēŗa, kaŗa
laikos. Šajā brīdī, stundā. Vasarā (= kādu dienu
vasarā) aizbraukšu pie tevis. Sal.: Vasaru (akuzātīvs)
pavadīšu pie tevis (= visu vasaru pavadīšu pie tevis, sk.
380. §).*

Skaitlenis lokātīvā.

392. §.

Pamata skaitlenis lokātīvā izsaka, ar cik lielu darītāju skaitu teikuma priekšmets veic zināmu darbību,

piem.: *Vakar es ap tiem celmiem viens nomocijos, nu mēs piecos
(arī: piecatā) ātri tiksīm galā.*

Lokātīvs kā apstāklenis.

393. §.

Lokātīvi bieži sastopami kā apstākļeni, piemēram:

a) vietas apstākļeni: *ārā, iekšā, augšā, lejā, vidū, malā, zemē,
viršū* u. c.;

- b) laika apstākļi: *vakarā, rītā, naktī, laikā, netaikā* u. c.;
c) kārtas apstākļi: *riksos, soļos, aulekšos*.

Lokātīvs pie verbiem.

394. §.

Lokātīvs sastopams:

1. pie verbiem *klausīties, lūkoties, raudzīties, mācīt, mācīties, siet, ierast, izlaisties, palaisties, atsisties* u. c.,

piem.: *Māca dēlu amatā, grāmatā, labos darbos. Viņš izlaidies slinkumā. Sieniet manu kumeliņu zaļā zīdā pavadā! Māmiņā klausījos. Dēls atsities tēvā;*

2. pie verbiem, kas salikti ar prepozīciju *ie-*,

piem.: *Ieiet istabā. Ielaist laivu ūdenī. Kam, bāliņ, tu ielaidi svešus ļaudis sētiņā!*

Vokātīvs.

395. §.

Vokātīvs ir uzrunas forma. Vokātīvā parasti nostājas dzīvu radījumu nosaukumi, pie kam vokātīva priekšā bieži sastopami izsaukmes vārdiņi: *ai, vai, aile, ak* (no vācu *ach*).

Piem.: *Ai māmiņa, māmuliņa, kam tu mani rātin rāji! Kur tu skriesi, vanadziņ?*

Teikuma mācība.

396. §. Teikuma mācība apskata vārdu šķiru sakopojumu teikumā, kā arī teikumus pēc to nozīmes un satura.

Teikuma locekļi.

397. §.

Teikuma loceklis ir vārds teikumā, kas atbild uz noteiktu jautājumu.

Teikuma galvenie locekļi.

398. §. Teikumā mēdz palaikam būt vismaz divi locekļi:

1. teikuma priekšmets jeb subjekts un
2. izteicējs jeb predikāts.

Šos teikuma locekļus sauc par galvenajiem teikuma locekļiem jeb virslocekļiem.

Teikuma priekšmets.

399. §.

Teikuma priekšmets ir teikuma loceklis (parasti nōminātīvā), par kuŗu izteic, ko tas dara, kāds tas, kas tas*.

*Piem.: Tēvs strādā. Bērns guļ. Stikls ir caurspīdīgs.
Akmens ir smags. Daugava ir upe. Ozols ir koks. Vai darbi padarīti?*

*Teikuma priekšmetu var definēt arī šādi: Teikuma priekšmets ir tas parasti nōminātīvā stāvošais teikuma loceklis, par ko kaut kas izteikts vai jautāts.

Izšķir gramatisko, loģisko un psiholoģisko teikuma priekšmetu.

1. Gramatiskais teikuma priekšmets stāv nomainītvā un atbild uz jautājumu kas?

piem.: *Māte auž. Kas auž? – māte.*

2. Loģiskais teikuma priekšmets (t. i., darītāja apzīmējums) var būt ne tikai nomainītvā, bet arī kādā citā locījumā,

piem.: *Bērnām iekārojās ābola. Bērnām (kam?) šai gadījumā ir loģiskais teikuma priekšmets, jo varētu arī teikt: Bērns (kas?) iekāroja ābolu.*

3. Psiholoģiskais teikuma priekšmets ir tas jēdziens, par ko runātājs grib ko stāstīt; piemēram, teikumā *"Mātei vakar sāpēja galva"* psiholoģiskais teikuma priekšmets ir *mātei*, jo runātājs stāsta par *māti*.

Vienā un tai pašā teikumā var arī būt tiklab psiholoģiskais, kā arī gramatiskais teikuma priekšmets; tā iepriekš minētajā piemērā *mātei* ir psiholoģiskais, bet *galva* – gramatiskais teikuma priekšmets.

Ir gadījumi, kad gramatiskais, loģiskais un psiholoģiskais teikuma priekšmets sakrīt, piemēram, teikumā *"Māte auž"* *māte* ir reizē gramatiskais, loģiskais un psiholoģiskais teikuma priekšmets.

400. §. Par teikuma priekšmetu var būt:

1. lietvārds vai kāds cits vārds lietvārda nozīmē,

piem.: *Meži gaudo. Viļņi vaid. Ūpis brēc. Jaunie stāv, vecie sēž. Gudrais nepārsteidzas;*

2. vietniekvārds,

piem.: *Es lasu. Tu klausies. Viņš raksta. Mūsējie visi sveiki, veseli. Kas tur nāk? Pats esi kungs, pats laimei durvis ver!*

3. skaitlenis,

piem.: *Divi gul, divi kuļ, divi brauc mežā. Viens atnācis;*

4. divdabis,

piem.: *Nesamais ir smags. Aizgājušie jāpiemin;*

5. nenoteiksme,

piem.: *Strādāt – gods, slinkot – kauns;*

6. ikkatra vārdu šķira, pat vesels teikums:

piem.: *"Mazs cinītis gāž lielu vezumu" ir sakāmvārds. "Un" ir vienojamais saiklis. "Simtācis jūrā" ir mīkla.*

Sk. 12. uzdevumu.

Izteicējs.

401. §.

Izteicējs ir teikuma loceklis, kas izsaka, ko teikuma priekšmets dara, kādā stāvoklī tas atrodas, kāds tas ir, kas tas ir, un atbild uz jautājumiem: ko dara teikuma priekšmets? kāds ir teikuma priekšmets? kas ir teikuma priekšmets?

Piem.: *Miers baro* (ko dara?), *nemiers posta* (ko dara?).
Pasaule ir plaša (kāda ir?). *Ozols ir koks* (kas ir?).

Izteicējs ir tik daudzveidīgs teikuma loceklis, ka tas atbild ne vien uz iepriekš minētajiem jautājumiem, bet var ietvert visas verbu formas ar un bez negācijas, visus darbības laikus un izteiksmes.

Piem.: *Es neietu* (ko nedarītu?) *to celiņu*. *Dzelzs kļūs mīksta* (kāda kļūs?). *Uguns nav puķe* (kas nav?).

Saitiņa.

402. §.

Teikuma priekšmetu ar izteicēju bieži saista palīgverbs būt un verbi: *tikt, tapt, kļūt*, kam ir palīgverba daba.

Palīgverbu būt, kas nostājas teikumā pie izteicēja, sauc par saitiņu.

Saitiņa pieder pie izteicēja. Runājot par pagātņi vai nākotni, saitiņa ir nepieciešama, piem., *māte bija taupīga, māte būs taupīga*; tagadnē 3. personā saitiņu var atnest.

Visbiežāk saitiņa sastopama, ja par izteicēju ir lietvārds nōminātīvā, piem.: *brālis vēl ir skolnieks*.

Nelieto saitiņu, ja izteicējs ir nelokāmais tagadnes divdabis ar -*dams*,

piem.: *Kurp iedams?* (nevis: *kurp esi iedams?*).

Verbu būt neuzskata par saitiņu, ja tas teikumā ieņem izteicēja vietu,

piem.: *Labi cilvēki ir un būs*. *Es domāju, tā tad es esmu*.

403. §. Par izteicēju var būt:

1. verbs, arī divdabis,

piem.: *Visi ziedi noziedēja, papardīte neziedēja*. *Pienu ēdu, pienu dzēru, pienā muti nomazgāju*.

Tēvs pārnācis. Gani sadzinuši. Mājas solis apiets.
Kurp iedams?

2. adjektīvs,

piem.: *Debesis dzidras. Mākoņi balti. Rīts ir skaists. Prāts jautrs. Soli viegli. Mūžam zili ir Latvijas kalni*;

3. lietvārds:

a) dažādos locījumos,

piem.: *Bardzība – krusa, laipnība – rasa. Viņš būs labs arājs. Zemene ir oga. Galva dzelzs, kājas koka. Abas viena labumiņa. Es jau biju tādu ļaužu: dziedātāju, runātāju. Māmiņai trīs meitiņas, visas vienu skaitumiņu. Baltu galvu mans tētiņš. Melnu muti tautu dēls;*

b) dažos locījumos ar prepozīcijām,

piem.: *Nu jau viņš pie beigām;*

4. apstāklenis,

piem.: *Annele jau prom. Gads jau apkārt. Pavasaris klāt. Brīvdienas tuvu. Darbi galā. Jau saulīte zemu, zemu, māmuliņa tālu, tālu;*

5. vietniekvārds,

piem.: *Padoms viņa, darbs viņas. Tāda diena, tāda nakts;*

6. skaitlenis,

piem.: *Viņu ir trīs. Divas vien mēs māsiņas.*

Sk. 13. uzdevumu.

Teikuma palīglocekļi.

404. §. Bez galvenajiem teikuma locekļiem var būt vēl arī teikuma palīglocekļi.

Tie ir: 1. apzīmētājs jeb atribūts,

2. papildinātājs jeb objekts,

3. dažādi apstākļi.

Lietvārda apzīmētājs jeb atribūts.

405. §.

Apzīmētājs tuvāk apzīmē teikumā kādu lietvārdu vai lietvārda nozīmē lietotu vārdu šķiru un atbild uz jautājumiem: *kāds? kāda? kurš? kuŗa? cik? kā?*

Piem.: *Maza dzirkstele nodedzina lielu mežu. Mūsu jaunie (lietvārda nozīmē lietots adjektīvs) nepiekāpsies. Noliec savu smago nesamo (lietvārda vietā lietots divdabīs).*

406. §. Par apzīmētāju var būt:

1. adjektīvs,

piem.: *Bagāta maize nenāk bez darba. Kas no brieža liela raga, kad nedzird taurējot; kas no mātes auklējuma, kad nedz vieglas dienas! Pār Tālavas biezajiem siliem nakts pelēkus palagus klāj;*

2. divdabis,

piem.: *Izliets ūdens nav sasmelams. Izteikts vārds nav atsaucams. Rejošs suns nekož. Čikstošs koks nelūst;*

3. vietniekvārds,

piem.: *Katram putnam savs lizds mīļš. Arājiņ, bāleliņ, visas tavas kājas zied!*

4. skaitlenis,

piem.: *Trīs priedītes siliņā. Vienā laimē, vienā līksmē, vienos priekos viņi dzīvo. Divi kaķi vienā maisā nesader. Piektā stunda ir galā;*

5. lietvārds:

a) tai pašā locījumā kā apzīmējama vārds,

piem.: *Dzērājs puisis bēdājas. Dziedātāju sievu ņemu, dancotāju kumeliņu;*

b) genitīvā,

piem.: *Saimes cūka nebarojas. Latvijas kalnājos, Latvijas lejās krūtīs man atdzīvo brīvības gars;*

c) instrumentāli, kam priekšā var būt arī prepozīcija,

piem.: *Aiz Daugavas balti bērzi sudrabiņa lapiņām. Es rudeni pārvedīšu ar kurpēm plūcējiņu;*

d) lokatīvā,

piem.: *Nedod man tu, Laimiņa, zābakos (zābakainu) arājiņu!*

6. nenoteiksme,

piem.: *Laiks mācīties nav palaižams gaŗām;*

7. izteicēja adjektīvs, kas nebiedrojas tik cieši ar apzīmējamo lietvārdu kā citi apzīmētāji,

piem.: *Dēls pārnācis mājās sveiks, vesels. Ai māmiņa, cik laba tu, tu mani baltu mazgāji!*

8. arī apstāklenis, kas sastopams tautas dzejā un tuvāk apzīmē darītāju vārdus,

piem.: *Labrīt, augsti dziedātāji! Labrīt, augsti lēkātāja! Gailis agri cēlējiņš.*

Sk. 14. uzdevumu.

Pielikums jeb apozīcija.

407. §.

Par pielikumu jeb apozīciju sauc apzīmētāju, kas nostājas aiz apzīmējamā lietvārda, saskanēdams ar to dzimtē, skaitlī un locījumā, un sevišķi izceļ lietvārdam piemītīgu raksturīgu īpašību.

Piemēri: *Daugaviņa, māmuliņa, vilņo, strauji plūzdama. Vai lācīti, platkājtīti, vai tev vienam mežā būt! Ozolīti, zemzarīti, kam tu augi lejiņā! Jūs, bērni, dzīvojiet satīcīgi! Mēs, skolnieki, arī gribam piedalīties šai darbā.*

Pielikumam var būt arī savi apzīmētāji, kas to tuvāk apzīmē, piem.: *Jānis, mans jaunākais brālis, aizbraucis uz laukiem. Adatiņa, maza sieva, liela darbu darītāja. Cielaviņa, gudra sieva, gudri bērnus audzināja. Rīga, mūsu galvaspilsēta, šodien karogota.*

Pielikumu atdala no pārējiem teikuma locekļiem abās pusēs ar kommatu. Ja par pielikumu ir adjektīvs vai kārtas skaitlenis, kas lietots kā īpašvārds, tad kommatš nav liekams,

piem.: *Frīdrihs Lielais. Zviedrijas karalis Gustavs Piektais. Francijas valdnieks Ludviķis Četrpadsmitais.*

Sk. 15. uzdevumu.

Papildinātājs jeb objekts.

408. §.

Par papildinātāju jeb objektu sauc akuzatīvā (arī datīvā un ģenitīvā) esošu teikuma locekli, kas papildina ar izteicēja nozīmi lietotu pārejošu verbu un atbild uz jautājumiem *ko? kam? kā?*

Papildinātāja vietu var aizstāt arī nenoteiksme,

piem.: *Mēs gribam uzvarēt.*

409. §. Par papildinātāju var būt:

1. lietvārds,

piem.: *Jēri brēca smalka siena. Sadeva līdz gan zelta, gan sudraba. Nemeklē laimes, kur tās nav! Pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas. Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam! Zēns uzmina čūskai. Gans gana lopus. Suns sarga māju;*

2. adjektīvs,

piem.: *Es gribēju tikai labu. Saki ko jauku! Labs laba nemaitā;*

3. vietniekvārds,

piem.: *Tēvs un māte mīl mani. Viņš vienmēr sevi izceļ. Vakar satiku tevi, šodien atkal satieku tevi;*

4. skaitlenis, kas lietots lietvārda vietā,

piem.: *Viņš pazaudēja veselu simtu. Tēvs dēlam iedeva tūkstoti;*

5. divdabis,

piem.: *Viņš palīdzēja piekusušajam un paēdināja izsal-kušo;*

6. nenoteiksme,

piem.: *Bads māca strādāt, aukstums tecēt. Kas var mani aizdziedāt, kas var mani aizrunāt?*

Sk. 16. uzdevumu.

Apstākļi (darbības apzīmējumi).

410. §.

Teikuma locekļus, kas apzīmē darbības laiku, kārtu jeb veidu, vietu, cēloni vai nolūku, sauc par apstākļiem.

Laika apstākļi atbild uz jautājumiem: *kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?*

Vietas apstākļi atbild uz jautājumiem: *kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?*

Kārtas jeb veida apstākļi atbild uz jautājumiem: *kā? kādā kārtā? cik? cik lielā mērā?*

Cēloņa apstākļi atbild uz jautājumiem: *kāpēc? kādēļ?*

Nolūka apstākļi atbild uz jautājumiem: *kādam nolūkam? kādā nolūkā? pēc kā?*

411. §. Par laika, vietas un kārtas apstākļiem var būt:

1. apstākļi:

a) laika,

piem.: *Rozes sen jau novītušas. Vakar lija lietūs, bet šodien saule spīd;*

b) vietas,

piem.: *Nezāles aug visur. Kur noliki, tur ir;*

c) kārtas jeb veida,

piem.: *Lēni lēni bērziņš auga, lēni lapas darināja;*

2. lietvārdu locījumu formas ar vietas un laika nozīmi,
 piem.: *Saulīt(e) vēlu vakarā* (kad?) *sēžas zelta laiviņā* (kur?).
Ogles birst Daugavā (kur?). *Mūžam* (cik ilgi?) *saule debesīs*
 (kur?), *ne mūžam* (cik ilgi?) *tēvs māmiņa*;
3. prepozīciju savienojumi ar locījumiem,
 piem.: *No bērnu dienām* (no kuŗa laika?) *jau viņu pazīstu*. *Balts*
sniedziņš snieg uz skujiņām (kur?). *No Daugavas* (no
- kurienes?) izpeldēja div(i) dzeltāni kumeliņi*. *Putni aizlaižas*
uz siltām zemēm (uz kurieni?). *Ar pūlēm* (kā?) *tikām pāri*
upei. *Dzīvojam bez bēdām* (kā?);
4. apstākļu divdabji,
 piem.: *Es dziedāju, malt iedama* (kad?), *no druviņas pāriedama*
 (kad?). *Bērns raudot* (kā?) *lūdzas māti*.
412. §. Par cēloņa apstākli var būt:
1. locījumi ar prepozīcijām,
 piem.: *No gaŗa laika nezina, ko darīt*. *Sausuma dēļ lauki*
izkaltoši. *Barības trūkuma dēļ* *lopi agri pavasarī bija*
jālaiž ganībās. *Tumsas dēļ* *braucējs nomaldījās no ceļa*. *Jo*
man sūri, jo man grūti, jo es koši padziedāju, lai nesaka sveša
māte: darba dēļ *noskumusi*. *Viņu dēļ* *esmu strādājis un*
plēšies. *Manis dēļ* *tie puisīši vai bijuši, nebijuši*;
2. divdabis,
 piem.: *Irbei spārni nodiluši, egļu mežu lodā jot; tā nodila ļaužu*
mēles, ap manīm runā jot. Ceļot smago akmeni, zēns
pārstaipījās.
413. §. Par nolūka apstākli var būt:
1. lietvārds ar vai bez prepozīcijām,
 piem.: *Sveikaini skali labi noder iekuram*. *Atnācu pēc savas*
grāmatas. *Šūpulim kārti cirtu*. *Lielī meži siltumam,*
veci vīri padomam;
2. nenoteiksme,
 piem.: *Tēvs aizgāja bišu kāpt, māte ogu palasīt*. *Saulīt(e)*
silta sildīties, māmiņ(a) jauka parunāt.

Izteicēja apzīmētāji.

414. §. Ja izteicējs ir verbs, tad to tuvāk apzīmē papildinātājs
 un apstākli (sk. 408., 410. §),
 piem.: *Akls aklam ceļu rāda*. *Blēdība sev pati rīkstes*
griež. *Apdomā labi un padari gudri!*
- Ja izteicējs ir lietvārds, tad to var tuvāk apzīmēt visi tie paši
 apzīmētāji, kas apzīmē teikuma priekšmetu un citus teikuma
 locekļus, kuŗi ir lietvārdi (sk. 406. §).

Pārskats par teikuma locekļiem.

415. §.

Teikuma locekļi	Raksturojums	Jautājumi
Virслоcekļi		
teikuma priekšmets	ir darītājs, kādas īpašības nesējs	kas?
izteicējs	izteic, ko teikuma priekšmets dara, kāds tas ir un kas tas ir	ko dara? kāds ir? kas ir?
Palīglocekļi		
apzīmētājs	raksturo lietvārdu vai lietvārda vietā lietotu vārdu šķiru	kāds? kāda? kurš? kuŗa? cik? kā?
papildinātājs	papildina pārejošu verbu (parasti izteicēju)	ko? kam? kā?
apstākļi:		
laika	apzīmē darbības laiku	kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?
vietas	apzīmē darbības vietu	kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?
kārtas jeb veida	rāda: 1) kādā veidā darbība notiek, 2) īpašības mēru	kā? kādā kārtā? cik lielā mērā?
cēloņa	norāda darbības cēloni	kāpēc? kādēļ? no kā?
nolūka	norāda darbības nolūku	kādā nolūkā? kādam nolūkam? pēc kā?

Teikuma analīzes paraugs.

416. §.

Teksts: *tēvs šoruden apara atmatā atstāto lauku.*

Teikums: <i>vienkāršs paplašināts</i>		
Jautājumi	atbildes	teikuma locekļi
kas apara? ko tēvs darīja ? ko apara? kādu lauku? kā atstāto? kad apara?	tēvs apara lauku atstāto atmatā šoruden	teikuma priekšmets izteicējs papildinātājs apzīmētājs veida apstāklis laika apstāklis

Vārdu šķiru analīzes paraugs.

417. §.

Tēvs	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>liet-vārds</i>	<i>vīriešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>nōm.</i>				
šoruden	vārdu šķira							
	<i>apstāk-lenis</i>							
apara	vārdu šķira	laiks	skaitlis	pers.	pārej., nepār.	lok. šķ., pašķ.	kārta	izteik-sme
	<i>verbs</i>	<i>pagāt-ne</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>trešā</i>	<i>pār-ejošs</i>	<i>1. l. šķ. 4. pašķ.</i>	<i>da-rāmā</i>	<i>īsten.</i>
atmatā	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>liet-vārds</i>	<i>sieviešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>lokāt.</i>				
atstāto	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums		galotne		
	<i>ciešamās kārtas pagātnes lokāmais divdabīgs</i>	<i>vīriešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>akuz.</i>		<i>noteiktā</i>		
lauku	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>liet-vārds</i>	<i>vīriešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>akuz.</i>				

Uzruna.

418. §.

Uzruna ir tas vokātīvā stāvošais vārds, ar ko uzrunā kādu personu vai priekšmetu.

Piem.: *Teic, māmiņ, manu darbu! Vējš, kam tā elsodams pūt tu?*

Uzrunu var tuvāk apzīmēt apzīmētāji,

piem.: *Tu, mīļā vecomāt, vari dzīvot pie mums bez raizēm.
Ai tu mana brāļa sēta, tik cēlā vietnā!*

Uzruna var nostāties teikuma sākumā, teikuma vidū vai teikuma beigās. Uzruna no pārējiem teikuma locekļiem atdalāma ar kommatu,

piem.: *Bērni, esiet rātni!*

Esiet, bērni, rātni!

Esiet rātni, bērni!

Sk. 18. uzdevumu.

Iesprausti vārdi un teikumi.

419. §. Par iesprausti vārdiem uzskatāmi:

tā sakot, zināms, protams, cerams, liekas, rādās, šķiet, piemēram, bez šaubām, pirmkārt, otrkārt utt., manuprāt, nenoteiksme domāt u. c.

Šie vārdi atdalāmi no pārējiem teikuma locekļiem ar kommatu; garākus iespraustus teikumus atdala ar domu zīmēm vai iekavām.

Ar kommatu nav jāatdala vārdi: **laikam, varbūt, diezin, nezin, acīm redzot**, ja priekš un aiz tiem nav pauzes.

Piemēri iesprausti vārdiem un teikumiem: *Viņš, protams, nokavēsies. Ilgi, šķiet man, projām biju. Tu, ja nemaldos, arī esi bijis Cēsīs. Pogītis, sunītis, – ak tavu grābēju! – paķer vārnu bez labdienām. Kādā rijā (senāk ļaudis uzturējušies rijās) dzīvoja saimnieks ar saimi. Mans tēvs reiz teica – kā tur tā runa bija sanākusi – Bozītis arī reiz esot jauns bijis. Bet es sevī nodomāju, sak, tas nu gan nevar būt tiesa, Bozītis, bez šaubām, jauns nav bijis, lai saka, ko grib, tas velti. Mēs laikam nokavēsim vilcienu. Jancis diezin vai nāks.*

Sk. 19. uzdevumu.

Teikuma locekļu saskaņa.

420. §. Teikuma locekļiem, cik iespējams, jāsakā savā starpā personā, skaitlī, dzimtē un locījumā,

piem.: *Es lasu, tu lasi, viņš lasa. Viņš ir krietns saimnieks, viņa krietna saimniece.*

Ievērojamākie saskaņas likumi.

Izteicēja saskaņa ar teikuma priekšmetu.

421. §.

1. Ja izteicējs ir tāds lietvārds, kas, mainot galotni, maina arī dzimti, tad tas saskan ar teikuma priekšmeta dzimti. Šādi lietvārdi ir ar izskaņām: -tājs, -ējs, -ietis, -nieks, -onis, -tnis, -ulis, -is,

piem.: *Viņš ir labs strādnieks, viņa laba strādniece.*

Mans brālis ir liels dziedātājs, kaimiņu zēni arī ir lieli dziedātāji, bet meitenes gan nav lielas dziedātājas.

Viņš ir varonis, viņa ir varone.

2. a) Izteicējs palaikam ir daudzskaitlī un vīriešu dzimtē, ja teikumā ir vairāk gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes teikuma priekšmetu,

piem.: *Brālis un māsa aizbraukuši uz pilsētu. Dārzā ozoli un liepas jau salapojuši.*

b) Izteicēju var arī attiecināt tikai uz svarīgāko, izteicējam tuvāko teikuma priekšmetu,

piem.: *Bērzs un skaistā egle nokaltusi. Izdzisis mēness un sārtā saule bija redzama pie debesīm.*

3. Izteicējs var būt daudzskaitlī, ja tas vienādā mērā attiecināms uz vienskaitlī esošu teikuma priekšmetu (lietvārdu) un tā pavadoni,

piem.: *Brālis ar māsu saķīlidojušies. Gans ar suni pārnākuši.*

4. Izteicējs palaikam saskan dzimtē un skaitlī ar dalāmo ģenitīvu, ja šis ģenitīvs atkarīgs no teikuma priekšmeta, kas ir daudzuma nojēgums,

piem.: *Sanākuši (arī: sanākusī) viesu pilna istaba. Ap akmeni sēdējuši (arī: sēdējusi) laba tiesa velnu, ēzdami, dzerdami. Puse atnācēju pieteikušies (pieteikusies).*

5. Izteicējs var nostāties vīriešu dzimtes vienskaitlī, ja par teikuma priekšmetu ir daudzuma nojēgumi: daudz, maz, cik, tik,

piem.: *Salaidies (arī: salaidušies) tik daudz putnu, ka melns. Aukstuma dēļ sanācis (arī: sanākuši) maz skolnieku.*

Nepieciešams vīriešu dzimtes vienskaitlis, ja dalāmais ģenitīvs vienskaitlī,

piem.: *Izgājis maz naudas. Maz palicis sviesta.*

6. Izteicējs var būt gan daudzskaitlī, gan vienskaitlī, ja teikumā izteikta savstarpēja darbība ar vietniekvārdu *cits*,
piem.: *Viņi cits par citu gudrāki* (izteicējs saskan ar daudzskaitlī stāvošo teikuma priekšmetu). *Viņi cits par citu gudrāks* (izteicējs saskan ar vietniekvārdu *cits*).

7. Ja par izteicēju ir lietvārds, bet par teikuma priekšmetu vietniekvārds *tas*, tad teikuma priekšmets saskan ar izteicēju dzimtē un skaitlī,

piem.: *Tas ir mans pirmais darbs. Tie ir tavi biedri. Tie ir sīkumi.*

8. Izteicēja adjektīvs dabū vienskaitļa vīriešu dzimtes galotni, ja par teikuma priekšmetu ir vietniekvārdi *tas* (vai: *šis, viņš*), *kas* (vai: *kuŗš*), *nekas*, *viss* un ja tie attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu,

piem.: *Kas nav krietns, tas nav krietns* (attiecas uz cilvēku). *Kas nav labs, tas nav labs.*

Izteicējs dabū apstākļa galotni *-i*, ja vietniekvārdi *kas*, *tas* nav attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu, bet lietojami nekatras dzimtes nozīmē un to vietā nav liekami vietniekvārdi *kuŗš* un *šis*,

piem.: *Kas labi, tas labi.*

Apstāklenis var būt par izteicēju nenoteiksmei vai veselam teikumam,

piem.: *Nav gudri pārsteigties, arī: nav gudri cilvēkam būt pārsteidzīgam. Nav veselīgi bez mēra sauļoties.*

Apstākļa forma ar *-i* lietojama arī kā izteicējs teikumā bez noteikta lietvārda,

piem.: *Ir vēsi, karsti, auksti. Ir tik bēdīgi ap sirdi.*

Ja runātājam stāv prātā zināms teikuma priekšmets, kaut arī viņš to nenosauc, izteicējs saskan ar šo teikuma priekšmetu,

piem.: *Ir karsts. Ir lietains. Ir vēss (laiks).*

9. Ja izteicējs ir lietvārds, bet teikuma priekšmets pieklājības labā otras personas vienskaitļa vietā ir daudzskaitļa formā, lai gan domāta viena kāda persona, tad izteicējs stāv vienskaitlī,

piem.: *Jūs esat strādnieks, es arī esmu strādnieks. Jūs tas kungs, es tas kalps.*

Ja līdzīgā gadījumā par izteicēju ir adjektīvs, divdabis, skaitlenis vai vietniekvārds, tad izteicējs var nostāties:

a) vienskaitlī,

piem.: *Jūs neesat vesela. Jūs esat nogurusi. Vienmēr jūs esat viens. Tāds jau jūs esat!*

b) vīriešu dzimtes daudzskaitlī, uzrunājot vīrieti,

piem.: *Jūs esat gudri, laipni, labi.*

10. Ja izteicējs ir verbs, bet teikuma priekšmets pirmā, otra vai trešā persona, tad izteicējs nostājas verba daudzskaitļa pirmajā personā, tā iegūdamas virsroku par otru un trešo personu, piem.: *Es un tu (vai: mēs ar tevi) brauksim no šejienes prom. Es, tu un tavs brālis paliksīm mājās.*

Ja teikuma priekšmets ir otra un trešā persona, tad izteicējs nostājas verba otrā personā, piem.: *Jūs un viņi vēl dzīvojat turpat?*

Apzīmētāja saskaņa ar apzīmējamo vārdu.

422. §.

Vispār apzīmētājs saskan ar apzīmējamo vārdu dzimtē, skaitlī un locījumā, tomēr ievērojami dažī saskaņas likumi.

1. Ja apzīmētājs attiecas uz vīriešu un sieviešu dzimtes personām, tad tas:

- a) nostājas vīriešu dzimtes daudzskaitlī,
piem.: *Tavi labie tēvs un māte mani laipni uzņēma;*
- b) saskan ar tuvāk stāvošo vārdu,
piem.: *Labā māte un tēvs rūpējās vienmēr par mums. Labais tēvs un māte rūpējās par mums;*
- c) var atkārtoties katra apzīmējamā vārda priekšā,
piem.: *Labais tēvs un labā māte.*

2. Ja apzīmētājs attiecas uz vairākiem dažādu dzimšu dzīvniekiem vai nedzīviem priekšmetiem, tad to:

- a) saskaņo ar tuvāk stāvošo vārdu,
piem.: *Vecs zirgs un gous; veca gous un zirgs. Jaukie kalni un lejas; jaukās lejas un kalni;*
- b) atkārtoti katra apzīmējamā vārda priekšā,
piem.: *Kupls bērzs un kupla liepa. Veca muca, vecs vīns.*

3. Ja apzīmētājs attiecināms tikai uz vienu no vairākiem minētiem lietvārdiem, tad vārds, kas nav saistīts ar apzīmētāju, nostatāms priekš tā vārda, kuŗu apzīmē apzīmētājs,

piem.: *No šejienes ir saredzama skola un lielais skolas dārzs. Es, brālis un mazā māšele aizgājām ogot.*

4. Ja vietniekvārdi *kas, kuŗš, tas, šis, viņš* un skaitļeni attiecas uz dažādas dzimtes vārdiem, tad tie nostājas vīriešu dzimtes daudzskaitlī,

piem.: *Vieglas kājas, jautr(i)s miegs, tie man(i) daiļu dailināja. Dzīvoja vīrs un sieva, kuŗiem (viņiem) bija deviņi dēli. Uguntiņš, atslēdziņa, abi cieti glabājami.*

5. Ja divi vai vairāki apzīmētāji attiecas uz vienu lietvārdu, kas katrā gadījumā apzīmē tikai vienu jēdzienu, tad apzīmējamais lietvārds lietojams vienskaitlī,

piem.: *Pirmā, otra un trešā nodaļa. Pirmā un otra pilsētas slimnīca. Jelgavas un Bauskas apriņķis. Latviešu un leišu valoda. Burtnieku un Lubānas ezers. Rudzu un kviešu apcirknis, bet: rudzu un kviešu apcirkņi* (katrai labībai ir vairāk nekā viens apcirknis).

Teikumi.

423. §.

Teikums ir vārdu sakopojums vai atsevišķs vārds, kurā izsaka domas, jūtas, gribu.

Izšķir 1. vienkāršus (nepaplašinātus un paplašinātus) teikumus, 2. saliktus teikumus.

Vienkārši teikumi.

Vienkāršs nepaplašināts teikums.

424. §.

Vienkāršs nepaplašināts teikums ir tāds teikums, kurā ir tikai abi galvenie teikuma locekļi: teikuma priekšmets un izteicējs, dažkārt arī saitiņa.

Piem.: *Ir novakare. Krīt sniegs. Koki ir balti. Debesis kļūst sārtas. Mākoņi izklīst. Vējš norimst. Aukstums pieņemas. Sniegs pārvēršas. Tas kļūst zilgans.*

Sk. 20. uzdevumu.

Vienkāršs paplašināts teikums.

425. §.

Vienkāršs paplašināts teikums ir teikums, kurā bez galvenajiem teikuma locekļiem (teikuma priekšmeta un izteicēja) ir viens vai vairāki palīglocekļi (papildinātājs, apzīmētājs u. c.).

Piem.: *Tēvs nolēma izlauzt atmatas akmeni.*

Vienkāršs paplašināts teikums kļūst jo plašāks, ja tā teikuma locekļi pieņem vairāk apzīmētāju, kas atkal savukārt apzīmēti sīkāk, piem.: *Mūsu tēvs nolēma veco, apsūņojušo atmatas akmeni šoruden izlauzt ar akmeņlauzi.*

Reiz dzīvoja ļoti nepieticīgs saimnieks. Dieva dots laiks viņam nekad nebija pa prātam. Dažreiz lietus lija par daudz, dažreiz tā bija

par maz. Dievs atlāva saimniekam pašam izraudzīties laiku. Saimnieks bija varen priecīgs. Atnāca jauks pavasaris. Saimnieks rīkoja laiku tagad pēc sava prāta. Vienu dienu lija lietūs; otru dienu spīdēja saule. Rudzi auga viņņodami. Pienāca plaujas laiks. Iet rudzus plaut. Skatās, – vārpas gluži tukšas. Saimnieks bija aizmirsis palaist vēju, ziedu puteklīšu iznēsātāju. No tā laika saimnieks bija mierā ar Dieva doto laiku.

Sk. 20. uzdevumu.

Nepilni teikumi.

426. §.

Nepilns teikums ir tāds teikums, kam trūkst viena galvenā teikuma locekļa.

Piem.: *Deg! Uguns!*

Teikumā var atkrist tikai tādi locekļi, kas viegli piedomājami un nerada teikumu sakarā nekādu robu.

Tādos teikumos kā: *Uz priekšu! Pa labi!* nav verbāla izteicēja, to aizstāj apstākļi. Dažkārt izteicējs piedomājams; piemēram, teicienā: *Pa tiltu soļiem!* piedomājams *braukt*. Teikumos: *Kur skriesi? Iesim lēnām! Nāc!* vienā teikuma locekļi (*skriesi, iesim, nāc*) apvienoti abi galvenie teikuma locekļi: ir teikuma priekšmets, ir izteicējs (*Kur tu skriesi? Iesim mēs lēnām! Nāc tu!*).

Teikumi ar izteicēju un teikuma priekšmetu vienā vārdā latviešu valodā bieži sastopami, sevišķi jautājumos un atbildēs, piem.: *Nāksi? Iešu.* Pirmās un otras personas vietniekvārdu parasti nelieto, ja verba formai ir nepārprotama personu galotne un ja personai negrib piešķirt sevišķu svaru. Ja personu izceļ, sevišķi pretstatos, tad lietojams pirmās un otras personas vietniekvārds,

piem.: *Nevis es, bet tu to teici. Tu iesi, es palikšu.*

Daudzkārt atmet verbu būt, bet sevišķi bieži izlaiž virzības verbu blakus kādam apstāklenim,

piem.: *Ātri (ej) uz priekšu! Tiešām tautas, tiešām (gāja) tautas, ar likumu (gāja) bāleliņi.*

Nepilni visbiežāk mēdz būt pavēles un izsaukuma teikumi, piem.: *Ātri (skrien)! Nost (ej)! Augšā, augšā (celties)! Sieru, sieru (dod), Jāņu māte!*

Bezpersonas teikumos verbs ir trešās personas formā bez noteikta teikuma priekšmeta,

piem.: *Salst. Tumst. Vakaro. Snieg. Šodien līst.*

Dažiem bezpersonas verbiem var piebiedrot teikuma priekšmetu,

piem.: *Sniegs snieg. Lietus līst.*

Sk. 20. uzdevumu.

Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem.

427. §.

Teikums ar vienlīdzīgiem locekļiem ir tāds teikums, kurā atkārtojas vienlīdzīgi teikuma locekļi.

Teikumā ar vienlīdzīgiem locekļiem var būt:

1. vairāki teikuma priekšmeti,
piem.: *Tēvs, māte un brālis ir aizbraukuši;*
2. vairāki izteicēji,
piem.: *Kāzās ēda, dzēra un līksmoja trīs dienas. Un visas malu malas zeļ, zaļo, kuplo, zied;*
3. vairāki apzīmētāji,
piem.: *Mežā aug gan lieli, gan mazi, gan taisni, gan līki, gan tievi, gan resni koki;*
4. vairāki papildinātāji,
piem.: *Bērni mežā lasīja sēnes, ogas un riekstus;*
5. vairāki apstākļi,
piem.: *Pa ceļu devās ļaudis gan jāšus, gan braukšus, gan kājām.*

Vienlīdzīgo teikuma locekļu starpā liekams kommat; saiklis **un** aizstāj kommatu. Ja saiklis atkārtojas, tad atkārtotā saikļa priekšā liekams kommat.

Piem.: *Nelaime sastopama kā nabagu būdiņās, tā lepnās pilīs. Paēduši, padzēruši pateiciet Dieviņam par pienīnu, par sviestiņu, par balto saules maizi! Augšā zilas debesīs, zibošas mākoņu aitiņas un cīruļu nebeidzama trallināšana; lejā – spilgti zaļumi, balti ziedi, smarža daždažāda, naigas rokas un gavīles sirdīs. Jūra kauca un krāca visapkārt.*

Sk. 21. uzdevumu.

Teikumu iedalījums pēc satura.

428. §.

Pēc teikuma satura un runātāja izjūtas teikumus iedala:

- 1) stāstījuma,
- 2) pavēles,
- 3) vēlējuma,
- 4) izsaukuma un
- 5) jautājuma teikumus.

1. Ar stāstījuma teikumiem autors izsaka savas un atstāsta citu domas, pastāsta, kas redzēts, dzirdēts, piedzīvots, un tēlo notikumus; šo teikumu beigās liekams punkts,

piem.: *Eju. Suns rej. Reiz dzīvoja tēvs ar trim dēliem. Kā mežā sauc, tā atskan.*

2. **Pavēles teikumos** izsaka pavēli, uzaicinājumu, lūgumu; šo teikumu beigās liekama izsaukuma zīme,

piem.: *Nāc šurp! Ej peles ķert, Minka! Skriesim! Padziedāsim mēs, bāliņi!*

3. **Vēlējuma teikumos** izsaka vēlēšanos vai vēlējumu; teikumu beigās liekama izsaukuma zīme,

piem.: *Kaut spīdētu saule! Kaut man būtu tā naudiņa, kas guļ jūras dibenā! Lai viņam vieglas smiltis!*

4. **Izsaukuma teikumos** izsaka prieku, sāpes, pārsteigumu, izbrīnu; teikumu beigās liekama izsaukuma zīme,

piem.: *Tavu brīnumu! Tas ir lieliski! Vai, kā sāp! Ak tavu prātu! Ak tavu iedomu!*

5. **Jautājuma teikumos** izsaka jautājumu; teikumu beigās liekama jautājuma zīme,

piem.: *Kur iesi? Kur tu skriesi, vanadziņ, ar tiem vaska spārniņiem?*

Jautājuma teikumus iedala divās grupās: a) vārdu jautājumos un b) teikuma jautājumos.

a) **Vārdu jautājumi** iesākas ar jautājamiem vietniekvārdiem vai jautājamiem apstākļiem, pie kam jautā pēc viena teikuma locekļa, gaidot par atbildi vienu vārdu, kas attiecas uz šo teikuma locekli,

piem.: *Kam šī grāmata pieder? – Man.*

Kad beigsit darbu? – Šodien.

Kas var dziesmas izdziedāt, kas valodas izrunāt? – Nevienš.

b) **Teikuma jautājumos** vaicā pēc visa teikuma satura, gaidot par atbildi veselu teikumu vai visa teikuma satura apstiprinājumu ar jā vai noliegumu ar nē,

piem.: *Gribi nākt man līdz? – Jā (gribu).*

Īsti latviski ir atkārtot verbu, piem., šai gadījumā: **gribu**. Jā ienācis no vācu valodas.

Šie jautājuma teikumi bieži atšķiras no stāstījuma teikumiem tikai ar savu īpato balss izlocījumu, ar jautājamo toni, ko jautātājs ieliek teikumā, un dažkārt arī ar izteicēja nostatīšanu teikuma sākumā,

piem.: *Gribi ābolu? Teiksi par mani kādu labu vārdu? Iesi uz tirgu?*

Tagad šos teikumus ievada no lībiešu valodas patapinātais jautājuma saiklis vai, senāk latviešu ar(īg),

piem.: *Vai jeb ar(īg) tu viņu pazīsti?*

Šie jautājuma teikumi var būt ar negāciju un bez negācijas. Jautājuma teikuma verba forma ir noliegta, ja jautātājs nezina, vai atbilde būs negatīva vai pozitīva,

piem.: *Vai tu nezini, kur mana grāmata?*
Verbs paliek bez negācijas, ja jautātājs šaubās, vai atbilde būs pozitīva,
piem.: *Vai tu zini, kur mana grāmata?*

Apgalvojuma un nolieguma teikumi.

429. §.

Apgalvojuma teikums apstiprina, ka divi novērojumi vai divi nojēgumi (teikuma priekšmets un izteicējs) ir savā starpā savienojami.

Piem.: *Gulbis ir putns. Viņš ir uzticams cilvēks. Mans brālis ir liels makšķernieks.*

Nolieguma teikums noliedz divu jēgumu (teikuma priekšmeta un izteicēja) savienojuma iespēju.

Piem.: *Uguns nav puķe. Cilāts akmens neapsūno. Es to neesmu teicis.*

1. Ja noliegts ir viens teikuma loceklis, tad nolieguma vārdiņš ne stāv šā locekļa priekšā,

piem.: *Ne visiem ir tāda laime. Ne ikkatrs to var izdarīt. Ne visām liepiņām līdz zemei lapas auga.*

Noliegtais jēgums var nostāties pretstatā apgalvojumam,

piem.: *Ne maz, bet daudz tur ir ogu. Ne viens vien, bet visi viņu aizstāvēja.*

2. Ja vietniekvārdi un apstākļi ir noliegti, tad noliegta arī verbu forma; tāpat, ja verbs ir noliegts, noliegti arī nenoteiktie vietniekvārdi, apstākļi un lietvārdi,

piem.: *Neviens mani tā nemīl, kā mīl tēvs, māmuliņa. Neviens nesacīja ne vārda. Nekad nemelo! Neredz nekur ne akla cilvēciņa.*

3. Ar verba formu (izteicēju) negācija ne saaug vienā vārdā, iegūdamā balssvaru,

piem.: *Katru dienu māte raušus necep. Vārna vārnai acīs neknābj. Nebēdāju tās dieniņas, kad staigāju raudādama. Kā bij man neraudāt?*

4. Latviešu valodā bieži sastopama parādība, ka blakus apgalvojuma teikumam nostājas nolieguma teikums ar to pašu saturu,

piem.: *Ko darīšu, ko nedarīšu? Kur iešu, kur neiešu? Ko teikšu, ko neteikšu? Ko tie teica, ko neteica? Kas nu ar mani notiks, kas nenotiks!*

Salikti teikumi jeb vairāku teikumu sakopojums.

430. §.

Runājot par saliktiem teikumiem, jāievēro neatkarīgi un atkarīgi teikumi.

Neatkarīgi teikumi ir paši par sevi saprotami un patstāvīgi, piem.: *Arājs ar. Vējš pūš. Zēni maksķerē upes malā. Nelaimes stundā ir tukša bise sprāgst.*

Atkarīgie teikumi nav saprotami bez cita teikuma, un sakopojumā ar citu teikumu tie nosaukami par palīgteikumiem (sk. 433. §).

Ir divas saliktu teikumu grupas:

- 1) neatkarīgu teikumu sakopojums un
- 2) neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums.

Neatkarīgu teikumu sakopojums*.

431. §.

Neatkarīgu teikumu sakopojumā ir divi vai vairāki neatkarīgi teikumi.

Divus vai vairākus neatkarīgus teikumus var sakopot savā starpā ar saikļiem: un, arī, bez tam, turklāt, ne vien – bet arī, tiklab – kā arī, bet, tomēr, turpretī, nevis – bet, jo, tāpēc, tādēļ, tāpat, vai – vai, ne – ne, nedz – nedz, gan – gan, ir – ir vai arī pavisam bez saikļiem,

piem.: *Norimst grieze druvas malā, norimst vējš pār lapām skriet.*

Dega sili, dega meži, sadeg sila vāverītes. Dedzu skalū, dedzu sveci, tumša mana istabiņa; ienāk mana māmuliņa, tūdaļ gaiša istabiņa. Viens grib taisnību, otrs grib taisnību. Akas vinda čīkstēja, lopi māva, cilvēki runāja, un visas šās balsis un trokšņi skanēja pār ūdeni svaigi, it kā nomazgāti. Birzē pogā lakstīgala; sudrabaina debess mala nogrimst tumšā, klusā silā. Un troksnis ap egli ceļas, un bultas augšup skrien, un asu cirvju zobi egles stumbrā lien. Un lejā atskan lāsti, un bultas spindz un sīc.

Neatkarīgu teikumu sakopojumus atkarā no tajos izteiktajām domām mēdz iedalīt: *vienojamos, pretstata un nodibināmos* teikumu sakopojumos.

* Neatkarīgu teikumu sakopojumu dažās gramatikās sauc par sakārtotu teikumu sakopojumu vai teikumu virkni.

Vienojamos teikumus savieno ar vienojamiem saikļiem *un, bez tam u. c.*,
piem.: *Tur, dzimtenē, silt siltāk saules starī, un maigāk lietutiņš tur zemē līst.*

Pretstata teikumus savieno ar pretstata saikļiem: *bet, tomēr*,
piem.: *Saule spīd, bet lietus līst.*

Nodibināmos teikumus savieno ar saikļiem: *jo, tāpēc, tādēļ*,
piem.: *Viņu neviens nesaprata, jo viņš nerunāja latviski.*
Šādam iedalījumam nav nekādas praktiskas nozīmes.

Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums*.

432. §.

Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums ir viena vai vairāku neatkarīgu teikumu jeb virsteikumu sakopojums ar vienu vai vairākiem atkarīgiem teikumiem jeb palīg-teikumiem.

Piem.: *Vakarā Grīntāls pasludināja, ka zivju divām dienām vien vairs pietiksot; viņš izdalīšot šovakar pa vienai, lai iznāktu ilgākam laikam. Lai vēl šovakar ejot pa vecam, vairums nosprieda, un Grīntāls izdalīja parasto skaitu. Visi viņi zināja, ka tie ar katru acumirkli tālāk aizpeldēja projām ne tikai no jūras krasta, bet arī no dzīves.*

Sk. 23. uzdevumu.

Palīgteikums.

433. §.

Palīgteikums ir tāds teikums, kas atkarīgs no cita teikuma un bez tā nav saprotams.

Piem.: *Nepieber aku, kamēr jauna nav izrakta!*

Kamēr jauna nav izrakta ir palīgteikums un bez virsteikuma (*nepieber aku*) nav saprotams.

Palīgteikumu var ievēidot teikumu sakopojumā dažādi: palīgteikums var nostāties virsteikuma priekšā, starp virsteikuma locekļiem un aiz virsteikuma,

piem.: *Kur maļ, tur milti birst. Koks, kas čīkst, nelūst. Dusmās sirds neizšķīr, kas labs, kas ļauns.*

* Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojumu dažās gramatikās sauc par pakārtotu teikumu sakopojumu vai teikumu viju.

434. §.

Palīgteikums šā vai tā papildina virsteikuma saturu. Daži palīgteikumi var aizstāt vienu vai otru virsteikuma locekli, piemēram, teikumā: *Kas sēj, tas plauj* palīgteikums *Kas sēj* aizstāj teikuma priekšmetu: *sējējs*.

Vārds, kas izteikts, nav atņemams = izteikts vārds nav atņemams (palīgteikums: *kas izteikts* aizstāj apzīmētāju: *izteikts*).

Runā to, kas patiesība = runā patiesību (palīgteikums: *kas patiesība* aizstāj papildinātāju: *patiesību*).

Kur tik zeltu domājam, dažkārt praulus atrodam = dažkārt atrodam praulus zelta vietā (palīgteikums: *kur tik zeltu domājam* aizstāj apstākli: *zelta vietā*).

Atkarā no tam, kādu teikuma locekli palīgteikums aizstāj vai raksturo, palīgteikumus iedala:

- 1) teikuma priekšmeta,
 - 2) papildinātāja,
 - 3) apzīmētāja,
 - 4) apstākļu (darbības apzīmējumu) palīgteikumus*.
- Palīgteikums atdalāms no virsteikuma ar kommatu.

Teikuma priekšmeta palīgteikums.

435. §.

Teikuma priekšmeta palīgteikums stāv virsteikuma vai cita palīgteikuma teikuma priekšmeta vietā un atbild uz jautājumu kas?

Virsteikumam tas mēdz pakārtoties ar vārdiņiem: *kas, ka, lai, vai, kad, kur, cik*.

Piem.: *Kas guļ, tas negrēko. Kas niekiem tic, tas pieviļas. Kas daudz grib, maz dabū. Kas vainīgs, tas bailīgs. Kas vecāku vārdam neklausā, cep maizi pelnos. Kas ļauna necieš, tas laba neredz. Zēnam bija piekodināts, lai tas neiet kaimiņa dārzā. Nav droši zināms, vai viņi nāks pa šo ceļu. Vēca patiesība ir tā, ka mīlestība visu piedod. Cik padarīts, tik ir labi. Nav zināms, kur viņš meklējams. Kad un kur mīrsim, nav mums nevienam zināms.*

Sk. 24. uzdevumu.

* Palīgteikuma paveidi izlietojami tikai kā ilustratīvs materiāls palīgteikumu izpratnei.

Papildinātāja palīgteikums.

436. §.

Papildinātāja palīgteikums papildina izteicēju vai neno-
teiksmi un atbild uz jautājumiem: kā? kam? ko? ar ko?

Papildinātāja teikumu mēdz ievadīt vārdiņi: *kas, ka, lai, vai, kad, kur, cik.*

Piem.: *Vai tavs mūžs kam lieti der, to vis neteic ilgie gadi. Redzu, redzu, protu, protu: velts būs mans gājumiņš. Es nezinu, kur tēvs aizgājis. Viņš gāja un nezināja, kur soli spert. Es nemāku pateikt, kur viņš atrodas.*

Papildinātāja palīgteikumi viegli pārvēršami teikuma priekšmeta palīgteikumos un otrādi: teikuma priekšmeta palīgteikumi – papildinātāja palīgteikumos,

piem.: *Es nezinu (ko?), kur tēvs aizbraucis (papildin. teik.), bet: Man nav zināms (kas?), kur tēvs aizbraucis (teik. priekšmeta teikums).*

Sk. 24. uzdevumu.

Apzīmētāja palīgteikums.

437. §.

Apzīmētāja palīgteikums raksturo kāda cita teikuma lietvārdu un atbild uz jautājumiem: kāds? kāda? kurš? kuŗa? kā?

Apzīmētāja palīgteikumi mēdz iesākties ar vārdiņiem: *kas, kuŗš, kāds, kur, kad.*

Piem.: *Labs tas darbs, kas padarīts, labs tas kumoss, kas pataupīts. Dzelzi, kas nav ilgi trīta, rūsa maitā. Kāds ūdens, tādas zivis. Tumša, tumša tā eglīte, kur caunīte nakti guļ. Viņš bij kā jauns putns, kuŗa priekšā salūst čaula un pasaule ar visām krāsām un skaņām gāžas noreibušajā dvēselē. Te laikam sākās tā skaistā pasaule, par ko viņam bija stāstījušas meža laumiņas.*

Sk. 24. uzdevumu.

Apstākļu (darbības apzīmējumu) palīgteikumi.

438. §. Dažādi apstākļi, tāpat kā dažādi apstākļeni, var apzīmēt vietu, laiku, veidu jeb kārtu, iemeslu jeb cēloni, nolūku; tādēļ apstākļu palīgteikumus iedala tādās pašās grupās kā apstākļenus, proti: vietas, laika, veida jeb kārtas, iemesla jeb cēloņa un nolūka apstākļa palīgteikumus.

Vietas apstākļa palīgteikums.

439. §.

Vietas apstākļa palīgteikums norāda kāda cita teikuma darbības vietu un atbild uz jautājumiem: kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?

Šos teikumus mēdz ievadīt vārdiņi: **kur, kurp, no kurienes, uz kurieni.**

Piem.: *Kur dūmi, tur siltums. Kur cep, tur pil. Kur koku cērt, tur skaidas lec. Kur dzedra māmiņa, tikušas meitas. Bērni steidzās uz turieni, no kurienes atskanēja balsis. Kurp vējš pūš, turp dodas arī mākoņi.*

Sk. 24. uzdevumu.

Laika apstākļa palīgteikums.

440. §.

Laika apstākļa palīgteikums norāda kāda cita teikuma darbības laiku un atbild uz jautājumiem: kad? cik ilgi? no kurā laika? līdz kuram laikam?

Laika teikumos attieksmē pret virsteikumu iespējama trejāda laiku seka: laika teikuma darbība notiek: 1) vienā laikā ar virsteikuma darbību, 2) pirms virsteikuma darbības un 3) pēc virsteikuma darbības.

1. Ja palīgteikuma darbība notiek vienā laikā ar virsteikuma darbību, tad laika teikumi iesākas ar saikļiem: **kad, kā, kamēr, ik, cik, cikkārt, līdz,**

piem.: *Loki koku, kamēr mazs! Kamēr māte viesus vada, tikmēr bērni gaļu cep. Ik rītu celies, ik skaistāka topi! Trīcin trīc birztaliņa, līdz es augu brālīšos. Kad vilks izsalcis, tad jēram vaina.*

2. Ja palīgteikuma darbība notiek pirms virsteikuma darbības, tad laika teikumi iesākas ar saikļiem: **kad, pēc tam kad, ik, ko, līdzko, tikko, tiklīdz kā, cikko,**

piem.: *Tikko tu aizgāji, ienāca kāda sieviņa. Līdzko muti pavērs, tūlīt bārsies. Kad darbs pabeigts, tad dusa salda. Kad saule bija nogājusi, gani dzina lopus mājās.*

3. Ja palīgteikuma darbība notiek pēc virsteikuma darbības, tad laika teikumi iesākas ar saikļiem: **iekām(s), pirms,**

piem.: *Apdomā, iekāms ko runā! Mēs piecēlāties, iekāms vēl saule lēca. Lietus jau sāka rasināt, pirms siens bija sagrābts.*

Sk. 24. uzdevumu.

Veida jeb kārtas apstākļa palīgteikums.

441. §.

Veida jeb kārtas apstākļa palīgteikums norāda, kā notiek kāda cita teikuma darbība, un atbild uz jautājumiem: kā? kādā kārtā? cik lielā mērā?

Veida jeb kārtas teikumi iedalāmi salīdzinājuma un seku teikumos.

1. Salīdzinājuma teikumus ievada pakārtojamie vārdiņi: *kāds, kā, it kā, jo, cik* (virsteikumā tiem mēdz atbilst: *tāds, tā, jo, tik*), piem.: *Kā mežā sauc, tā atskan. Viņš atkal dzīvoja savu dzīvi un bija tik kluss, cik kluss top tikai aiz lielas laimes. Jo plīks, jo traks. Jo salst, jo skrien. Jo ir, jo grib.*

Izteicēju spēcina un izceļ, ja pie tā paša izteicēja palīgteikumā nostājas vārdiņš *kā*, virsteikumā – *tā*, piem.: *Kā salst, tā salst. Kā nelīst, tā nelīst.*

2. Seku palīgteikums izsaka sekas; to ievada pakārtojamie vārdiņi: *ka, lai* (virsteikumā tiem atbilst *tā, tik*),

piem.: *Sniegs bija tik irdens, ka grima tajā līdz ceļiem. Viņš nebija tik skops, lai to sauktu par mantrausi. Jūra visapkārt tik plaša, ka ne malas, ne gala saredzēt.*

Virsteikumā sastopamais *tā* reizēm iekļūst palīgteikumā,

piem.: *Šodien ļoti auksts, tā ka silti jāsagērbjas.*

Jāvairās samainīt saikli *tā ka*, kas ievada seku teikumu, ar saikli *tā kā*, kas ievada iemesla teikumu,

piem.: *Jautājums ir pilnīgi noskaidrots, tā ka pārrunas varam izbeigt* (seku teikums). *Tā kā jautājums ir noskaidrots, tad varam pārrunas izbeigt* (iemesla teikums).

Sk. 24. uzdevumu.

Iemesla jeb cēloņa apstākļa palīgteikums.

442. §.

Iemesla jeb cēloņa apstākļa palīgteikums norāda uz kāda cita teikuma darbības iemeslu jeb cēloni un atbild uz jautājumiem: *kāpēc? kādēļ?*

Iemesla teikumus ievada vārdiņi: *ka* (virsteikumā: *tāpēc, tādēļ*), *tā kā*.

Piem.: *Upei nevarēja tikt pāri tāpēc, ka tilts bija iznests. Siens nežūst tāpēc, ka laiks ir apmācies. Tā kā laika atlicis maz, ar darbu jāpasteidzas.*

Saikli *tāpēc, tādēļ* bieži no virsteikuma iekļūst palīgteikumā.

Tāpēc, tādēļ lietojams palīgteikumā, ja virsteikumā sniedz kādu faktu, kas nav bijis vēl zināms, un palīgteikums norāda uz tā iemeslu,

piem.: *Upei nevarēja tikt pāri, tāpēc ka tilts bija iznests.*

Tāpēc, tādēļ lietojams virsteikumā, ja virsteikumā minētais fakts bijis jau iepriekš zināms,

piem.: *Upei netika pāri tāpēc, ka...*

Saikli tā kā lieto tad, ja virsteikuma un palīgteikuma savienojums sākas ar palīgteikumu,

piem.: *Tā kā tu neklausī, tad paliec mājās! Tā kā tu negribēji, tad atdevu citam.*

Sk. 24. uzdevumu.

Nolūka apstākļa palīgteikums.

443. §.

Nolūka apstākļa palīgteikums norāda, kādā nolūkā notiek kāda cita teikuma darbība, un atbild uz jautājumiem: kādēļ? ar kādu nolūku?

Nolūka teikumi mēdz iesākties ar saikli lai. Šajos teikumos lieto īstenības un vēlējuma izteiksmi.

Piem.: *Taupīsim, lai vecuma dienas būtu vieglākas! Ar zīlīti ziņu laidu savam miežu arājam, lai tas nāca šoruden, lai ilgāk negaidīja. Pasēdies tālāk, lai man ar būtu vieta!*

Sk. 24. uzdevumu.

Pieļāvības jeb pieļaujamie palīgteikumi.

444. §.

Pieļāvības teikumus iesāk ar: lai, lai gan, lai arī, kad arī, jebšu, kaut, kaut arī (virsteikumā: tomēr, taču, bet),

piem.: *Lai gan saule bija nogājusi, mēs tomēr vēl strādājām. Jebšu to visi daudzina, es tomēr viņam neticu. Man dziesmiņu nepietrūka, kaut ar gaŗa vasariņa. Ceļu varējām vēl saskatīt, kaut gan bija iestājusies tumša rudens nakts.*

Sk. 24. uzdevumu.

Nosacījuma palīgteikumi.

445. §.

Nosacījuma palīgteikumi izsaka nosacījumu, kam piepildoties var notikt virsteikuma darbība.

Nosacījuma teikumi sākas ar saikli ja (virsteikumā: tad).

1. Ja nosacījums iespējams, tad virs- un palīgteikumā ir īstenības izteiksme vai tagadnes vēlējuma izteiksme; ja palīgteikumā īstenības izteiksme, virsteikumā var būt arī pavēles izteiksme,

piem.: *Ja tu skaisti nedziedāsi, apsolišu vanagam. Ja vari, tad nes! Ja gribi, dod!*

2. Ja nosacījums neiespējams un attiecas uz tagadni, tad lietojama tagadnes vēlējuma izteiksme,

piem.: *Es ietu, ja es varētu.*

3. Ja neiespējamais nosacījums attiecas uz pagātņi, tad lieto pagātnes vēlējuma izteiksmi,

piem.: *Ja es būtu to zinājis, tad nebūtu to darījis.*

Sk. 24. uzdevumu.

Divdabja teicieni.

446. §.

Divdabis, kas tuvāk apzīmēts ar papildinātāju vai apstākļiem, veido divdabja teicienu, kas var norādīt uz darbības laiku, veidu jeb kārtu, iemeslu, nolūku.

Piem.: *Suns, taukus ēdis, laizās. No skolas nākdams, nopērc avīzi!*

Gauži raud zaļa zāle, kājiņām saminama. Aizlicis roku priekš acīm, milzis skatījās tālumā. Abi, atgāzuši galvas, skatījās, kā akmens pazuda debesīs. Viņš gāja ātri un smagi, atstādams zemē dziļas pēdas. Puiši, redzēdami, ka aizgulējušies, ātri cēlās kājās un, cits citu grūstīdami, laidās projām.

Sk. 25. uzdevumu.

Atkārtots teikums.

447. §.

Atkārtots ir tāds teikums, kurā vārdu pa vārdam atkārtoti kāda cita runātāja, dažreiz arī savus vārdus vai domas.

Piem.: *"Ei, ei lielais!" puika kļiedza. "Neieguli tikai atkal bedri manā norā! Kur jūs, milži, guļat, tur trīs gadi zāle neaug." – "Klausies, puika!" milzis uzsāka valodu, "es gribu drusku uzkost. Dod man vienu aitu!" – "Vai rīma! Veselu aitu! Nāc pa priekšu ar mani cīkstēties! Ja pieveiksi, tad dabūsi, ja ne – tavs zelta gabals būs mans." – "Ekur kukainis!" milzis brīnījās.*

Ar atkārtoto teikumu saistītais virsteikums var nostāties atkārtotā teikuma priekšā, starp atkārtotā teikuma locekļiem un aiz atkārtotā teikuma,

piem.: *Tēvs sacīja: "Ej, dēls, pasaulē laimi meklēt!"*

"Ej, dēls," tēvs sacīja, "pasaulē laimi meklēt!"

"Ej, dēls, pasaulē laimi meklēt!" sacīja tēvs.

Atkārtotais teikums liekams pēdīnās, virsteikums no atkārtotā teikuma atdalāms kommatiem. Ja virsteikums ir priekš atkārtotā teikuma, tas atdalāms ar kolu un atkārtotais teikums sākams ar lielo burtu.

Sk. 26. uzdevumu.

Pārskats par teikumiem.

448. §.

Vienkārši teikumi.

Nr.	Teikuma nosaukums	Pazīmes	Paraugs	Pieturas zīmes teikuma vidū
1.	Vienkāršs nepaplašināts	Ir tikai virslocekļi (teik. priekšmets un izteicējs)	<i>Suns rej.</i>	
2.	Vienkāršs paplašināts	Bez virslocekļiem ir vēl citi teikuma locekļi	<i>Mūsu pinkainais sētas suns nikni rej katru gažām- gājēju.</i> <i>Zemene, mellene un avene ir ogas.</i>	Vienlīdzīgo teikumu locekļu starpā liekams kommats; saiklis <i>un</i> aizstāj kommatu.
3.	Teikums ar vienlīdzīgiem locekļiem	Ir vairāki vieni un tie paši teikuma locekļi	<i>Visi steigzās gan braukšus, gan jā- šus, gan kājām.</i> <i>Mežā aug dažādi koki: priedes, eg- les, kļavi un citi koki.</i> <i>Līst.</i>	Ja saiklis atkārtojas, tā priekšā liekams kommats. Dažreiz vienlīdzīgu teikuma locekļu priekšā liekams kōlis.
4.	Nepilns teikums	Trūkst viena virslocekļa		

Salikti teikumi.

Nr.	Teikuma nosaukums	Pazīmes	Paraugs	Pieturas zīmes teikuma vidū
1.	Neatkarīgu teikumu sakopojums	Ir divi vai vairāki patstāvīgi teikumi	<i>Saule spīd, un lietis list.</i>	Patstāvīgus teikumus atdala ar kommatu, reizēm ar sēmiķoļu.
2.	Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums	Viena vai vairāku virsteikumu sakopojums ar vienu vai vairākiem palīgteikumiem	<i>Nepieber aku, kamēr jauna nav rakta!</i>	Virsteikumu no palīgteikuma atdala ar kommatu.
	Virsteikums	Patstāvīgs, no citiem neatkarīgs teikums	<i>Nepieber aku!</i>	
	Palīgteikums	Atkarīgs no cita teikuma un bez tā nav saprotams	<i>kamēr jauna nav izrakta.</i>	
3.	Divdabja teiciens	Aizstāj kādu apstākli	<i>Suns, taukus ēdis, laižās.</i>	Divdabja teiciens jāatdala no virsteikuma ar kommatiem.
4.	Atkārtots teikums	Atkārtota vārdu pa vārdam kāda runa vai domas	<i>"Ej, dēls," tēvs sacīja, "pasaulē lai mi meklēt!"</i> <i>Tēvs sacīja: "Ej, dēls, pasaulē lai mi meklēt!"</i>	Atkārtots teikums liekams pēdinās un atdalāms no virsteikuma ar kommatu. Ja virsteikums ir priekš atkārtota teikuma, teikumu starpā liekams kōlis (atkārtots teikums sākas ar lielo burtu).

Palīgteikumu pakārtojamie līdzekļi.

449. §.

Ir trīs palīgteikumu pakārtojamie līdzekļi: 1) pakārtojamie saikļi, 2) personu maiņa un 3) atstāstījuma izteiksme.

Pakārtojamie saikļi.

450. §.

Pakārtojamie saikļi attīstījušies no valodā jau pastāvošiem vārdiem, piemēram,

1. saikļi: *kā, ka, kad, kamēr, tikko*, līdzko atvasināti no vietniekvārda *kas*;

2. saikļi: *ja, jo – jo, jeb* – no augšzemnieku dialektā vēl sastopamā vietniekvārda *jis*;

3. *ik, iekām* – no tagad izzudušā vietniekvārda **iek(a)s*.

Ar laiku šie iepriekš minētie vārdi pārgrozījušies un ieguvuši jaunu uzdevumu: saistīt vienu teikumu ar otru, sīkāk aprādīt domu attieksmi un sakaru. Šās pārgrozības rodas, cilvēka garam attīstoties un meklējot sakarus starp vienu domu un otru. Pirmatnē cilvēks izsacīja savas domas īsāki, runādams patstāvīgos bezsaikļu teikumus; tādēļ bezsaikļu palīgteikumi bieži sastopami tautas dziesmās, sakāmvārdos, pasākās un mīklās. Lai gan tie pēc formas līdzinās neatkarīgiem teikumiem, pēc satura tie uzskatāmi par palīgteikumiem.

Bezsaikļu teikumi, piem.: *Zinu, zinu, protu, protu, velts būs mans gājumiņš. Godā drānu, drāna godās tevi! Rudzu druva priecājās, noliks mana muguriņa. Iedosi pirkstu, paņems visu roku un līdzīgi teikumi uzskatāmi par vecākiem nekā saikļu palīgteikumi, kas radušies jaunākos laikos kā domu attieksmju pakārtotāji.*

Personu maiņa.

451. §.

Palīgteikumos liela nozīme piešķirama personu maiņai, kas nepieciešama, lai atkarīgā stāstījumā neceltos pārpratums. Piemēram: *Māte saka uz meitu: "Tu esi ļoti čakla."* Ja meitene to pastāsta savai mātai, tad var celties pārpratums, ja viņa saka: *"Māte teica, tu esi ļoti čakla"*; tu var attiekties uz māsu. Lai no pārpratuma izvairītos, jāmaina persona. Tādos atstāstījumos personu noteic runātājs no sava stāvokļa.

Ja runātājs atstāsta citu domas par sevi (t. i., runātāju), tad jālieto pirmā persona, piem., *māte teica, ka es bijusi ļoti čakla.*

Ja runātājs atstāsta citu domas par uzrunājamo personu, tad lieto otru personu, piem., *māte teica, ka tu (māsa) bijusi ļoti čakla.*

Atstāstījumā tiešās runas 1. personas vietniekvārdu aizstāj ar 3. personas vietniekvārdu. Piem., tiešajā runā: *Tēvs saka: "Es tagad esmu vesels"* ir 1. personas vietniekvārds, netiešajā runā: *Tēvs saka, viņš tagad esot vesels* lietots 3. personas vietniekvārds.

Tā personu maiņa kļūst par pakārtojuma līdzekli.

Atstāstījuma izteiksmes nozīme palīgteikumos.

452. §.

Trešais pakārtojamais līdzeklis ir atstāstījuma izteiksme, kas biedrojas ar personu maiņu. Lai atkārtotu teikumu jo pilnīgi pārvērstu atstāstījumā, lietojami visi trīs pakārtojamie līdzekļi: saiklis, personu maiņa un atstāstījuma izteiksme, piem., teikumu: *Māte sacīja: "Tu esi čakli strādājusi"* pārveido: *Māte sacīja, ka es esot čakli strādājusi.*

Palīgteikumu izcelšanās.

453. §.

Liela daļa tagadējo palīgteikumu ir radusies no neatkarīgiem teikumiem, pārveidojot teikumā balss modulējumu un saīsinot pauzi šo teikumu priekšā. Tā, piemēram, teikumi: *Saki man, vai tu viņu pazīsti? Nesmejiet, citi putni, ka jums ar tā nenotiek! Es arī būtu kāzās gājis, kaut būtu tādas kamanīņas*, ko tagad uzskatām un runājam kā virsteikuma savienojumu ar palīgteikumu, sākumā bijuši divu neatkarīgu teikumu savienojumi ar palielu pauzi starpā: *Saki man! Vai tu viņu pazīsti? – Nesmejiet, citi putni! Ka jums ar tā nenotiek. – Es arī būtu kāzās gājis. Kaut būtu tādas kamanīņas!* Tagad turpretī pauze mazāka un balss modulējums citāds.

Vārdu seka vienkāršā un saliktā teikumā.

454. §.

Ikvienā valodā attīstījušies zināmi vārdu sekas likumi, kas stāv ciešā sakarā ar vārdu formu bagātību. Jo bagātāka kāda valoda formām, jo brīvāka tās vārdu seka teikumā. Latviešu valodā, kas bagāta vārdu formām, nepazīst tik stingrus vārdu sekas likumus, kādi sastopami dažās citās valodās. Latviešu valodā sastop teikumā pietiekami brīvu vārdu seku, kaut arī saskatāma zināma vārdu sekas likumība, ko valodas apziņa nepārkāpj, piem., nekad neteiks: *galva cilvēka*, bet tikai: *cilvēka galva*.

Parasti teikumā pirmo vietu ieņem teikuma priekšmets, bet šo vietu var ieņemt arī kurš katrs cits teikuma loceklis, ja tas vairāk izcelts, tā kļūdams par psiholoģisko subjektu (sk. 399. §, 3),

piem.: *Māte šodien mūs agri modināja,*
arī: *Šodien māte mūs agri modināja*
vai: *Mūs šodien māte agri modināja.*

Ja nevienu teikuma locekli sevišķi neizceļ, tad vienkāršā paplašinātā teikumā locekļu seka šāda:

pirmajā vietā teikuma priekšmets ar savu apzīmētāju,
otrā " izteicējs (ar apzīmētājiem un apstākļiem),
trešajā " papildinātājs,
ceturtajā " apstākļi.

Piem.: *Krietns saimnieks rūpīgi apar savus laukus vēlā rudenī un agrā pavasarī.*

Sīkāk apskatot teikuma locekļu vietu teikumā, vispirms aplūkojams apzīmētājs, kas visvairāk saistīts savā vārdu sekā; citu teikuma locekļu vieta teikumā brīvāka.

Apzīmētāja vieta teikumā.

455. §.

Apzīmētājs (adjektīvs, skaitlenis, vietniekvārds, lietvārds ģenitīvā, divdabī) teikumā stāv

1. Parasti apzīmējamā vārda priekšā,

piem.: *Tukša muca tālu skan. Ne mana cūka, ne mana druva. Izliets ūdens nav sasmēlams. Dižvalodas māmuliņa.*

2. Dažreiz aiz apzīmējamā vārda, ja apzīmējamais vārds ir:

a) vokātīvā (retumis),

piem.: *Māte mīlā;*

b) skaitlenis, kas apzīmē aptuvenu skaitu,

piem.: *Bērnam būs gadi trīs (= apmēram trīs gadi);*

c) vietniekvārds tāds (izsaukumos), ja lietvārds sevišķi uzsvērts,

piem.: *Rīma tāds! Neprašā tāds! Bezgodis tāds!*

3. Gan priekš, gan (parasti) aiz apzīmējamā vārda, ja apzīmētājs ir:

a) instrumentālis,

piem.: *Sirmu galvu māmuliņa, arī: māmuliņa sirmu galvu;*

b) prepozīcija ar piederošu locījumu,

piem.: *Balta māja ar zaļiem slēgiem.*

Mūsu tēvam jauns kažoks ar bebra apkakli.

456. §. Visbrīvākā vārdu kārta ir izteicēja adjektīvam un divdabim, kas lietots kā izteicēja adjektīvs, jo tie attiecas ir uz teikuma priekšmetu, ir uz izteicēju,

piem.: *Gudru teicu padomiņu, arī: teicu gudru padomiņu vai:*

padomiņu gudru teicu. Viņš staigā noskrandis, arī:

Noskrandis viņš staigā.

Parasti divdabis nostājas teikuma beigās, bet tas var ieņemt arī citu vietu teikumā,

piem.: *Gan tu biji piekususi, mani mazu auklējama. Skrien, uz deguna klupdams. Paņem, iekšā iedama, slauktuvi līdz!*

457. §. Ja kādam lietvārdam ir divi apzīmētāji – viens adjektīvs, otrs lietvārds ģenitīvā – un nevienu no šiem apzīmētājiem sevišķi neizceļ, tad pa priekšu liek adjektīvu, aiz tā ģenitīvu,

piem.: *Jaunais tēva nams,*

bet, ja pretstatā uzsver adjektīvu, tad ģenitīvu liek pa priekšu,

piem.: *Tēva jaunais nams.*

Norādāmie vietniekvārdi *tas*, šis nostājas priekš adjektīva vai ģenitīva un aiz vārda viss,

piem.: *Visas šās mūsu lielās pūles. Noliec to augsto zaru!*

458. §. Ja apzīmētājs ir ģenitīvs un tas ar sekojošu lietvārdu ir saaudzis it kā saliktenī, tad to starpā nevar nostāties cits kāds apzīmētājs,

piem.: *Lepnā mātes meita* (nozīmē šķirama no: *mātes lepnā meita*).

459. §. Locījumi, kas atkarīgi no apzīmētājiem, stāv šo apzīmētāju priekšā,

piem.: *Metru garš galds. Mīlestības pilns skats. Naudas kārs cilvēks.*

Teikuma priekšmeta vieta teikumā.

460. §.

Parasti teikuma priekšmets teikumā nostājas priekš izteicēja, bet tas var stāvēt arī teikuma vidū un beigās, ja vairāk uzsver kādu citu teikuma locekli,

piem.: *Māte mani rātin rāja. Bārenīti pamāte neieredzējusi ne acu galā. Balta balta ieva zied, vēl baltāka ābelīte. Katram mīla sava dziesma.*

Ja gramatiskais teikuma priekšmets ir reizē arī psiholoģiskais teikuma priekšmets (sk. 399. §, 3), tad tas tiecas uz teikuma sākumu,

piem.: *Laiks šodien no paša rīta ir apmācies.*

Izteicēja vieta teikumā.

461. §.

Izteicējs teikumā var ieņemt ļoti dažādu vietu; bieži tas seko tūlīt aiz teikuma priekšmeta,

piem.: *Vilciens nokavējies par desmit minūtēm. Lietus gāza kā ar spaiņiem visu dienu. Koks atstāj celmu, cilvēks – atmiņu. Piecēlāties šorīt ļoti agri.*

Bieži starp teikuma priekšmetu un izteicēju nostājas papildinātājs vai apstāklis,

piem.: *Brāļi tēva zemi dala. Gani šorīt lopus aizdzina uz pārupes pļavām.*

Izteicējs var nostāties teikuma sākumā:

a) pavēles teikumos,

piem.: *Skrien nu ātri! Padziedam, vecas sievas, jaunas meitas nevarēja! Teic, māmiņa, manu darbu, neteic manu augumiņu!*

b) nosacījuma teikumos,

piem.: *Būtu es to zinājis, nebūtu tur ne kāju cēlis! Teiktu jau es kādu vārdu, bet kas manī klausīsies!*

c) stāstījuma teikumos, sevišķi pasakās,

piem.: *Dzīvoja reiz vīrs un sieva, bija viņiem dēls. Auga dēls, auga; izauga tāds pamulķis. Nokāva kādu dienu tēvs vērsi, brauca uz tirgu pārdot;*

d) ja izteicēju grib sevišķi izcelt,

piem.: *Vizēt viz ezers saulē. Mirdzēt mirdz bērna acis aiz prieka. Brauc radi, brauc draugi, brauc ienaidnieki.*

Izteicējs bieži nostājas teikuma beigās tautas dzejā, sakāmvārdos, mīklās,

piem.: *Pieci vilki vilku vilka, otri pieci brīnījās. To celiņu rītā gāju. Aiz upītes jēri brēca. Tukša muca tālu skan. Mulķis ir baznīcā pērienu dabū. Kā mežā sauc, tā atskan. Vēju ar sauju sagrābt nevar. Ass cirvis drīz atcērtas. Kas āzi par dārznieku cels! Kluss sunītis māju sarga.*

Ja par izteicēju ir salikta laika verbs, tad parasti palīgverbs nostājas tūlīt aiz teikuma priekšmeta, bet divdabis teikuma beigās,

piem.: *Es būtu labprāt gājis, ja man kāja nesāpējusi. Es neesmu tik daudz pelnījis, cik man dod. Nesteidzies, tikpat tu esi to vilcienu nokavējis!*

Papildinātāja vieta teikumā.

462. §.

Papildinātājs mēdz nostāties aiz izteicēja,

piem.: *Vīrs skalda malku. Dzenis kala krustu. Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu.*

Sakāmvārdos un mīklās papildinātājs bieži stāv arī izteicēja priekšā,

piem.: *Roka roku mazgā – abas baltas. Vārna vārnai acīs neknābj. Tāds tādu pazīst.*

Ja ir divi papildinātāji: viens datīvā, otrs akuzātīvā, tad datīva papildinātājs mēdz nostāties priekš akuzātīva papildinātāja,

piem.: *Akls aklam ceļu rāda.*

Ja pie vajadzības izteiksmes sastopas divi datīvi, tad pirmajā vietā nostājas loģiskā teikuma priekšmeta datīvs,
piem.: *Bērnā m vecākiem jāklausa.*

Nenoteiksmes vieta teikumā.

463. §.

Ja nenoteiksme (papildinātājs) nav uzsvērtā, tad tā mēdz stāvēt aiz tā vārda, no kura tā atkarīga,

piem.: *Kaķim salst, bet negrib mācīties drebēt. Meitene mācījās zeķi adīt. Ko tu tagad gribi darīt? Griba citiem palīdzēt. Slinks strādāt. Egles durvis viegli virināt.*

Retāk nenoteiksmei seko papildinātājs vai apstāklis,

piem.: *Meita aizgāja uz lauku pasauli vīrus pusdienā.*

Apstākļu vieta teikumā.

464. §.

Apstākļi stāv gan aiz, gan priekš tā vārda, ko tie tuvāki apzīmē vai raksturo,

piem.: *Ass cirvis drīz atcērtas. Laba maize augstu plauktā. Es ļoti steidzos. Dziediet, meitas, vakarā, vakarā tālu skan, tālu tautas klausījās! Dzīvoja reiz vecītis.*

Pie vārdiem ar personas galotni apstākļi parasti nostājas aiz verba,

piem.: *Ko nu sēdi laukā? Nāc istabā!*

Nenoteiksmei un divdabjiem apstākļi mēdz nostāties priekšā,

piem.: *Viņš grib pa mežu paklaidot. Māsa grib mājās palikt (arī: palikt mājās). Uz Rīgu braukdams, paņem mani līdz!*

Divdabim ar noteikto galotni apstākļi nostājas priekšā,

piem.: *Šodien atvestais piens saskābis. Vakar nopirktais šķīvis saplīsis.*

Apstākļi, kas aizstāj priedēkļus (apzīmējot verba nepabeigto darbību), mēdz nostāties teikuma beigās,

piem.: *Gāju istabā iekšā. Kāpu kokā augšā. Lēcu no zirga zemē. Kā bērni gāja no meža laukā, tā satika lāci.*

Papildinātājs palaikam nostājas tuvāk verbam nekā apstākļi,

piem.: *Tēvs istabas galā malku cērt.*

Ja apstāklis teikumā uzsvērts, tad tas tāpat kā kurš katrs cits teikuma loceklis var ieņemt teikumā pirmo vietu,

piem.: *Šodien braukšu uz pilsētu. Ilgi biju no dzimtenes promjām. Agri celsimies!*

Prepozīciju un saikļu vieta teikumā.

465. §.

1. **Prepozīcijas** stāv piederošā locījuma priekšā, atskaitot **dēļ, labad** un (īemesla nozīmē) **pēc**,

piem.: *Izbraukājies pa zemju zemēm, pa jūru jūrām. Viņa dēļ, viņa labad tā darīju. Manis pēc viņš šurpu nācis.*

2. **Saikļi** saista teikuma locekļus vai iesāk teikumu,

piem.: *Es un brālis. Un putni augstu pacēlās pār mednieku galvām.*

Palīgteikuma vieta un vārdu seka palīgteikumā.

466. §.

Palīgteikums var nostāties aiz virsteikuma, **starp** virsteikuma locekļiem vai virsteikuma **priekšā** (atskaitot seku teikumu, kas vienmēr nostājas aiz virsteikuma),

piem.: *Kur lepnas domas, tur īss padoms. Labs tas darbiņš, kas padarīts. Akmens, kas nosūņojis, grūti kustināms.*

Vārdu seka palīgteikumā neatšķiras no vārdu sekas virsteikumā.

Piemēri: *Bērni maldījās pa mežu, kamēr pienāca vakars. Es neraugu laba mūža, kad tik labs mūža draugs. Ko veci ļaudis tur cienā, to jauni apsmej. Es necirtu to kociņu, kas aug ceļa maliņā; es neņēmu to meitiņu, kas darbiņa nemācēja.*

Pielikumi.

Lielo burtu lietošana.

467. §.

Liellie burti lietojami:

1. teikuma sākumā, aiz punkta,
piem.: *Pūš vēji. Lietus līst. Ir vakars vēls;*
2. aiz izsaukuma un jautājuma zīmes, ja doma nobeigta,
piem.: *Vai tu nāksi? Iešu. Steigsimies! Labi;*
3. aiz kōla:
 - a) atkārtota teikuma sākumā,
piem.: *Laimas māte sacīja: "Par to, ka mani pacienāji, vēlies trīs labas lietas!"*
 - b) jaunas rindas sākumā aiz kōla, kam priekšā ir kāda forma no vārda šāds,
piem.: *Sadzīves sakāmvārdi ir šādi:
Loki koku, kamēr mazs! Kā mežā sauc, tā atskan u. c.;*
4. dzejā jaunas rindas sākumā,
piem.: *Teic man dažus labus vārdus,
Teic man dažus saules vārdus,
Kas man visu mīlēt liek!*
5. Ipašvārdos:
 - a) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi valstu nosaukumi,
piem.: *Vācija, Itālija.*
Ja valsts nosaukumā ir vairāki vārdi, tad tie visi rakstāmi ar lielo sākuma burtu,
piem.: *Ziemeļamerikas Savienotās Valstis.*
 - b) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi personu vārdi (kristīb-vārdi, uzvārdi, pseudonimi, ar vienu noteiktu personu saistītie pielikumi),
piem.: *Anna Brigadere, Jānis Lejiņš, Rainis, Kārlis Lielais.*
 - c) Ar lielo burtu rakstāms:
Dievs, Debesu Tēvs, Dievs Kungs.

d) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi vietu vārdi (kalnu, upju, ezeru, mežu, pilsētu utt. nosaukumi),

piem.: *Gaižiņš, Kaukazs, Alpi, Daugava, Inesis, Alauksts, Liepāja, Rīga.*

Ja vietas nosaukums ir saliktenis ar Maz-, Liel-, Diž-, Vec-, Jaun-, Kaln(a)-, Lejas-, Augš-, Austrum-, Rietum-, Dienvid-, Ziemeļ- u. c. pirmajā daļā, tad tas rakstāms vienā vārdā bez savienojuma svītras starp abām daļām,

piem.: *Mazsalaca, Lielplatone, Dižgramzda, Vecpiebalga, Jaunkalsnava, Lejasciems, Augškurzeme, Austrumsibīrija, Rietumeiropa, Ziemeļvidzeme, Dienvidamerika* (bet ne: *Liel-Platone, Vec-Piebalga* utt.).

Ja ģeogrāfiskā nosaukuma pēdējie vārdi ir savā tiešajā nozīmē lietoti sugas vārdi, piem., upe, kalns, ezers, grava, tad tikai nosaukuma pirmais vārds rakstāms ar lielo sākuma burtu,

piem.: *Kuršu kāpas, Zilais kalns, Velna grava, Burtnieku ezers, Smilšu iela.*

Astronomijā *saule, mēness* un *zeme* uzskatāmi par īpašvārdiem, tāpat kā, piemēram, *Jūpiters*, un rakstāmi ar lielo sākuma burtu – *Saule, Mēness, Zeme.*

Ja zvaigznāju nosaukumā ir vairāki vārdi, tad ar lielo sākuma burtu rakstāms tikai pirmais vārds,

piem.: *Lielais lācis, Greizie rati.*

e) Ar lielo sākuma burtu rakstāms iestāžu nosaukuma pirmais vārds,

piem.: *Latviešu valodas krātuve.*

Piezīme: amatpersonu nosaukumi kā sugas vārdi rakstāmi ar mazo sākuma burtu,

piem.: *Akadēmisko runu teica universitātes rektors. Apkārtrakstu parakstījis pagasta vecākais.*

f) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi dažādi lietvārdi ar īpašvārda raksturu (grāmatu, sacerējumu, svētku utt. nosaukumi),

piem.: *Raiņa Uguns un nakts, Blaumaņa Nāves ēnā* (bet: *Skroderdienas Silmačos*, jo *Silmačos* ir īpašvārds), *Jāņi, Ziemsvētki.*

Laikrakstu un citu periodisku izdevumu nosaukumos visi vārdi rakstāmi ar lielo sākuma burtu,

piem.: *Pēterburgas Avīzes, Jaunākās Ziņas, Daugavas Vēstnesis.*

g) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi uzņēmumu un biedrību nosaukumā visi vārdi, ja tiem ir īpašvārda raksturs,

piem.: *Rīgas Vilnas Manufaktūra, Augļu Eksports, Zaļā Vārna.*

Ja uzņēmumu un biedrību nosaukumam tikai pirmo vārdu raksta ar lielo burtu, tad nosaukums rakstāms pēdējās,

piem.: *"Rīgas vilnas manufaktūra", "Augļu eksports", "Zaļā vārna"*.

6. Ar lielo sākuma burtu vēstulēs rakstāms tu un, zīmējoties uz vienu personu, jūs,

piem.: *Labas dienas Tev un Tavējiem! Novēlēdami Jums drīzu izešu veselīšanos, ar patiesu cieņu Jūsu darba biedri.*

Uzvārdu izruna un rakstība.

468. §.

1. Latviešu kristībvārdi un uzvārdi rakstāmi tā, kā tos latviski izrunā saskaņā ar latviešu valodas likumiem. To rakstībā lietojami latviešu alfabēta burti (svešos īpašvārdos lietojami arī ū, ū, ō, ō). Patskaņu garums nav apzīmējams ar h vai vairāku patskaņu savienojumu; to vietā lietojama garuma svītra virs attiecīgā burta. Nesaliktos vārdos vienādi līdzskaņi nav dubultojami, atskaitot garos plūdeņus (l, l, r, r) un nāseņus (n, n, m), ja aiz tiem seko patskanis vai ja sekojošais līdzskanis ir lokāmā galotne,

piem.: *Misiņš, Bute, Knapē, Zade* (nevis: *Missiņš, Butte, Knappe, Zade*); *Zommers, Nolle, Vills, Manns, Zonne*, bet: *Zonbergs*, jo aiz n seko līdzskanis.

Visi latviešu kristībvārdi un uzvārdi rakstāmi ar latviešu galotnēm,

piem.: *Pēteris Kalniņš* (nevis: *Pēter Kalniņ*).

2. Latviešu kristībvārdi un uzvārdi visnotaļ lokāmi pēc latviešu gramatikas likumiem,

piem.: *Izmaksāt naudu Annai Kalējai* (nevis *Annai Kalējs*). *Aiznes šo pavēsti Pēterim Liepam* (nevis *Pēterim Liepa*)! *Pasveicini Kārli Vilku! Annas Ābeles priekšlasījums.*

Tāda tipa uzvārdi kā *Stiprais, Baltais, Gudrais* lokāmi kā adjektīvi ar noteikto galotni,

piem.: *Aiznes grāmatu Stiprajam! Pasveicini Stipro!*

3. Ja dokumentos vārdu seku nenosaka jau iespiestais teksts, tad ievērojama šāda vārdu seka: kristībvārds, tēva vārds, uzvārds,

piem.: *Juris Pēteris d. Kalns, Marija Jāņa m. Dārziņa.*

Ja ir vairāki priekšvārdi, tad kommati vai svītriņa starp tiem nav liekami,

piem.: *Jānis Valdemārs Egle, Marta Marija Salmiņa.*

Starpt diviem uzvārdiem svītriņa liekama,

piem.: *Jēgere-Freimane.*

4. Latviešu valodā stipri izjūtama vārdu gramatiskā dzimte, piemēram, vīriešu dzimtes personu vārdiem viscaur var nostāties blakus sieviešu dzimtes vārdi ar attiecīgo galotni (*sērdienis – sērdiene, saimnieks – saimniece, dziedātājs – dziedātāja*). Šis latviešu valodas likums ievērojams arī sieviešu un vīriešu uzvārdu formā, lietojot vīrietim uzvārdu ar vīriešu dzimtes galotni (-s, -š, -is), sievietei ar sieviešu dzimtes galotni (-a, -e, reizēm arī -s, kā i-celma vārdos, piem., *Anta Klints*), atskaitot tādus uzvārdus, kas uztverami kā kopdzimtes vārdi,

piem.: *Pēteris Saule un Irma Saule, Andrejs Zāle un Austrā Zāle* (tāpat kā viņš ir auša un viņa ir auša).

5. Sieviešu uzvārdu rakstībā ievērojami šādi noteikumi:

a) Vīriešu uzvārdiem, kas beidzas ar -is, -nieks, -sons, atbilst sieviešu uzvārdi ar galotni: -e, -niece, -sone,

piem.: *Paeglis – Paegle, Ziemeļnieks – Ziemeļniece, Andriksons – Andriksons*.

Slaviskie uzvārdi ar -skis un -ckis sieviešu dzimtē beidzas ar -ska, -cka,

piem.: *Janševskis – Janševska, Zapackis – Zapacka*.

Vīriešu dzimtē šie vārdi lokāmi kā *viesis*, ģen.: *viesa* (bez līdzskaņa mīkstinājuma galotnes priekšā),

piem.: *Janševskis, Janševska, Janševskim, Janševski, Janševskī*.

Piezīme. Svešiem īpašvārdiem, kas latviešu valodā lokāmi, uzsverama pirmā zilbe.

b) Vīriešu uzvārdiem ar -ais atbilst sieviešu uzvārdi ar -ā,

piem.: *Stiprais – Stiprā, Gaīrais – Gaīrā*.

c) Vīriešu uzvārdiem ar -gs, -ks, -žs, -šs, -iņš un slaviskajiem uzvārdiem ar -ovs, -evs, -ins atbilst sieviešu uzvārdi ar galotni -a,

piem.: *Vanags – Vanaga* (nevis *Vanadze*), *Apogs – Apoga* (nevis *Apodze*), *Rutks – Rutka* (nevis *Rutke*), *Vilks – Vilka* (nevis *Vilce*, kas pārāk attālinās no vīriešu dzimtes uzvārda; nevar arī teikt: *Vilke*, kur *k* skaņa *e* priekšā ir aplama), *Suntažs – Suntaža, Lapkašs – Lapkaša, Krēsliņš – Krēsliņa, Gromovs – Gromova, Ivanovs – Ivanova, Andrejevs – Andrejeva, Larins – Larina*.

d) Citiem vīriešu uzvārdiem, kas beidzas ar -s, atbilstošas sieviešu uzvārdu formas var būt gan ar -a, gan -e, pēc izvēles,

piem.: *Krievs – Krieva vai Krieve, Apars – Aparā vai Apare*.

e) Uzvārdi ar -a, -e un -us beidzas vienādi abās dzimtēs,

piem.: *Pēteris Lapa, Maija Lapa; Kārlis Zāle, Māra Zāle; Juris Ledus, Ilze Ledus*.

Svešu īpašvārdu izruna un rakstība.

469. §.

1. Latviešu valodā svešus īpašvārdus raksta tā, kā izrunā, piemēram, *Šēkspīrs* (nevis pēc oriģinālvalodas rakstības: *Shakespeare*). Ja kāds svešs īpašvārds minēts pirmo reizi, tad oriģināl-rakstījumu var pielikt klāt iekavās, piemēram, *Žirārs* (*Girard*), *Maksis Rēgers* (*Max Reger*).

2. Īpašvārdi ar lokāmajām galotnēm runājami tāpat kā latviešu vārdi ar pirmās zilbes uzsvaru un tāpat kā latviešu vārdi arī lokāmi. Lokāmā galotne pievienojama vārda celmam, piem.: *Venizels*, ģen. *Venizela*, ne oriģinālvalodas nōminātīvam, piem.: *Venizeloss*, *Venizelosa*.

Īpašvārdi ar -s, neuzsvērtu -a vai -e lokāmi kā latviešu vārdi ar -s, -a vai -e,

piem.: *Moljērs*, *Moljēra*, *Moljēram*, *Moljēru* utt.

Kauna, *Kaunas*, *Kaunai*, *Kaunu* utt.

Malme, *Malmes*, *Malmei*, *Malmi* utt.

3. Nelokāmi ir īpašvārdi, kas beidzas ar -u, -ū, -i, -o, -ā, -ē vai uzsvērtu -ā, -ē, -ò,

piem.: *Tartu*, *Grū* (*Graux*), *Verdi*, *Korredžo*, *Arumā*, *Sillanpē*, *Zolā*, *Bizē*, *Bordò*.

Šiem vārdiem pievieno attiecīgo sugas vārdu, ko loka, piem.: *Bordò pilsēta*, *Bordò pilsētā*. Svešus vietvārdus ar -i var gan locīt kā daudzskaitliniekus, piemēram, *Helsinki*, *Helsinkiem*, *Helsinkios*.

Nelokāmiem īpašvārdiem atstājams oriģinālvalodas akcents.

Īpašvārdos, kas beidzas ar uzsvērtu -ā, -ē vai -ò, uzsvars apzīmējams ar pusjumiņu (˘), tā saucamo *gravi*, piem., *Zolā*, *Merimē*, *Rusò*, *Mirabò*. Ar garuma svītru apzīmē vienīgi patskaņa garumu, piemēram, *Sillanpē*, tāpēc ir nepareizi to lietot gravja vietā. Beigu zilbē var būt arī īss uzsvērts patskanis (sevišķi italiešu valodā), kur garuma svītra tad pilnīgi aplama.

4. Vārdos, kas leišiem beidzas ar -as, grieķiem ar -os, latīņu valodā ar -us, latviešu valodā patskanis -s priekšā jāizmet, piem., lei. *Nemunas* – la. *Nemuns*, lei. *Vytautas* – la. *Vītauts*, gr. *Homēros* – la. *Homērs*, lat. *Plautus* – la. *Plauts*; kur oriģinālā tieši u priekšā ir i vai e, tur latviskojot aiz i vai e ieliek j, piem., lat. *Horātius* – la. *Horātijs*.

Pārveidojot latviešu valodā grieķu un latīņu valodas līdzskaņu celma vārdus, pamatā jāliek celma forma, piem., lat. nōm. *Catò*, ģen. *Catōnis* – la. *Katōns*.

Leišu u-celmu vārdi lokāmi tāpat kā latviešu valodā, piem.: lei. *Zaunius* – la. *Zaunus*, ģen. *Zaunus*, dat. *Zaunum*, ak. *Zaunu*, tāpat arī: nōm. *Markus*, ģen. *Markus*, dat. *Markum* utt.

5. Kā latviešu, tā arī svešos vārdos dubultojami tikai plūdeņi un nāseņi (r, l, m, n), piemēram, *Pirrs*, *Ennijs*. Ja aiz plūdeņa vai nāseņa seko līdzskanis (atskaitot lokāmās galotnes līdzskani), tad arī garais plūdenis resp. nāsenis nav dubultojams. (Sk. arī 468. §, 1.)

Citi dubultnieki īpašvārdos skaužami, piem., ir nepareizi rakstīt *Mekka*, pareizi: *Meka*; tāpat nepareizi: *Jaffa*, pareizi: *Jafa*, tāpat: *Musolini* (nevis *Mussolini*).

Burtu lietošana svešos īpašvārdos.

470. §.

1. Vācu vārdos sastopamie ō, ū latviešu valodā atstājami, piem.: *Müller* – *Müllers*, *Hölderlin* – *Hölderlins*.

Vārdi ar pf runājami un rakstāmi ar pf (ne f), piem., *Pfeifer* – *Pfeifere*.

tz un z vietā liekams c, piem., *Pfitzner* – *Pfcners*, *Zweig* – *Cveigs*.

ck vietā liekams k, piem., *Wackenroder* – *Vakenrōders*.

v vietā liekams f, w vietā – v, piem., *Viebig* – *Fībigs*, *Wagner* – *Vāgners*.

Savienojumi st, sp vārda sākumā rakstāmi un izrunājami ar št, šp; sch – ar š, piem., *Storm* – *Štorms*, *Specht* – *Špechts*, *Schopenhauer* – *Šōpenhauers*.

s vārda sākumā patskaņu priekšā un vārda vidū starp patskaņiem rakstāms un izrunājams ar z, piem., *Sudermann* – *Zūdermanis*, *Rosenstein* – *Rōzenšteins*.

th, dh (nesaliktos vārdos) rakstāms kā t, d, piem., *Günther* – *Günters*, *Walther* – *Valters*.

Arī i un e priekšā g rakstāms ar g (ne ģ), piem., *Günther* – *Günters*, ne: *Ģinters*.

Garie patskaņi rakstāmi un izrunājami ar attiecīgo garo patskani, piem., *Nietzsche* – *Nīcše*, *Hahn* – *Hāns*, *Wagner* – *Vāgners*.

eu vietā atstājams eu (ne ei), ei – ei, piem., *Freud* – *Freuds*, *Eichendorff* – *Eichendorfs*.

äu vietā liekams eu, piem., *Däubler* – *Deublers*.

2. Leišu vārdos:

leišu o vietā jāliek ō, piem., *Jonynas* – *Jōnīns*;

ē " " ē, piem., *Krēvē* – *Krēve* (atskaitot galotnes);

y " " ī, piem., *Dovydaitis* – *Dōvīdaitis* (atskaitot galotnes, piem., *Salys* – *Salis*);

i starp līdzskani un u, a vai o leišiem neapzīmē patskani, bet tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., *Biliūnas* – la. *Biļūns*, *Zaunius* – la. *Zauņus*.

i un e priekšā līdzskaņi l, n, k, g rakstāmi un izrunājami ar l, n, k, g (ne: l, n, k, g; bet galotnēs -ķis, -ķe, -ģis, -ģe), piem., *Šileika* – *Šileika*, *Nemunas* – *Nemuns*, *Kirsna* – *Kirsna*, *Gira* – *Gira*, bet *Alseikis* – *Alseikis*, *Jurgis* – *Jurgis*.

3. Krievu īpašvārdos uzsvara dēļ pagarinātais patskanis latviešu valodā ir īss, piem., *Turgeņevs*, *Vinogradovs*.

Krievu vārdos т un д vietā (arī и un е priekšā) liekams т, д (ne: ķ, ģ), piem., *Vladivostoka* (Владивосток), *Tichomirovs* (Тухомиров), *Deržavins* (Державин), *Vitebska* (Витебск).

л un н vietā и un е priekšā liekams л, н, piem., *Nikuļins* (Никулин).

ря, рю, ля, лю, ня, ню vietā liekams řa, řu, řa, řu, řa, řu, piem.: *Řazaņa* (Рязань), *Řimīřazevs* (Тумиřязев), *Řumīns* (Рюмин), *Giřarovs* (Гуляров), *Dobrořubovs* (Добролюбков), *Bortņānskis* (Бортнянский).

дя, тя, тю vietā liekams dja, tja, tju, piem., *Djagiļevs* (Дягилев), *Tjapkins* (Тяпкин), *Tjutčevs* (Тютчев).

ь starp līdzskani un patskani apzīmējams ar j, piem., *Jevlampjevs* (Евлампов), *Leontjevs* (Леонтьев), bet: *Gořkijs* (Горький).

е zilbes sākumā apzīmējams ar je, piem., *Jefimovs* (Ефимов), *Odojevskis* (Одоевский).

ё, kas runājams kā jo, tā arī rakstāms, piem., *Semjonovs* (Семёнов).

ы apzīmējams ar i, piem., *Pipins* (Пыпин), *Belījs* (Белый).

х apzīmējams ar ch (ne: h), piem., *Barchударovs* (Бархударов).

Skaņu kopa -тс- tādos vārdos kā *Иркутск*, *Якутск* apzīmējama ar -ts- (ne: c): *Irkutska*, *Jakutska*.

4. Poļu vārdos:

ę vietā jāliek en vai (lūpeņu priekšā) em, piem., *Otrebski* – *Otrebskis*;

ą vietā jāliek on vai (lūpeņu priekšā) om, piem., *Dąbrova* – *Dombrova*;

rz vietā jāliek:

1) aiz p, t, k – ś, piem., *Przybyszewski* – *Pšibiševskis*;

2) citos gadījumos – ź, piem., *Dobryń* – *Dobžina*;

sz vietā jāliek ś, piem., *Warszawa* – *Varšava*;

cz " " ċ, " *Czarna* (upe) – *Čarna*;

l " " ł, " *Lublin* – *Łublina*;

l " " ł, " *Malecki* – *Maleckis*;

burts i starp līdzskani un a, u vai e apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., *Antoniewicz* – *Antonevičs*.

5. Čechu vārdos akūta (‘) zīme virs patskaņa apzīmē šā patskaņa garumu, piem., *Lípa* – *Līpa*.

6. Igaņu vārdos s starp patskaņiem rakstāms un izrunājams ar z, bet vārda sākumā ar s, piem., *Kuusik* – *Kūziks*, *Kase* – *Kaze*; bet: *Saareste* – *Sāreste*.

h tiek paturēts rakstos arī vārda sākumā, piem., *Haav* – *Hāva*.

Skaņu savienojums ds un ts, ko runā kā c, rakstā paturams kā ds, ts, piem., *Raudsep* – *Raudseps*, *Loorits* – *Lōritss*, ģen. *Lōritsa*.

Divskaņa ūi vietā liekams ei, piem., *Rōigas* – *Reigass*, bet divskanis ae, oe atstājams, piem., *Tael* – *Taels*, *Oengo* – *Oengo*.

Divu patskaņu vietā, kas apzīmē gaļu patskani, rakstāms attiecīgais patskanis ar gauma zīmi, piem., *Aavik* – *Āviks*, *Uurits* – *Ūritss*, *Loorits* – *Lōritss*, *Triik* – *Triks*.

Igaņu un somu vārdos (tāpat kā vācu valodā) patskaņa dubultojums apzīmē tikai šā patskaņa garumu, piem., ig. *Seljamaa*, la. *Seljamā*, som. *Kaarle*, la. *Kārlis*.

7. Angļu vārdos angļu w vietā labāk likt v, nevis u (var paturēt arī w), piem., angl. *Wilde*, la. *Vailds* (jeb *Wailds*), ne *Uailds*, ko vedas lasīt kā divzīlbu vārdu.

Nebalsīgā th vietā liekams t (ne: s), piem.: angl. *Smith*, la. *Smits*, angl. *Thackeray*, la. *Tekeri*. Balsīgā th vietā liekams d.

Līdzskaņa priekšā r, kas izrunā zūd, latviešu rakstos ir atstājams, piem., *Kamberlends* (*Cumberland*).

h, kur tas tiek izrunāts, apzīmējams ar h (ne ch), piem.: *Hūkers* (*Hooker*), bet *Vikems* (*Wickham*), kur h neizrunā.

Arī vārda beigās balsīgi runājamais līdzskanis apzīmējams ar attiecīgo balsīgā līdzskaņa burtu, piem., *Džounzs* (*Jones*).

Skaņu kopai jū līdzīgā skaņa ar iepriekšējo n resp. l rakstāma ņū resp. ļū, piem., *Nūmens* (*Newman*), *Nūtons* (*Newton*), *Ļūiss* jeb *Lūiss* (*Lewis*).

Garī runātie patskaņi, ko angļu ortogrāfijā apzīmē ar dažādām zīmēm, rakstāmi ar attiecīgā garā patskaņa burtu, piem., *Mūrs* (*Moor*), *Česterfīlds* (*Chesterfield*), *Hārdi* (*Hardy*).

Platai e skaņai līdzīgo patskani, ko rakstā parasti apzīmē ar a, transkribē ar e, piem., *Šenks* (*Shank*).

a skaņai līdzīgo patskani, ko rakstā apzīmē ar dažādām zīmēm (u, o u. c.), transkribē ar a, piem., *Dansenī* (*Dunsany*).

8. Latīņu vārdos savienojumu ci, ce, cae vietā jāliek ci, ce, cē, piem., *Cicerō* – *Cicerons*, *Caesar* – *Cēzars*; citos gadījumos c vietā lietojams k, piem., *Catullus* – *Katulls*.

9. Itāliešu vārdos gia, giu, gio vietā jāliek dža, džu, džo, piem., *Correggio* – *Korredžo*.

cia, ciu, cio vietā jāliek ča, ču, čo, piem., *Boccaccio* – *Bokačo*.

Interpunkcija jeb pieturas zīmju lietošana.

471. §.

Pieturas zīmes atšķir vienu teikumu no otra un teikuma daļas citu no citas.

Punkts (.).

472. §.

1. Punkts liekams stāstījuma teikuma beigās, atšķirot patstāvīgu domu kopas citu no citas,

piem.: *Vējš pietājās. Laiks norima. Laipni pie debesīm mirdzēja zvaigžņu bari, bālgani mirdzēja Putnu ceļš, bet neviens no nelaimīgajiem nepacēla ne acu uz augšu.*

Ja kādā teikumā izteikto domu grib sevišķi atdalīt no iepriekšējos teikumos izteiktajām domām, tad priekš šā teikuma liek domu zīmi (–) vai to sāk rakstīt jaunā rindā.

2. Punkts liekams aiz virsrakstiem vai atsevišķu nodaļu nosaukumiem,

piem.: *Salna pavasarī. Skaņu mācība. Teikumu mācība.*

Titullapā aiz avīzes, žurnāla vai grāmatas nosaukuma, kas iespiests sevišķi lieliem un trekniem burtiem, parasti punktu neliek.

3. Punkts liekams aiz saīsinājumiem,

piem.: *piem. (= piemēram), nōm. (= nōminātīvs), utt. (= un tā tālāk), 1942. g. 1. okt. (= 1942. gada 1. oktobrī), u. c. (= un citi).*

Punktu neliek a) aiz metriskās sistēmas mēru un ķīmisko elementu nosaukumu saīsinājumiem,

piem.: *m (= metrs), kg (= kilograms), hl (= hektolitrs), t (= tonna), Sn (= stannum – alva), H₂O;*

b) aiz saīsinājumiem, kas ieguvuši patstāvīga nosaukuma raksturu: USA, VEF.

4. Punkts liekams aiz arābu cipariem ar kārtas skaitleņa nozīmi,

piem.: *1918. gada 18. novembrī. 3. klasē.*

Kommats (,).

473. §.

Kommats atšķir pēc nozīmes tuvi saistītus neatkarīgus teikumus citu no cita,

piem.: *Saule riet, diena uz galu iet. Visi koki salapoja, ozoliņš nelapoja. Iet saulīte zemumā, iet māmiņa vecumā. Es iešu, tu paliec mājās! Gaitenī atskan zvans, lielais troksnis norimst,*

zēni metas klasē. Tek saulīte tecēdama, es paliku pavēnī. Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās, ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistās. Bet uzvaras gaviļu svētkos meitenes vainagus pin, un varoni sirmā mātē sniegbaltos autos tin. Dzied vīri tam slavas dziesmas, raud žēli meitenes. Istabā valdīja tumsa un sals, tikai pašā tālākajā sienā bālēja mazs lodziņš. Pienu ēdu, pienu dzēru, pienā mutī nomazgāju. Dedzu skalū, dedzu sveci, tumša mana istabiņa, ienāk mana māmuliņa, tūdaļ gaiša istabiņa. Arvien vēl pūta dienuvidvakaru vējš, un ledus gabals peldēja tālāk jūrā. Andža tēvs skubina kliegt, bet man nav vairāk spēka, un atbalss atsaucas ne dziļāk kā pīrmoreiz.

474. §.

Ar kommatu atdalāms no atkārtota teikuma virsteikums, kas atrodas aiz atkārtota teikuma (kuŗš pēc satura ir stāstījuma teikums); kommatos liekams arī virsteikums, kas atrodas starp atkārtota teikuma locekļiem,

piem.: *"Mums ziemu grūti," saka kamanas.*

"Mums vasaru grūti," saka rati.

"Bet man," saka zirgs, "grūti vienmēr."

475. §.

Ar kommatu atdala neatkarīgus teikumus no atkarīgiem teikumiem jeb virsteikumu no palīgteikuma. Saikļu, vietniekvārdu un apstākļu priekšā, ar kuŗiem palīgteikums pakārtots virsteikumam, jāliek kommati,

piem.: *Labs tas darbiņš, kas padarīts. Kur koku cērt, tur skaidas lec. Laime nepalīdz, ja pats nelīdzas. Es nezinu, ko lai daru. Vai tādēļ nedziedāt, ka man bija grūts darbiņš? Kā pazītu mani jaunu, kad es liksmi nedzīvotu! Man dziesmiņu nepietrūka, kaut ar gaŗa vasariņa. Es nošķīpu tos Indrānus, kas pilda manu maku, no tiem, kas iepriecina manu sirdi. Un kaķītis brīnījās, ka viņi tik ātri bija izrunājušies, un saprata arī, ka nu viņam jāiet.*

476. §.

Ja kopā sastopami divi saikļi, kas ievada katrs savu teikumu, tad šie saikļi atdalāmi viens no otra ar kommatu,

piem.: *Gribēju jau pie tevis aiziet, bet, kad uzzināju, ka tu esi aizbraucis, tad nebija vairs nozīmes iet. Steigšos ātri, bet, ja es viņu nepanākšu, nepārmet man! Laiks pagāja, un, kad draugi atkal satikās, viņi tikko pazina viens otru.*

477. §.

Kommats nav liekams starp saikli un apstākleni,

piem.: *Viņš palika turpat, jo kur gan citur viņš būtu gājis?*

478. §.

Saikļa **tāpēc** ka priekšā liek kommatu, ja virsteikumā izteic kaut ko klausītājam nezināmu,

piem.: *Viņš neatbildēja, tāpēc ka viņu samulsināja.*

Ja virsteikuma saturs klausītājam zināms, tad kommatu liekams aiz **tāpēc**,

piem.: *Viņš neatbildēja tāpēc, ka viņu samulsināja.*

Jāizšķir saiklis **pēc tam kad** (bez kommata) un **pēc tam, kad**,

piem.: *Pēc tam kad saule bija uzlēkusi, migla izklīda.*

Bet: *Drīz pēc tam, kad saule bija uzlēkusi, izklīda migla.*

479. §.

Salīdzināmā kā, it kā priekšā liek kommatu, ja tas iesāk veselu teikumu,

piem.: *Viņš darīja, kā gribēja, runāja, kā iesāvēs prātā. Sēd māsiņa krēslīnā, kā sēdēja māmuliņa. Viņa nosolījās nekad tā nedarīt, kā darījusi šodien. Zēns stāvēja, nezinādams, kā īsti tikt grāvīm pāri. Man gribētos tevi ieaijāt, kā krēslā vējš liepiņu aijā. Neviens mani tā nemīl, kā mīl tēvs, māmuliņa. Es locīju valodiņu, kā locīja vālodzīte. Viņi visi aizstāvēja savu biedru, it kā tas būtu katra atsevišķa gods vai negods.*

Neliek kommatu priekš kā (arī: it kā, tāpat kā, nekā), ja tas teikumam pievieno tikai salīdzinājumu bez izteicēja,

piem.: *Skrien kā vējš, atduļķas kā miets. Runā kā neprāša. Salds kā medus. Jaunais rudzu lauks aizpeld, vilņodamies kā upe. No sliekšņa izzaroja daudz celiņu kā stari no savas saknes. Viņš apsitās apkārt tik viegli kā rīpa uz apaļas malas. Man lūgšanu gribētos pār tevi klāt kā zaļsirmu vakaru maijā. Esmu kā grauds starp diviem dzirnu akmeņiem. Ar tādu pašu aizrautību un nemieru, ar tādām pašām slepena prieka gaidām kā pirms gada meitene jau no paša rīta šūpojās šās dienas gaitā kā ūdenszāle steidzīgā straumē. Vai dzīve nav kā Daugavas straume?*

Tāpat ar kommatu neatdala nekā, ja tas ir aiz pārākās pakāpes,

piem.: *Labāk ņēmu bārenīti nekā laisku mātes meitu. Rīts gudrāks nekā vakars. Viņš ir pacietīgāks nekā viņa.*

Ja aiz nekā seko teikums ar izteicēju, tas kommatu liekams,

piem.: *Kēniņš savā pīlī arī nebūtu vairāk varējis padarīt, nekā tava vecmāmiņa šai saulē ir padarījusi.*

480. §.

Ja kā (ar nozīmi: piemēram) seko aiz kāda sugas vārda, ievadīdams sugas vārdam atbilstošos pasugas vārdus, tad kā priekšā liek kommatu,

piem.: *Mežos aug dažādi koki, kā egles, priedes, alkšņi, bērzi u. c.*

Ja šādos gadījumos uz sekojošo kā aizrāda iepriekšējs tāds, tad kommatš nav liekams,

piem.: *Tādus kokus kā egle, priede un bērzs var sastapt daudzās zemēs.*

Ja aiz sugas vārda neseko kā, bet pasugas vārdi seko tieši sugas vārdam, tad aiz sugas vārda liekams kōls (sk. 494. §, 3).

481. §.

Teicieni, ko ievada kā arī (ar nozīmi: un arī, bez tam), jāliek starp kommatiem,

piem.: *Vīri, kā arī sievas, strādāja no vienas saules līdz otrai. Latvieši, kā arī leiši, ir baltu tauta. Tāpat mēs, kā arī jūs, esam to pelnījuši.*

Kommats liekams arī teikumā: *Te strādāju es, kā arī mani bērni.*

482. §.

1. Saikļa un priekšā kommatš jāliek, ja un savieno divus patstāvīgus teikumus,

piem.: *Lietus līst, un saule spīd. Viņš bija labs cilvēks, un viss viņam viegli ķērās pie sirds. Un troksnis ap egli ceļas, un bultas augšup skrien. Visi darba ļaudis bija ielaidušies pusdienas snaudā, un visa apkārtnē arī šķitās iegrimusi diendusā.*

2. Ja un atkārtojas, tad atkārtotā un priekšā jāliek kommatš,

piem.: *Viņi gāja un tērzēja, un smējās, un priecājās viens par otru.*

Kommats nav jāliek saikļa un priekšā:

1. ja divi ar un savienoti palīgteikumi atkarīgi no viena un tā paša vārda virsteikumā,

piem.: *Ganu sunim viņš iemācījis, kā jāsarga govīs un kā tam uzmanāma klēts. Viņš teica, ka viņiem drīz būšot darbs un ka arī viņi tikšot pie naudas. Ganu zēns jau agri bija ieradies, lai pats savām acīm redzētu, kas aiziet un kas atnāk Jurgu dienā. Kalējs atteica, ka mācekļi esot aizgājuši un viņš viens tos nevarot apkalt;*

2. ja palīgteikums atkarīgs no diviem virsteikumiem, kas savā starpā savienoti ar un,

piem.: *Saule tik spoži spīd un laiks ir tik jauks, ka gribas iziet pastaigāties. Daba ir tik milzīga un debesu velve tai pāri tik bezgalīga, ka cilvēks nomirtu, ja lopu un putnu kļiedzieni, zāļu nopūtas un koku un ūdeņu balsis viņam nenāktu palīgā;*

3. ja un ievada nepilnu teikumu,

piem.: *Viens grib ziemas un otrs – vasaras;*

kommatu var nelikt arī šāda veida teikumos,

piem.: *Līst un saule spīd;*

4. ja **un** savieno divus vienlīdzīgus teikuma locekļus,
piem.: *Viņi strādāja un pūlējās par saviem bērniem. Augstie un žuburainie zari bija kā jumts virs galvas. Ūdens šalca dobji un tumši. Bērns iekliedzās no bailēm, aizskrēja pie mātes un paslēpa galviņu viņas klēpī.*

483. §.

1. Saikļa vai priekšā kommate jāliek, ja tās pašas nozīmes vai atkārtojas divi vai vairāk reizes, pievienodams vienlīdzīgus teikuma locekļus (pirmā vai priekšā kommatu neliek),

piem.: *Viņam palīdzēja vai nu tēvs, vai māte. Vai būs iet(i) vai neiet, vai palikt sētiņā? Toreiz bija nozuduši vai astoņi, vai deviņi, vai visi desmit. Laudis diendusu nogulēja vai nu klēti, vai dārzā paēnā.*

2. Kommate liekams jautājamā vai priekšā, kas ievada palīgteikumu,

piem.: *Es nezinu, vai varēšu braukt. Annele vēl labi nezina, vai ar vardi ir pazīstama. Aizslēdz klēti, apskaties, vai visas istabas durvis ir ciet! Saki nu skaidri, vai tu domā palikt te?*

Saikļa vai priekšā kommatu neliek:

1. ja vai tāpat kā **un** savieno divus teikumus, kas atkarīgi no kāda cita teikuma,

piem.: *Pastaigāšanās nav patīkama, kad lietus līst vai pūš stiprs vējš;*

2. ja teikumā ir viens vai, ar ko pievieno tikai pēdējo vienlīdzīgo locekli,

piem.: *Viņam palīdzēs tēvs vai māte. Ko tu gribi: ēst vai dzert? Mājās būs brālis, māsa vai māte;*

3. savienojumā jeb vai,

piem.: *Vai tu nāksi man palīgā, jeb vai man cits palīgs meklējams?*

4. Ja pirmais vai ir jautājamais, otrs šķīramais saiklis, tad kommatu otra vai priekšā neliek,

piem.: *Vai tev nav kāds zīmulis vai cits kāds rakstāmais? Vai te nedzīvo kāds drēbnieks vai šuvēja? Vai tu nevari man aizdod savu grāmatu vai piezīmes? Sēžam un gudrojam: vai iet vai palikt mājās. Redzēs, redzēs, vai tēvs brauks uz pilsētu vai ne, vai ņems mani līdz vai ne?*

484. §.

Ja teikumā ir vairāk vienlīdzīgu teikuma locekļu (vairāk teikuma priekšmetu, izteicēju, papildinātāju, apzīmētāju, apstākļu), tad šie vienlīdzīgie teikuma locekļi atdalāmi cits no cita ar kommatu, vienalga, vai tie cits citam piebiedroti ar saikļiem vai bez tiem. (Ja saiklis **un**, vai piebiedro tikai pēdējo vienlīdzīgo teikuma locekli, tad kommate šāda **un**, vai priekšā nav liekams),

piem.: *Klases telpas, priekšnams, kāpnes ir pilnas skolas bērnu un pavadonu. Stīgošana, skaņošana, džinkstoņa, nošu čaukstoņa, sarunas un paklusi smieklī apklust orķestra iedobumā. Ap mūsu mājām aug gan oši, gan kļavi, gan liepas, gan ozoli. Viņi gan sauc, gan čalo, gan dūc. Meitenes jautri tēržē, smejas. Pirmajā rindā sēž vīrs pliku galvu, smailu, melnu, rūpīgi sasukātu bārdiņu. Desmitām skaņu viņš reizē dzird un novērtē citu pret citu: te viņš dzird slābumu, tur nedrošumu, tur atkal smeldzošu nespodrumu. Ne man tēva, ne māmiņas, ne īstā bāleliņa. Pie niedrītes laivu sēju, pie auziņas kumeliņu. Sirmā vīra nodurtās, pievērtās acis redzēja vairāk nekā citu platās, ziņkārīgi izplēstās. Tīruma malā uz ežas māte uzklāj divieli, izņem karoti, maizi, noliek krūzi kunkuļu putras. Tēvs noslauka pieri un seju, aplaiž skatu zilajam debesu laukumam un sāk mierīgi ēst. Pasveicini vai nu brāli, vai māsu, vai citu kādu no viņu dzimtas! Viņš devās tālumā brīvs, laimīgs un lepns. Es apņēmos strādāt vēl čaklāk, vēl nopietnāk nekā pagājušo gadu. Kas varēja uzticēties šais nezināmajās mājās tiem svešajiem kaktiem, tām svešajām sejām? Redzama tikai bieza zāle, smilgas, slaidi, pumpuroti kāti. Mākoņi cēlās arvien augstāk, biezi un necaurredzami. Ceļš sākās kalnu augstumos, biežā miglā un lietū.*

485. §.

Ja lietvārdam piebiedroti **vairāki apzīmētāji**, tad tie savā starpā atdalāmi ar kommatu tikai tad, ja tie visi vienlīdzīgi apzīmē lietvārdu,

piem.: *Augsts, stāvs upes krasts. Zaļš, mīksts mauriņš bija gar upmalu. Lauka mala atrotīta mīkstu, samtainu velēnu. Sūrstošā, degošā sāpe viņu moka. Svešs, gašs vīrs pārkāpj pār slieksni. Ilgām, neatlaidīgām pūlēm viņš to sasniedzis. Istabas kaktā stāvēja mātes gulta ar skaistu, rūtainu segu un baltiem, mīkstiem spilveniem. Vai tad tie bija tie lielie, gaidītie, daudzīnātie Ziemsvētki? Pasaule atšķīrās kā grāmata, bezgala tāla, plaša, te atkal sarāvās šaura, maza, te atspulga varena, mirdzoša. Kā vizošs, vilņains audekls ar zaļu ieloku priekšā aizplētās bērzu mežs. Lipīgi, bārbalaini zari čokurainām, bailīgām lapiņām glāstīja meitenes vaigus. Jocīgi staigā viņš augsti celtām, vieglām, it kā diedziņā iekārtām kājām.*

Ja ir šaubas, vai visi apzīmētāji vienlīdzīgi apzīmē lietvārdu, tad jāpārmaina apzīmētāju vietas vai jāliek starp tiem saiklis **un**. Ja teikuma doma ar to nemainās, tad kommatu apzīmētāju starpā liekams,

piem.: *Augsts, stāvs krasts, arī: stāvs, augsts krasts vai: augsts un stāvs krasts.*

Kommatu neliek:

1. beidzamā apzīmētāja priekšā, ja tas kopā ar lietvārdu it kā izteic vienu jēdzienu,

piem.: *Mazais aklais dundurs ļaunāks par parasto lielo dunduru. Nopērc lēto nebalināto audumu! Rijīgie pelēkie strazdi. Jaunās zaļās vārdes;*

2. ja apzīmētāji nav vienādām galotnēm,
piem.: *Jauni politiskie notikumi;*

3. ja lietvārdu apzīmē dažādu vārdu šķiru apzīmētāji,
piem.: *Pietvīkušām vaininieces acīm meitene raugās tēvā. Vēlā vakara stundā, gaišā dienas laikā. Raibs kokvilnas lakats;*

4. starp aprastiem līdzīgu vārdu pāriem,
piem.: *Šis tas; šādi tādi; viens otrs; divi trīs; cienā godā turēt; tēvs māte; dienu nakti; klupdams krizdams; kliegdam brēkdams; krākdams šņākdams; iekšā ārā; tuvu tālu; krustām šķērsām; tupu rūpu. Zila zila debess. Mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis. Krūtīs it kā skanēja jauka jauka dziesma;*

5. aiz verba *ņemt* šāda veida piemēros:
Viņš ņem iesmeļ ūdeni. Māte ņēma apsēja meitenei lakatu;

6. ja verbam vairāki vietas vai laika apstākļi, kas nav vienas šķiras vai viena locījuma vārdi,
piem.: *Es vakar visu dienu pavadīju laivā uz ūdens. Trešie dziesmu svētki notika Rīgā 1888. gada 18. jūnijā.*

Ja apstākļi ir vienas šķiras un vienādām galotnēm, tad kommati liekami,

piem.: *Mans brālis dzīvo Rīgā, Kalpaka ielā 15, lielā mūŗa namā, trešajā stāvā.*

Ja laika un vietas apstākļi nostājas kā pielikumi, tad tie atdalāmi ar kommatiem,

piem.: *Sestdien, pulksten 5 pēc pusdienas, būs skolā priekšlasījums.*

486. §.

Divdabju teicieni, tas ir, tādi divdabji, kas paplašināti ar kādu apstākli vai papildinātāju, atdalāmi ar kommatu,

piem.: *Suns, taukus ēdis, laizās (bet: suns paēdis laizās). Visi koki žēli raud, vasariņu vadīdami. Kalnā uzbraucot, nobeidzās mežs. Iekšā ārā šaudījās ganu Ludis, pamezdams duris vaļā kā vārtus. Divi vezumi, mantām piekrauti, izbrauca gāzelēdamies pa grambaino ceļu. Mazā meitene vaiga sviedros pūlas ap mazu, jaunu bērziņu, laužīdama lokanos*

zarus un nevarēdama tos nolauzt. Kājas pūtinādama, meitene savilka tās uz sola. Salauzusi pa pazarēm ozolpušķus, Līziņa apsēdās uz kraujas nogāzes un, pirkstus viegli izlocīdama, pina Jāņu vainagus. Birzes un druvas stāvēja klusas, kā elpu aizturēdamas, kā priekā klausīdamās, cik jauki skan cilvēku balsis.

Ja priekš divdabja teiciena ir saiklis, tad saiklis atdalāms ar kommatu,

piem.: *Bet, nevarēdams brāli sagaidīt, viņš gāja viens pats. Un, jautri sarunādamies ar biedru, viņš turpināja ceļu. Meitene pievelk kājas un, abu vecāku rokās kā šūpolēs svārstīdamās, laižas kā putns.*

Ar kommatu neatdala paplašināto divdabi, ja tas:

a) lietots par apzīmētāju,

piem.: *Labi audzināts bērns. Grūti kopjams slimnieks;*

b) papildina kādu verbu,

piem.: *Tu gribies saldi sveicams. Grib zemīte labi aģama.*

Tāpat ar kommatu neatdala relatīvo (kas, ko, kur, kā, kad, cik) formu savienojumu ar divdabi un nenoteiksmi (šķīrāmi attieksmes vietniekvārdi no jautājamiem vietniekvārdiem),

piem.: *Lai nāk kas nākdams! Lai iet kā iedams! Saki ko sacīdams!*

Viņš strādāja kā spēdams. Viņa palīdzēja cik spēdama. Nav ar ko apsegties. Nav uz kā pakāpties.

Liekams kommatā jautājamo vietniekvārdu kas, ko, kur priekšā,

piem.: *Nezinu, ko darīt. Nezinu, kur iet.*

487. §.

Ar kommatu atdalāms arī nepaplašināts divdabis, ja no šā divdabja ir atkarīgs palīgteikums,

piem.: *Visi viņu uzņēma kā mīlu ciemiņu, zinādami, ka nu būs liela pasaku stāstīšana. Visi vilki gājuši maizi pelnīt, viens, slinks būdams, negājis, teikdams, ka šis esot slim. Ļaudis, redzēdami, ka aizgulējušies, steidzās.*

488. §.

Nenoteiksme nav atdalāma ar kommatu, ja tā atkarīga no verba vai cita kāda vārda,

piem.: *Es gribu strādāt apzinīgi. Man patīk tavs nodoms stāties darbā. Es centīšos viņu šai pasākumā atbalstīt.*

489. §.

Ar kommatu atdala iespraustus teikumus un iespraustus vārdus.

Iesprausti teikumi: *man rādās, man liekas, man šķiet, kā runā u. c.,*

piem.: *Reiz kādam saimniekam, kā stāsta pasaka, bijis zirgs, kas runā. Viņš, kā visiem zināms, bija liels balamute. Kā klāt pusnakts, tā, skaties tik un brīnies, pienāk visa rija pilna velnu.*

Iesprausti vārdi: zināms, protams, cerams, liekas, rādās, šķiet, bez šaubām, piemēram, nenoteiksme: domāt (= jādomā), saīsinājums t. i. (= tas ir), pirmkārt, otrkārt un citi.

Nav liekams kommatos: **varbūt, laikam, laikam gan, diezin, nezin, dažreiz** u. c. Ja priekš varbūt jāiedomājas pauze, tad arī tas liekams starp kommatiem.

Nav liekams kommatā priekš resp. un priekš paskaidrojamā jeb,

piem.: *Gramatika jeb valodas mācība.*

490. §.

Uzrunu atdala ar kommatiem,

piem.: *Māmuliņ, dzirdi! Ko domā, mazā, vai varēsi stāties manā vietā? Eita jel projām, tālie viesi, lai mēs, tuvie, pavadām! Šūpo mani, māmuliņa, vieglajām rociņām! Vai tā ir skola, vecomāt? Ir laiks iet, Jāņa tēv! Kumeliņ, kumeliņ, tu man kaunu padarīji!*

Kommats nav liekams starp tu resp. jūs un sekojošu vokātīvu, kam neseko izteicējs,

piem.: *Ak tu niekkalbūte! Ak jūs neprašas! Tu zilā debess, jūs zvaigžņu dzirkstis, kas jums šo gaismu mūžam dod?*

491. §.

Pielikums atdalāms ar kommatiem,

piem.: *Jānis, mans uzticamais draugs, ir aizbraucis. Jums, skolniekiem, drīz sāksies darba dienas. Mēs, latvieši, un jūs, leiši, esam radu tautas. Saulīt, mīla māmuliņa, parādiies ganiņam!*

Neatdala ar kommatu personas vārdam sekojošu adjektīvu vai skaitleni un sugas vārdam pievienotu īpašvārdu,

piem.: *Aleksandrs Lielais. Aleksandrs Pirmais. Mūsu galvaspilsētā Rīgā dzīvoja ap četrsimt tūkstoš iedzīvotāju.*

492. §.

Izsaukmes vārdus atdala ar kommatu,

piem.: *Ai, kā sāp! Lūk, kas par drosmi! Klau, dzeguze kūko! Re, kur dižens iet mans dēls!*

No vokātīva izsaukmes vārdi ar kommatu nav atdalāmi,

piem.: *Ai bērniņa, ai saules dienas! Ai mīlā lakstīgala, dziedī visu vasariņu! Ai bērniņi, ai bērniņi, klausait tēvu, māmuliņu!*

Sēmikōls (;).

493. §.

Sēmikōls ir pieturas zīme, kas ieņem vidēju vietu starp kommatu un punktu. Sēmikōlu liek starp teikumiem, kas nav tik sakarīgi viens ar otru kā teikumi, kuŗus atdala ar kommatiem, bet satura ziņā tik tuvi viens otram, ka punkts starp tiem būtu nevietā.

Ar sēmikōlu atdala:

1. divus neatkarīgus teikumus, kam tuvs cēlonisks domu sakars,

piem.: *Gaišs svelmaini sakarsis; ļaudis nosvīduši un noguruši meklē ēnaināku vietu. Leišu valoda ir savās formās vecāka par latviešu valodu; tāpēc valodnieki tai piegriež lielāku vērību. Kā gulbji balti padebeši iet; tiem vēlētos es līdzī tālu skriet. Birzī pogā lakstīgala; sudrabaina debess mala nogrimst tumšā, klusā silā.*

2. Ar sēmikōlu atdala divus vienu otram pretī nostatītus neatkarīgus teikumus, ja vienā no tiem izteikta tikai puse izsakāmo domu. Šāds izteiksmes veids sevišķi iemīļots tautas dziesmās,

piem.: *Uz ežiņas galvu liku*

Sargāt savu tēvu zemi;

Labāk manu galvu ņēma

Nekā manu tēvu zemi.

Runāj(a) ciruji, runāj(a) kapļi,

Paši brāļi nerunāja;

Tad runās paši brāļi,

Kad dzers miežu alutiņu.

Kōls (:).

494. §.

Kōls griež lasītāja vērību uz to, kas seko; tas nenobeidz teikumu, bet ievada sekojošā domu kopā.

1. Kōls liekams atkārtota teikuma priekšā aiz virsteikuma,

piem.: *Bērni sauca: "Ledus iet!" Marčs paskatījās Janča stingrajā sejā un teica: "Bēdīgi, Janci! Mūsu putniņi izpostīti."*

2. Kōls liekams tāda teikuma priekšā, kas izsaka iemeslu, sekas, iepriekšējo domu paskaidrojumu un nav sakopots ar saikļiem tāpēc ka, jo u. c.,

piem.: *Annele skaidri zina: zemi meklēt ir taisnību meklēt. Un kādu dienu viņa atmosfā ar to karsto gribēšanu: šodien no visiem steidzamiem darbiem steidzamākais ir – atrast zemi un to apstrādāt. Mātei apnika neatlaidīgā līdztecētāja, un viņa to bieži noraidīja: lai nu dzīvojoties vien viena pati. Nemūžam es netiku ar kaimiņu ienaidā: pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas.*

*Sliktam dzejniekam un slapjai malkai
Allaž daba vienāda:
Viņi trokšņo, viņi dzied un sprēgā,
Bet tie tomēr nesilda.*

3. Kōls liekams aiz sugas vārdiem, ja tiem seko attiecīgie pasugas vārdi,

piem.: *Mežos aug dažādi koki: bērzi, priedes, egles, kļavi u. c.
Vasarā var izēsties visādu ogu: zemeņu, melleņu, avenu,
ķiršu, ērkšķogu u. c.*

Jautājuma zīme (?).

495. §.

Jautājuma zīme sastopama:

1. aiz neatkarīgiem jautājumu teikumiem,

piem.: *Kur biji? Kur tu skrīesi, vanadzīņ? Vai savu darbu jau esi pabeidzis?*

2. aiz jautājamiem vārdiem,

piem.: *Teikuma priekšmets atbild uz jautājumu kas? Vietas apstākļi atbild uz jautājumu kur? kurp?*

Ja jautājuma (arī izsaukuma) teikumiem pievienojas palīgteikumi, tad jautājuma (arī izsaukuma) zīme liekama pašās teikuma beigās,

piem.: *Kas man sacīja, ka šodien līšot lietus? Ko, radiņi, jūs raudat, kad es pati neraudāju? Vai atmini vēl viņus laikus, kad tev viens vienīgs plaucis zars jau šķīta vesels pavasar(i)s?*

Atkarīgu jautājumu priekšā liekams kommat; šādu jautājumu beigās liekams punkts (nevis jautājuma zīme),

piem.: *Neviens nezina pateikt, kurp viņi aizbraukuši. Daudz vairam runāt un spriest, kāds uzdevums cilvēka dzīvei.*

3. Iekavās ieslēgtu jautājuma zīmi liek aiz kāda atsevišķa vārda, ja par tā saturu šaubās,

piem.: *Viņš dzimis 1897. (?) gadā.*

Izsaukuma zīme (!).

496. §.

1. Izsaukuma zīme liekama aiz izsaukuma, pavēles, vēlējuma teikumiem (arī, ja aiz tiem seko palīgteikums),

piem.: *Kā līst! Skrej labi ātri! Neaizmirstiet savus pienākumus! Dzen nu miegu prom ar koku! Kaut arī es varētu tādu laimi piedzīvot! Ātri, ātri! Nelaid mani to celiņu, kur aizgāja ļauna diena!*

2. Izsaukuma zīme liekama aiz vokātīva,

piem.: *Dārgais draugs! Krietnais darba biedri! Mīlie vecāki!*

Izsaukuma zīme lietojama arī tūlīt aiz uzrunas un izsauksmes vārdiem, ja tos sevišķi uzsver,

piem.: *Māt! uzklausi mani! Ai! daudz kas ir pārceists! Vai, vai! ja nu māte nāk ar žagariem!*

3. Izsaukuma zīmi liek iekavās aiz vārda, izteiciena vai rakstījuma, pret kuŗa pareizumu rakstītājs izturas negatīvi,
piem.: *Tu raksti: izstaba (!); jāraksta: istaba.*

Daudzpunkte (...).

497. §.

Ar daudzpunkti apzīmē nepabeigtu domu, izlaistus vārdus,

piem.: *Satumst... Kaut kur iebrīkšķējās zari. Klusums... "Jā... bet..." Jancim likās, ka Marčs tūlīt raudās.*

*"Jā, nu es atminos... pie labākā drauga... tīrs... tīrs..."
murgoja Bungatiņš.*

Domu zīme (-).

498. §.

1. Domu zīme lietojama starp teikuma priekšmetu un izteicēju, kad izteicējs ir lietvārds un trūkst saitiņas,

piem.: *Meli – taisnības ielāps (izlaista saitiņa: ir). Es – laba dziedātāja (izlaists: esmu), tu – labs piebalsotājs (izlaists: esi), mums kopā labi saskanēs.*

2. Domu zīme lietojama, kad izlaists cits kāds vārds, kas parasti gaidāms,

piem.: *Gods iet pa ceļu, negods – pa ceļa malu (izlaists: iet). Tēvs aizgāja bišu kāpt, māte – ogu palasīt (izlaists: aizgāja). Tu cīnies par sevi, viņš – par visiem.*

3. Domu zīme lietojama:

a) kad tēlojums pārtraukts,

piem.: *Saule kā krišus krizdama grimst zemē – nu tik vēl puse – nu mala – vēl maliņa – nu tik vien vēl divi gaŗi zelta stari;*

b) kad sacīts kaut kas negaidīts,

piem.: *Eju pa vientuļu lauku, atsitas kāja, redzu – galvaskauss.*

Skatās – vārpas tukšas. Godīgs darbs – ar svešām rokām.

Bagāts viņš, bet mīkstu sirdi:

Dzird par grūtdienīšu raudām,

Tūdaļ kabatā bāž roku,

Izvelk savu – nēzdodziņu.

4. Domu zīme lietojama kāda izteiciena vai sakāmvārda beigās, ja aiz tā seko virsteikums,

piem.: *"Vilku pieminī, vilks klāt" – nodomāja ogotāji, ieraudzīdami mežsargu. Sakāmvārdu "Loki koku, kamēr mazs" – neder aizmirst vecākiem.*

5. Domu zīme lietojama, kad domas izsaka saraustīti, kad aiz sāpēm vai uztraukuma runā ar pārtraukumiem,
piem.: *Es – es – esmu – vainīgs –*

6. Domu zīme lietojama, to pašu vārdu atkārtojot teikumā,
piem.: *Viss paiet – viss – bet nezūd it nekas. Māmiņa – māmiņa mīļā! Un laime – laime kārotā ir tevi aizsniedza.*

7. Iespraustus vārdus un iespraustus teikumus dažreiz kommata vietā atdala ar domu zīmi,

piem.: *Brālis – protams – atkal nokavēs! Viņš – nu saki vienam cilvēkam! – nomiris. Pogūtis, sunītis, – ak tavu grābēju! – paņēma vārnu bez labdienām. Māja no ārpuses – neko teikt – skaista.*

8. Domu zīme liekama, ja atkārtotā teikumā otra runātāja runa sākas tai pašā rindā; ja tā iesākta jaunā rindā, tad domu zīme nav liekama,

piem.: *"Ir dzīve kustība." – "Un nāve?" – "Arī. Tik veids ir cits."*

"Vai tu zirgus jau apkopi?"

"Apkopu, saimniek, apkopu," atbild čigāns.

"Vai pabaroji arī?"

"Pabaroju, krietni pabaroju."

"Un dzert arī devi?"

"Devu, devu, saimniek."

"Nu tad ej un jūdz arklā!"

"Jā, bet kur tad viņi ir, tie zirgi?"

9. Starp cipariem domu zīme lietojama ar nozīmi līdz,
piem.: *2–3 pēdas dziļš grāvis.*

Domu zīme bieži piebiedrojas citām pieturas zīmēm, lai iepriekšējo domu jo spilgtāk atšķirtu no sekojošās,

piem.: *Ceļinieks jutās it kā pievīlies, – viņš bija reizē ieguvis un pazaudējis.*

Iekavas ().

499. §.

Iekavās liek iespraustus vārdus vai teikumus, kas lietoti paskaidrošanai un nestāv tuvā sakarā ar citiem teikuma locekļiem. Iekavas bieži sastopamas zinātniskos rakstos, lugās, kur paskaidrotas personu kustības vai doti norādījumi aktieņiem. Literāros apcerējumos labs stilists no iekavām vairās.

Pēdiņas (" ").

500. §.

1. Pēdiņas liekamas atkārtota teikuma sākumā un beigās,
piem.: *"Kēve, es tevi ēdīšu!" sacīja izsalcis vilks, saticis ķēvi.*

2. Pēdiņas lietojamas atsevišķu vārdu vai burtu atzīmēšanai, ja uz tiem griežama lasītāja vērība,
piem.: *"Un" ir saiklis. Patskanis "e" izrunājams plati vai šauri.*

3. Pēdiņās liek laikrakstu, grāmatu, sacerējumu un iestāžu nosaukumus, kam ir īpašvārda raksturs,
piem.: *Pumpura "Lāčplēsis", Skalbes "Kakšša dzirnavas".*
Pēdiņas tomēr šais gadījumos nav nepieciešamas.

4. Pēdiņas lietojamas figūrālā nozīmē ar ironisku nokrāsu,
piem.: *Tagad runāsim par "dievišķīgo" un!*

Rakstu zīmes, kas šķiramas no pieturas zīmēm.

501. §.

1. **Punkts** a) saīsinājumos, piem.: *t. i. (= tas ir),*

b) aiz kārtas skaitļiem, piem.: *1. janvārī.*

2. **Biedru zīme** a) vārdus šķirot, piem.: *lau-ki;*

b) saliktos vārdos, ja pamata vārds nav ikreiz atkārtots, piem.:
vīrs- un palīgteikums.

3. **Līdzināmā zīme** (=), piem.: *u. c. (= un citi).*

4. **Apostrofs** ('), kas aizrāda, ka kāds patskanis izkritis, piem.:
pavasars.

Bez apostrofa rakstāms ar, jo te nav nekas atkritis.

Dažu atsevišķu vārdu rakstība.

502. §.

it kā, ne vien raksta šķirti.

tik vien raksta šķirti, piem.: *Tik vien tās bēdas!*

ne tikvien (= ne tikai) raksta kopā, piem.: *Ne tikvien es, bet arī
Jūs to teicāt.*

pa priekšu vietas nozīmē raksta šķirti, bet laika nozīmē – kopā:
papriekšu.

ik ar sekojošu lietvārdu apstākļa nozīmē rakstāms šķirti, piem.: *ik
dienas, ik brīdi, ik gadu, bet: ikdienas darbs, ikdienu.*

kaut ar sekojošu vietniekvārdu un apstākleni rakstāms šķirti, piem.:
kaut kas, kaut kurš, kaut kāds, kaut kad, kaut kur, kaut cik.

Apstākleni varbūt (= vācu *vielleicht*) raksta kopā, piem.: *Viņš
varbūt nāks.*

Verbi var būt (= vācu *kann sein*) rakstāmi šķirti, piem.: *Var būt, ka
viņš nāks.*

tātad raksta kopā secinājuma nozīmē, piem.: *Tātad tu paliec pie
sava?*

tā tad raksta atsevišķi, ja tad ir laika nozīmē, piem.: *Tā tad* (= *to-reiz*), *tā arī tagad viņi ķildojas*.

Kopā raksta:

jebkas, jebkuŗš, jebkāds, jebkur, jebkad; nez(in)kas, nezkā, diezkad, diezkur, diezcik; palaikam, papildnam, pavisam, nepavisam; neparko (= nekādā ziņā), bet: ne par ko (= ne par vienu lietu) *nestāstīt*.

Nosacījuma saiklis ja rakstāms un izrunājams ar īsu a, piem.: *Ja es to būtu zinājis, nebūtu tur gājis*.

Apgalvojamais jā rakstāms un izrunājams ar garu ā, piem.: *"Vai izdarīji?" – "Jā."*

nē (= vācu *nein*) lietojams kā pretstats vārdam jā, piem.: *"Vai tu gribi nākt?" – "Nē."*

Visur citur lietojams ne (= vācu *nicht*), piem.: *Vai gribi vai ne, jānāk ir*.

aizkart (= apvainot, aiztikt)

aizkārt ko priekšā

apvārsnis

arī jeb ar (bez apostrofa!)

atāls (ataugusi otra zāle)

attāls gabals

augsts kalns

auksts laiks

dzeltāns, dzeltens

dzelzceļš

dzelzs ceplis

istaba

izkaps

mēnesis (1/12 gada)

mēness (spīdeklis pie debesīm)

otrreiz, katrreiz

rietumi, austrumi

rūgts

sagša (sedzene)

sakts, arī sakte (saspraužamais)

sliekšnis

spilgts

Daži germānismi un rusismi.

503. §.

aplam:

atvietot, aizvietot

atbildēt jautājumam

ar kājām iet

es atrodu, ka viņš ir labojies

ciest neveiksmi; es cietu neveiksmi

dalību ņemt

dzīt politiku

viņš izbēga no atbildības

incidents izpalika

izpalika no sēdes

viņa vārdi izsauca sajūsmu

pareizi:

aizstāt, vietā likt;

atbildēt uz jautājumu;

kājām iet;

man liekas, man šķiet; es domāju,

atzīstu;

neizdoties; man neizdevās;

piedalīties;

nodarboties ar politiku;

izvairījās atbildības;

neradās, nenotika;

sēdē neieradās, iztrūka;

radīja, sacēla sajūsmu;

jautājumu izsmelt
izvest darbu
iet runa
es uz to nevaru ieiet

nemaisi man
nekavējoši
nāk priekšā gadījumi
nākt pie slēdziena
no tam mēs varam slēgt
mācīties pazīt
maz pamazām
nozīmēt kandidātus
es to neņem nopietni
par nožēlošanu
pasūtīt

pateicoties šim gadījumam
piedevu sejai bargu izteiksmi
piederēt (nedrīkst izvairīties, kur
tas vajadzīgs, lietot šo verbu
ar prepozīciju pie)
piekrist domām

pildīt pienākumu, noteikumus

pielietot
pielikt visas pūles
pieņemsim, ka tā ir
viņam pieraksta visādas vainas
pievest piemērus
sastāvēt par biedru
šis raksts nekā naidīga nesatur
viņš skaita to par savu pienā-
kumu
uzdot cīņu
uzteikt vietu, līgumu
vietējie (cilvēki)
uzstādīt jautājumu

izspriest, pilnīgi pārrunāt;
izdarīt, veikt darbu;
ir runa;
es ar to nevaru būt mierā, vienis
prātis;
netraucē mani;
nekavējoties;
gadās, ir sastopami gadījumi;
secināt;
jāsecina;
iepazīties;
pamazām;
izraudzīt, minēt, noteikt;
es uz to neraugos nopietni;
diemžēl;
pasūtīt zēnu uz pārdotavu, bet
pasūtīnāt zābakus;

šā gadījuma dēļ;
piešķīru...;
šī grāmata man pieder; šis ro-
māns pieder pie vislabākiem;

pievienoties, pieslieties, būt vienis
prātis;
labāk: darīt, veikt pienākumu;
ievērot noteikumus, rīkoties,
darīt pēc noteikumiem;

lietot, izlietot;
pūlēties, cik spējams;
iedomāsimies...;
piedēvē...;
minēt, citēt...;
būt...;
šai rakstā nav nekā naidīga;
viņš uzskata...;

atteikties no cīņas;
atsacīt, atteikt...;
šejienes (turienes) ļaudis;
uzdot jautājumu, jautāt.

Uzdevumi.

Uzdevumi gramatiskās vielas nostiprināšanai.
Skat. gramatikas attiecīgo paragrafu.

Līdzskaņu pārmaiņas izrunā un rakstībā.

1. uzdevums (26. §). Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani.

La-s cilvēks tālu jāmeklē. Es neraugu mūžu labu, kad tik la-s mūža drau-s. Viņš ir kārtī-s cilvēks. Kam gribas ēst, tam viss gar-s. Ciema kukulis gar-s. Pa ga-skārtu Jānīt(i)s nāca. Aiziet ga-s pēc ga-a. Zemeņu ziedēja vai bie-s. Pārupē aug bie-s me-s. Sacēlies bar-s laiks. Tas tāds lie-s zir-s. Neplauj visu ar vienu i-kapti! Viņš mīl glēznot ļoti spil-tām krāsām. Kas la-prāt dāncu, tam la-prāt spēlē. Pagalmā bija i-sviests kā-s salau-ts galds. Ar smiekliem kaklu nelau-t, bez zobiem riekstu neko-t. Neej ar stipru lau-ties! Viņš stāvēja laivā, mē-dams jūrā tīklus. Šis dar-s nu ir pabej-ts. Vediet mani kur vē-dami, pār tiltiņu nevediet! Pilns dār-s augļu koku. Sveša maize rū-ta. Slikts bērns tēvam rū-ts ābols.

2. uzdevums (27. §). Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani.

Šis a-gabals ir ļoti auglī-s. Kas nea-dara acis, a-dara maku. Dots devējam a-dodas. Kā prasa, tā a-bild. Dārznieks jaunajiem kociņiem a-griež zarus. Skaņā vietā a-balss dažkārt saucējam a-bild vairākas reizes. Ko skolotājs uzdeva, to Jurītis kā bērtin a-bēra. A-dali graudus no pēlavām! Nāc nā-dama, vasariņa! Iesim nu pu-dienā! Dzīvo, kā suns ar kaķi plē-damies. Kaķene staigā, kaķēnus zobos nē-dama, no viena pakša uz otru. Nu jau tu esi no slimības a-žirdzis. A-ber manu tiesu! Viņš jau man ir svē-dienas bērns. Lo-s, kas pārāk lie-ts, lū-t. Tur vairs nelīdz lie-ties, jo visi to zina. Vēcam cilvēkam grūti pielie-ties. Au-stī vīri, bet au-stas valodas. Au-sts laiks. Au-sts kalns. Paņem līdz siltas drēbes, jo au-stos kalnos ir au-sti!

3. uzdevums (30. §). Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani.

Putnu neķersi, ar roku mē-dams. Iet klu-dams kri-dams. Puikas sākuši me-ties ar akmeņiem. Sāk jau me-ties auksts. Ūdens katlā vārās, mutulus mē-dams un vāku uz augšu si-dams. Ko nevar celt, to nevar ne-t. Ēd ko ē-dams, neapēd sēklu! Nu viss ir apē-ts. Otra klase, sacēn-damās ar pirmo, parādīja savu pārākumu. Var jau nojau-t pavasara tuvumu. It kā nelaimi nojau-dama, tur negāju. Cēn-damies pēc bagātības, iestigu nabadzībā. Liegas vijoles skaņas plū-t šurp, glau-damās un spie-damās cilvēku sirdīs. Pamē-dams mājas, pametis pats sevi. Nu jau varēs me-t mieru. Arī tu varēsi apsē-ties un nolai-t rokas klēpī. Ir noziedzīgi velti šķie-t laiku. Atnāca kā pavasara vējš,

nevaldāmi brā-damies, bet labākas dienas pau-dams. Lū-ti, ja lauž! No meža vē-ts, uz mežu raugās. A-grie-ts rīciens nepielīp. Es daudz ko pacie-tu, lai tev būtu labāk. Kas dzimis uz aizlau-ta zara, tam ziedā neizplaukt. Koks, kas čīkst, tik ātri nelū-t. Neej ar stipru lau-ties! Bērni braukuši, visu ceļu snau-dami. Nevajag cita laimi skau-t. Bāka, mē-dama uz visām pusēm gaismu, rāda kugim ceļu. Puika skrej ēl-dams pū-dams.

3. a uzdevums. Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani un darināt pagātnes formu īstenības izteiksmē, darāmā kārtā.

Izcie-ts, svī-dams, grie-ties, lau-t, izgai-dami, izdzē-tu, izlai-tais, aizmir-dams, aizmir-ts, aizmir-ties, lai-ties, brā-ties, brā-damies, ber-t, bēr-dams, me-t, mē-dams, ē-dams, ē-tu, snau-t, snau-dams, nosnau-ties, lai-t, spie-ties, spie-damies, saspie-ts, svī-t, svie-dams, nolau-ts, nolau-dams, izdzē-dams, sabēr-ts, aizmir-t, ienī-ts, ienī-dams, nogi-t, nogi-dams, el-t, ēl-dams, mo-damies, sē-damies, novēr-t, novēr-damies, lī-t, lī-dams, plū-t, plū-dams, dzē-dams, bri-t, bri-dams, bri-tu, sabri-tī, grū-t, sagrū-ts, grū-damies, cen-ties, cēn-tos, cēn-damies, mo-ties, izgai-t, izgai-dams, plī-t, plī-dams, skau-t, skau-dams.

4. uzdevums (28. §). Svītriņu vietā liekams pareizais burts.

Katram sa-s laiks pienāk. Citam tu visu, se- nekā. Es te- gan! Tē-s noslaucīja pieri un seju un turpināja savu darbu. Dzīvo kā zi-s pa ūdeni. Di-padsmītā stunda ir pusnakts stunda. Šu- ko šūdams, aizmet mēzglu! Aple- puķes! Meitenes sme- un de-.

Līdzskaņa mīkstināšana.

5. uzdevums (42. §). Mīkstināt līdzskani "r".

Varavīksne ūdeni dzer. Paņem ēdamo un dzeramo līdz! Dzer manu dzidrumu avotā, plūc manu mirdzumu ābolā! Kas mani dzer, pats sevi tver, sev jaunai saulei logu ver. Ber kā caurā maisā. Neber taču tik ātri! Ļaudis manu augumiņu bērtin bēra valodām. Nāks saulīte, sildīs zemi, vagā zelta sēkla bīrs. Tavu skopu bērumu! Sievas stāv un baras. Nu būs bāriens kā lietūs! Kas tad tev par buramo reizi uznākusi? Buras kā burvis pa tumsu. Ko tur pie nieka darba tik ilgi buries? Man tāds būrums bijis nebijis. Ēdēju daudz, dzērēju daudz – strādātāju vien maz. Kur rūc, tur sper. Es tur savu kāju nesperu (nesperšu). Cilvēks mācās, līdz kāju kapā sper. Nesper nu zemes gaisā! Skrien kā vējš, atdurās kā miets. Es nebiju lauka irbe, vanagam notverama. Ķeras kā slīcējs pie salma. Es atradu ganu meitu ar bērziņu baramies. Grib zemīte labi arama, vēl grib labi ecējama. Nepieber aku, kamēr jauna nav izrakta! Liela nozīme piešķirama cilvēka rakstura veidošanai. Viens tāds pagars, tas ir vagars. Man

dziesmiņu nepietrūka, kaut arī gara vasariņa. "Skriesimies!" teica puika, "kurš no mums būs pirmais." Meža dziļā krēslā rēti paveras debess mala.

Kur gan dēr šie pulkstenīši?
Lācis vienaldzīgi samīn,
Gliemēz(i)s kūtri garām veltas
Tur uz trēknām, glumām sēnēm.
Bāli sila pulkstenīši
Uzķer tālu zvaigžņu starus,
Ver kā mēles savos zvanos.

Ātri steidzot, aklajam osim lapas netika gludas un skaistas, bet stūru stūriem, lieliem, dziļiem robiem.

Uz ielas stūriem izlikti sludinājumi par teātra izrādēm. Karš prasa daudz upuru. Zemtura vaigā lasāma stingrība un stipra griba. Kāpjot uz mūra sētas, zēns krīt un sasitas. Viņš dzīvo stūra namā. Aiz šā stūra ir labi turama zeme; tā būtu uzarama. Mūsu galvaspilsētas teātri sāk savu darbu septembra mēnesī. Jurim ar lasīšanu iet kā pa arumiem. Vēcmāmiņa dodas uz baznīcu dziesmu grāmatu rokās, kuras stūri apkalti vara klamburiem. Marts ir pavasara mēnesis.

5.a uzdevums. Likst norīsināt īstenības izteiksmes tagadnes vai pavēles izteiksmes formā.

1. Jo augstu (kāpt), jo zemu krīt. 2. (Negrābt) laimei acīs! 3. Kas karstu (strēbt), tas apdedzina lūpas. 4. Es (kopties) šodien no agra rīta. 5. Lai brālis (nokāpt) pagrabā pēc malkas! 6. Zēns (nokāpt) no koka. 7. Meitas (grābt) sienu. 8. Māte (vērpt) vilnu. 9. Bērns (slēpties) aiz koka. 10. Lai (strēbt), kādu putru savārtījis. 11. Viņš (šķiebt) kājas uz āru, tādēļ viņam (nošķiebties) apavi. 12. Viņš vienam (iztapt), otram (sariebt). 13. Nestaigā nu svētdienas drēbēs, (pārgērbt) citas! 14. (Pārstiept) nu tu mazo mājās! 15. Sals (kniebt) ausīs. 16. Vārna vārņai acīs (neknābt). 17. Lai (glābties), kas var! 18. Ganiņš (grebt) karotes. 19. Vai viņš jau (gērbties)? 20. Lai (gērbties) ātrāk! 21. (Urbt) kā vabole smiltīs. 22. Kas rāmi (kāpt), tas droši (kāpt). 23. Kas zemi (kopt), to zeme (kopt). 24. (Slēpt), māmiņa, manu kaunu! 25. Abpus gravai (stiepties) kalnu rinda.

5.b uzdevums. Dotie vārdi liekami vienskaitļa ģenitīvā, visos daudzskaitļa locījumos un abu skaitļu vokātīvā.

Septembris, teātris, pavasaris, Juris, mūris, gulbis, teteris, kurmis, burvis, viesis, urbis, dumpis, briedis, latvietis, sencis, zutis, varonis, brālis, zemturis, upuris, kaķītis, koris, melis, nēģeris, brīdis, gailis, ūpis, oktōbris, puisis, moris, cirvis, Tālvāldis, nazis, vecis, bēbrs, ūdrs, zviedrs, biedrs, katrs, stūris, ķipis, airis, aktieris, inženieris, sēmeštris, kantoris, kasieris.

5. c uzdevums. Dotie vārdi liekami daudzskaitļa genitīvā.

Mēle, egle, piere, dūre, zvaigzne, vecene, taure, kore, bedre, klase, mellene, sēne, zeme, ogle, čepure, pārbrauktuve, makšķere, dobe, kasiere, knaibles, pase, flote, priede, gāze, gous, klēts, valsts, vēsts, dzelzs, zoss, auss, klints, zivs, acs, izkopts, lietus gāze.

5. d uzdevums. Dotie vārdi lokāmi.

Kaŗš, gaŗš, vaŗš, kuŗš, gars, gaŗums, gaŗens, kareivis.

Piedēkļu pareizrakstība.

6. uzdevums (60. § 11). Svītriņu vietā likt pareizo patskani.

Jaun^otnē ir dedzīgas apņēmības un drosmes apdvēsta. Dzelzceļa piest^ātnē nav tālu no mūsu mājām. Ar ļaudīm padziedāju, vien^otnē noraudāju. Dziesmas cēlušās aizvēsturiskā sēn^otnē. Uz Moricsalas rēdzams īsts pirm^otnes mežs. Kas pagājis, lai nu arī pag^otnē paliek. No pag^otnes caur t^ogadnī uz nākotnī. Zēns jau no pašas maz^otnes tika pieradināts darba izmaņā. Savu mūžu viņš ir ziedojis zin^otnēi. Ilgus gadus ēsmu pavadījis sveš^otnē.

7. uzdevums (63. §). Svītriņu vietā likt pareizo patskani.

Paņemšu ad^okli līdz, būs man laika kav^oklis. Ja nekādu kav^okļu ceļā negadīsies, tad drīz būsīm mājās. Tas ir mans mīt^oklis. Ēlsdams pūzdams vēlns pārskrējis savā mīt^oklī. Kaņepāju laukā stāv putnu bied^oklis. Māte nodeva zēnu pie kurpnieka par māc^okli. Braucēji sacēla lielu put^okļu mākonī. Mans audz^oknis ir īsts laimes lut^oklis. Jaun^oklīm jābūt drosulim, pārgalvim! Viņš ir kā mūsu ģimenes loc^oklis. Katrs ceļ savu piemin^okli ar savu darbu.

Atsevišķi vārdi: spīd^oklis, jut^oklis, aus^oklis, kait^oklis, nāv^oklis, rec^oklis, pied^oklis, šuv^oklis, līdz^oklis.

Skaitleņu pareizrakstība.

8. uzdevums (165. §).

1. Rainis, istajā vārdā Jānis Pliekšāns, dzimis 1865. g. 11. septembrī, pēc vecā stila 30. augustā, Varšlavānu mājās, Ilūkstes apriņķī, Zēmgalē. 2. Pirmos 4 bērnības gadus viņš pavadīja tēva nomātajā Tadenavas muižā. 3. Grāmatu sācis mācīties 8 gadu vecumā. 4. 9 gadus vēcs Rainis sāk dzejot, ko liecina 1875. gada 5. aprīlī vācu valodā sacerētais dzejolis māsaī Elīzai. 5. No 10. līdz 14. gadam Rainis mācās Kurzemes bruņniecības skolā Grīvā, šo skolu viņš beidz 1879. gada 17. decembrī. 6. Tai pašā gadā Rainis iestājas Rīgas pilsētas ģimnazijā, kurā mācās no 1880. g. janvāra līdz 1883. g.

decembra vidum. 7. 1884. g. viņš iestājas Pēterpils universitātē studēt jurisprudenci, nobeigdams kursu 1888. g. maijā ar kandidāta gradu. 8. No 1889. g. 20. februāra līdz 1891. g. 2. janvārim Rainis ir par kandidātu un sekretāra palīgu Viļņas apgabaltiesā. 9. Tad viņu uzaicina par Dienas Lapas vadītāju; šo laikrakstu viņš vada līdz 1895. gada 1. decembrim.

Noriseņu pareizrakstība.

9. uzdevums (246., 264. §). Uzrakstīt tagadnes vienskaitļa 3., daudzskaitļa 1. un 2. personā šādus noriseņus, arī ciešamās kārtas tagadnes divdabī.

Domāt, darīt, nest, braukt, runāt, celt, svērt, lasīt, gulēt, lemt, vēstīt, rakstīt, medīt, mazgāt, rādīt, rast, mācīt, grīmt, mākt, auklēt, grābt, skatīt, just, bērt, medīt, ogot, pasacīt, svīst, dzert, dalīt, lēkt, vilkt, audzināt, celt, biedēt, cept, cīpt, drupt, kļupt, ņemt.

10. uzdevums (246., 264. §). Uzrakstīt daudzskaitļa 1. un 2. personas formu tagadnē un pagātnē šādiem noriseņiem.

Nest, mest, kliegt, kļāgāt, rakstīt, augt, meklēt, gaidīt, dzert, art, izstāstīt, pasargāt, nebūt, mīlēt, lūgt, kopt, irt, vērot, ieraudzīt, palīdzēt, domāt, paēst, liegt, dzīt, slēpties, sūdzēties, braukt, kautrēties, aizstāvēties, līdzināties, tīrīt, braukāt.

11. uzdevums (233., 246., 247., 264. §). Svītriņu vietā likt vajadzīgos patskaņus.

Atradu bērņus ogas las-m. Tā ir laba las-mā grāmata. Bērņi salas-s ap ugunskuru. Liel-s kā gailis. Laba biju labin-ma. Suns labin-s ap saimnieci, asti luncinādams. Sarg- kā suns siena vėzumu. Tā ir glab-j-ma un sarg-ma! Lai viņš no manis sarg-s! Ienaidnieks atkāpj-s. Sak-s mani burt māķ-m. Skat-s kā zirgs pēc auzām. Nāve zobos neskat-s. Vai mēs kumosus skait-m, ka neķd-t? Lai nu viņš pateic-s par gudro padomu!

Jo vairāk māc-s, jo vairāk zina. Laiks māc-s. Mēs māc-mies no citu kļūdām. Kad ūdens nāk mutē, tad jāmāc-s peldēt. Stumj-ms un grūž-ms, visur pamāc-ms. Brīn-s tēvs un māte brīn-s, ko tur Jēcītis cīnīt cīn-s. Kur bērņi tik ilgi kav-j-s? Šis darbs nav kav-j-ms. Nekav- viņu! Ko mekl-, to dab-. Ēzērs mekl-j-s vietas. Māte sol-s no tirgus atvest jaunu raibaļu.

*Jo es bēdu bēd-j-s,
Jo nelaime priec-j-s;
Labāk gāju dziedādama,
Lai nelaime bēd-j-s!*

Ko pats negribi sev dar-m, to nedari citam! Kas dar-s nedar-ms? Uzvedies, kā pienāk-s! Vai nu tā klāj-s runāt? Mēs darin-m Jāņu

vainagus. Viens gans, viens gan-mais. Lopi gan-s aiz upītes. Viņas uz mata līdzin-s viena otrai.

Klaus-s, aus-s mūsu bērni, kas aiz kalna vel-j-s. Kam jūs sirdis audzin-t kā asos zobentiņus? Zirgs kauj-s ar dunduriem, kājas cirzdam. Dūmi cērt-s acīs. Viļņi cirt-s pār galvu.

Šī malka sacērt-ma un sakrauj-ma vēzumā. Viņš otram pretī cērt-s kā atskabarga. Ko viņš pa tukšu apkārt brauk-j-s? Gauži raud zaļa zāle, kājiņām samīn-ma. Grīda zem kājām grīļoj-s, viss vij-s un mij-s. Viņi tur lēm-s visu dienu, bet nekā neizlēma. Kur augsta sēta, tur sniegs mēt-s. Pa kaklu, pa galvu viņš mēt-s pa durvīm ārā. Kokiem jau lapas mēt-s. Grāmatu lasot, zēnam mēt-s un mēt-s kā ceļmos. Siens samēt-ms kaudzē.

Vecenīte sadom-j-s un sāk raudāt. Dom- šā, izdar- tā. Man apēda panāksnieki med-j-mo kucēniņu. Kā vilku daudzina-, tā vilks klāt. Mēs lūdz-m un gaid-m katru ražas talkā. Ko jūs tur dar-t? Kāpēc jūs sagraiz-t kokiem mizu? Mēs las-m ogas. Vai grib-t mani palīgos? Vai prot-t šo darbu? Strādājot mēs norūd-mies un arī reizē iededzin-mies saulē brūni. Mazs avots kalnā ceļ-s.

Skaņa aiz skaņas dzēn-s un vīdamās vij-s un jauc-s. Lai ceļas tās meitiņas, kas ceļ-mas necēl-s!

Bērni māc-s grāmatā. Viņa vaigs apmāc-s. Rakst-mies mēs, māsiņas, vienu rakstu villainīti! Tas ir labs rakst-mais. Mēs rakst-m no paša rīta. Rok-s kā kurmis. Kāda tēvzeme gan viņiem dal-ma! Šķīramies mēs, māsiņas, ko tik ilgi dal-mies! Māte dal-s meitas liktenī. Kad es gāju druviņā, druvas darbi dal-j-s. Kas dar-ms, tas dar-ms.

Teikuma locekļi.

12. uzdevums (399., 400. §). Atrast teikuma priekšmetus un noteikt, kādas vārdu šķiras tie ir.

1. Skolas darbi iesākušies. 2. Skolnieki mācās. 3. Subjekts ir teikuma loceklis. 4. Vējš dzina smiltis acīs. 5. Visas mūsu lielās pūles bija veltīgas. 6. Četri taisa gultu, divi rāda uguni, viens pats apgulstas. 7. Nēsamais bija nolikts ceļa malā. 8. Šādi tādi sanākuši. 9. Kumelām vajag tīru auzu. 10. Rātnam bērnam nevajag rājienu. 11. "Dzīvais dzīvo ēd" ir mīkla. 12. Slinkajam jāmācās strādāt. 13. Neviens nepamana zaros ielaidušos putnu. 14. Katrs ir pats savas laimes kalējs. 15. Trūkst man gudra padomiņa. 16. Aizdots nepelēs. 17. Silts nāk ar sildīšanu, labs – ar gaidīšanu. 18. Kas vainīgs, tas bailīgs. 19. Katram zināms, ka zeme griežas ap sauli. 20. Pieaugušie sarunājās par dažādām lietām. 21. Vēlā vakarā visi taisījās pie miera. 22. Priekam dēļ dziesmas un dejas. 23. Neviens viņus negaidīja.

13. uzdevums (401., 403. §). Uzrādīt virsteikumā izteicējus un noteikt to vārdu šķiras.

1. *Bads māca strādāt, aukstums – tecēt.* 2. *Miega dēļ es raudāju, kad māmiņa mani cēla.* 3. *Tas lēcams un dejams.* 4. *Kur iedama, tautu meita?* 5. *Divi āži pie siena kaudzes (mīkla).* 6. *Ļaundaris klētī, labdaris sētmalē (mīkla).* 7. *Pats vilks, pats gans.* 8. *Saulīte silta, māmiņa jauka, abas vienu labumiņu.* 9. *Debess šodien skaisti zila.* 10. *Tālumā saredzama skola.* 11. *Saule ir lielākais siltuma avots.* 12. *Divi vien mēs, bāliņi.* 13. *Sīku rakstu mans pūriņš.* 14. *Mēs esam vienis prātis.* 15. *Jau saulīte zemu zemu, māmuliņa tālu tālu.* 16. *Mēnestiņš linājā (mīkla).*

14. uzdevums (405., 406. §). a) Uzrādīt virsteikumā apzīmētājus un nosaukt jautājumus, uz kādiem tie atbild. b) Noteikt, kādas vārdu šķiras apzīmētājs ir.

1. *Mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis.* 2. *Ciema kukulis gards.* 3. *Apēsta maize grūti pēlnāma.* 4. *Kaņepīte, gažaudzīte, gaža auga vasarā.* 5. *Skolniekiem jau bija pienācis laiks mācīties.* 6. *Katrs dēļ dabūja savu daļu.* 7. *Mans sunītis, mans kaķītis, tie gan mani mājās gaida.* 8. *Teicams darbs darītāju slavē.* 9. *Pirmie kucēni jāslicina.* 10. *Ozola koks ciets.* 11. *Es papriekšu dziedātājs.* 12. *Balta zied griķu druva aiz visām druviņām.* 13. *Tēvam mēlns kažoks ar zaļām siksnām (mīkla).* 14. *Devītais vilnis esot visaugstākais.* 15. *Sauss dedzinātājs vējš dzina smiltis acīs.* 16. *Vienā kilometrā ir tūkstoš metru.* 17. *Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai, un svētīts tas, kas drošs par viņu krīt.*

15. uzdevums (407. §). Atdalīt pielikumu ar kommatiem.

Lapsa lielā gudriniece piemānīja vilku. Gauja Vidzemes lielākā upe ir ļoti likumaina. Mana jaunākā māsa Anna ir liela dziedātāja. Anna mana jaunākā māsa ir liela dziedātāja. Tu zivtiņa zeltzviņznīte nāc ar mani rotāties! Adatiņa maza sieva liela darba darītāja. Mēs skolnieki arī gribam piedalīties darbā. Kurzemīte dievzemīte brīvas tautas auklētāja.

16. uzdevums (408., 409. §). a) Uzrādīt papildinātājus; b) nosaukt jautājumu, uz ko attiecīgais papildinātājs atbild; c) noteikt, kādā locījumā ir papildinātājs.

1. *Darbs ceļ vīru.* 2. *Es vairs negaidīju tevis.* 3. *Bērns pieglauzas mātei.* 4. *Dzimtene katram mīla.* 5. *Viņš kaunējās sava nedarba.* 6. *Trūkst man gudra padomiņa.* 7. *Atnes kaut ko gardu!* 8. *Sliņķi nevīžo mācīties.* 9. *Es klausījos putnu jaukās dziesmas.* 10. *Bērni raud asarām.* 11. *Viņam vajadzēja miežus iesalā iztaisīt.* 12. *Linām sēju to druviņu, magonēm noziedēja.* 13. *Visi ilgojas laimes.* 14. *Zvejnieki izbrauca jūrā zvejot.* 15. *Katra pienākums ir apzinīgi veikt savu darbu.* 16. *Ozoliņš lielījās saulei saknes nerādīt.*

17. uzdevums (410., 411., 412., 413. §). Uzzādīt apstākļus, noteikt, pie kādas apstākļu grupas tie pieder un uz kādiem jautājumiem tie atbild.

1. Ielaidies laiskumā jau no mazām dienām. 2. Parasti ap pusdienas laiku zēni skrēja uz upi peldēties. 3. Viņš runāja vienā laidā. 4. Pie debess klusi zvaigznes kvēl. 5. Silta cilvēka rocinā nauda izkūst kā sniegs saulītē.

6. Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās,
Ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistās.

7. Pār pļavām, pār mežiem tur meitenes līgo,
No kalna uz kalnu jānugunis spīgo.

8. Daudz simtu jūdžu tālumā
Aiz tūreļiem, purviem un siliem
Guļ mana dzimtene diendusā. –

9. Visu nakti maldījos, ceļu meklēdams. 10. Dari daudz, runā maz! 11. Staigājot man bija kājas piekusušas.

12. Ods nokrita no ozola
Uz ozola saknītēm;
No tā oda kritumiņa
Visa zeme norībēja.

Uzruna.

18. uzdevums (418. §). Atdalīt uzrunu ar vajadzīgajām pieturas zīmēm.

*Ai tu mana brāļa sēta tik cēlā vietinā! Atkal es tevi rēdzu
dzimtene dārgā! Drebi drebi apšu lapa vējiņš tevi drebināja! Steidzies
meitiņ labi drīz! Dēliņ vai ēst arī gribas? Ak tu vientiesē! Kaimiņ kur
tu iedams? Nu zēni parādait ko spējat! Nedomā tautu meita ka es tevis
vienas nācu!*

*Klausies mana māmuliņe,
Vai iet koši, man dziedot?
Tev meitiņa dobji gāja, –
Neiet koši, ne ražēni.*

Iesprausti vārdi un teikumi.

19. uzdevums (419. §). Atdalīt iespraustus vārdus un teikumus ar vajadzīgajām pieturas zīmēm.

*Viņš ko domājies mani mācīs! Kaimiņš kā dzird arī iešot talkā.
Mazais Jānītis rādās ātri ielauzīsies ābecē. Viņš kā jau mums zināms*

ir liels stiprinieks. Kādam saimniekam kā stāsta pasaka bijis zirgs, kas runā. Līdz tumsai varbūt vēl kaut ko sasteigšu. Pēc pusnakts skaties tik un brīnies rija pienākusi pilna vēlnu. Mans tēvs reiz teica kā tur tā runa bija sanākusi Bozītis arī reiz ęsot jauns bijis. Bet es sevī nodomāju sak tas nu gan nevar būt tiesa. Bozītis bez šaubām jauns nav bijis, lai saka, ko grib, tas velti.

Vienkāršs nepaplašināts, vienkāršs paplašināts un nepilns teikums.

20. uzdevums (424.—426. §). a) Uzrādīt vienkāršus nepaplašinātus, paplašinātus un nepilnus teikumus; b) vienkāršos nepaplašinātos un nepilnos teikumus pārveidot paplašinātos un vienkāršos paplašinātos pārveidot nepaplašinātos.

1. Piepeši aiz meža uzsitas dobja dārdoņa. 2. Annele iepleš acis. 3. Bargums? 4. Viņa brītiņu gaida. — 5. Klusums. 6. Annele noliec galvu uz ceļgaliem. 7. Atkal. 8. Un vēl stiprāk uzšļakst dārdoņa. 9. Jā, negaišs, negaišs! 10. Visa debess puse aiz meža pieaugusi pilna meļņiem mākoņu kalniem ar vieglām pēļēkām šķautnēm. 11. Saule patlaban tajos iegrimest ar visiem balti kvēļojošiem staru iesmiem. 12. Zibina. 13. Vai tālu vēl negaišs? 14. Annele skaita. 15. Viņai jūk. 16. Nevar ne līdz seši izskaitīt. 17. Atkal dārdoņa. 18. Gaisos krāc. 19. Mežs stāv kā stāvējis palsā gaismā. 20. Lapas kā salipušas. 21. Zālīte nekust. 22. Krākšana dobji atbalsojas klusajā mežā.

(A. Brigadere)

Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem.

21. uzdevums (427. §). Likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Ne ępams ne vārāms ne uz galda liekams ne ar nazi griežams bet visiem ēdams. Ne man tēva ne māmiņas ne baltā bāleliņa. Pie dzīvītes vajadzēja vieglu roku vieglu kāju laba gudra padomiņa. Atkal es ęsmu augstajos stāvajos sniegotajos kalnos. Dzelzs rumaks sprauslā zviedz; dzelzs rati klandzot klandās un it kā sapnis pazūd ceļmalā: tilts tacis rejošs suns gans tērpies tēva skrandās un virkne sievu linu gabalā. Pats cīnies palīdz(i) domā spried un sver, pats esi kungs, pats laimei durvis ver!

Salikti teikumi.

22. uzdevums (430. §). Likt vajadzīgās pieturas zīmes; raksturot teikumus.

1. Reiz ķēniņš gribēja sodīt laupītāju bet tas sāpēja viņa mātei un mātes bēdas sāpēja viņas meitai bet meitas bēdas sāpēja viņas dārzam: puķes novīta un ābeles nobirdināja negatavus augļus jo meita aiz bēdām aizmirsa tās apliet. 2. Tad ķēniņš piedeva laupītājam tāpēc ka viņš negribēja vairot pasaulē sāpes.

3. Uz jumta bija iesējušās dažādas zāles un sevišķi daudz to bija jumta čukurā un tur tās vilņoja kā zaļas krēpes. 4. Pie debesīm nespīdēja neviena zvaigznīte pūta ass vējš jūra kauca un krāca. 5. Viņai līdzās stāvēja Andris arī viņš bija kļuvis stipri vien vecāks. 6. Pats pagraba meistars staigāja baltā skotelē un pārraudzīja ķēnes arī meitai bija skotele priekšā un viņa palīdzēja darbā. 7. Tūlīt aiz birzs dzīvoja Blāķis bet līdz Rozītem bija vēl jāiet otra puse ceļa. 8. Nebija vieglas dienas Andra tēvam tomēr sūdzēties vai žēloties viņš nekad nežēlojās. 9. Pie griestiem karājās rūpīgi savērtas vilnas pakulu un linu dziļas vai arī pakārtas nevērtu linu grīstes. 10. Ne vien puikas bija saskrējuši bet arī visi mājas ļaudis sanāca svēteļus apskatīt.

23. uzdevums. Likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Lācim uzkrīta pele kad tas gulēja savā migā viņš peli sagraba lai to nogalinātu pele žēli lūdzās lai to palaistu viņa solījās lācim palīdzēt ja tam kādreiz uzbruktu nelaime lācis peli palaida – kad kāds laiks bija pagājis lācis iekrīta valgos kur vien skatījās nekur viņš neredzēja palīdzības te attecēja pelīte un pārgrauza valgos lai lāci atsvabinātu.

Laima pagriezusies pret pagraba logu kuņā nebija ne priekšvara ne pusplaukušā zieda pat ne nodzeltējuša puķes kāta vecā māla podā no kuņa raudzījās tik pāris izmīsušu acu skatījās rūtī kas bija mēlna kā tāfele un smaidīja ar savu bālo seju kā maiga mēnesnīca rīta miglā kaut pašai sirds lūza aiz sāpēm viņa bija ļoti nelaimīga Laima tur augšā viņai bija iedots pārāk sīks mērs nabaga ļaudīm kur pietrūka vajadzēja izlīdzēties ar smaidu ar tukšu cerību aiz kuņas nebija nekā cita kā tās pašas grūtās dienas kas pil istabās kā kūtras ūdens piles no cāura jumta.

24. uzdevums. Likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Kas jādara tas jādara. Kas otram bedri rok pats iekrīt. Puisēnam bija piekodināts lai viņš paliek mājā. Kas grib nokļūt ceļa galā lai neapstājas ceļa malā. Cik ilgi milži staigājuši pa pasauli par to vēcī ļaudis nekā nezina stāstīt. Saka jau ka katra laime esot zemē aprakta. Te tu cilvēks varētu parādīt cik tev spēka kaulos. Vecāki vēlas lai viņu bērni izaugtu par krietniem cilvēkiem. Vaicāju saulītei vakarā noejot kad nāksi atkal mūs sasildīt?

Brūna vārdīte kas bija sēdējusi lietus paltī pielēca viņam klāt un skatījās viņā izspiestām acīm kuŗas bija redzējuŗas tikai meŗa krēslu. Saule bija jau aiz augstā egļu aploka un uz tukŗšā zāles kļajuma no kuŗa jau kāpa miglas vēsums nebija neviena dzīva stara. No platā lielceļa viņŗ nogriezās uz savas dzimtenes klusajiem takiem kur gar vēcu egļu saknēm vijās mēlna ratu sliede un auga skujām nobiruŗas sēnes. Es noŗķīŗu tos Indrānus kas pilda manu maku no tiem kas iepriecina manu sirdi.

Kur vadzi dzeŗ tur vadzis lien. Kur akmeŗaina zeme tur grūta arŗana. Palīdzību saŗēmām no turienes no kurienes to nemaz negaidījām. Nedrāz iesmu kamēŗ putns vēl meŗā! Tikko biju pārnācis sāka līt. Kad sūtīsi rādamās ieŗu soļus skaitīdama. Kad pele paŗdusi tad milti rūgti. Kad lietus bija nostājies sākām pļaut. Tēŗu pamācīja vēl savus dēļus pirms viņŗ mira.

Kā tu mēŗīsi tā tev atmēŗīs. Ēd tā it kā būtu pie bada. Kā pavēlēts tā jāizdara. Cik es tevi iedomāju tik es gauŗi noraudāju. Kā nerēdz tā nerēdz neviena. Vilciens kā nenāk tā nenāk. Tā staigāju staignu purvu ka kājiņas neapmirka; tā klausīju sveŗu māti ka bāriena nedabāju. Kļiedz tā ka ausis aizkrīt. Visi posās pie miera tāpēc ka rīt jau priekŗ saules vajadzēja būt pļavā. Tā kā ir vēls tad pasteigsimies! Ienes vēļu lai lietus nesaliedē! Es savam arājam baltu krēklu izvelēju lai tas man tā staigāja kā baltais teterītis. Bēŗns paliek bēŗns kaut arī zēlta drēbes nēŗsā. Lai gan maza tomēŗ gudra. Labāk viena nodzīvoju ja nav laba arājiņa. Ja dēļs turpina sava tēŗa darbu tad tēŗa darbi dzīvo joprojām dēļa darbos. Ja tu lūgtu es tev dotu.

Divdabja teicieni.

25. uzdevums (446. §). Uzrādīt divdabja teicienus, likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Pievēŗojis abas svāŗku piedurknes Dauka sadzina lopus mājās paēda ātri pusdienu un aizsteidzās caur meŗu uz skolas namu. Sastapis āŗā daŗus skolniekus viņŗ no tiem uzzināja kā tikt pie skolotāja. Iegājis skolotāja virtuvē viņŗ apstājās un labdienu padevis jautāja vai skolotājs ēŗot mājās. Sieva zēŗnā noskatījusies iegāja pie skolotāja un pēc brītiņa iznākusi lika viņam ieiet. Dauka izbēŗa vēŗus no abām piedurknēm. Bļodā visi nesagāja, citi nokrita augŗpēŗu uz grīdas un sāka griezties riņķī ātri sizdami un pakŗķinādami astēm. Skolotājs izgāja un pēc brītiņa ienāca atkal nēŗdams abās rokās tādu savādu daiktu ko nostādīja uz galda. Tad viņŗ sāka griezt tādu kā tecīlas roku tikai daudz mazāku. Nu tikai bija ko redzēt kā viss griezās riņķī ŗņākdams un rūkdams kā ratiņa spole. Dauka stāvēja un skatījās muti atplēŗis.

(Sudrabu Edŗus)

Bērziņam lapas drēb lakstīgalai laipojot. Lācītis kāpa ozolā salda mēdus mēklēdams. Gans raidījis vēlnu atpakaļ teikdams ka nu ceļu zinot. Lai iet kā iedams ka tik iet! No sākuma vēl varēja izšķirt katru laivu par sevi, bet, jo tālāk tās gāja, jo neskaidrāk un nenoteiktāk tās atdalījās cita no citas, kamēr beidzot tās saplūzdamas un sakusdamas visas kopā vienā blāķī izzuda no skatītāju acīm.

Laiķes māte pa pasauli staigādama iegriezās nabadzīgā mājiņā. Projām iedama viņa lika izvēlēties trīs lietas.

Olinš sastomījās mēklēdams labāka vārda. Neviens nemanīja pirmās bezdelīgas kas izskrējušas no lizda jautri čivinādamas pārlaidās pāri sētsvidum. Dienvidū ļaudis meta darbam mieru un glābdamies no saules karstuma palīda vai nu zem ratiem vai kokiem. Pēdējais zelts ko saule aiz kokiem aiziedama atstāja padebešu malā dzisa aiz zēmajām eglēm.

Atkārtots teikums.

26. uzdevums. Likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Un muļķītis gāja un gāja te piepeši nez no kurienes cēlusies viņam blakus stāvēja vēca māmiņa ar brūnu mīlīgu vaigu varbūt tu gribi ēst muļķītis jautāja un sniedza viņai maizes gabalu priecādamies ka viņš var ar kādu dalīties paldies paldies puisīt kur tad tu tā iedams māmiņa prasīja tēvs mani sūta pasaulē laimi meklēt muļķītis paskaidroja bet saki māmiņ vai pasaule ir plaša ai nopūtās māmiņa plaša gan dēlīņ nekur gala saredzēt vai tur aiz kalna viņa tikpat plaša kā te ir gan ir gan man arī tā likās muļķītis atteica jo kad es izeju ārā aiz pakša es nekur debesīm nevaru gala saredzēt un viņš pagrozījis cepuri domīgi skatījās tālumā tad viņš atkal iejautājās bet saki man vai pasaulē ir daudz laimes tik cik viņas katram pašam ir sirdī atteica sirmā māmiņa noglaudīdama puisa domīgo vaigu.

(K. Skalbe)

Atkārtošana un diktātiem.

Želtains jauns mēness un dziestoša vakara blāzma saplūda viegli iesarkanā gaismā, kuŗa it kā pilēja no kārklu un alkšņu jautrajiem zariem. Mednieki nogaidīja gatves galā, kamēr šie mirdzumi nodzisa, pārvērdamies pēlēki sudrabainā pavasara nakts gaismā, un tad devās uzmanīgi tālāk. Viņi turējās tīšām kārklu un alkšņu ēnā, braukdami tik klusu, ka bij manāma tikai rēta ūdens pilēšana no aīriem. Gaisā brīžam bij dzirdama raudavas smagā gaita un slokas svilpienam līdzīgais skrējiena troksnis. Bet mednieki nepiegrieza tiem

tagad vērības un, izveicīgi vadīdami laivu starp krūmiem, nobrauca līdz vietai, kur viņi beidzot palika stāvam kāda alkšņu puduļa ēnā. Tad viņi sāka klausīties, pār ūdeni noliekušies. Necik tālu atskanēja zosu sadadināšanās, kā viņas to dara naktī, piepeši no miega uzmostoties: viena otru nomierinādamas, sarunājas un tad atkal aizmie. Mednieki skatījās, tikko sarežzēdami uz ūdens tumšus pudurus. Tās bija meža zosis, kas, galvas zem spārniem paslēpušas, miegā slīdēja uz vilņiem, nemanāmas straumes ņestas. Tāpat kā dažreiz cilvēkus, tā arī viņas snauda nesa pretī nelaimei. Neviena skaņa nebija dzirdama viņu pulkā, un miegs kā mākonis bija aptinies viņu prātiem. Kad zosis bija nonākušas pa šāvienam, viena no viņām, it kā kaut ko nojauzdama, brīdinot iekliedzās, bet bija par vēlu. Viens pēc otra norībēja šāvienu, un divas zosis palika uz ūdens, kamēr citas kliegdamas aizskrēja. Tūlīt visi putni bija kājās. Brēkdami viņi skrēja šurpu un turpu, un, kad kāds bars, neko nojauzdams, laidās pāri krūmu ēnā paslēptiem medniekiem, vēl divas zosis smagi novēlās ūdenī. Tad šāvēji uzlasīja savu medījumu. Putni vēl bija gluži silti. Varēja dzirdēt, ka viņu iekšās vēl strādā akla dzīvība, kamēr avots, no kuŗa tā izplūda, jau nomiris. Tā mums vēl spīd no bezgalības zvaigznes stars, kaut zvaigzne pati jau sen nodzisusi.

Bez tām grāmatām, ko Straumēnu ļaudis atšķīra pātaros katrā svētdienas rītā, viņu atmiņās glabājās cita, nedrukāta grāmata, kuŗas tūkstošiem gadu senās lapu pusēs bija ierakstīti likumi, vecāki par tiem, kas atradās bībelē. Tie viņus vadīja kā braucējs zirgu, un, lai viņi darīja ko darīdami, viņi dzirdēja no visām pusēm nerēdzamas lūpas čukstam viņiem mūžīgus padomus. Ko bija ierunājis pirms nepārskatāmiem gadsimteniem tēvs sava dēla ausī, to viņš iechukstēja ausī savam pēcnākamam, un pār visām paaudzēm, kas nāca un gāja, skanēja šie lauku darbu likumi, nemainīgi kā saule. Šās pagājušo mūžu balsis skanēja Straumēnu ļaužu atmiņās kā gliemežu vākā jūras žūžošana, un, kad viņi sāka aršanu un ecēšanu, vecie likumi tiem dzirkstīja pretī no lauka otra gala, vēju izgrauztā ežas akmenī iekaltī. Dabas lielā grāmata viņiem bija bez noslēpuma, un zvaigžņu tecēšana, mēness dilšana un augšana, saules grieži, akmeņi, koki un putni runāja viņiem saprotamu valodu, kas viņus mācīja un biedināja un padarīja viņu darbu neikdienišķu.

Kad Straumēnu saimnieks bija apsējis pēdējo birzi, viņš smagi apsēdās uz akmens zem liepas, kas jau meta gaŗu ēnu pār mitrajiem arumiem. Mugura viņam kūpēja kā tikko izcepts, pārlauzts maizes klaips. Sējējam metās raibs gar acīm, jo graudi vēl arvienu švirkstēja un lēkāja viņam visapkārt. Gandrīz vešļu mēnesi dienu no dienas viņš tos bija kaisījis zemē, un viņa ausis bija to krišanas asā trokšņa

pilnas. Varēja sacīt, ka viņš ar savu sauju bija izsmēlis dziļos miežu, auzu un linsēklu apcirņņus un ka daudzi ļaudis ēda maizi no viņa rokas. Tāpēc arī viņa plaukstai bija sēklai noņemto graudu sausums, un viņš ilgi nevarēja atliekt to taisnu. Likās, it kā viņš arvien vēl tajā nēstu graudus, kā ceļa gājējs nēs ūdeni no avota sauļā saviem izslāpušiem biedriem.

Bezdelīgas, šie jautrie un vieglie putni, kas vasarā šķēļ mājas gaisu visādos virzienos, augsti ielaizdamies debesīs, kad gaidāms skaidrs laiks, bet baltajiem vēdēriem gandrīz skardami zemi, ja taisās lietūs, tagad gatavojas aizlidot. Viņi ir pieraduši pie cilvēkiem un lopiem gaŗajos vasaras mēnešos, un gandrīz ikvienam pie sejas pieskaŗas viņu slaidie spārni, kad,odus ķeŗot, tās laiŗas tiem gaŗām. Viņas vairs jautri nevidŗina un, it kā sarunājuŗas, vienā mirklī pacelŗas gaisā, nolido pāri mājām un aizlaiŗas, pazudamas dēŗesu bālaiŗā zilumā.

Lapas tagad turas tik vāji pie koku zariem, ka, vārnām tajos ielaiŗoties, tās krūt lejup kā zēlta sarma. Bēŗzi ir apkāŗuŗies gaŗām dzeŗļteŗnām bārkstīm, bet kļavass liekass pēŗ zēlta lukturiem, izskatīdamās tik vieglas, ka varētu pacelties katru brīdi debesīs, lai dēgtu un liesmotu zilajās gasss velvēs. Tur arī tagad gluŗi stāvu ieaug rīju dūmi, kuŗas kuŗ vēci vēci, kass neuztīcass maŗīnām, bet rījass sūraŗai svelmei, zinādami, ka tajā šķīstītie graudi vienīgie ir cienīgi būt nākamās raŗass tēvi. Šāss tievās dūmu strūklass, pilnīgam bezvējam pastāvot, kāpj tik rāmi augŗup, ka nevienā vietā neizlokās, un Dievs, debesīs sēdēdamss, ieoŗ līdz ar tām jauno graudu smarŗu.

(Ed. Virza)

Draugs, dzīve ir cīŗa: spert soli – nozīmē cīŗīties, ēlpot – cīŗīties. Cīŗā tevi treŗc jūtas un dīŗņas, spīēŗ apstākļi, mudīna bīedri, un cilvēķss ir tik liels, cik liela viņa cīŗa. Pieraugi, ka nenocīŗīess savu mūŗu gaŗ nieķīem, bet vēl vairāķ ievēŗo šo: zaudēt cīŗu citu acīs gan sāp, bet vīŗss to pacīēŗ; zaudēt cīŗu paŗa acīs nozīmē beīgass. Tādēļ cīŗīess vienmēŗ tā, lai tu varī sevi cienīt arī tad, kad būsi uzvarējis; tad tu varēsi to darīt arī tad, kad būsi zaudējis. Liec savuss mēŗķuss augsti! Ja liktenīss tev piešķīŗīss ķēŗīšķīgāķo no savām vēltēm – iespēŗu pašam īzvēlēties pretīnieķu, tad gādā, ja tās ir vīŗīetīss, lai ir vīssīprāķais, ja sīevīete, tad vīssīdailāķā, ja īdeŗa, tad vīssīkaļāķā. Un, kad reīz esī sācīss savu spēķoŗanos, necīŗī atpūstīess; katra uzvara īr tīķai jaunas cīŗass sāķums; īzdusēssīess, kad būsi kīŗīss. Bet pieīmīni allaŗ, ka īstū vīŗu pazīst ne tīķai no tā, kā viņš cīŗās, bet vēl vairāķ no tā, paŗ ķo viņš cīŗās. Vēŗo, vai neķaŗo tīķai paŗ sevi vīen!

(Anŗlavs Eglītis)

Ists zemnieks nav daudzvārdīgs, viņš runā īsi un zīmīgi. Nedaudzos vārdos viņš izsaka savas vajadzības, dažos teikumos atstāsta kādu priecīgu vai bēdīgu notikumu. Viņa stāsts ir aprauts un skops, bet viņa valodā dzirkst pirmatnējs svaigums un spēks, un tā līdzinās sulīgās krāsās droši tvērtai gleznai.

"Viņi iegāja labā vietā," saka zemnieks, un ar to jau ir daudz pateicis, jo pēkšņi tev acīs iegūlas zemes gabals ar iestrādātiem laukiem, zālainām pļavām un nelielu mežu. Lapu koku un ābeļu vidū parādās varbūt drusku zemē iegrimusi, bet gluži vēsēlu jumtu dzīvojamā māja. Tā nav jauna, bet nav arī vēca, lai ienācējam jau pirmajā ziemā nebūtu jāķēras pie baļķu vešanas un steidzīgi jāgudro par labākas mītnes celšanu.

Pagalma vidū rēdzama aka. Vindas galā šūpojas glums, nosūnojis, apgrauztām malām spainis. Grauzuma zīmes tur atstājuši zirgi, kuņus ceļavīri, nakti gaŗām braukdami, šad tad pie akas dzirdējuši.

Glīta ir jaunā zedeņu sēta, kas visgaŗām noaugusi ar kokrozītēm un kā rēсна stīpa satur cieši kopā visas ēķas un pagalmu.

(I. Leimane)

Meitene, kas stāvēja mūŗa pirmajā galā, bija kādus deviņus gadus vēca, jautrā, bet bālnējā sejā, kas līdzinājās gan pavēsam, bet jaukam pavasara rītam. Viņas apģērbs bija vienkāršs – tikko ne nabadzīgs, bet glīts un no dažādām, vairāk sēnākos laikos pīrtām drānām un lakatiem. Viņas acīs bija rēdzama tā nepacietīgā gaidīšana, kādu sajūt ikkatrs cilvēks, kad tuvojas tam, par ko daudz dzirdējis un ko vēlējies jau sen redzēt.

Turpretī viņas biedrene, kas stāvēja mūŗa otrā galā, izskatījās kā rāms, silts un mīlīgs pļaujas laika pavakars, kāds daŗu reizi nolaiŗas pēc pārgājuŗa negaisa padebeŗa. Par viņas apģērbu jāsaka gandrīz tas pats, kas par mazās apģērbu, tik vien, ka šis bija caurcaurim biezāks un siltāks. Viņas augums bija stipri salīcis, un likās, ka tikai spieķis, kuŗu tā stīvī un smagi cilāja, neļāva viņam pavisam salīkt.

Abas šās biedrenes staigāja savu ceļu, brīŗam rokās saņēmuŗās, tik uzticīgi un vienprātīgi, ka neviens neiedroŗinātos domāt sacelt jelkad viņu starpā šķelŗanos. Kad bija nosēduŗās uz akmens, tad mazā skaitīja bauŗļus un ticības gabalus tik skaidri, ka viņas vēcajai draudzenei neatlika nekā ko pārlabot un būt ar savu vēco zināŗanu pārkā; tik vien beigās pielīka to, lai nesteidzoties ātri, jo tad daŗu reizi sajūkot, tā ka nemaz vairs nevarot atķert. Kad vēl kādu brītiņu bija sēdējuŗas, tad vēcā teica: "Celsimies nu atkal, meitiņ, un iesim tālāk, lai nepaliekam vēļu, bet ej vien lēnām, jo man, ātri ejot, gurst kājas."

Kad abas bija uzkāpušas kalniņā, tad mazā, nepacietīgi apkārt apskatījusies un rādīdama tālumā, jautāja vēcajai: "Vai tā ir skola?" Vēcā lika roku pār acīm un, kādu brītiņu skatījusies, atbildēja: "Tā pati jau ir, bērniņ, lūk, tā baltā ar lielajiem logiem un sarkano jumtu." "Cik skaista!" tā mazā izsaucās, "ja tornis arī būtu, tad tāda pati kā baznīca. Vai nav tā, vēcā krustmāt?" viņa jautāja, gaidīdama, lai tās spriedumu apstiprina, kā jau allaž bērni dara. "Būtu gan," vēcā apslēptā priekā atbildēja, "bet iekšā vēl skaistāka, tev negribēsies nemaz vairs atpakaļ nākt. Skolā klājas visiem labiem bērniem labi, tādēļ esi allaž rātņa, paklausīga un tikusi!"

(Brāļi Kaudzītes)

Arvienu vēl pūta dienvidus vakara vējš, un arvien vēl milzīgais lēdus gabals peldēja tālāk un tālāk jūrā iekšā. Uz lēdus gabala atradās četrpadsmit zvejnieki un divi zirgi. Ļaudis bij nodarbojušies ar āliņģu ciršanu un tīklu laišanu ūdenī, un neviens no viņiem nebij pamanījis, ka lēdus no jūrmalas bij sācis virzīties projām. Tikai kad glābšanās vairs nebij iespējama, viņi uz nelaimi bij kļuvuši uzmanīgi. Zirgs bij sācis tecēt uz malu, Kārlēns, sešpadsmit gadu vēcs zenķis, tam ar otru bij dzinies pakaļ un viņu sasniedzis no malas taisni tādā attālumā, no kuŗa varēja redzēt, ka lēdus stūmās projām. Ar joni zēns nu bij atgriezies atpakaļ un biedriem paziņojis notikumu, bet, kad tie visi bij saskrējuši pie lēdus gabala malas, tad vairs nebij cerības aizpeldēt uz krastu. Skaru Juris, kuŗam mājā bij sieva ar trim bērniem, tomēr bij ļāvis izmisumam sevi pārvarēt, bij ielēcis ūdenī, un biedri bij redzējuši, ka viņš netālu no malas bij nogrimis.

Kopš tā notikuma bij pagājušas vairākas stundas, un arvien vēl lēdus gabals virzījās tālāk ar tādu pašu nemanāmu kustēšanos kā sākumā. Viņi visi zināja, ka tie ar katru acumirkli tālāk aizpeldēja projām ne tikai no jūras krasta, bet arī no dzīves.

(R. Blaumanis)

Siena zālīte raugās uz skaisto Madariņu. Kad vēsma iet pāri, tā dažreiz noliecas un aizkaļ viņu ar savu balto ziedu sagšu; tad Siena zālīte ir laimīga. Viss būtu labi, tik nezinkas noticis bitei, kas vairs nenāk ciemā. Reiz, gaŗām ejot uz vēliem rudens ziediem, tā, pār kādu stiebriņu kāpdama, apgāžas un vairs nevar piecelties. Zeme ir kļuvusi auksta, ir pienācis rudens, viss nemanot pārvēršas.

Suņu burkāns bezspēcīgi nolaiž savus kuplos zarus, tad smagi nosveras uz vieniem sāniem un kā noreibis atspiežas pie sētas. Āboliņš zaudējis savus sarkanos vaigus: tie savilkušies sīkās, brūnās krunkās. Nāk salta vēsma un noliec Madariņu, kam bija nobirusi burvīgā ziedu sagša. Un par ko Siena zālīte nekad nevarēja sapņot – tā noslīgusi viņai blakus. Siena zālīte pieglaužas tai klāt un vīstot atdod savu dvēseli. Tā beidzas vasara.

– Vēlā vasarā, kad pa nakti ir nolijis lietus un zeme vēl silti un tvaikaini garo, es labprāt eju sēņot. Es jau zinu, kur zem lazdām patlaban izlīdušas no zemes būs tumši rožainas bērزلapes ar svaigām zemes picinām uz viegli ieliektās cepures malas.

Es šķīžu zaļos paparžu vēdekļus un paceļu noliektos egļu zarus, zem kuņiem var ieraudzīt cietēņu brūnos kupolus. Zem baltiem bērziem, izšķiezdamas koši sarkano krāsu, aicina viltīgās mušmires.

Jaunās apšu beciņas smalkā, gaļā zālē atgādina mazas, tikko izceptas, viegli aptvīkušas ķimeņmaizītes. Zem jaunām eglītēm no sūnām lien ārā gailenes kā dzeltēni ziedi. Rudmieši norā atgādina maigi sārtas austiņas, kas, pieklāvušās pie zemes, klausās viņas dziļākos čukstus. Pirksti pieskaņas tiem kā dzīvai, smalkai miesai, un nolauztais kātiņš tūlīņ piesūcas ar sārtu aromātisku sulu. Bet turpat blakus aug kāda suņu sēne, līdzīga izskatā, gluži tāpat kā līdzās daīlai patiesībai staigā mēli. Jauki ir tā klejot pa birzēm un norām, vērojot zemi, kā tā vasaras beigās izšķiež savus radošos spēkus. Putni vairs nedzied, kaut gan aiz krūmiem šur tur vēl plūkš viņu modrie spārni. Un, kad sēņotājs atsēžas uz cēlma, tad zīle, pasaku teicēja, vēl iečukst viņam kādu pasaciņu.

(K. Skalbe)

Uzdevumu atbildes.

Uzdevumu atbildēs sastopamie saīsinājumi:

vsk. = vienskaitlis	ltv. = lietvārds	tag. = tagadne
dsk. = daudzskaitlis	nrs. = norīsenis	pag. = pagātne
n. = nōminātīvs	kdn. = kādenis	nāk. = nākotne
ģ. = ģenitīvs	sktl. = skaitlenis	dar. k. = darāmā kārta
d. = datīvs	apstkl. = apstāklenis	cieš. k. = ciešamā kārta
a. = akuzatīvs	apst. = apstāklis	vid. k. = vidējā kārta
i. = instrumentālis	divd. = divdabis	1. p. = 1. persona
l. = lokatīvs	v. dz. = vīriešu dzimte	2. p. = 2. persona
v. = vokatīvs	s. dz. = sievietes dzimte	3. p. = 3. persona

Līdzskaņu pārmaiņas izrunā un rakstībā.

1. uzdevums.

Labs cilvēks tālu jāmeklē. Es neraugu mūžu labu, kad tik labs mūža draugs. Viņš ir kārtīgs cilvēks. Kam gribas ēst, tam viss gards. Ciema kukulis gards. Pa gadskārtu Jānīt(i)s nāca. Aiziet gads pēc gada. Zemeņu ziedēja vai biezs. Pārūpē aug biezs mežs. Sacēlies bargs laiks. Tas tāds lieks zirgs. Neplauj visu ar vienu izkapti! Viņš mīl gleznot ļoti spilgtām krāsām. Kas labprāt danco, tam labprāt spēlē. Pagalmā bija izsviests kāds salauzts galds. Ar smiekliem kaklu nelauzt, bez zobiem riekstu nekost. Neej ar stipru lauzties! Viņš stāvēja laivā, meždams jūrā tīklus. Šis darbs nu ir pabeigts. Vediet mani kur vēzdami, pār tiltiņu nevediet! Pilns dārzs augļu koku. Sveša maize rūgta. Slikts bērns tēvam rūgts ābols.

2. uzdevums.

Šis apgabals ir ļoti auglīgs. Kas neatdara acis, atdara maku. Dots devējam atdodas. Kā prasa, tā atbild. Dārznieks jaunajiem kociņiem apgriež zarus. Skaņā vietā atbalss dažkārt saucējam atbild vairākas reizes. Ko skolotājs uzdeva, to Jurītis kā bērtin atbēra. Atdali graudus no pēlavām! Nāc nākdama, vasariņā! Iesim nu pusdienā! Dzīvo, kā suns ar kaķi plēšdamies. Kaķene staigā, kaķēnus zobos nēsdama, no viena pakša uz otru. Nu jau tu esi no slimības atžirdzis. Atber manu tiesu! Viņš jau man ir svētdienas bērns. Loks, kas pārāk liekts, lūst. Tur vairs nelīdz liegties, jo visi to zina. Vēcam cilvēkam grūti pieliekties. Augsti vīri, bet aukstas valodas. Auksts laiks. Augsts kalns. Paņem līdz siltas drēbes, jo aukstos kalnos ir auksti!

3. uzdevums.

Putnu neķersi, ar roku mēzdams. Iet klupdams krizdams. Puikas sākuši mesties ar akmeņiem. Sāk jau mesties auksts. Ūdens katlā vārās, mutuļus mēzdams un vāku uz augšu sizdams. Ko nevar celt, to nevar nest. Ēd ko ēzdams, neapēd sēklu! Nu viss ir apēsts. Otra klase, sacēnzdamās ar pirmo, parādīja savu pārākumu. Var jau nojaust pavasara tuvumu. It kā nelaimi nojauzdama, tur negāju. Cēnzdamies pēc bagātības, iestigu nabadzībā. Liegas vijoles skaņas plūst šurp, glauzdamās un spiezdamās cilvēku sirdīs. Pamēzdams mājas, pametis pats sevi. Nu jau varēs mest mieru. Arī tu varēsi apsēsties un nolaist rokas klēpī. Ir noziedzīgi velti šķiest laiku. Atnāca kā pavasara vējš, nevaldāmi brāzdamies, bet labākas dienas pauzdams. Lūsti, ja lauž! No meža vēsts, uz mežu raugās. Atgriezts rīciens nepielīp. Es daudz ko paciestu, lai tev būtu labāk. Kas dzimis uz aizlauzta zara, tam ziedā neizplaukt. Koks, kas čīkst, tik ātri nelūst. Neej ar stipru lauzties! Bērni braukuši, visu ceļu snauzdamī. Nevajag cita laimi skaust. Bāka, mēzdama uz visām pusēm gaismu, rāda kugīm ceļu. Puika skrej ēlsdams pūzdams.

3. a uzdevums.

	pag. vsk. 1. p.
izciests	izcietu
svīzdams, svīst	svīdu
griezties	(dar. k. nav, vid. k. griezos)
lauzt, nolauzts, nolauzdams	(no)lauzu
izgaidsami, izgaist, izgaidsams	izgaisu
izdzēstu, izdzēsdams, dzēsdams	(iz)dzēsu
izlaista, laisties, laist	(iz)laidu
aizmirsdams, aizmirst, aizmirsties, aizmirst	aizmirsu
brāzties, brāzdamies	(dar. k. nav, vid. k. brāzos)
berzt, bēzsdams, sabērzt	(sa)berzu
mest, mēzdams	metu
ēzdams, ēstu	ēdu
snaust, snauzdams, nosnausties	(no)snaudu
spiesties, spiezdamies, saspiešs	(sa)spiedu
sviezdams	sviedu
ienīsts, ienīzdams	ienīdu
nogīst, nogīzdams	nogīdu
elst, ēlsdams	elsu
mozdamies, mosties	(dar. k. nav, vid. k. modos)
sēzdamies	(dar. k. nav, vid. k. sēdos)
novērst, novērsdamies	novērsu

līst, līzdams
plūst, plūzdams
brist, brizdams, bristu, sabristi
grūst, sagrūsts, grūzdamies
censties, cēnstos, cēnzdamies
plīst, plīsdams
skaust, skauzdams

līdu
plūdu
(sa)bridu
(sa)grūdu
(dar. k. nav, vid. k. centos)
plīsu
skaudu

4. uzdevums.

Katram savs laiks pienāk. Citam tu visu, sev nekā. Es tev gan! Tēvs noslaucīja pieri un seju un turpināja savu darbu. Dzīvo kā zivs pa ūdeni. Divpadsmitā stunda ir pusnakts stunda. Šuj ko šūdams, aizmet mēzglu! Aplej puķes! Meitenes smeļ un dej.

Līdzskaņa mīkstināšana.

5. uzdevums.

Varavīksne ūdeni dzeļ. Paņem ēdamo un dzeļamo līdz! Dzer manu dzidrumu avotā, plūc manu mirdzumu ābolā! Kas mani dzeļ, pats sevi tveļ, sev jaunai saulei logu veļ. Beļ kā caurā maisā. Neber taču tik ātri! Ļaudis manu augumiņu bērtin bēra valodām. Nāks saulīte, sildīs zemi, vagā zelta sēkla birs. Tavu skopu bērumu! Sievas stāv un baļas. Nu būs bāriens kā lietūs! Kas tad tev par buļamo reizi uznākusi? Buļas kā burvis pa tumsu. Ko tur pie nieka darba tik ilgi buries? Man tāds būrums bijis nebijis. Ēdēju daudz, dzērēju daudz – strādātāju vien maz. Kur rūc, tur speļ. Es tur savu kāju nespeļu (nesperšu). Cilvēks mēcās, līdz kāju kapā speļ. Nesper nu zemes gaisā! Skrien kā vējš, atduļas kā miets. Es nebiju lauka irbe, vanagam notveļama. Keļas kā slīcējs pie salma. Es atradu ganu meitu ar bērziņu baļamies. Grib zemīte labi aļama, vēl grib labi ecējama. Nepieber aku, kamēļ jauna nav izrakta! Liela nozīme piešķīļama cilvēka rakstura veidošanai. Viens tāds pagaļš, tas ir vagars. Man dziesmiņu nepietrūka, kaut arī gaļa vasariņa. "Skriesimies!" teica puika, "kuļš no mums būs pirmais." Meža dziļā krēslā rēti paveļas debess mala.

*Kur gan dēļ šie pulkstenīši?
Lācis vienaldzīgi samīn,
Gliemēz(i)s kūtri gaļām vēlkas
Tur uz trēknām, glumām sēnēm.
Bāli sila pulkstenīši
Uzkeļ tālu zvaigžņu starus,
Veļ kā mēles savos zvanos.*

Ātri steidzot, aklajam osim lapas netika gludas un skaistas, bet stūru stūriem, lieliem, dziļiem robiem.

Uz ielas stūriem izlikti sludinājumi par teātra izrādēm. Kaŗš prasa daudz upuŗu. Zemuŗa vaigā lasāma stingrība un stipra griba. Kāpjot uz mūŗa sētas, zēns krīt un sasītas. Viņš dzīvo stūŗa namā. Aiz šā stūŗa ir labi turama zeme; tā būtu uzaŗama. Mūsu galvaspilsētas teāŗi sāk savu darbu septembŗa mēnesī. Jurim ar lasīšanu iet kā pa arumiem. Veŗmāmiņa dodas uz baznīcu dziesmu grāmatu rokās, kuŗas stūŗi apkalti vaŗa klambuŗiem. Marts ir pavasaŗa mēnesis.

5. a uzdevums.

1. Jo augstu kāpj, ...
2. Negrāb laimei acīs!
3. Kas karstu strēbj, tas ...
4. Es kopjos šodien ...
5. Lai brālis nokāpj pagrabā ...!
6. Zēns nokāpj no ...
7. Meitas grābj sienu.
8. Māte vērpj vilnu.
9. Bērnš slēpjas aiz ...
10. Lai strēbj, kādu ...
11. Viņš šķiebj kājas ..., ... viņam nošķiebjas apavi.
12. Viņš vienam iztop, otram sariebj.
13. ..., pārgērb citas!
14. Pārstiep nu tu ...!
15. Sals kniebj ausīs.
16. Vārna vārnai acīs neknābj.
17. Lai glābjas, kas var!
18. Ganiņš grebj karotes.
19. Vai viņš jau gērbjas?
20. Lai gērbjas ātrāk!
21. Urbj kā vabole ...
22. Kas rāmi kāpj, tas droši kāpj.
23. Kas zemi kopj, to zeme kopj.
24. Slēp, māmiņa, ...!
25. Abpus gravai stiepjas kalnu rinda.

5. b uzdevums.

								vokātīvs	
vsķ. n.	vsķ. ģ.	dsk. n.	dsk. ģ.	dsk. d.	dsk. a.	dsk. l.	dsk. l.	vsķ.	dsk.
septembris	s-bŗa	s-bŗi	s-bŗu	s-bŗiem	s-bŗus	ar s-bŗiem	s-bŗos	-	-
teātris	t-ŗa	t-ŗi	t-ŗu	t-ŗiem	t-ŗus	ar t-ŗiem	t-ŗos	-	-
pavasaris	p-ŗa	p-ŗi	p-ŗu	p-ŗiem	p-ŗus	ar p-ŗiem	p-ŗos	-	-
Juris	Juŗa	Juŗi	Juŗu	Juŗiem	Juŗus	ar Juŗiem	Juŗos	Juŗi!	Juŗi!
mūris	mūŗa	mūŗi	mūŗu	mūŗiem	mūŗus	ar mūŗiem	mūŗos	-	-
gulbis	g-bŗa	g-bŗi	g-bŗu	g-bŗiem	g-bŗus	ar g-bŗiem	g-bŗos	gulbi!	gulbji!
teteris	t-ŗa	t-ŗi	t-ŗu	t-ŗiem	t-ŗus	ar t-ŗiem	t-ŗos	teteri!	teteri!
kurmis	k-mŗa	k-mŗi	k-mŗu	k-mŗiem	k-mŗus	ar k-mŗiem	k-mŗos	kurmi!	kurmji!
burvis	b-vŗa	b-vŗi	b-vŗu	b-vŗiem	b-vŗus	ar b-vŗiem	b-vŗos	burvi!	burvji!
viesis	viesā	viesi	viesu	viesiem	viesus	ar viesiem	viesos	viesi!	viesi!
urbis	urbŗa	urbŗi	urbŗu	urbŗiem	urbŗus	ar urbŗiem	urbŗos	-	-
dumpis	d-pŗa	d-pŗi	d-pŗu	d-pŗiem	d-pŗus	ar d-pŗiem	d-pŗos	-	-
briedis	b-ŗa	b-ŗi	b-ŗu	b-ŗiem	b-ŗus	ar b-ŗiem	b-ŗos	briedi!	brieži!
latvietis	l-ŗa	l-ŗi	l-ŗu	l-ŗiem	l-ŗus	ar l-ŗiem	l-ŗos	latvieti!	latvieši!
senčis	senča	senči	senču	senčiem	senčus	ar s-čiem	senčos	senči!	senči!
zutis	zuŗa	zuŗi	zuŗu	zuŗiem	zuŗus	ar zuŗiem	zuŗos	zuti!	zuŗi!
varonis	v-ŗa	v-ŗi	v-ŗu	v-ŗiem	v-ŗus	ar v-ŗiem	v-ŗos	varoni!	varonji!
brālis	b-ŗa	b-ŗi	b-ŗu	b-ŗiem	b-ŗus	ar b-ŗiem	b-ŗos	brāli!	brāji!
zemturis	z-ŗa	z-ŗi	z-ŗu	z-ŗiem	z-ŗus	ar z-ŗiem	z-ŗos	zemturi!	zemturi!
upuris	u-ŗa	u-ŗi	u-ŗu	u-ŗiem	u-ŗus	ar u-ŗiem	u-ŗos	-	-
kaķītis	k-ŗa	k-ŗi	k-ŗu	k-ŗiem	k-ŗus	ar k-ŗiem	k-ŗos	kaķīti!	kaķīši!
koris	koŗa	koŗi	koŗu	koŗiem	koŗus	ar koŗiem	koŗos	kori!	koŗi!
melis	meŗa	meŗi	meŗu	meŗiem	meŗus	ar meŗiem	meŗos	meļi!	meļi!
nēģeris	n-ŗa	n-ŗi	n-ŗu	n-ŗiem	n-ŗus	ar n-ŗiem	n-ŗos	nēģeri!	nēģerji!
brīdis	b-ŗa	b-ŗi	b-ŗu	b-ŗiem	b-ŗus	ar b-ŗiem	b-ŗos	brīdi!	brīži!
gailis	g-ŗa	g-ŗi	g-ŗu	g-ŗiem	g-ŗus	ar g-ŗiem	g-ŗos	gaili!	gailji!
ūpis	ūpŗa	ūpŗi	ūpŗu	ūpŗiem	ūpŗus	ar ūpŗiem	ūpŗos	ūpi!	ūpji!
oktōbris	o-bŗa	o-bŗi	o-bŗu	o-bŗiem	o-bŗus	ar o-bŗiem	o-bŗos	-	-
puis	puŗa	puŗi	puŗu	p-ŗiem	p-ŗus	ar p-ŗiem	p-ŗos	puisi!	puŗi!
moris	moŗa	moŗi	moŗu	moŗiem	moŗus	ar moŗiem	moŗos	mori!	moŗi!
cirvis	c-vŗa	c-vŗi	c-vŗu	c-vŗiem	c-vŗus	ar c-vŗiem	c-vŗos	-	-
Tālvāldis	T-ŗa	T-ŗi	T-ŗu	T-ŗiem	T-ŗus	ar T-ŗiem	T-ŗos	Tālvāldi!	Tālvāldži!
nazis	naŗa	naŗi	naŗu	naŗiem	naŗus	ar naŗiem	naŗos	-	-
vecis	veŗa	veŗi	veŗu	veŗiem	veŗus	ar veŗiem	veŗos	veci!	veŗi!
bēbrs	bēbra	bēbri	bēbru	b-ŗiem	b-ŗus	ar b-ŗiem	b-ŗos	bēbri!	bēbri!
ūdrs	ūdra	ūdri	ūdru	ūdriem	ūdrus	ar ūdriem	ūdros	ūdri!	ūdri!
zvēdrs	z-dŗa	z-dŗi	z-dŗu	z-dŗiem	z-dŗus	ar z-dŗiem	z-dŗos	zvēdri!	zvēdri!
biedrs	b-dŗa	b-dŗi	b-dŗu	b-dŗiem	b-dŗus	ar b-dŗiem	b-dŗos	biedri!	biedri!
katrs	katŗa	katri	katŗu	katriem	katŗus	ar katriem	katŗos	-	-
stūris	stūŗa	s-ŗi	s-ŗu	s-ŗiem	s-ŗus	ar s-ŗiem	s-ŗos	-	-
ķipis	ķipŗa	ķipŗi	ķipŗu	ķipŗiem	ķipŗus	ar ķipŗiem	ķipŗos	-	-
airis	aiŗa	aiŗi	aiŗu	aiŗiem	aiŗus	ar aiŗiem	aiŗos	-	-
aktieris	a-ŗa	a-ŗi	a-ŗu	a-ŗiem	a-ŗus	ar a-ŗiem	a-ŗos	aktieri!	aktieri!
inženieris	i-ŗa	i-ŗi	i-ŗu	i-ŗiem	i-ŗus	ar i-ŗiem	i-ŗos	inženieri!	inženieri!
sēmeštris	s-tŗa	s-tŗi	s-tŗu	s-tŗiem	s-tŗus	ar s-tŗiem	s-tŗos	-	-
kantoris	k-ŗa	k-ŗi	k-ŗu	k-ŗiem	k-ŗus	ar k-ŗiem	k-ŗos	-	-
kasieris	k-ŗa	k-ŗi	k-ŗu	k-ŗiem	k-ŗus	ar k-ŗiem	k-ŗos	kasieri!	kasieri!

5. c uzdevums.

mēle – mēļu; egle – egļu; piere – pieru; dūre – dūru; zvaigzne – zvaigžņu; vecene – vecēņu; taure – tauņu; kore – koņu; bedre – bedrū; klase – klašu; melle – melleņu; sēne – sēņu; zeme – zemju; ogle – ogļu; cepure – cepuru; pārbrauktuve – pārbrauktuvju; makšķere – makšķeru; dobe – dobru; kasīere – kasieru; knaibles – knaibļu; pase – pasu; flote – flošu; priede – priežu; gāze – gāzu; govs – govju; klēts – klēšu; valsts – valstu jeb valšķu; vēsts – vēšķu; dzelzs – dzēlzu; zoss – zosu; auss – ausu; klints – klinšu; zivs – zivju; acs – acu; izkaps – izkapšu; lietus gāze – gāzu.

5. d uzdevums.

vienskaitlis

nōm.	ģen.	dat.	akuz.	instr.	lok.	vok.
kaŗš	kaŗa	kaŗam	kaŗu	ar kaŗu	kaŗā	–
gaŗš	gaŗa	gaŗam	gaŗu	ar gaŗu	gaŗā	–
vaŗš	vaŗa	vaŗam	vaŗu	ar vaŗu	vaŗā	–
kuŗš	kuŗa	kuŗam	kuŗu	ar kuŗu	kuŗā	–
gars	gara	garam	garu	ar garu	garā	–
gaŗums	gaŗuma	gaŗumam	gaŗumu	ar gaŗumu	gaŗumā	–
garēns	garēna	garēnam	garēnu	ar garēnu	garēnā	–
kareivis	kareivja	kareivim	kareivi	ar kareivi	kareivī	kareivī!

daudzskaitlis

kaŗi	kaŗu	kaŗiem	kaŗus	ar kaŗiem	kaŗos	–
gaŗi	gaŗu	gaŗiem	gaŗus	ar gaŗiem	gaŗos	–
dsk. nav						
kuŗi	kuŗu	kuŗiem	kuŗus	ar kuŗiem	kuŗos	–
gari	garu	gariem	garus	ar gariem	garos	–
gaŗumi	gaŗumu	gaŗumiem	gaŗumus	ar gaŗumiem	gaŗumos	–
garēni	garēnu	garēniem	garēnus	ar garēniem	garēnos	–
kareivji	kareivju	kareivjiem	kareivjus	ar kareivjiem	kareivjos	kareivji!

Piedēkļu pareizrakstība.

6. uzdevums.

Jaunatne ir dedzīgas apņēmības un drosmes apdvēsta. Dzelzceļa pietātnē nav tālu no mūsu mājām. Ar ļaudīm padziedāju, vienatnē noraudāju. Dziesmas cēlušās aizvēsturiskā sēnatnē. Uz Moricsalas rēdzams īsts pirmatnes mežs. Kas pagājis, lai nu arī pagātnē paliek. No pagātnes caur tagadni uz nākotni. Zēns jau no pašas mazatnes tika pieradināts darba izmaņā. Savu mūžu viņš ir ziedojis zinātnē. Ilgus gadus ēsmu pavadījis svešatnē.

7. uzdevums.

Paņemšu adīkli līdz, būs man laika kavēklis. Ja nekādu kavēkļu ceļā negadīsies, tad drīz būsīm mājās. Tas ir mans mitekļis. Ēlsdams pūzdams vēlns pārskrējis savā mitekļī. Kaņepāju laukā stāv putnu biedēklis. Māte nodeva zēnu pie kurpnieka par mācekli. Braucēji sacēla lielu putekļu mākonī. Mans audzēknis ir īsts laimes luteklis. Jauneklim jābūt drosulim, pārgalvim! Viņš ir kā mūsu ģimenes loceklis. Katrs ceļ savu pieminekli ar savu darbu.

Atsevišķi vārdi: spīdeklis, juteklis, auseklis, kaitēklis, nāvēklis, receklis, piedēklis, šuveklis, līdzeklis.

Skaitleņu pareizrakstība.

8. uzdevums.

1. ... tūkstoš astoņi simti sešdesmit piektā gada vienpadsmitajā septembrī, pēc vecā stila trīsdesmitajā augustā, ...
2. Pirmos četrus bērnības ...
3. ... mācīties astoņu gadu vecumā.
4. Deviņus gadus vēcs ..., ko liecina tūkstoš astoņi simti septiņdesmit piektā gada piektajā aprīlī ...
5. No desmitā līdz četrpadsmitajam gadam ..., ... viņš beidz tūkstoš astoņi simti septiņdesmit devītā gada septiņpadsmitajā decembrī.
6. ... mācās no tūkstoš astoņi simti astoņdesmitā gada janvāra līdz tūkstoš astoņi simti astoņdesmit trešā gada decembra ...
7. Tūkstoš astoņi simti astoņdesmit ceturtajā gadā viņš ..., nobeidzams kursu tūkstoš astoņi simti astoņdesmit astotā gada maijā ...
8. No tūkstoš astoņi simti astoņdesmit devītā gada divdesmitā februāra līdz tūkstoš astoņi simti deviņdesmit pirmā gada otram janvārim ...
9. ... viņš vada līdz tūkstoš astoņi simti deviņdesmit piektā gada pirmajam decembrim.

Noriseņu pareizrakstība.

9. uzdevums.

	tagadne vsk. 3. p.	dsk. 1. p.	dsk. 2. p.	tagadnes cieš. k. divdabis v. dz.	s. dz.
domāt	domā	domājam	domājat	domājams	-ama
darīt	dara	darām	darāt	darāms	-āma
nest	ņes	ņesam	ņesat	ņesams	-ama
braukt	brauc	braucam	braucat	braucams	-ama
runāt	runā	runājam	runājat	runājams	-ama
celt	ceļ	ceļam	ceļat	ceļams	-ama
svērt	sver	sveram	sverat	sverams	-ama
lasīt	lasa	lasām	lasāt	lasāms	-āma
gulēt	guļ	guļam	guļat	guļams	-ama
lemt	lemj	lemjam	lemjat	lemjams	-ama
vēstīt	vēstī	vēstījam	vēstījat	vēstījams	-ama
rakstīt	raksta	rakstām	rakstāt	rakstāms	-āma
medīt	medī	medījam	medījat	medījams	-ama
mazgāt	mazgā	mazgājam	mazgājat	mazgājams	-ama
rādīt	rāda	rādām	rādāt	rādāms	-āma
rast	rod	rodam	rodāt	rodams	-ama
mācīt	māca	mācām	mācāt	mācāms	-āma
grimt	grimst	grimstam	grimstat	grimstams	-ama
mākt	māc	mācam	mācat	mācams	-ama
auklēt	auklē	auklējam	auklējat	auklējams	-ama
grābt	grābj	grābjam	grābjāt	grābjams	-ama
skatīt	skata	skatām	skatāt	skatāms	-āma
jūt	jūt	jūtam	jūtat	jūtams	-ama
bērt	ber	beram	berāt	berams	-ama
medīt	medī	medījam	medījat	medījams	-ama
ogot	ogo	ogojam	ogojāt	ogojams	-ama
pasacīt	pasaka	pasakām	pasakāt	pasakāms	-āma
svīst	svīst	svīstam	svīstat	svīstams	-ama
dzert	dzer	dzeram	dzerāt	dzerams	-ama
dalīt	dala	dalām	dalāt	dalāms	-āma
lēkt	lēc	lēcam	lēcat	lēcams	-ama
vilkēt	vēlk	vēlkam	vēlkat	vēlkams	-ama
audzināt	audzina	audzinām	audzināt	audzināms	-āma
celt	ceļ	ceļam	ceļat	ceļams	-ama
biedēt	biedē	biedējam	biedējat	biedējams	-ama
cept	cēp	cēpam	cēpat	cēpams	-ama
cirpt	cērp	cērpam	cērpat	cērpams	-ama
drupt	drūp	drūpam	drūpat	drūpams	-ama
klupt	klūp	klūpam	klūpat	klūpams	-ama
ņemt	ņem	ņemam	ņemat	ņemams	-ama

10. uzdevums.

	tagadne		pagātne	
	dsk. 1. p.	dsk. 2. p.	dsk. 1. p.	dsk. 2. p.
nest	ņesam	ņesat	nesām	nesāt
mest	mētam	mētat	metām	metāt
kliegt	kliedzam	kliedzat	kliedzām	kliedzāt
klaigāt	klaigājam	klaigājat	klaigājām	klaigājāt
rakstīt	rakstām	rakstāt	rakstījām	rakstījāt
augt	augam	augat	augām	augāt
meklēt	meklējam	meklējat	meklējām	meklējāt
gaidīt	gaidām	gaidāt	gaidījām	gaidījāt
dzert	dzejam	dzejat	dzērām	dzērāt
art	aram	arat	arām	arāt
izstāstīt	izstāstām	izstāstāt	izstāstījām	izstāstījāt
pasargāt	pasargām	pasargāt	pasargājām	pasargājāt
nebūt	nešam	nešat	nebijām	nebijāt
mīlēt	mīlam	mīlat	mīlējam	mīlējāt
lūgt	lūdzam	lūdzat	lūdzām	lūdzāt
kopt	kopjam	kopjat	kopām	kopāt
irt = airēt	ījam	ījat	īrām	īrāt
irt = ārdīties	irstam	irstat	īrām	īrāt
vērot	vērojam	vērojat	vērojām	vērojāt
ieraudzīt	ieraugām	ieraugāt	ieraudzījām	ieraudzījāt
palīdzēt	palīdzam	palīdzat	palīdzējām	palīdzējāt
domāt	domājam	domājat	domājām	domājāt
paēst	paēdam	paēdat	paēdām	paēdāt
liegt	liedzam	liedzat	liedzām	liedzāt
dzīt	dzeņam	dzeņat	dzinām	dzināt
slēpties	slēpjamies	slēpjaties	slēpāmies	slēpāties
sūdzēties	sūdzamies	sūdzaties	sūdzējāmies	sūdzējāties
braukt	braucam	braucat	braucām	braucāt
kautrēties	kautrējamies	kautrējaties	kautrējāmies	kautrējāties
aizstāvēties	aizstāvamies	aizstāvaties	aizstāvējāmies	aizstāvējāties
līdzināties	līdzināmies	līdzināties	līdzinājāmies	līdzinājāties
tūrīt	tūrām	tūrāt	tūrījām	tūrījāt
braukāt	braukājam	braukājat	braukājām	braukājāt

11. uzdevums.

Atradu bērņus ogas lasām. Tā ir laba lasāmā grāmata. Bērni salasās ap ugunskuru. Lielās kā gailis. Laba biju labināma. Suns labinās ap saimnieci, asti luncinādams. Sarga kā suns siena vēzumu. Tā ir glabājama un sargāma! Lai viņš no manis sargās! Ienaidnieks atkāpjas. Sakās mani burt mākam. Skatās kā zirgs pēc auzām. Nāve zobos neskatās. Vai mēs kumosus skaitām, ka neēdat? Lai nu viņš pateicas par gudro padomu!

Jo vairāk mājās, jo vairāk zina. Laiks mācas. Mēs mācāmies no citu kļūdām. Kad ūdens nāk mutē, tad jāmācās peldēt. Stumjams un grūžams, visur pamācāms. Brīnās tēvs un māte brīnās, ko tur Jēcītis cīnīt cīnās. Kur bērni tik ilgi kavējas? Šis darbs nav kavējams. Nekavē viņu! Ko meklē, to dabū. Ēzērs meklējas vietas. Māte solās no tirgus atvest jaunu raibaļu.

Jo es bēdu bēdājos,
Jo nelaime priecājas;
Labāk gāju dziedādama,
Lai nelaime bēdājas!

Ko pats negribi sev darām, to nedari citam! Kas darās nedarāms? Uzvedies, kā pienākas! Vai nu tā klājas runāt? Mēs darinām Jāņu vainagus. Viens gans, viens ganāmais. Lopi ganās aiz upītes. Viņas uz mata līdzinās viena otrai.

Klausās, ausās mūsu bērni, kas aiz kalna velējas. Kam jūs sirdis audzināt kā asos zobentiņus? Zirgs kaujas ar dunduriem, kājas cirzdam. Dūmi cērtas acīs. Viļņi cirtās pār galvu.

Šī malka sacērtama un sakraujama vēzumā. Viņš otram pretī cērtas kā atskabarga. Ko viņš pa tukšu apkārt braukājas? Gauži raud zaļa zāle, kājiņām saminama. Grīda zem kājām grīļojas, viss vijas un mijas. Viņi tur lēmās visu dienu, bet nekā neizlēma. Kur augsta sēta, tur sniegs mētas. Pa kaklu, pa galvu viņš mētas pa durvīm ārā. Kokiem jau lapas mētas. Grāmatu lasot, zēnam mētas un mētas kā ceļmos. Siens samētams kaudzē.

Vecenīte sadomājas un sāk raudāt. Domā šā, izdara tā. Man apēda panāksnieki medījamo kucēniņu. Kā vilku daudzina, tā vilks klāt. Mēs lūdzam un gaidām katru ražas talkā. Ko jūs tur darāt? Kāpēc jūs sagraizāt kokiem mizu? Mēs lasām ogas. Vai gribat mani palīgos? Vai protat šo darbu? Strādājot mēs norūdāmies un arī reizē iededzināmies saulē brūni. Mazs avots kalnā ceļas.

Skaņa aiz skaņas dzeņas un vīdamās vijas un jaucas. Lai ceļas tās meitiņas, kas ceļamas necēlās!

Bērni mājās grāmatā. Viņa vaigs apmācas. Rakstāties mēs, māsiņas, vienu rakstu villainīti! Tas ir labs rakstāmais. Mēs rakstām no paša rīta. Rokas kā kurmis. Kāda tēvzeme gan viņiem dalāma! Šķīšamies mēs, māsiņas, ko tik ilgi dalāmies! Māte dalās meitas liktenī. Kad es gāju druviņā, druvas darbi dalījās. Kas darāms, tas darāms.

Teikuma locekļi.

12. uzdevums.

1. darbi – lietvārds
2. Skolnieki – lietvārds
3. Subjekts – lietvārds
4. Vējš – lietvārds
5. pūles – lietvārds
6. Četri – skaitlenis, divi – skl., viens – skl.
7. Nešamais – divdabis
8. Šādi tādi – vietniekvārds
9. Kumelām – lietvārds
10. bērnam – lietvārds
11. "Dzīvais dzīvo ēd" – teikums
12. Slinkajam – kādenis lietvārda nozīmē
13. Nevienš – skaitlenis nolieguma formā
14. Katrs – vietniekvārds
15. man – vietniekvārds
16. Aizdots – divdabis
17. Silts – kādenis, labs – kdn.
18. bailīgs (= bailīgais) – kādenis lietvārda nozīmē
19. Katram – vietniekvārds
20. Pleaugušie – divdabis ltv. nozīmē
21. visi – vietniekvārds
22. dziesmas – lietvārds, dejas – ltv.
23. Nevienš – skaitlenis nolieguma formā

13. uzdevums.

1. māca – norisenis
2. raudāju – nrs.
3. ļecams, dejams – divdabis
4. iedama – divdabis
5. izteicējs iedomājams: ir = atrodas – norisenis
6. izteicējs iedomājams: ir = atrodas – nrs.
7. (ir) vilks – lietvārds, (ir) gans – ltv.
8. silta – kādenis, jauka – kdn., labumiņu – lietvārds
9. zila – kādenis
10. sarēdzama – divdabis
11. avots – lietvārds
12. Divi – skaitlenis
13. rakstu – lietvārds
14. ēsam – norisenis
15. zemu zemu – apstāklenis, tālu tālu – apstkl.
16. linājā – lietvārds

14. uzdevums.

1. Kāds vīriņš? – Mazs mazs – kādenis; kāds cirvītis? – ass ass – kdn.
2. Kāds kukulis? – Ciema – lietv. ģ.
3. Kāda maize? – Apēsta – divdabis
4. Kāda kaņepīte? – garaudzīte – apz. pielikuma formā
5. Teikumā nav apzīmētāja.
6. Kuŗš dēls? – Katrs – vietn. v.; kādu daļu? – savu – vietn. v.
7. Kāds sunītis, kaķītis? – Mans – vietn. v.
8. Kāds darbs? – Teicams – divdabis
9. Kādi kučēni? – Pirmie – skaitlenis
10. Kāds koks? – Ozola – lietv. ģ.
11. Kāds dziedātājs? – papriekšu – apstāklenis
12. Kāda zied? – balta – kādenis
13. Kāds kažoks? – mēlns – kādenis; ar kādām siksnām? – zaļām – kdn.
14. Kuŗš vilnis? – Devītais – skaitlenis
15. Kāds vējš? – Sauss – kādenis; dedzinātājs – lietvārds
16. Cik kilometros? – Vienā – skaitlenis; cik metru? – tūkstoš – sktl.
17. Kāds mantojums? – Svēts – kdn.; kuŗa zeme? – šī – vietn. v.; kādai tautai? – mūsu – vietn. v.

15. uzdevums.

Lapsa, lielā gudriniece, piemānīja vilku. Gauja, Vidzemes lielākā upe, ir ļoti likumaina. Mana jaunākā māsa Anna ir liela dziedātāja. Anna, mana jaunākā māsa, ir liela dziedātāja. Tu zivtiņa, zeltzviņgznīte, nāc ar mani rotāties! Adatiņa, maza sieva, liela darba darītāja. Mēs, skolnieki, arī gribam piedalīties darbā. Kurzemīte, dievzemīte, brīvas tautas auklētāja.

16. uzdevums.

1. Ko ceļ? – vīru – a.
2. Kā negaidīju? – tevis – ģ.
3. Kam pieglaužas? – mātei – d.
4. Kam mīla? – katram – d.
5. Kā kaunējās? – nedarba – ģ.
6. Kā trūkst? – padomiņa – ģ.
7. Ko atnes? – gardu – kdn., a.
8. Nevīžo ko darīt? – mācīties – noriseņa nenoteiksme
9. Ko es klausījos? – dziesmas – a.
10. Teikumā papildinātāja nav.
11. Ko viņam vajadzēja darīt? – iztaisīt – nrs. nenot.; ko iztaisīt? – miežus – a.
12. Ko sēju liniem? – druviņu – a.; ar ko sēju? – liniem – i.; ar ko noziedēja? – magonēm – i.

13. Kā visi ilgojas? – laimes – ģ.
14. Ko zvejnieki izbrauca darīt? – zvejot – noriseņa nenoteiksme
15. Ko veikt apzinīgi? – darbu – a.
16. Ko ozoliņš lielījās darīt? – nerādīt – nrs. nenot.; ko nerādīt? – saknes – a.; kam nerādīt? – saulei – d.

17. uzdevums.

1. Kādā kārtā ielaidies? – laiskumā – kārtas apst.; no kuŗa laika? – no mazām dienām – laika apst.
2. Kā skrēja? – Parasti – kārtas apst.; kad skrēja? – ap pusdienas laiku – laika apst.; uz kuriem skrēja? – uz upi – vietas apst.
3. Kā viņš runāja? – vienā laidā – kārtas apst.
4. Kur kvēl zvaigznes? – Pie debess – vietas apst.; kā kvēl zvaigznes? – klusi – kārtas apst.
5. Kur izkūst nauda? – rociņā – vietas apst.; kā nauda izkūst? – kā sniegs saulītē – kārtas apst.
6. Kur viss zaigo? – tur ... gaismā – vietas apst.; kā skaņa saistās? – dziesmās un saskaņās – kārtas apst.
7. Kur meitenes līgo? – Pār pļavām, pār mežiem tur – vietas apst.; no kurienes, uz kuriem jānug. spīgo? – No kalna uz kalnu – vietas apst.
8. Kur guļ dzimtene? – tālumā aiz tīreļiem, purviem un siliem – vietas apst.; kā guļ dzimtene? – diendusā – kārtas apst.
9. Kad maldījies? – nakti – laika apst.; kādēļ maldījies? – meklēdams – cēloņa apst.
10. Dari kā un runā kā? – daudz – maz – kārtas apst.
11. Kāpēc piekusa kājas? – staigājot – cēloņa apst.
12. No kurienes nokrita, kur uzkrita? – no ozola uz saknītēm – vietas apst.; kādēļ zeme norībēja? – no kritumiņa – cēloņa apst.

Uzruna.

18. uzdevums.

Ai tu mana brāļa sēta, tik cēlā vītiņā! Atkal es tevi rēdzu, dzimtene dārgā! Drebi, drebi, apšu lapa, vējiņš tevi drebināja! Steidzies, meitiņ, labi drīz! Dēliņ, vai ēst arī gribas? Ak tu vientiesē! Kaimiņ, kur tu iedams? Nu, zēni, parādait, ko spējat! Nedomā, tautu meita, ka es tevīs vienas nācu!

*Klausies, mana māmuliņe,
Vai iet koši, man dziedot?
Tev, meitiņa, dobjī gāja, –
Neiet koši, ne ražēni.*

Iesprausti vārdi un teikumi.

19. uzdevums.

Viņš, ko domājies, mani mācīs! Kaimiņš, kā dzird, arī iešot talkā. Mazais Jānītis, rādās, ātri ielauziesies ābecē. Viņš, kā jau mums zināms, ir liels stiprinieks. Kādam saimniekam, kā stāsta pasaka, bijis zirgs, kas runā. Lidz tumsai varbūt vēl kaut ko sasteigšu. Pēc pusnakts, skaties tik un brīnies, rīja pienākusi pilna vēlnu. Mans tēvs reiz teica – kā tur tā runa bija sanākusi – Bozītis arī reiz ēsot jauns bijis. Bet es sevī nodomāju, sak, tas nu gan nevar būt tiesa. Bozītis, bez šaubām, jauns nav bijis, lai saka, ko grib, tas velti.

Vienkāršs nepaplašināts, vienkāršs paplašināts un nepilns teikums.

20. a uzdevums.

1. Vienkāršs paplašināts teikums.
2. Vienkāršs paplašināts teikums.
3. Nepilns teikums.
4. Vienkāršs paplašināts teikums.
5. Nepilns teikums.
6. Vienkāršs paplašināts teikums.
7. Nepilns teikums.
8. Vienkāršs paplašināts teikums.
9. Nepilns teikums.
10. Vienkāršs paplašināts teikums.
11. Vienkāršs paplašināts teikums.
12. Nepilns teikums.
13. Vienkāršs paplašināts teikums.
14. Vienkāršs nepaplašināts teikums.
15. Nepilns teikums.
16. Nepilns teikums.
17. Nepilns teikums.
18. Nepilns teikums.
19. Vienkāršs paplašināts teikums.
20. Vienkāršs nepaplašināts teikums.
21. Vienkāršs nepaplašināts teikums.
22. Vienkāršs paplašināts teikums.

20. b uzdevums.

1. Uzsisas dārdoņa.
2. Annele iepleš.
3. Vai tur tuvojas bargums?
4. Viņa gaida.
5. Ir liels klusums.
6. Annele noliec.
7. Atkal uzsisas dārdoņa.
8. Dārdoņa uzšļakst.
9. Jā, tur tuvojas negaiss!
10. Puse pieaugusi.
11. Saule iegrimst.
12. Zibens bargi zibina.
13. Negaiss tālu?
14. Mazā Annele nedroši skaita.
15. Skaitīšana viņai jūk.
16. Viņa nevar ne līdz seši izskaitīt.
17. Atkal atskan dārdoņa.
18. Gaisos krāc vētra.
19. Mežs stāv.
20. Koku lapas liekas salīpušas.
21. Zālīte nemaz nekust.
22. Krākšana atbalsojas.

Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem.

21. uzdevums.

Ne čepams, ne vārāms, ne uz galda liekams, ne ar nazi griežams, bet visiem ēdams. Ne man tēva, ne māmiņas, ne baltā bāleliņa. Pie dzīvītes vajadzēja vieglu roku, vieglu kāju, laba, gudra padomiņa. Atkal es esmu augstajos, stāvajos, sniegotajos kalnos. Dzelzs rumaks sprauslā, zviedz; dzelzs ratī klandzot klandās, un it kā sapnis pazūd ceļmalā: tilts, tacis, rejošs suns, gans, tērpies tēva skrandās, un virkne sievu linu gabalā. Pats cīnies, palīdz(i), domā, spried un sver, pats esi kungs, pats laimei durvis ver!

Salikti teikumi.

22. uzdevums.

1. Reiz ķēniņš gribēja sodīt laupītāju, bet tas sāpēja viņa mātei, un mātes bēdas sāpēja viņas meitai, bet meitas bēdas sāpēja viņas dārzam: puķes novīta un ābeles nobirdināja negatavus augļus, jo meita aiz bēdām aizmirsā tās apliet. 2. Tad ķēniņš piedeva laupītājam, tāpēc ka viņš negribēja vairot pasaulē sāpes.

3. Uz jumta bija iesējušās dažādas zāles, un sevišķi daudz to bija jumta čukurā, un tur tās viļņoja kā zaļas krēpes. 4. Pie debesīm nespīdēja neviena zvaigznīte, pūta ass vējš, jūra kauca un krāca. 5. Viņai līdzās stāvēja Andris, arī viņš bija kļuvis stipri vien vecāks. 6. Pats pagraba meistars staigāja baltā skotēlē un pārraudzīja ķēnes, arī meitai bija skotele priekšā, un viņa palīdzēja darbā. 7. Tūlīt aiz birzs dzīvoja Blāķis, bet līdz Rozītem bija vēl jāiet otra puse ceļa. 8. Nebija vieglas dienas Andža tēvam, tomēr sūdzēties vai žēloties viņš nekad nežēlojās. 9. Pie griestiem karājās rūpīgi savērptas vilnas, pakulu un līnu dzijas vai arī pakārtas nevērptu līnu grīstes. 10. Ne vien puikas bija saskrējuši, bet arī visi mājas ļaudis sanāca svēteļus apskatīt.

1. Septiņu neatkarīgu teikumu sakopojums.
2. Viena neatkarīga un viena atkarīga teikuma sakopojums.
3. Trīs neatkarīgu teikumu sakopojums.
4. Trīs neatkarīgu teikumu sakopojums.
5. Divu neatkarīgu teikumu sakopojums.
6. Trīs neatkarīgu teikumu sakopojums.
7. Divu neatkarīgu teikumu sakopojums.
8. Divu neatkarīgu teikumu sakopojums.
9. Teikums ar vienlīdzīgiem locekļiem – apzīmētājiem un teikuma priekšmetiem.
10. Divu neatkarīgu teikumu sakopojums.

23. uzdevums.

Lācim uzkrita pele, kad tas gulēja savā migā. Viņš peli sagraba, lai to nogalinātu. Pele žēli lūdzās, lai to palaistu. Viņa solījās lācim palīdzēt, ja tam kādreiz uzbruktu nelaime. Lācis peli palaida. – Kad kāds laiks bija pagājis, lācis iekrita valgos. Kur vien skatījās, nekur viņš neredzēja palīdzības. Te attecēja pelīte un pārgrauza valgos, lai lāci atsvabinātu.

Laima, pagriezusies pret pagraba logu, kuŗā nebija ne priekš-kara, ne pusplaukuša zieda, pat ne nodzeltējuša puķes kāta vecā māla podā, no kuŗa raudzījās tik pāris izmisušu acu, skatījās rūtī, kas bija mēlna kā tāfele, un smaidīja ar savu bālo seju kā maiga mēnesnīca rīta miglā, kaut pašai sirds lūza aiz sāpēm. Viņa bija ļoti nelaimīga Laima. Tur, augšā, viņai bija iedots pārāk silks mērs nabaga ļaudīm. Kur pietrūka, vajadzēja izlīdzēties ar smaidu, ar tukšu cerību, aiz kuŗas nebija nekā cita kā tās pašas grūtās dienas, kas pil istabās kā kūtras ūdens piles no caura jumta.

24. uzdevums.

Kas jādara, tas jādara. Kas otram bedri rok, pats iekrīt. Puisēnam bija piekodināts, lai viņš paliek mājā. Kas grib nokļūt ceļa galā, lai neapstājas ceļa malā. Cik ilgi milži staigājuši pa pasauli, par

to vēci ļaudis nekā nezina stāstīt. Saka jau, ka katra laime esot zemē aprakta. Te tu, cilvēks, varētu parādīt, cik tev spēka kaulos. Vēcāki vēlas, lai viņu bērni izaugtu par krietniem cilvēkiem. Vaicāju saulītei, vakarā noejot, kad nāksi atkal mūs sasildīt?

Brūna vardiņe, kas bija sēdējusi lietus paltī, pielēca viņam klāt un skatījās viņā izspiestām acīm, kuŗas bija redzējušas tikai meža krēslu. Saule bija jau aiz augstā egļu aploka, un uz tukšā zāles klajuma, no kuŗa jau kāpa miglas vēsums, nebija neviena dzīva stara. No platā lielceļa viņš nogriezās uz savas dzimtenes klusajiem takiem, kur gar vēcū egļu saknēm vijās mēlna ratu sliede un auga skujām nobirušas sēnes. Es nošķīru tos Indrānus, kas pilda manu maku, no tiem, kas iepriecina manu sirdi.

Kur vadzi dzeņ, tur vadzis lien. Kur akmeņaina zeme, tur grūta aršana. Palīdzību saņēmām no turienes, no kurienes to nemaz negaidījām. Nedrāz iesmu, kamēr putns vēl mežā! Tikko biju pārnācis, sāka līt. Kad sūtīsi rādamās, iešu soļus skaitīdama. Kad pele paēdusi, tad milti rūgti. Kad lietus bija nostājies, sākām plaut. Tēvs pamācīja vēl savus dēlus, pirms viņš mira.

Kā tu mērīsi, tā tev atmērīs. Ēd tā, it kā būtu pie bada. Kā pavēlēts, tā jāizdara. Cik es tevi iedomāju, tik es gauži noraudāju. Kā nerēdz, tā nerēdz neviena. Vilciens kā nenāk, tā nenāk. Tā staigāju staigņu purvu, ka kājiņas neapmirka; tā klausīju svešu māti, ka bāriena nedabūju. Kliedz tā, ka ausis aizkrīt. Visi posās pie miera, tāpēc ka rīt jau priekš saules vajadzēja būt plāvā. Tā kā ir vēls, tad pasteigsimies! Ienes veļu, lai lietus nesaliedē! Es savam arājam baltu krēklu izvelēju, lai tas man tā staigāja kā baltais teterītis. Bērns paliek bērns, kaut arī zelta drēbes nēsā. Lai gan maza, tomēr gudra. Labāk viena nodzīvoju, ja nav laba arājiņa. Ja dēls turpina sava tēva darbu, tad tēva darbi dzīvo joprojām dēla darbos. Ja tu lūgtu, es tev dotu.

Divdabja teicieni.

25. uzdevums.

Pievēžojis abas svārku piedurknes, Dauka sadzina lopus mājās, paēda ātri pusdienu un aizsteidzās caur mežu uz skolas namu. Sastapis ārā dažus skolniekus, viņš no tiem uzzināja, kā tikt pie skolotāja. Iegājis skolotāja virtuvē, viņš apstājās un, labdienu padevis, jautāja, vai skolotājs esot mājās. Sieva, zēnā noskatījusies, iegāja pie skolotāja un, pēc brītiņa iznākusi, lika viņam ieiet. Dauka izbēra vēzus no abām piedurknēm. Bļodā visi nesagāja, citi nokrita augšpēdu uz grīdas un sāka griezties riņķī, ātri sizdami un pakšķinādami astēm. Skolotājs izgāja un pēc brītiņa ienāca

atkal, nešdams abās rokās tādu savādu daiktu, ko nostādīja uz galda. Tad viņš sāka griezt tādu kā tecīlas roku, tikai daudz mazāku. Nu tikai bija ko redzēt, kā viss griezās riņķī, šnākdams un rūkdams kā ratiņa spole. Dauka stāvēja un skatījās, muti atplērtis.

(Sudrabu Edžus)

Bērziņam lapas drēb, lakstīgalai laipojot. Lācītis kāpa ozolā, salda mēdus meklēdams. Gans raidījis vēlnu atpakaļ, teikdams, ka nu ceļu zinot. Lai iet kā iedams, ka tik iet! No sākuma vēl varēja izšķirt katru laivu par sevi, bet, jo tālāk tās gāja, jo neskaidrāk un nenoteiktāk tās atdalījās cita no citas, kamēr beidzot tās, saplūzdamas un sakusdamas visas kopā vienā blāķī, izzuda no skatītāju acīm.

Laires māte, pa pasauli staigādama, iegriezās nabadzīgā mājīnā. Projām iedama, viņa lika izvēlēties trīs lietas.

Olinš sastomījās, meklēdams labāka vārda. Neviens nemanīja pirmās bezdelīgas, kas, izskrējušas no lizda, jautri čivinādamas, pārlaidās pāri sētsvidum. Dienvidū ļaudis meta darbam mieru un, glābdamies no saules karstuma, palīda vai nu zem ratiem, vai kokiem. Pēdējais zeļts, ko saule, aiz kokiem aiziedama, atstāja padebešu malā, dzisa aiz zēmajām eglēm.

Atkārtots teikums.

26. uzdevums.

Un muļķītis gāja un gāja. Te piepeši, nez no kurienes cēlusies, viņam blakus stāvēja vēca māmiņa ar brūnu, mīlīgu vaigu.

"Varbūt tu gribi ēst?" muļķītis jautāja un sniedza viņai maizes gabalu, priecādamies, ka viņš var ar kādu dalīties.

"Paldies, paldies, puisīt! Kur tad tu tā iedams?" māmiņa prasīja.

"Tēvs mani sūta pasaulē laimi meklēt," muļķītis paskaidroja. "Bet saki, māmiņ, vai pasaule ir plaša?"

"Ai," nopūtās māmiņa, "plaša gan, dēliņ, nekur gala saredzēt!"

"Vai tur, aiz kalna, viņa tikpat plaša kā te?"

"Ir gan, ir gan!"

"Man arī tā likās," muļķītis atteica, "jo, kad es izeju ārā aiz pakša, es nekur debesīm nevaru gala saredzēt," un viņš, pagrozījis cepuri, domīgi skatījās tālumā. Tad viņš atkal iejautājās: "Bet saki man, vai pasaulē ir daudz laimes?"

"Tik, cik viņas katram pašam ir sirdī," atteica sirmā māmiņa, noglaudīdama puisa domīgo vaigu.

Satura rādītājs.

Vērtīgs atguvums	3
Ievadam	7
Priekšvārdi	9
Saīsinājumi	10

Ievads.

Latviešu valodas izplatījums	11
Latvijas senākie iedzīvotāji	11
Latviešu valodas izloksnes un dialekti	12
<i>Vidus dialekts (12). Tāmnieku dialekts (13). Augšzemnieku dialekts (14).</i>	
Latviešu valodas piederība pie indoeiropiešu valodu cilts	14
Latviešu valodai tuvākās radu valodas	15
<i>Latviešu valodas galvenās atšķirības no leišu valodas (16). Leišu valodas rakstības īpatnības (16). Īpatnības, kas latviešu valodu šķir no prūšu valodas (17).</i>	
Patapinājumi no citām valodām	17
Pirmie raksti latviešu valodā; latviešu valodas pētniecības vēsture un pētītāji	18

Skaņu mācība.

Latviešu valodas skaņas	20
Patskaņi un divskaņi	20
<i>Patskaņa e, ē izruna (21). Gala zilbju patskaņu un div- skaņu pārveidošanās un zušana vairākzilbju vārdos (22). Patskaņu mijas vienas saknes vārdos (23).</i>	
Līdzskaņi	25
Skaņu pārmaiņas	26
<i>Balsīgo troksneņu pārmaiņa (26). Nebalsīgo troksneņu pār- maiņa (27). Līdzskaņa v pārmaiņa (28). Līdzskaņa v zu- dums aiz r (28). Līdzskaņa j pārmaiņa (28). Līdzskaņu savienojuma ln pārvēršanās (28). Līdzskaņu r, j, d atkrišana vārda beigās (29). Līdzskaņu d, t pārvēršanās (29). Līdzskaņu k, g pārvēršanās (29). Līdzskaņu savie- nojumu sk, zg pārvēršanās (30). Līdzskaņu s, z, l, n pārvēršanās (31). Līdzskaņa s pārvēršanās (31). Skaņu savienojumu an, en, in, un pārvēršanās (31). Līdzskaņu savienojumi ar j (32). ʃ un bj, pj, mj, vj (32). j zušana (34). Līdzskaņu dubultošana (35). Asimilācija (35). Disimilācija (36). Metateze (36).</i>	

Zilbe	36
<i>Vārdu dalīšana zilbēs (37).</i>	
Akcenti	38
Intonācija	39
Vārdu jeb formu mācība.	
Vārdu šķiras	40
Vārdu sastāvs	41
Jaunu vārdu darināšana	42
Vārdu atvasināšana ar piedēkļiem	42
Lietvārdu atvasināšana	42
<i>Piedēkļi ar j (43). Piedēkļi ar n (44). Piedēklis ar m (46).</i>	
<i>Piedēkļi ar l (47). Piedēkļi ar kl (47). Piedēkļi ar k (48).</i>	
<i>Piedēkļi ar b (49). Piedēkļi ar t (50). Pēc nozīmes sakārtots</i>	
<i>lietvārdu piedēkļu pārskats (50).</i>	
Adjektīvu atvasināšana	52
<i>Piedēkļi ar j (52). Piedēkļi ar n (52). Piedēklis ar k (53)</i>	
<i>Piedēklis ar g (53).</i>	
Skaitļu atvasināšana	54
Salikteni	54
Salikteņu nozīme	55
Salikteņu forma	55
Salikteņu pazīmes	56
Salikteņu sastāvdaļas	56
<i>Salikteni, kam otra daļa ir lietvārds (56), adjektīvs (57),</i>	
<i>skaitlenis (58), vietniekvārds (58), verbs (58).</i>	
Vārdu savienojumi	59
Lietvārdu salikteni ar prepozīcijām	59
Verbu salikteni ar prepozīcijām	60
Vārdu locīšana jeb deklinācija	64
Lietvārds	64
Lietvārdu iedalījums	64
Vārdu dzimte	65
Skaitlis	66
<i>Vienskaitlinieki (66). Daudzskaitlinieki (67).</i>	
Lietvārdu locīšana	68
<i>Sieviešu dzimtes lietvārdi (69). Vīriešu dzimtes lietvārdi (71).</i>	
<i>Vokātīva forma (73). Atgriezeniskie lietvārdi (74). Lietvārdu</i>	
<i>locījumu pārskats (75).</i>	
Adjektīvs jeb kādenis	77
Adjektīvu locīšana	77
Adjektīva noteiktā un nenoteiktā galotne	79
<i>Noteiktās galotnes izveidošanās (79). Noteiktās galotnes</i>	
<i>lietošana (80). Nenoteiktās galotnes lietošana (81).</i>	
Salīdzināmās pakāpes jeb gradācijas formas	82

Skaitlenis jeb numerālis	83
Pamatskaitļi	83
<i>Pamatskaitļu locīšana (83). Vieninieki (83). Desmitnieki, simtnieki, tūkstošnieki (84). Lokāmo un nelokāmo formu lietošana (85). Aptuvs skaitlenis (85). Pamatskaitlenis viens un tā nozīmes (86).</i>	
Kārtas skaitļi	86
Daļu skaitļi	87
Skaitļu pareizrakstība	88
Vietniekvārdi jeb pronōmeni	89
Personu vietniekvārdi	89
Piederības vietniekvārdi	91
Norādāmie vietniekvārdi	91
<i>Vietniekvārdu šis un tas locīšana (92). Vietniekvārdu šis, tas, viņš lietošanas raksturīgākās īpatnības (93). Šāds, tāds (94).</i>	
Jautājamie, nenoteiktie un attieksmes vietniekvārdi	95
<i>Vietniekvārda kas lietošana (95). Kuŗš, kuŗa (96). Kāds, kāda (97). Katrs, katra (98).</i>	
Pats, pati	98
Viss	99
Cits, cits – cits, viens – otrs	99
Vietniekvārdu nolieguma formas	100
Verbs jeb norisenis	100
Verbu iedalījums	100
Verbu atvasināšana	101
Darbības kārtas	103
<i>Darāmā kārta (103). Vidējā kārta (103). Ciešamā kārta (105).</i>	
Darbības izteiksmes jeb modi	106
<i>Īstenības izteiksme (106). Atslāstījuma izteiksme (106). Vēlējuma izteiksme (107). Pavēles izteiksme (108). Vajadzības izteiksme (109).</i>	
Darbības veidi	109
<i>Perfektīvo verbu tagadnes formas lietošana (110). Perfektīvo un imperfektīvo verbu lietošana pavēles izteiksmē (111).</i>	
Laiki	112
<i>Laiku atvasināšana: Vienkāršie laiki (112). Saliktie laiki (113). Laiku lietošana: Vienkāršā tagadne (113). Vienkāršā pagātne (114). Vienkāršā nākotne (115). Saliktā tagadne (116). Saliktā pagātne (116). Saliktā nākotne (116).</i>	
Skaitļi un personas	117
Verbu locīšana jeb konjugācija	118
<i>Verbu iedalījums lokāmās šķirās (119). Pirmā lokāmā šķira (119), tās locīšanas paraugs (126). Otra lokāmā šķira (131),</i>	

tās locīšanas paraugs (133). Trešā lokāmā šķira (138), tās locīšanas paraugs (140). Istenības izteiksmes izskaņu tabulas (145). Nekārtnie verbi (148). Verbu locīšanas paraugs ciešamajā kārtā (151).

Divdabis jeb particips	151
<i>Darāmās kārtas jeb aktīvie un attiecīgie vidējās kārtas divdabji: Darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabis (152). Apstākļu divdabis ar -ot (154). Darāmās kārtas tagadnes divdabis ar -dams (155). Darāmās kārtas nākotnes divdabis (156). Darāmās kārtas pagātnes divdabis (156). Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji: Ciešamās kārtas tagadnes divdabis (159). Ciešamās kārtas pagātnes divdabis (161). Pārskats par divdabjiem (162).</i>	
Nenoteiksme jeb infīnītīvs	163
Supīns	164
Apstāklenis	165
Apstākļu atvasināšana	165
<i>Apstākļi no lietvārdiem (165), no adjektīviem (166), no verbiem (166), no skaitļiem (167), no vietniekvārdiem (167).</i>	
Apstākļu iedalījums	167
Prepozīcijas jeb prievārdi	168
Rekcijas īpatnības	168
Prepozīciju lietošana	169
<i>Prepozīcijas ar genitīvu (169). Prepozīcijas ar akuzatīvu (instrumentāli) (173). Prepozīcija ar datīvu (175). Prepozīcija ar datīvu un akuzatīvu (176). Prepozīcija ar genitīvu un akuzatīvu (176).</i>	
Saikļi jeb konjunkcijas	177
Izsaukšanas vārdi jeb interjekcijas	178

Locījumu mācība.

Nōminātīvs	180
Ģenitīvs	180
Ģenitīvs atkarā no verbiem	180
<i>Ģenitīvs blakus akuzatīvam (181). Ģenitīvs atkarā no supīna (181). Ģenitīvs kā teikuma priekšmets (182).</i>	
Ģenitīvs atkarā no lietvārdiem, skaitļiem, vietniekvārdiem	182
<i>Dalāmais ģenitīvs (182). Īpašības ģenitīvs (183). Teikuma priekšmeta ģenitīvs (184). Papildinātāja ģenitīvs (184).</i>	
Ģenitīvs nolieguma teikumos	184
Ģenitīvs atkarā no adjektīviem	185
Datīvs	185
Datīvs atkarā no verbiem	185
Datīvs atkarā no adjektīviem un apstākļiem	186
Nolūka datīvs	187

Akuzātīvs	187
<i>Satura akuzātīvs (188). Panākuma akuzātīvs (188). Izplatījuma akuzātīvs (188). Laika akuzātīvs (188). Izsaukuma akuzātīvs (189).</i>	
Instrumentālis	189
<i>Pavadoņa instrumentālis (189). Īpašības instrumentālis (190). Dalāmais instrumentālis (190). Instrumentālis kā darbības un īpašības spēcīgākais (190).</i>	
Lokātīvs	191
<i>Izteicēja lokātīvs (191). Nolūka lokātīvs (192). Laika lokātīvs (192). Skaitļenis lokātīvā (192). Lokātīvs kā apstākļenis (192). Lokātīvs pie vārdiem (193).</i>	
Vokātīvs	193

Teikuma mācība.

Teikuma locekļi	194
Teikuma galvenie locekļi	194
Teikuma priekšmets	194
Izteicējs	196
<i>Saitīšana (196).</i>	
Teikuma palīglocekļi	197
Lietvārda apzīmētājs jeb atribūts	197
<i>Pielikums jeb apozīcija (199).</i>	
Papildinātājs jeb objekts	199
Apstākļi	200
Izteicēja apzīmētāji	201
Pārskats par teikuma locekļiem	202
<i>Teikuma analīzes paraugs (203). Vārdu šķiru analīzes paraugs (203).</i>	
Uzruna	204
Iesprausti vārdi un teikumi	204
Teikuma locekļu saskaņa	205
Ievērojamākie saskaņas likumi	205
<i>Izteicēja saskaņa ar teikuma priekšmetu (205). Apzīmētāja saskaņa ar apzīmējamo vārdu (207).</i>	
Teikumi	208
Vienkārši teikumi	208
Vienkāršs nepaplašināts teikums	208
Vienkāršs paplašināts teikums	208
Nepilni teikumi	209
Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem	210
Teikumu iedalījums pēc satura	210
Apgalvojuma un nolieguma teikumi	212

Salikti teikumi jeb vairāku teikumu sakopojums	213
Neatkarīgu teikumu sakopojums	213
Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums	214
Palīgteikums	214
<i>Teikuma priekšmeta palīgteikums (215). Papildinātāja palīgteikums (216). Apzīmētāja palīgteikums (216). Vietas apstākļa palīgteikums (217). Laika apstākļa palīgteikums (217). Veida jeb kārtas apstākļa palīgteikums (218). Iemesla jeb cēloņa apstākļa palīgteikums (218). Nolūka apstākļa palīgteikums (219). Pielāvēības jeb pieļaujamie palīgteikumi (219). Nosacījuma palīgteikumi (219).</i>	
Divdabja teicieni	220
Atkārtots teikums	220
Pārskats par teikumiem	221
<i>Vienkārši teikumi (221). Salikti teikumi (222).</i>	
Palīgteikumu pakārtotajam līdzekļi	223
<i>Pakārtotajam saikļi (223). Personu maiņa (223). Atstāstījuma izteiksmes nozīme palīgteikumos (224).</i>	
Palīgteikumu izcelšanās	224
Vārdu seka vienkāršā un saliktā teikumā	224
<i>Apzīmētāja vieta teikumā (225). Teikuma priekšmeta vieta teikumā (226). Izteicēja vieta teikumā (226). Papildinātāja vieta teikumā (227). Nenoteiksmes vieta teikumā (228). Apstākļu vieta teikumā (228). Prepozīciju un saikļu vieta teikumā (229). Palīgteikuma vieta un vārdu seka palīgteikumā (229).</i>	

Pielikumi.

Lielo burtu lietošana	230
Uzvārdu izruna un rakstība	232
Svešu īpašvārdu izruna un rakstība	234
Burtu lietošana svešos īpašvārdos	235
Interpunkcija jeb pieturas zīmju lietošana	238
<i>Punkts (238). Kommats (238). Sēmikols (247). Kōls (247). Jautājuma zīme (248). Izsaukuma zīme (248). Daudzpunkte (249). Domu zīme (249). Iekavas (250). Pēdiņas (250).</i>	
Rakstu zīmes, kas šķīramas no pieturas zīmēm	251
Dažu atsevišķu vārdu rakstība	251
Daži germānismi un rusismi	252
Uzdevumi	254
<i>Līdzskaņu pārmaiņas izrunā un rakstībā (254). Līdzskaņu mīkstināšana (255). Piedēkļu pareizrakstība (257). Skaitļu pareizrakstība (257). Noriseņu pareizrakstība (258). Teikuma locekļi (259). Uzruna (261). Iesprausti vārdi un</i>	

teikumi (261). Vienkāršs nepaplašināts, vienkāršs paplašināts un nepilns teikums (262). Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem (262). Salikti teikumi (263). Divdaļja teicieni (264). Atkārtots teikums (265).

Atkārtotošanai un diktātiem	265
Uzdevumu atbildes	271

Valērija Bērziņa-Baltiņa

LATVIEŠU VALODAS GRAMATIKA

Redaktore R. Augstkalne.

Māksl. redaktore M. Alševska.

Tehn. redaktore A. Svilpe.

Korektore Z. Stikute.

Apgāds «Zvaigzne ABC», SIA, K. Valdemāra ielā 105, LV-1013, Rīgā.
Registr. № 000315416. Red. № H-185. Formāts 60×90/16. Iespiests
R/A «Latvijas karte» tipogrāfijā, O. Vācieša ielā 43, Rīga, LV-1004.
Pasūt. № 269

5. 11.40

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305077512

Valodnieces Valerijas Bērziņas-Baltiņas
"Latviešu valodas gramatikas"
pamatā likti J. Endzelīna darbi.
Grāmata izdota 1942. un 1943. gadā Rīgā,
pēc tam vairākkārt ārzemēs.
Tā paredzēta vidusskolām,
kā arī pašmācībai. Gramatikas viela
grāmatā izklāstīta sistēmiski,
bez liekiem sarežģījumiem.
Šis izdevums sagatavots pēc
1987. gada izdevuma, kas nācis klajā
Amerikas Latviešu apvienības
kultūras biroja apgādā.
Paturēta autores lietotā
J. Endzelīna pareizrakstība.

ZVAIGZNE ABC